

Szeredi Pál

A NEMZETÉPÍTŐ DEMOKRATIKUS ELLENÁLLÁS DOKUMENTUMAI

1956–1967

Barangoló Kiadó

Árnyékolt

Árnyékolt

X 266079

Szeredi Pál

A nemzetépítő demokratikus ellenállás dokumentumai

1956 – 1967

Barangoló Kiadó

Pilisszentkereszt

2016

EX 00005

© SZEREDI PÁL, 2016

Lektorálta: SZAKOLCZAY LAJOS

A címdalon ACZÉL GYÖRGY, BIBÓ ISTVÁN, NÉMETH LÁSZLÓ, PÜSKI SÁNDOR ÉS VERES PÉTER.

A könyv megjelenését támogatta a *Nemzeti Kulturális Alap*.A kötet a *Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum* szakmai támogatásával készült.

A könyv egészének és részleteinek sokszorosítása, reprodukálása kizárólag
a kiadó írásos hozzájárulásával lehetséges.

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadó: Barangoló Kft.

Felelős kiadó: Szeredi Mária

Nyomás: G-Print nyomda

Felelős vezető: Wilpert Gábor

ISBN 978 615 80180 5 0

X 266079

ELŐSZÓ

2015 tavaszán jelent meg a *Nemzetépítő demokratikus ellenállás a Kádár-korban 1956-1987* című monográfia, mely áttekintette a népi gondolat politikai életpályáját az 1956-os népfelkeléstől az első lakiteleki találkozóiig. A kötetben arra tettem kísérletet, hogy a szokványostól eltérő megközelítéssel és szemlélettel bemutassam azt a – korszakban mindvégig jelenlévő – szellemi ellenállást, mely a nemzeti demokraták közéleti jelenlétét jellemezte. Ideje volt kibújni abból a mesterségesen szőtt hálóból, melybe belekényszerült a nemzeti gondolat, a „népi ellenzék” Kádárék által rájuk kényszerített minősítéséből, a leegyszerűsítő „nacionalisták” jelzőből.

A kötet visszhangra talált az előítéletek nélkül gondolkodni és véleményt formálni képes közegben – elsősorban a fiatal értelmiségiek körében –, és sokan rácsodálkoztak a tényekre és adatokra, melyek addig ismeretlenek, elhallgatottak voltak előttük. Hiába zajlott le ugyanis 1989-1990-ben a rendszerváltoztató megtisztulás, a demokrácia fehér vásznán sok olyan folt éktelenkedik még, melyek eltakarják a magunk mögött hagyott hatvan év sok-sok lényeges történetét. Előítéletek, megrögzült prekonceptiók, sunyin lopakodó rágalmak mocskolják tovább ezt a vásznat azóta is. A nemzeti demokratáknak az úgynevezett szocializmus rendszerben tanúsított ellenállása nem volt olyan látványos, zaklatott és harsány, amit zászlóra lehetett tűzni, forradalmi tüzrel vagy rendíthetetlen ellenzékiességgel lehetett volna illetni. A nemzeti demokraták ellenállása türelmesen és kitartóan védte az értékeket, építette az új jövőt, merített mindenből, ami javította, jobbította a nemzet sorsát.

Nem elutasított, hanem befogadott, meghallgatott, de nem kinyilatkoztatott, kérdezett, s ha kérdezték válaszolt, de soha nem zárkózott be szellemi fellegrárbá, torolt meg sérelmet, gombolkozott be más véleménye elől. A nemzeti demokraták erjesztői voltak a változásnak, átalakulásnak, a fejlődésnek. Sok helyen olvasható

hazai és külföldi szakirodalmi értékelésekben, hogy az 1956-os magyar felkelés gerjesztői, a követelések és változások motorjai a nemzeti demokraták voltak. Amint az is tény, hogy a megtörés után elsőnek ők álltak talpra, próbálták menteni a menthetőt, keresni az összekötő kapcsokat és újraszöni a nemzetállam ideáját. A múlt évben megjelent monográfia adatról-adatra, akcióról-akcióra haladva igazolta ezt a folyamatot.

Bemutattam a negyven év történetét egy másfajta szemszögből. Az ellenálló, de nem ellenség szemszögéből. A nemzeti demokraták nem lehettek ellenségei a magyar közösség életének, nem kívánhatták, hogy minél rosszabbak legyenek a feltételek, nem kívánhattak újabb tragédiát. Nekik békés úton, kompromisszumokkal kellett eljutniuk terveik, elképzeléseik megvalósításához. Sokan írták már le, hogy az 1987-ben elindult, majd 1990-ben kiteljesedett átalakulás, a demokratikus nemzetállam létrejötte, ennek a kitartó ellenállásnak lett eredménye.

A nemzetépítő demokratikus ellenállás történetéről szóló kötetben bőségesen idéztem az eredeti dokumentumokat, feljegyzéseket, adatokat. Tartottam magam ahhoz az elvemhez, hogy csak az eredeti, s nem a feldolgozott, bizonyos szempontok szerint csoportosított tényeket, rejtett szándék vagy véletlen figyelmetlenség miatt csonkított dokumentumokat sorakoztassam fel. A számtalan akció, történet és kezdeményezés azonban területi korlátot szabott az idézhető források mértékében. Márpedig ezek a dokumentumok pótolhatatlan értékei a magyar közelmúlt eseményeinek, és sok esetben nemcsak a múlt, hanem a jelen kérdéseire, problémáira is választ kínálnak.

Így született meg a gondolat a nemzetépítő demokratikus ellenállás történetét övező legfontosabb dokumentumokat bemutató, közlő és újraközlő gyűjtemény megjelentetésére. Fontosnak tartom, hogy – bármennyire is darabkája csak a megjelenő forrásanyag a fellelhető és közlésre érdemes dokumentumok teljes anyagának – ezek az írások pontosan és eredeti állapotukban jelenjenek meg. Hiszem, hogy így egymás után olvasva kibontakozik az a logikai vonulat, politikai szándék, mely 1956-tól kezdődően a nemzeti demokraták sajátja volt. A múlthoz, a jelenhez, a jövőhöz való viszonyuk.

Nem kívántam hősi történetet fabrikálni, csak a tényeket megmutatni. Olvashatóak Veres Péter kínos-keservesen fűzött mondatai, melyet kínlódom vet papírra a népi írókról szóló pártállásfoglalás reflexiójaként, Püski Sándor artistát megszégyenítő nyelvi egyensúlyozása a népi mozgalom történetéről szóló „vallomásában”, melyet a börtönben vetett papírra.

Ha az olvasó nyitott szellemmel és értelemmel figyeli meg a mondatokat, befogadja azok valós gondolatait és megtalálja rejtett tartalmukat, akkor világosodik meg a nemzeti demokraták szándéka, például a hírhedt ENSZ különbizottsági jelentéssel kapcsolatban megfogalmazott nyilatkozatban.

Nem feledkezhetünk meg a nyugati emigrációba kényszerült parasztpárti politikusok véleményéről sem. Kötetünkben a két legmarkánsabb álláspontot megfogalmazó nemzeti demokrata, Kovács Imre és Szabó Zoltán egy-egy írása került. Kovács Imre a nemzetközi politika változásainak közegében elemezte a magyar felkelés történetét, fogalmazott meg stratégiai, taktikai lehetőségeket, feladatokat, s jutott a kompromisszumok politikája elfogadására. Szabó Zoltán a nemzeti gondolat eszmétörténeti feldolgozásával biztonságos háterszínre teremtett a hazai demokraták számára, hiszen tanulmányában fél évszázad nemzetépítő törekvéseit foglalta össze.

A felidézett oldalakról nyomon követhető miképpen változik a nemzeti demokraták helyzete és viszonya a hatalomhoz. Az évek múlásával kénytelenek engedményeket tenni, felismerik a a szakmai és társadalmi nyilvánosságban való jelenlét fontosságát. Ezért hagynak fel a népi írók hallgatásukkal, vesznek részt az újrászerveződő Írószövetség, s Népfront munkájában. Aktuális programjuk az elfogadni, de nem minden áron, elveinket nem feladva; ellentmondani, de nem vagdalkozni, s provokálni, hanem javító, jobbító szándékkal megszólalni, a megértés és megértetés dialektikáját megalkotni. Németh László hosszú tanulmánya, melyet a kulturális területet irányító Aczél György felkérésére írt, szuggesztíven értelmezi ezt a kettősséget. Bírálni csak úgy szabad, ha van alternatív javaslat, ha a megbírált nem vereséggént éli meg programja bukását, hanem új utat és lehetőséget lát maga előtt. Ez volt a nemzetépítő demokratikus ellenállásban részt vevő értelmiségiek és közéleti emberek elve, s ebből alakultak ki az egyes konkrét esetekben eredményes együttműködések. Németh László javaslatainak egy része pár év múlva kormányrendeletben köszönt

vissza, igaz felvetéseinek jelentős része még ma is megoldatlan problémája az oktatási rendszernek, a kulturális életnek.

A dokumentumok előtt rövid összefoglalóban ismertetem megszületésük körülményeit, lábjegyzetekben pedig a ma már kevésbé ismert kifejezéseket, eseményeket idézem fel. A nemzeti demokraták történetének bőséges iratanyaga nem fért volna el egyetlen kötet terjedelmének kalodájában. A mostani rész az 1956 és 1967 közötti időszak legfontosabb dokumentumait tartalmazza. Bízom benne, hogy rövidesen következik folytatása, s kibontakozhat az 1970-es, 1980-as évek reformtörekvéseinek teljes és pontos története.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik lehetővé tették e dokumentumgyűjtemény megjelenését, mindenekelőtt a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum vezetésének szakmai tanácsaikért, Szakolczay Lajos irodalomtörténész, kritikusnak értékes észrevételeiért, s azoknak a barátaimnak – sajnos többségük már nincs közöttünk –, akik házi archívumuk tartalmát, életük dokumentumait rám bízta az elmúlt 35 évben, bízva abban, hogy egyszer majd mindenki számára megismerhetővé válnak. Reménykedésük, bizalmuk teremtette e könyvet.

Pilisszentkereszt, 2016. január 22.

Szeredi Pál

A NEMZETÉPÍTŐ DEMOKRATIKUS ELLENÁLLÁS SZÜLETÉSE

A magyar nemzetépítő demokratikus ellenállás születésének pillanata egy tragikus és konkrét eseményhez a magyar függetlenségi szabadságharc elfojtásának pillanatához kötődik. 1956. november 4-én hajnalban a szovjet csapatok elindulnak Budapest és a vidéki nagyvárosok felé, elfoglalják azok stratégiai pontjait, megkezdődik a fegyveres csoportok, a független magyar politikai intézmények felszámolása. A magyar államiság jelképének tekinthető Parlament épületébe, ahol a hivatalos magyar kormány működött, szovjet fegyveresek hatoltak be, megbénítva az ország politikai központjának működését. Nagy Imre miniszterelnök még a szovjet csapatok megérkezése előtt elhagyta az épületet és néhány politikai szövetségeseivel a jugoszláv nagykövetségre menekült. Utolsó rádiószózatában még azt jelentette be, hogy a magyar csapatok harcban állnak, s a kormány kitart a helyén. Ez azonban csak részben volt igaz. A „kapitány elhagyta hajóját”. A Parlament épületében tartózkodott ugyan Tildy Zoltán a kormány tagja, ám a szovjet fegyveresek megérkezése után megegyezett azok parancsnokával, hogy sértetlenül elhagyhatja az épületet, s a továbbiakban kivonta magát a politikai események köréből.

A Parlamentben tartózkodott ugyan Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, a tulajdonképpeni államfő, ám az ő politikai súlya nem volt jelentős.

Volt a Parlamentben azonban egy „botcsinálta” politikus, aki komolyan vette a miniszterelnöki bejelentést és miniszteri esküjét, a független Magyarország kormányának tagjaként próbálta megőrizni az ország politikai vezetésének tekintélyét és ezáltal az ország méltóságát. Ő volt Bibó István, a Petőfi Párt egyik minisztere, aki a Parlament épületében maradt, s egy nyilatkozatban, majd egy memorandumban foglalta össze a magyar kormány álláspontját a szovjet beavatkozásról és az ország további lehetőségeiről. A nyilatkozatát telefonon lediktálta Zsigmond Gyula barátja-

nak, a Petőfi Párt vezetőségi tagjának, aki azt eljuttatta Püski Sándornak a Petőfi Párt Tanácsadó Testülete titkárának. Püski, amint az egy könyvkiadóhoz illik, némileg stilizálta a nyilatkozatot, majd legépelve továbbította a párt vezetőihez és a többi párt politikusaihoz.¹ Néhány napon belül a budapesti házak falán sokszorosított formában jelent meg a Nyilatkozat, megerősítve a hitet Budapest lakosságában, hogy a nemzeti ellenállás létezik és kitart a felkelés követelése mellett.

Bibó István november 6-áig tartózkodott a Parlament épületében. Hadállását azért kényszerült elhagyni, mert hírül kapta, hogy az illegitim Kádár-kormány tagjai szovjet harcjárműveken a Parlament épületébe tartanak. Bibó kitartása és az általa kezdeményezett kibontakozási javaslatok a magyar felkelés története szempontjából azért lényegesek, mert – ellentétben az állandóan hangoztatott állásponttal, mely szerint azáltal, hogy Nagy Imre elhagyta a Parlament épületét, a felkelés kormánya megszűnt létezni – Bibó a Nagy Imre kormány képviselőjében de jure elérhető lett volna a külföldi nagykövetségek számára, azaz kormányképviselőként tudtak volna tárgyalni vele, illetve Kéthly Anna személyében a Nagy Imre kormánynak külföldi meghatalmazottja is volt.

Hozzá kell tennünk, hogy Bibó 1956. november 4-én hajnalban elment az amerikai nagykövetségre is, ahol a Nagy Imre kormány képviselőjeként azonosította magát, s szóbeli nyilatkozatban tájékoztatta a hivatalos magyar kormány álláspontjáról az amerikai kormányt. A nyugati országoknak, valamint Amerikának, tehát módja lett volna a magyar felkelés kormányával kapcsolatba lépni, azt egyedüli hivatalos magyar képviselőnek elismerni. Ha elismerik ezt a diplomáciai képviselőt, akkor a nemzetközi diplomácia szabályai szerint a magyar kormányt egy idegen ország fegyveres puccsal dönti meg, ami nemzetközi szankciókat eredményezett volna. Nem ez történt. Amerika és a nyugat cserbenhagyta a magyar felkelést!

¹ A Nyilatkozat egy eredeti, a javításokkal ellátott példánya Püski István birtokában van. Érdekesség, hogy az Államvédelmi Hatóság még évek múlva is azt feltételezte, hogy Püski Sándor két fia volt az, aki a Református Teológiai Akadémián sokszorosította a Nyilatkozatot. Kérdésemre Püski István cáfolta ezt az információt. Ezúton köszönöm meg Püski István értékes szóbeli információit.

BIBÓ ISTVÁN NOVEMBER 4-I NYILATKOZATA

Magyarok!

Nagy Imre miniszterelnök a hajnali szovjet tárgyaláskor a szovjet követségre ment a tárgyalások folytatására és onnan visszatérni nem tudott. A reggel összehívott minisztertanácson a Parlament épületében tartózkodó Tildy Zoltánon kívül már csak B. Szabó István és Bibó István államminiszter tudott megjelenni. Mikor a Parlamentet a szovjet csapatok körülfogták, Tildy államminiszter a vérontás elkerülése végett megállapodást kötött velük, mely szerint ők megszállják az épületet, a benne levő polgári személyek pedig szabadon távozhatnak. Ő, a megállapodáshoz tartva magát, eltávozott. Az országgyűlés épületében egyedül alulírott Bibó István államminiszter maradtam, mint az egyedül törvényes magyar kormány egyetlen képviselője. Ebben a helyzetben a következőket nyilatkozom:

Magyarországnak nincs szándékában szovjetellenes politikát folytatni, sőt teljes mértékben benn akar élni a kelet-európai népek ama közösségében, kik életüket a szabadság, igazságosság és kizsákmányolásmentes társadalom jegyében akarják be rendezni. A világ színe előtt visszautasítom azt a rágalmat is, miszerint a dicsőséges magyar forradalmat fasiszta vagy antiszemita kilengések szennyezték volna be. A harcban osztály- és felekezeti különbség nélkül részt vett az egész magyar nép, s megrendítő és csodálatos volt a felkelt nép emberséges, bölcs és megkülönböztetni kész magatartása, mellyel csupán a leigázó idegen hatalom és a honi hóhérvölgyesek ellen fordult. A néhány napirenden volt utcai igazságtételt, valamint az ókonzervatív erőknél minden fegyveres erőszak nélkül való jelentkezését a kormány rövid úton megszüntethette volna. Az az állítás, hogy evégből óriási idegen hadsereget kell az országba behívni, illetőleg visszahívni: komolytalan és cinikus. Éppen ellenkezőleg, e hadsereg jelenléte a nyugtalanság és a zavargások legfőbb forrása.

A magyar népet felszólítom, hogy a megszálló hadsereget, vagy az általa esetleg felállított bábkormányt törvényes felsőségnak ne tekintse s vele szemben a passzív ellenállás összes fegyverével éljen – kivéve azokat, melyek Budapest közellátását és közműveit érintenék. Fegyveres ellenállásra parancsot adni nincs módomban: egy napja kapcsolódtam be a kormány munkájába, a katonai helyzetről tájékoztatva nem vagyok, felelőtlenség volna tehát tőlem a magyar ifjúság drága vérével rendelkezni. Magyarország népe elég vérrel adózott, hogy megmutassa a világnak a szabadsághoz és igazsághoz való ragaszkodását. Most a világ hatalmain a sor, hogy megmutassák az ENSZ alapokmányába foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. Kérem a nagyhatalmakat és az ENSZ bölcs és bátor döntését leigázott nemzetem érdekében.

Megállapítom egyúttal, hogy Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseleteinek törvényes feje Kéthly Anna államminiszter.

Isten óvja Magyarországot!

Kelt az Országház épületében. Budapest, 1956. november 4.

*Bibó István s. k.
államminiszter²*

² Forrás: Bibó István összegyűjtött munkái 3. kötet. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1983. 879-880. o.

A MAGYAR FELKELÉS OBJEKTÍV BEMUTATÁSA A VILÁGNAK

A szovjet csapatok támadása utáni első döbbenetet követően a Petőfi Párt ocsúdott fel először. November 4-ét követően a párt irodájában, illetve Illyés Gyula lakásán zajlottak egyeztetések, megbeszélések. A Kádár-kormány kezdeti nyilatkozatai azt a reményt ébresztették bennük, hogy kialakítható valamilyen kompromisszum az új kormány politikája és a felkelés legfontosabb követeléseinek között. A Petőfi Párt arra törekedett, hogy megszervezze a többi párttal és a megalakult munkásszervezetekkel az együttműködést. Bibó István elsősorban politikai kompromisszumra hajlott. Kibontakozási javaslatai a későbbi fogalomhasználat szerinti „demokratikus szocializmus” alapelveit foglalták össze.

A Petőfi Pártba tömörült értelmiségiek, írók úgy gondolták, hogy a nyilvánosság biztosíthatja leginkább a felkelés követeléseinek életben tartását. November 19-én, egy a Minisztertanács Elnökségéhez benyújtott javaslatukban újra kezdeményezték az Írás címmel megjelenő folyóirat, az Új Magyarország című országos napilap, és a Parásztújság című agrárhetilap megjelentetésének engedélyezését. Az MSZMP Intéző Bizottsága 1956. november 21-i ülésén viszont úgy döntött, hogy nem engedélyezi új lapok indítását, egyedül a Szabad Föld című hetilap kiadására adtak engedélyt. Ugyanezen az ülésen Kádár János arra az általánosan megfogalmazódó kérdésre, hogy van-e önálló álláspontja kormányának a szovjet csapatok jelenlétére és intézkedéseire vonatkozóan, határozott igennel felelt, s röviden így foglalta össze: „1./ a szovjet csapatokat vonják ki a rend helyreállítása után 2./ ne vigyenek ki magyarokat a Szovjetunióba – ezt meg is értették – 3./ nem lehet egy ország és párt ügyeiről

négy emberen keresztül tájékozódni, mint a múltban 4./ a magyar eseményekről önálló értékelésünk van.”³

Az Írószövetség és a Petőfi Párt vezetősége 1956. november 28.-án közzétett egy nyilatkozatot, melyben összefoglalták a magyar felkelés követeléseit és tanulságait, illetve meghatározták azt a politikai vonalat, melyet követendőnek tekintettek. Ez a dokumentum kézzelfoghatóan igazolja a nemzetépítő demokratikus ellenállás politikai gondolkodásának alapelveit. Egyrészt dokumentálni a magyar felkelés eseményeit, megőrizni az értékeit, kritikával illetni és elítélni azokat a történéseket, melyek ellentételesek voltak a nemzeti törekvésekkel, másrészt megkeresni azokat a kompromisszumos, kapcsolódási pontokat, melyek az új kormány és az eredeti követelések és elképzelések között fellelhetők voltak. A Petőfi Párti nyilatkozat az egyeztetést szolgálta, s nem a támadást, a kihívást. A benne megfogalmazódó javaslatok a minimális kompromisszum elemeit tartalmazzák, a jogrenden belüli rendezés, az alkotmányos újraépítkezés formáját. Kádár november 21-én tett kijelentései és a Petőfi Párti javaslatok között több pontban egyezés van. A Petőfi Párt javaslata előremutató, építkező, ugyanakkor az egypártrendszerű politikával szemben ellenálló.

E nyilatkozat egy koalíciós összefogás alapjait jelentette, melyben minden demokratikus politikai erő, pártok és önszerveződő csoportok, munkástanácsok ugyanúgy egyet érthettek, mint a közigazgatás pozícióit elfoglaló MSZMP reformerői. E dokumentum lett az alapja annak a kibontakozási javaslatnak, melyet 1956 decembereiben adtak át a forradalmi szervezetek és pártok képviselői Menon indiai ügyvivőnek⁴, Nehru, indiai miniszterelnök közvetítését kérve. Az MSZMP pártirataiból kiderül, hogy Farkas Ferenc a nyilatkozatot átadta Kádár Jánosnak személyes találkozásuk alkalmával (amint a Menonnak átadott iratot is megkapta a kormány képviselője, Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, sőt a szovjet nagykövetség is), ám Kádárék attól tartva, hogy az új formációban kisebbségbe kerülnek, nem a kompromisszum, hanem a brutális erő alkalmazása mellett döntöttek.

³ Kádár János hozzászólása az MSZMP Intéző Bizottság 1956. november 21-i ülésén. MOL-M-KS 288. f. 5/3. ó. e.

⁴ Kumara Pladmanabha Sivasankava Menon, India moszkvai nagykövete.

FELJEGYZÉS

AZ OKTÓBER 23-ÁN KIROBBANT MAGYAR FORRADALOMRÓL ÉS KÖVETKEZMÉNYEIRŐL

A forradalom előtt néhány hónappal a magyar szellemi élet vezető körei és intézményei, az Írószövetség, a Petőfi Kör és az egyetemi ifjúság szervezetei országos hatású megnyilatkozásokat tettek a magyar szocialista fejlődés elkerülhetetlen demokratizálása mellett. Tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy sikerült ezeknek az intézményeknek és szervezeteknek országos közvéleményt teremtenie. A magyar nép ezek után joggal várta a cselekedeteket, az MDP és a kormányzat azonban – bár elismerte a fenti követelmények jogosságát – valóra váltásukat halogatta. Ennek a halogatásnak természetes következménye volt az ismert tüntetés, mely október 23-án zajlott le. A Lengyel Egyesült Munkáspárt VIII. plénuma az addig üldözött Gomulkát helyezte a főttkári székbe, és nagy politikai és társadalmi reformokat hirdetett meg. Az október 23-i tüntetést az egyetemi ifjúság és az Írószövetség a lengyel események melletti rokonszenvének kifejezésére kezdeményezte a kormány és az MDP tudrával és engedélyével.⁵ A követeléseket határozott pontokba foglalták.⁶ Ezek az ismert pontok igazolják, hogy az ifjúság nem akart letérni a szocialista fejlődés útjáról, de határozottan követelte hazája függetlenségének biztosítását, Gerő eltávolítását, valamint megillető szerepet kívánt a közéletből félretolt Nagy Imrének. A méreteiben példát-

⁵ A műegyetemisták 1956. október 22-én este megtartott nagygyűlésükön 16 pontban foglalták össze a diákság álláspontját, és másnapra felvonulást szerveztek követeléseik és a lengyel munkástüntetések iránti szolidaritásuk nyilvánítására.

⁶ A kurzivált rész egy beszúrt, megjegyzés. Az eredeti gépiratban az alábbi mondat szerepel, melyet kihúztak, s helyébe a fenti részt helyezték: „Ezt a tüntetést az egyetemi ifjúság kezdeményezte, miután követeléseit határozott pontokba foglalta.”

lan arányú tüntetés okait a Pravda így foglalja össze: „Kétségtelen, hogy a magyar események kirobbanásához hozzájárultak a Rákosi-Gerő-féle állam- és pártvezetés bűnei, amelyek a szocialista építésben súlyos hibákat okoztak mind az állam általános, mind gazdaságpolitikájában és a kulturális építő munkában is. A Rákosi-Gerő-féle pártvezetés elszakadt a Párt tömegeitől, a néptől, nem ismerte a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség hangulatát. Súlyosan megsértették a szocialista törvényességet (a Rajk-ügy és egy sor más ügy), amelyekben ártatlanul szenvedett sok becsületes pártmunkás és államférfi”.⁷

Ugyancsak a Pravda állapította meg: „Az MDP vezetése nem vette figyelembe kellően az ország és a nemzet sajátosságait, olyan intézkedések történtek, melyek megsértették a magyar nép nemzeti önérzetét.”

Meg kell állapítanunk, hogy a Pravda utóbb a magyar forradalom megindulásának okait a valóságnak megfelelően ismertette a szovjet közvéleménnyel. A későbbi fejleményekből azonban azt a következtetést kell levonnunk, hogy a Rákosi-Gerő-féle egykori magyar államvezetés exponensei a Szovjetunió illetékes köreit utóbb – a magyar események értékelését illetően – már pusztán övédekezésből is félrevezették. Nevezetesen nem világosították fel az illetékes szovjet köröket arról, hogy az október 23-án békésnek indult tüntetés miért csapott át forradalomba?⁸ Ezért feljegyzésünk egyik legfőbb feladata, hogy az események menetét a valósághoz híven előadjuk. Az MDP első párttitkára – Gerő Ernő – október 23-án este olyan hangnemű és tartal-

⁷ A Pravda című szovjet lap első állásfoglalása 1956. október 28-án vasárnap jelent meg „A népellenes kaland összeomlása Magyarországon” címmel. A Pravda a felkelés alatt mindvégig fasiszta ellenforradalmárokról cikkezett, az idézett rész a fegyveres beavatkozás és Nagy Imre internálása után, a Pravda 1956. november 23.-i számában jelent meg.

⁸ 1956. október 28.-án éjszaka az MDP leginkább kompromittálódott vezetőit, Gerő Ernőt, Hegedüs Andrást, Piros Lászlót, Bata Istvánt, Kovács Istvánt, valamint családtagjaikat, szovjet katonai repülőgépek Moszkvába szállították. Rákosi Mátyás már július 26.-a óta Moszkvában volt. Miután a júliusi MDP KV ülésen leváltották főtítkári tisztségéből kormánygépen szállították a Szovjetunióba. A felkelés napjai alatt Rákosiékkal rendszeresen konzultáltak a moszkvai pártvezetők a kialakult helyzetről.

mú beszédet mondott, mely a többségében szocialista, de mindenképpen haladó magyar ifjúságot politikai érzületében és emberi becsületében súlyosan sértette. Gerő Ernő már akkor felvetette az ellenforradalmiság vádját azzal az ifjúsággal szemben, mely a maga egészében forradalmi ifjúság. Még ugyanezen a napon Gerő Ernő elrendelte, hogy az államvédelmi hatóság törje le a tüntetést, ugyanakkor a Varsói Szerződés értelmében a hazánkban tartózkodó szovjet csapatok segítségét kérte.⁹ Gerő Ernő tehát az ifjúság békés tüntetésére fegyverrel válaszolt. Ha Gerő provokáló beszéde helyett bejelenti Nagy Imre miniszterelnökségét és elismeri a tüntetés népi jellegét, úgy a tüntető tömeg boldogan és meglegedetten szétoszlik.

Október 23-án este a gyárakból és üzemekből hazatérő munkásság is csatlakozott a tüntető ifjúsághoz. A tömeg hangulata Gerő beszéde után forradalmi lett, s ennek tudható be, hogy az ifjúság Gerő értetlen és indokolatlanul ellenséges beszédjére válaszképpen a Szabad Nép székháza elé vonult, követeléseit kinyomtatására.¹⁰ Ez a kétségtelen forradalmi lépés egyben a múlt ama sajtópolitikája ellen is irányult, mely valótlán cikkeivel és közleményeivel hosszú időn keresztül félrevezette a tömegeket. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a forradalmat megelőző hónapokban, midőn a szabad bírálat hangja egyre erőteljesebben megnyilatkozott, számos író és közéleti ember mondott nyilvános beismerést a közelmúlt hivatalos sajtójának bűneiről. A forradalmi tömeg ily módon behatolt a Szabad Nép székházába, a maga forradalmi módján a múlt bűneit vélte szétzúzni. A Szabad Nép épületében lévő nyomdába is behatoltak a tüntetők és az egyetemi ifjúság pontokba foglalt követelményeinek sokszorosítását kívánták. Ez ellenállás nélkül megtörtént.

⁹ Az összefoglaló készítői nem ismerhették az első szovjet fegyveres beavatkozás részleteit. Valójában az SZKP PB már október 23-án este, magyar idő szerint 21 órakor döntött a szovjet csapatok Budapestre történő bevonulásáról. Nem sokkal 22 óra előtt Hruscsov telefonon beszélt Gerővel, s azt közölte vele, hogy a szovjet vezetés teljesíti a csapataik Budapestre küldésére irányuló „kérést”, ha azt a magyar kormány írásba foglalja. Ez az irat azonban csak október 27-én, utólag került aláírásra, azt Nagy Imre nem volt hajlandó aláírni, így végül Hegedüs András szignálta a „kérést”.

¹⁰ Este 22 óra tájban kezdődik meg a Szabad Nép székházának ostroma.

A tüntetők ezzel egy időben 8 és 9 óra között a Magyar Rádió épülete elé vonultak, hogy az ifjúság pontokba foglalt követeléseit az ország népével a rádió útján is tudassák. Az ifjúság küldöttsége bement a rádió székházába, hogy vezetőségével tárgyaljon. Közbe kell itt vetnünk, hogy bár az ifjúság különböző csoportjainak követelései csaknem egységesek voltak, mégsem rendelkezett egységes forradalmi szervezettséggel. Jóformán mindegyik fakultás külön-külön állította össze követeléseit. A szóban forgó estén a különböző ifjúsági csoportok egymás után a rádió épülete elé érkeztek, és valamennyien tárgyalni akartak vezetőségével. A rádió kapui azonban nem nyíltak meg, hanem az ott tartózkodó ÁVH őrség a tömeg közé lőtt. A tömeg ebből a fegyveres beavatkozásból azt következtethette, hogy a Rákosi-Gerő-féle klikk a maga hatalmát akár fegyverrel is meg akarja védeni. Ezek az események robbantották ki a magyar dolgozók fegyveres felkelését.

Ezidáig tehát senki nem gondolt fegyveres felkelésre, szó sem volt arról, hogy ilyet akár belülről, akár kívülről szerveztek volna. A fegyveres felkelést az a pusztán tény váltotta ki, hogy a lelkesült tömeg nem nézte tétlenül a tiszta szándékú tüntető társak, köztük nagyszámban lányok, asszonyok, serdülő gyerekek legyilkolását.

Szükségesnek véljük, hogy az események menetét röviden ismertessük. Október 23-án mintegy százezer tüntető a Parlament elé vonult és Nagy Imrét akarta hallani. A tömeg nem kapott olyan kijelentéseket, mely forradalmi izgalmat csillapította volna. A kormány és az akkori pártvezetés a határozatlanság feltűnő jeleit adta. Így a rádió a Gerő-beszéd elhangzása után közölte, hogy október 31-re összehívták az MDP központi vezetőségét, mely majd tárgyal az égető kérdésekről. Néhány óra eltelte után ugyancsak a rádió hírül adta, hogy a központi vezetőséget korábban összehívják. Újabb órák eltelte után már azt közölte a rádió, hogy a központi vezetőséget azonnal összehívták. Az Írószövetség küldöttsége 9 óra tájban felkereste az MDP vezetőségét, és az első titkárral akart beszélni. Gerő Ernő fogadta is őket, a beszélgetés azonban eléggé egyoldalú volt. Amidőn feltették a kérdést, vajon lövetnek-e majd a tömegre, Gerő Ernő nemmel felelt. Ugyanakkor Budapest külvárosaiban már dübörögtek a szovjet tankok. Mindebből nyilvánvaló, hogy az MDP akkori vezetői a magyar dolgozók békésnek indult tüntetését erőszakos eszközökkel kívánták elfojta-

ni. Meg vagyunk győződve arról, hogy a tüntetés döntő jellegzetessége a szocialista haladó erők népi megmozdulása volt.

A 23-áról 24-re virradó éjszaka az MDP központi vezetősége elhatározta, hogy az Elnöki Tanácsnak javaslatot tesz Nagy Imre miniszterelnöksége ügyében. Ezt a rádió október 24-én reggel 9 órakor a magyar közvélemény tudomására hozta. 25-én délután 3 órakor közölte a rádió,¹¹ hogy Gerő Ernőt az MDP első titkári teendői alól felmentették, és helyébe Kádár Jánost választották meg. Ugyanakkor közhírré tették Losonczy Géza és Donáth Ferenc új megbízatását. Utóbb bejelentették az MDP átszervezését és egy hattagú elnökség megválasztását. Ez a hattagú elnökség lett volna hivatva a párt ügyeit a legközelebb összehívandó kongresszusig vezetni. Mindezt azért tartjuk fontosnak, mert igazolják, hogy kapkodva ment végbe a dolgozó tömegek által régóta óhajtott átalakulás. Ha idejében történik ez az átalakulás, akkor higgadtan és megfontoltan mehetett volna végbe, és nem került volna sor a tömérdék véráldozattal járó forradalomra.

A forradalom október 23-a estjétől a szovjet haderők beavatkozásának hírére általános sztrájk kezdésével és fegyveres ellenállással indult meg. A fegyveres ellenállás – mint mondtuk – az egyetemi ifjúság, továbbá a gyárak fiatal munkásai kezdték. Fegyvereket a honvédségtől kaptak. A kivezényelt honvédség ugyanis nem volt hajlandó saját népére lőni, és várakozó álláspontra helyezkedett. De kaptak fegyvereket a felkelők a fegyvergyárakból, s a kék egyenruhás rendőröktől, az utóbbiak ugyancsak passzív magatartást tanúsítottak. Folyt a harc, ugyanakkor szinte minden óra jelentős politikai változást hozott. Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke bejelentette a szovjet csapatok igénybevételét.¹² Sor került a kormánynak egy úgynevezett kabinettel való megerősítésére, ugyanakkor ezt a lépést széles nemzeti összefogásnak nyilvánították. Október 25-én a rádió olyan közlést adott, hogy a munka mindenütt kezdetét veszi,

¹¹ A pontos időpont 12 óra 37 perc.

¹² Nagy Imre október 25-i rádióbeszédében pontosan a következőket mondta: „Azoknak a szovjet csapatoknak a visszarendelése [pedig], amelyeknek a harcokba való beavatkozását szocialista rendünk létérdeke tette szükségessé, a béke és a rend helyreállításával haladéktalanul meg fog történni.” Tárgyalásokat helyezett továbbá kilátásba a szovjet csapatok kivonásáról.

a munkahelyeikre özőnlő dolgozókat azonban hazaküldték, s ezek a tömegek Budapest belvárosában hullámzóttak. Szétlőtt házak, szerteszét heverő halottak: fiúk, lányok, ápolónők és munkások látványa fogadta őket. Ekkor történt, hogy tüntető menetté álltak össze, és útjukban szovjet tankokkal kerültek szembe. A szovjet katonák integetéssel és tapssal üdvözölték a békés felvonulókat. Általában meg kell állapítanunk, hogy népünk a békés magatartású szovjet katonákat a barátság jeleivel halmozta el. A fegyvertelen tömegben végül is kiadta valaki a jelszót, hogy vonuljanak a Parlamenthez, és szóljon Nagy Imre közvetlenül a néphez. A magyar dolgozók tízezrei nemzeti zászlókkal és Kossuth-címerekkel ékesített szovjet tankok kíséretében elindultak a Parlament felé. A tömeg hamarabb ért a Parlamenthez, mint a szovjet tankok. Teljesen betöltötték az óriási térséget, midőn a Parlament tetejéről és a Földművelésügyi Minisztérium ablakaiból ÁVH kötelékek géppuskával, géppisztollyal, puskával tüzelni kezdtek a tömegbe. Egyidejűleg az Akadémia utcai Pártház felől egy szovjet tank benyomult a térre, és az ÁVH-tüzelés megkezdésétől indítva, szintén tüzet nyitott a tömegre. A zűrzavar és a fejtelenség a tetőfokára hágott akkor, amidőn a békés tömeggel érkező és azokkal rokonszenvező szovjet tankok tüzet nyitottak a tömegre támadó ÁVH-sokra. Egyesek szerint 200-250, mások szerint 800 halottja volt ennek a mélyen megrendítő eseménynek.¹³ A tömegmészárlás híre futótűzként terjedt, újból felkorbácsolta a forradalmi indulatokat. Hangsúlyoznunk kell, hogy távolról sem ellenforradalmi és fasiszta lelkületű tömeget érte ez a támadás, hanem szocialista érületű, békés indulatú munkásokat, munkásasszonyok és ifjak voltak ennek az esztelen vérontásnak az áldozatai. A forradalom folyamán történtek „népítélet” címén gyilkosságok, a forradalmárok kivégeztek ÁVH-sokat, mindez azonban a Parlament-téri tömegvérengzés és a magukat csoportosan megadó szabadságharcosok legyilkolásának visszahatásaként jelentkezett. Nem hallgathatjuk el az ÁVH-sok elleni bosszúszomj másik okát sem. A forradalom előtt szinte hónapokon keresztül jelentek meg közlemények, és folyt a szó ÁVH-sok vezetői által végrehajtott törvénysértésekről, rengeteg ember – köztük pártfunkcionáriusok –

¹³ A Kossuth téren valójában 61-en vesztették életüket, a kórházba szállított 284 fő közül később 14-en haltak bele sérüléseikbe.

kínzásáról és meggyilkolásáról, ártatlan emberek fogságban tartásáról. Hivatalos kormánynyilatkozatok ismerték el Péter Gábor, Farkas Mihály és fia, Farkas Vladimir sorozatos törvénysértéseit. Az ártatlanul kivégzett Rajk Lászlót és társait tüntető pompával újra eltemették. Mindez igazolta a tömegek előtt az ÁVH és a Rákosi-Gerő klikk bűneit. Végül – a forradalom alatt, október 25-e után – maga Nagy Imre jelentette be az ÁVH feloszlatását, hogy a tömeg felkorbácsolt indulatait lecsönDESÍTSE.¹⁴

A forradalom menete hazánkban október 23. és november 4. között kettévált. Az ország népét, életszínvonalának alacsonysága, politikai jogainak erőszakos korlátozottsága, függetlenségének és szuverenitásának hiányérzése folytán egyre fokozódó elégedetlenség öntötte el. A magyar nép cselekedeteket kívánt, és az idejében jelentkező cselekedetek biztonnyal megnyugtatták volna. A kormány forradalmisága azonban kétségtelenül a népi forradalmiság után kullogott. A tömeghangulat nyomása következtében beállott újabb és újabb párt- és kormányváltozások azt a hitet táplálták a népben, hogy jó úton jár, s magatartásával végre is kivívja jogos követeléseit. A nép kívánságai forradalmi kívánságok voltak, és a népnek nem volt tudomása lapangó ellenforradalmi erőkről. A forradalom első korszakában két réteg figyelte dermedten a forradalom tényét. Az egyik Rákosi és Gerő hibás politikájának szektáns csoportja volt, a másik pedig a Horthy-korszakból megmaradt deklasszált és megfogyatkozott reakciós réteg. Az úri Magyarország és a burzsoázia maradéka semmi részt sem vállalt a forradalom kockázatából. A forradalomnak ebben a korszakában Kádár János, az MDP első titkára szükségesnek tartotta az MDP feloszla-

¹⁴ 1956 márciusában az MDP KV vizsgálatot indított Farkas Mihály ellen, júniusban a törvénysértésekben játszott szerepe miatt kizárták a pártból, és hadseregtribornokból honvéddé fokozták le. 1956. október 13-ától fiával, Vladimírral együtt letartóztatásban volt. A börtönben szigorú őrizet alatt tartották, katonai fogolyként kezelték. Október 23-a után főváros szerte elterjedt – az a tévesnek bizonyult hír –, hogy az ÁVH-sok meggyilkolták, nehogy majdani vallomásával másokat is bíróság elé juttasson. A felkelés napjai alatt a börtönben húzódott meg fiával együtt. Novemberben a szovjetek Rákosihoz hasonlóan neki is felajánlották, hogy hagyja el Magyarországot, ő azonban elutasította az emigrálás lehetőségét.

tását. Ez a lépés tulajdonképpen a forradalom elismerése volt, a forradalomnak ilyen arányú elismerése pedig hatályon kívül helyezte Rákosi 1949-es alkotmányát. A Rákosi-féle alkotmány feladását jelentette az is, hogy mind a párt, mind a kormány vezetői az új nemzeti egység megteremtése céljából segítségül hívták az 1945-ös koalíciós pártokat, a Független Kisgazdapártot, a Szociáldemokrata Pártot és a Nemzeti Parasztpártot.¹⁵

Döntően fontos megemlítenünk azt is, hogy nagy szociális vívmányaink, a földosztás, az energia-telepek, a bányák, a gyárak és a bankok államosítása nem az egypártrendszer idején, hanem még a négy koalíciós párt együttműködésének időszakában jött létre. A négy párt annak idején helyeselte az alapvető termelőeszközök köztulajdonba való vételét. Az ellentétek a szovjet rendszer gépies és szolgai másolásának kérdésében, valamint az egypártrendszerre történő áttérés ügyében merültek fel. A Pravda legutóbb a következőket állapította meg: „A volt magyar párt- és államvezetés mechanikusan másolta a szovjet iparosítási tapasztalatokat, bár az MDP vezetőinek nemegyszer elvtársilag tanácsoltuk, hogy ne tegyék ezt.” Politikailag ugyanezt tették. Mindezt azért tartjuk fontosnak megemlíteni, mert ezáltal bizonyítani kívánjuk azt, hogy midőn Kádár János és Nagy Imre az egykori koalíciós pártokat feltámasztották, távolról sem vitték politikai fejlődésünket ellenforradalmi útra. Ellenkezőleg: elhatározásuk a szocializmus sajátos magyar útjának felismeréséből keletkezett. Kádár János és Nagy Imre így akart a szocializmusnak széles népi alapot teremteni.¹⁶

November 3-án Nagy Imre koalíciós nemzeti kormányt alakított. A kormány proklamációja megalakulásának estéjén leszögezte, hogy szocialista vívmányainkat megőrizzük, az ellenforradalmi jelenségekkel határozottan szembeszállunk, és azokat

¹⁵ Október 30-án 14 óra 28 perckor, a Szabad Kossuth Rádióban adásában hangzott el Nagy Imre bejelentése, mely szerint „az egypártrendszer megszüntetésével a kormányzást az 1945-ben újjászületett koalíciós pártok demokratikus együttműködésének alapjaira helyezzük”.

¹⁶ Az összefoglaló készítőinek az volt a meggyőződése, hogy Kádárnak és Nagynak együtt kellene kormányoznia. Nagy Imrét azonban eddigre már Romániába deportálták Kádár döntése alapján, s szó sem lehetett megegyezésről kettejük között.

megtoroljuk, a szocialista országokkal továbbra is baráti együttműködést tartunk fenn, a Szovjetunióval való viszonyunk rendezésére Lengyelország, Kína és Jugoszlávia kormányait kérjük fel közvetítőnek. A koalíciós pártok ilyen irányú állásfoglalása a magyar nép döntő többségének a politikai akaratát és érzületét fejezte ki. Voltak azonban olyan jelenségek is, amelyek a jobbratolódás látszatát keltették. Mindszenty november 1-én és 3-án két ízben is rádióbeszédet mondott, és november 2-án egy nyugatnémet képviselő – aki egyébként baloldali beállítottságúnak vallotta magát – de von und zu hercegként beszélt a rádióban.

November 1-én Kádár János és Münnich Ferenc ismeretlen helyre távoztak.¹⁷ A kormányból való kiválásukat a kormánnyal nem közölték. A koalíciós pártok úgy vélik, hogy Kádárék helyesen cselekedtek volna, ha aggodalmaikat a kormánnyal közlik, és az általuk veszedelmesnek ítélt eseményeket és jelenségeket tekintélyükkel, valamint súlyukkal a kormányon belül ellensúlyozzák. Ugyanakkor a Rákosi-Gerő vonal képviselői továbbra is merőben a saját szempontjukból félremagyarázták a magyar forradalmat, és a valóságot megmásítva, kiforgatva, hamisított tájékoztatást adtak a Szovjetunió kormányának és közvéleményének. A magyar forradalom folyamán csakugyan történtek eléggé el nem ítéltető „népítéletek”, melyekkel a forradalmat végigküzdő nép nem azonosította magát. Ezek az esetek azonban távolról sem alapvetően jellemezték a magyar forradalmat. A magyar ifjúság és a magyar nép nem azért kelt fel, hogy bosszúszomját kielégítse. Minden forradalomnak akad sálakja és árnyéka is. Amit az is magyaráz, de nem ment, hogy 4000 közönséges bűnöző szabadult ki a börtönökből a forradalom folyamán. Mindez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy a forradalom haladó és szocialista jellegű volt. Nincsen olyan munkás Magyarországon, aki Csepelt, vagy bármely más iparvállalatot egykori gazdáinak, nincsen olyan paraszt Magyarországon, aki a három és félmillió hold felosztott földet egykori földesurainak akarná visszajuttatni; és nincsen olyan hazáját szerető értelmiségi, aki a közösség szolgálata helyett egyes tőkés csoportok szolgálata

¹⁷ Az összefoglalói készítői nem tudhatták, hogy Kádár és Münnich a szovjet nagykövetségre ment, onnan Moszkvába repültek, s az SZKP vezetőivel egyeztettek a fegyveres beavatkozásról, a felkelés leveréséről.

tát kívánatosnak tartaná. Ezt bizonyítják a munkástanácsok egyértelmű állásfoglalásai, az értelmiség forradalmi megnyilatkozásai és az a tény, mely a történelem folyamán ismeretlen volt, hogy a parasztság önzetlenül élelemmel látja el a városok dolgozóit.

A közvetlen események helyes szemlélete és kielégítő magyarázata nehéz dolog. Különösen súlyos feladat egy forradalom hullámvázának igazságos ábrázolása. Bennünket mégis ez az őszinte, becsületes tájékoztató szándék vezet. Egyetlen célunk, hogy a hamis és helytelen értesítéseket helyesbítsük, és ezzel a megbékélés, a társadalmi és a nemzetek közötti béke mindennél fontosabb ügyét önzetlenül szolgáljuk. Éppen ezért el kell mondanunk azt is, hogy súlyos helyzetünk nemcsak a vázolt okokból származik, hanem abból a rendkívül súlyos helyzetből is, amely a szuezi agresszió következtében a magyar eseményeket a nagyhatalmi politika síkjára állította.

A forradalmi munkás-paraszt kormány és a magyar forradalom között ellentétek állnak fenn. A forradalom eddig öt alapvető vívmányáról adhat számot:

1. A munkástanácsok felállítása és autonómiája. Ezzel a munkások valóságos gazdái lettek a bányáknak és gyáraknak. A Rákosi-Gerő bürokratikus diktatúrájának ezen a területen ezzel vége szakadt.

2. A sztrájkjog elismerése, amivel a munkásosztály elemi jogához és remek fegyverhez jutott, a néptől elszakadni akaró vezetőkkel szemben.

3. A parasztság életformájának szabad megválasztási lehetősége, s a termelőségvetkezetből való kilépés jogának elismerése.

4. A parasztság beszolgáltatási kötelezettségének eltörlése, ami a gazdaságtörténet legkiszípolyozóbb dupla adóztatásától mentesíti az osztályt.

5. Az egypárt monopóliumának feladása, ami kétségtelen beismerése annak, hogy a múlt hibás és bűnös vezetésének következményeiből csak a szocializmust magukénak valló demokratikus pártok koalíciós összefogása építheti tovább a magyar szocializmust.

Ez öt forradalmi vívmányhoz a nemzet egységesen és halálra szántan ragaszkodik. E forradalmi vívmányok kiharcolása és megvédése csakis a munkásosztály, a

parasztság, valamint az értelmiség egységbe forrása útján jöhetett létre. Ezeket a vívmányokat a szocializmus magyar kiinduló pontjainak valljuk.

A kormány ellenforradalmi tényeknek minősített és minősít olyan forradalmi ténykedéseket, mint például a munkástanácsok politikai jogai. A magyar forradalom uralkodó irányát nem egyszer azonosítja az ellenforradalmi jelenségekkel. Ezek az ellentétek mindaddig fennállnak, amíg a forradalmi kormány nem a magyar népi tömegekre támaszkodik. Fennállnak mindaddig, amíg a magyar karhatalmi alakulatok a rendfenntartás döntő fontosságú feladatát a szovjet csapatoktól át nem veszik, míg a szocializmust demokratikusan továbbépíteni kívánó forradalmi szervek megillető és szükségszerű történelmi szerepüket meg nem kapják. Hogy az ellentéteket megszüntethessük és a nélkülözhetetlen legszélesebb népi bázist megteremthessük, megfelelő szerepet kell juttatnunk a '45-ös koalíciós pártoknak. Fentiekből következően a következő javaslatokat tesszük.

1. A forradalom mindig jogforrás, ezért hivatásuk életre egy olyan forradalmi kormányzótanács, amelyben helyet kapnának a forradalmi szervek képviselői – elsősorban a munkástanácsok küldöttei –, az 1945-ös koalíciós pártok, amelynek elnökéül Kodály Zoltánt szükséges felkérni. A kormányzótanács első nyilatkozata a szocialista vívmányokhoz fűződő hűségére és ragaszkodásra, valamint a szocializmusnak demokratikus eszközökkel történő továbbfejlesztésére vonatkozzék.

2. A forradalmi kormányzótanács forradalmi jogforrásként nyilatkoztassa ki, hogy a már amúgy is kikezdett és túlhaladott 1949-es Rákosi-féle alkotmányban szereplő Elnöki Tanács jogköre szűnjék meg, és a Parlamentet – amely túlnyomó többségében Rákosi-Gerő fejbólintóiból áll, és a népakaratot nem fejezi ki – oszlassa fel.

3. A forradalmi kormányzótanács gondoskodjék arról, hogy a nemzet egybeforrottságának megfelelően olyan kormány alakuljon, amely megdönthetetlen biztosítékokat nyújt mind az ellenforradalommal, mind a Rákosi-Gerő klikk restaurációjával szemben.

4. A magyar karhatalmi alakulatok tegyenek fogadalmat, illetőleg esküt a forradalmi kormányzótanácsra.

5. A forradalmi kormányzótanács gondoskodjék arról, hogy a most még meg nem tartható szabad választások híján a forradalmi szervek és a koalíciós pártok vá-

lasszanak küldötteket az alkotmányozó nemzetgyűlésre, amely hivatva lesz olyan alkotmányt létrehozni, mely a szocialista vívmányokat és azok demokratikus úton való továbbfejlesztését biztosítja.

6. A forradalmi kormányzótanács gondoskodik arról, hogy az ENSZ-tagsággal járó kötelezettségeinket teljesítsük, valamint a Varsói Szerződésből adódó kötelezettségeink a szerződő államokkal történő egyetértésben, a magyar szuverenitásnak megfelelően felülvizsgáltassanak. Ugyanakkor hasonló felülvizsgálatokat vigyen végbe minden olyan nemzetközi gazdasági kötelezettség terén, amely jelenleg köt bennünket.

7. A forradalmi kormányzótanács gondoskodik arról, hogy magyar állampolgárt – a megalakulás napjától számítva – csak magyar hatóság és a törvényesség szigorú betartása mellett tartóztathasson le, magyar állampolgárt magyar területről elvinni ne lehessen, valamint magyar állampolgár felett csak a magyar független bíróság ítélhesen.

8. A forradalmi kormányzótanács kezdjen a Szovjetunió kormányával és a szovjet katonai parancsnoksággal haladéktalanul tárgyalásokat, hogy a közrend garantálása mellett a szovjet csapatok a forradalom előtti létszámuknak megfelelően vonuljanak vissza azokra a támaszpontokra, ahol október 23-ig belügyeinkbe való beavatkozás nélkül állomásoztak. Ennek megtörténte után érje el szuverenitásunk helyreállítása érdekében a szovjet csapatok hazánk területéről való teljes kivonását.

9. A forradalmi kormányzótanács első megnyilatkozásai közé tartozzék a szocialista országokkal, de minden ENSZ tagállammal szembeni békés, barátságos gazdasági és kulturális kapcsolataink ápolásának és továbbfejlesztésének kinyilatkoztatása. E kinyilatkoztatás tegye egyszer s mindenkorra lehetetlenné, hogy bármelyik nagyhatalom is Magyarországot háborús tűzfészekké tegye.

Budapest, 1956. november 28.

Magyar Írók Szövetsége nevében Veres Péter s. k. elnök,

Erdei Sándor s. k. főtítkár, Háy Gyula s. k. társelnök.

Petőfi Párt (Nemzeti Parasztpárt) Irányító Testülete (Elnöksége) nevében:

Illyés Gyula s. k., Tamási Áron s. k., Farkas Ferenc s. k. főtítkár.¹⁸

¹⁸ A nyilatkozat eredeti, javításokkal ellátott példánya szerző birtokában.

ÉRTELMES ÉRTELMISÉGI PÁRBESZÉD

1956. december első napjaiban az MSZMP KB határozatot fogadott el a felkelés kiváltó okairól, előzményeiről és az október 23-val elkezdődött eseményekről. A határozat következetesen eseményekről beszélt, ám annak lényegét ellenforradalmi megmozdulásnak értelmezte. Elismerte a felkelés kiváltó okainak és követeléseinek jogosságát, annak demokratikus jellegét, ám túlhangsúlyozta a felkeléssel együtt járó atrocitások hatását, és – megtévesztő módon – a nyugati hatalmak inspiráló szerepét. December 9-10-én Kádárék feloszlatták a Központi Munkástanácsot, letartóztatják vezetőit. A Petőfi Párt és a demokratikus pártok és szervezetek kezdeményezésére Kádárék írásbeli, nyilvános választ nem adtak, intézkedéseik viszont egyértelművé tették annak elutasítását.

Kádár kétkulacsos politikát folytatott. Egyrészt tárgyalásra hívta Kovács Bélát, a Kisgazdapárt legnépszerűbb vezetőjét, számára diplomáciai lehetőséget ajánlott, ugyanakkor erőszakosan lépett fel minden koalíciós összefogást kezdeményező szervezettel szemben. Várható volt a politikai szervezetek betiltása, így hatványozott jelentőséget kapott a jogfolytonos szervezeteken belüli fellépés, a legális kereteken belüli megszólalás.

Az egyik ilyen szervezet az Írószövetség lehetett. Ismertsége, a felkelés előtti és az alatti szerepe feljogosította arra, hogy a politikai szervezetektől átvéve a stafétabotot, az írói véleménynyilvánítás leple alatt tartsák napirenden a felkelés követeléseit. A szövetségen belüli kezdeményezés ismét a Petőfi Párti vezetők köréből indult ki. Tamási Áron 1956. december 2-án vetette papírra a *Gond és hitvallás* című írását, melyben irodalmi stílusban tett tanúságot a demokratikus követelések fenntarthatósága, fenntartása mellett, s egyben az írók, az értelmiségiek közvetítésével egyeztetést és társadalmi kompromisszum megteremtését ajánlotta a kormánynak. Tamási írását

nem politikai nyilatkozatnak, hanem a Kádár-kormány felé tett értelmiségi gesztusnak szánta. Németh László egyik, november 26-án Tamásinak írt levelében figyelmeztetően fogalmazta meg álláspontját Kádár szerepéről: „... a Kádár-kormány vállalta, hogy ő hozta be az oroszokat, olyan percben, amikor a nyugalom teljesen helyreállt. Ez lehetetlenné teszi, hogy támogassuk. De azért vegyük tekintetbe valódi szerepét is. Az oroszokat nem hívta be, azok rakták oda, s ha nem akarta egy Rákosi-kormánynak átengedni az országot, vállalnia kellett a hatalmat.” November 29-én elnökségi ülés volt az Írószövetségben, s az ott kialakult vita indította Tamásit fogalmazványa megírására. A cikket Illyés Gyula, Németh László, Féja Géza és Benjamin László nézte át, majd kisebb javításokkal az Írószövetség elnöksége saját határozatának fogadta el, s azt a szövetség vezetői átadták Münnich Ferencnek is.

Az MSZMP vezető testületének irataiból kiderül, hogy a pártvezetés ismerte Tamási írását, s tudott arról, hogy az Írószövetség december 28-ára összehívott közgyűlésén, mint szövetségi határozatot kívánják elfogadni. Bár lehetőségük lett volna rá, nem megakadályozták meg. A Petőfi Párt által is javasolt „önszerveződő társadalom” elképzelése, a „népi önkormányzat útján” kialakuló államszervezet elképzelhető kompromisszumnak látszott az MSZMP-n belüli egypártrendszer és többpárti kormányzás körül kialakult éles véleménykülönbség elsimítására. Kádár a Politikai Bizottságban folyamatosan halogatta a belső vita kiéleződését, ám szembe kellett néznie azzal, hogy bármilyen koalíciós pártmegállapodás lavinát indíthat el, egyre újabb és újabb pártok jelentkezhetnek be „társutasként”,¹⁹ mely a kommunista párton belüli dogmatikus erők (Marosán György és a munkásellenzék) térnyeréséhez vezethet.

A politikai területről a hivatalos és önszerveződő csoportokhoz átkerülő egyeztetés egybevágott Kádár elképzelésével, fenntartotta egy társadalmi párbeszéd elindításának lehetőségét. A nemzetépítő demokratikus erők javaslata tehát még 1956 decemberének végén is a felkelés legfontosabb eredményeinek megőrzésével kecsegtetett.

¹⁹ Még Balogh István páter is jelentkezett Kádárnál, 1947-es pártja szolgálatait felajánlva neki, 5 miniszteri tárcát igényelve egy megalakuló koalíciós kormányban.

GOND ÉS HITVALLÁS

Egy ezredév alatt sok zivatar verte nemzetünket, de a zivatarok borújában is két fény mindig hű maradt hozzá. Az egyik a nemzet csillaga, mely vészek idején is áttört fényével a homályon, a másik pedig virrasztó költőink fáklafénye, mely a magyarság számára ma is tanítás.

Számunkra több is ennél, mert kötelező örökség hűséggel szeretnők ezt az örökséget hordozni. Nehéz, de megtennünk mégis az egyetlen út, mert nincs feloldás. Itt állunk a számadás és vallomás erkölcsi kényszere alatt. Itt állunk az októberi szabadságharc véres halmán, melyet egy nép reménye ostromolt. Ha egy évtizedre visszatekintünk erről a halomról, szenvedőnek és vágyakozónak látjuk a népet. Szenvedett, mert korának eszméit, melyeket tíz év előtt reménnyel üdvözölt, idegen formában és zsarnoki módon akarták életévé tenni. A hosszú kényszer alatt kiújultak természetesen a történelmi sebek, és nemzeti függetlenségét veszendőnek látta. Szenvedő és igaztalan sorsában gyógyulásra áhítva vágyakozott, s nemzetté lenni sóvárgott. Ebben a vágyban és sóvárgásban van a forrás, mely október 23-án feltört a mélyből. Mint ennek a forrásnak neves tanúi, keserves szívvel kell megmondanunk, hogy a szovjet kormányzat történelmi tévedést követett el, amikor vérrel festette meg forrásunk vizét.²⁰ Dicső költőink élő szelleme és az emberi igazság segít nekünk abban,

²⁰ Figyelmet érdemel Tamási megfogalmazása. Nem elítéli a szovjet beavatkozást, hanem tévedésnek minősíti azt, mégpedig olyan tévedésnek, melynek felismerése lehetővé tenné a korrigálást, azaz a fegyveresek kivonását. Tamási javaslata a szovjet pártvezetés számára az érdekvesztesség nélküli visszavonulás lehetőségét hordozza magában, teljesen összhangban a Petőfi Párt és Bibó István javaslataival. A teljes elutasítás helyett olyan kompromisszumot keres és ajánl, mely presztízsvesztesség nélküli megoldás lehet.

hogy jóslatot tegyünk: eljön az idő, amikor a megtévedt hatalom bűnbánatot mond, mint ahogy az általa megdöntött hatalomnak is meg kellett bánnia ama tiprást, melyben Petőfi elveszett. Hitünkben és népünk ismeretében mindenkit óvtunk attól a téves feltevéstől, hogy a szovjet fegyverek nélkül a szocializmus vívmányait kiirtotta volna a forradalom. Tudjuk, hogy nem. Mert a munkásosztály, a parasztság és a java értelmiség híve volt és változatlanul híve a demokrácia és a társadalmi szocializmus vívmányainak, amelyeket nem elsorvasztani akart, hanem élővé tenni inkább. Élővé tenni, a magyar testéhez szabni, és nemzeti hagyományaink szellemével megtölteni.

Ezt akartuk, és ezt akarjuk mi is, akik a nép vágyainak ígéit hirdetjük, és jobb jövőre tesszük írói sorsunkat. Ezért szólunk külön és együtt a '45-ös földosztás népi törvénye mellett, nemkülönben a bányák, üzemek és bankok ügyében, hogy ezek a társadalom tulajdonában virágozzanak. De vajon terem-e elegendő módon a föld, ha a paraszt termelés módjaiban kedvét nem leli? S vajon virágozik-e a közösségi vagyon, ha nem egészséges a társadalom? A következmények megfeleltek rá.

Igen, nemzeti függetlenség nélkül kedvszegett a munkás és a paraszt, a kéz és az értelem, egészséges társadalom nélkül pedig nem gyarapszik a közös vagyon. Meg kell hát szerezniünk és éppen a szociális haladás érdekében a nemzeti függetlenséget, s a népi kormányzat útján meg kell teremtenünk az egészséges társadalmat.²¹

A nemzeti függetlenség és a társadalmi rend demokratikus felépítése: ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk, és munkába önteni törekszünk. S miközben szívünket és írói életünk jövőjének napjait betölti ez a szándék, a nemzeti egység bölcsője mellől tolmácsoljuk is mindenkinek. A közös cél gondjában kezünket nyújtjuk a munkásoknak, köszöntésünket lélekből küldjük a parasztságnak, és szívből az ifúságnak. Győzzük meg együtt a politika vezetőit, hogy a politika nem lehet öncélú, hanem csak eszköz a nép üdvére, s készteszük őket arra, hogy a magyarság egységes óhaja szerint használják ezt az eszközt. Vagyis a függetlenség kivívására egyfelől, belső életünkben pedig arra, hogy a munkások és az értelmiség segítségével felépül-

²¹ Tamási nem fogalmazza meg a szovjet csapatok kivonásának követelését, s az egy-pártrendszer felszámolását sem, de a függetlenség és az önkormányzatiság célkitűzése egyértelműen azokra utal.

jön az egészséges magyar társadalom az önkormányzat demokratikus módján. Csak így jöhet létre az erős és gazdag állam, melynek barátsága más államokkal igaz és tartós, s amely nemcsak száműzi az emberi kizsákmányolást, hanem maga sem nehezedik nyomasztó súllyal a népre. A nyugalmas és dolgozó társadalom a nép jólétén örökös állam fölött emígy biztos záloga lesz a nemzet jövőjének.

Mindezekben magyar gondjainkat röviden elmondottuk, és véleményünkről hitvallást teszünk. Írói munkánk ígéi lesznek a szavaink, gondunk örökös az időben, véleményünk pedig a közírás betűibe költözik.

Hűséget fogadunk a zászló előtt, mely jelezte nekünk, hogy a nép forradalmi egységéből a nemzet újjászületett. Ebben a hűségben hitvallásunk alapján gondozni és védeni fogjuk a magyarság szellemét. Erkölcs legyen a munkánk talpköve, műveinkben pedig találjon értelmet és formát a nép alkotóereje, az emberség és eszméivel a kor.

Egyedül így leszünk méltók a nagy elődökhöz, és egyedül így válhatunk a későbbi nemzedékek érdemes őseivé.

Budapest, 1956. december 28.²²

Tamási Áron²³

²² A Magyar Írószövetség 1956. december 28-án megtartott közgyűlésén Tamási Áron olvasta fel, s a közgyűlés azt 240 mellette, 8 ellene szóló, 5 tartózkodó szavazattal elfogadta. Ellene szavazott: Vértess György, Madarász Emil, Lukács Imre, Balázs Anna, Rideg Sándor, Gereblyés László, T. Waldapfel Imre, Petronay Margit.

²³ A dokumentum eredetiről készült másolati példánya a szerző birtokában.

LEVÉL A VILÁGNAK

A Petőfi Párt vezetői rövidesen felismerni kényszerültek, hogy a Kádár-kormány és az MSZMP vezetői csak taktikai okokból hangoztatták a pártokkal és a munkástanácsokkal való tárgyalás fontosságát. Az MSZMP PB 1956. december 17-i ülésén Kállai Gyula egyértelművé tette: „A pártok felélesztése a politikai harcok felújítását jelentené.”

A Petőfi Pártban november közepe és december eleje között elkészült egy kibontakozási tervezet, amely elsősorban Bibó István november 9-i *Expozé a magyarországi helyzetről* című, valamint Farkas Ferenc, Püski Sándor, Féja Géza, Tamási Áron és Sebestyén László *Nyilatkozat a politikai kibontakozás útjáról* című tervezetére épült. A parasztpárti kibontakozási tervezet kidolgozásával párhuzamosan a Kiszgazdapárt köreiből is hasonló munka indult. Ennek előzményét Kovács Bélának, a Kiszgazdapárt elnökének Kádár Jánossal november 15-20-ig között folytatott tárgyalásai jelentették, melyet november 20-án újabb találkozó követett. E második tárgyalásra készülhetett a Kiszgazdapárt november 16-i Kibontakozási Tervezete, amely az első Kovács Béla Kádár találkozó, valamint Kádár november 15-i kiegészítésre hajló nyilatkozata által keltett remények jegyében született. A november 20-i tárgyalások azonban nem vezettek eredményre. November 20-21-én Illyés Gyula lakásán tanácskozott Farkas és Bibó a koalíciós tárgyalások további lehetőségéről, mely november 23-án Tamási Áron lakásán folytatódott.

December elején a Petőfi Párt és a Kiszgazdapárt vezetői id. Antal József lakásán egyeztettek a különböző tervezeteket és javaslatokat. A megbeszélések eredményeképpen született meg az a javaslat, mely a későbbi években Memorandum néven vált közzismertté, és a demokratikus pártok és mozgalmak közös állásfoglalását tartalmazta a felkelés kirobbanásának okairól, a szabadságharc követeléseiről és a november 4-

ét követő kibontakozás lehetséges útjairól. A Memorandum szövegezésében Bibó Istvánnak elévülhetetlen érdemei voltak, amint az is az ő felvetése volt, hogy a kibontakozási javaslatot juttassák el a szovjet vezetőkhez, ezáltal biztosítva a megszállokat a magyar politikai szervezetek kompromisszumkészségéről. Közvetítőnek India prágai-budapesti ügyvivő diplomatáját, illetve a Budapestre érkezett Kumar P. S. Menon, India Moszkvába akkreditált nagykövetét – aki a varsói és budapesti külképviseletet is ellátta – szemelték ki.

A Margitszigeti Nagyszállóban került sor a találkozóra, ahol Göncz Árpád adta át az indiai diplomatának a memorandum angol nyelvű példányát. Menon kérése az volt, hogy a kibontakozási javaslat mellé az aláírók készítsenek egy kísérőlevelet, melyben rögzítik annak tényét, hogy kik állnak a Memorandum aláírói támogatói mögött, s azt, hogy a javaslatot eljuttatták a budapesti kormányhoz, Dobi István államelnökhöz, illetve a budapesti szovjet nagykövetségre.

A levelet Farkas Ferenc és Bibó István fogalmazta, Göncz Árpád ültette át angol nyelvre. A levél mellékletét a Memorandum angol és orosz nyelvű példányával december 14-én adták át az indiai ügyvivőnek. Menon kerülte annak kifejezését, hogy India bármilyen közvetítést vállalna a magyar ügyben, de azt megígérte, hogy a Memorandum orosz nyelvű szövegét eljuttatja a szovjet vezetőkhez. Ezt január elején meg is tette Moszkvában, de a szovjetek részéről semmilyen reakció nem érkezett rá.

Adatok igazolják, hogy mind a Kádár-kormány tagjai, mind az angol követség munkatársai ismerték a kibontakozási javaslatot, mely egy józan és vállalható kompromisszum lehetett volna mind a szovjet vezetés számára, mind a Kádár-kormány programjának kialakításában. Sajnos mire a Memorandum elkészült és eljutott az illetékes helyekre, addigra már más fordulatot vettek az események, s döntés született a pártok felszámolásáról, a demokratikus intézményrendszer elsorvasztásáról.

FARKAS FERENC KÍSÉRŐLEVELE

A DEMOKRATIKUS ERŐK KIBONTAKOZÁSI JAVASLATÁHOZ

His Excellency

K. P. S. Menon,

Embassador of Bharat²⁴

Budapest

Your Excellency:

Enclosed you will find the plan of settlement entitled „Statement on the basic principles of the State, social and economic system of Hungary and on the ways and means of a political settlement” which I respectfully present to your Excellency in Hungarian, English and Russian language. This Statement came into being through calling all the plans which were worked out since November 4, 1956 by responsible political factors and which, in their majority, were already handed over to your Excellency. This plan was considered in detail by and gained the full accord of the leader of the Independent Smallholders' Party, Mr. Béla Kovács, who is the scantime has left for the countryside. The Petőfi Party (former National Peasant Party), represented by myself, and the Secretary General of the Social Democrat Party, the Workers' Central Council of Great Budapest, the Hungarian Peasants' League, the Revolutionary Council of Hungarian Brain Workers and the Hungarian Writers Association similarly have expressed their approval in writing.

The enclosed plan was elaborated in the hope that the moral position of Prime Minister Jawaharlal Nehru, respected the whole world over, and his peace policy

²⁴ Bharat, India hindi nyelvű elnevezése.

based on this position may – with the help and intervention of your Excellency – bring the much suffered people of Hungary nearer to appeasement, peace, liberty and independence. This plan is based on the incontestable fact that the provisions and organs of the recent Hungarian constitution were swept away by the revolution. Notwithstanding this, to respect the due form and in the interest of possibly facilitating the settlement, we have sent a copy of the Statement also to Mr. István Dobi.

We are requesting your Excellency to communicate this Statement in any way and at any time you may judge useful for the eventual mediation to the competent authorities of the USSR, as well as the all Hungarian or other factors, the information of whom you might find helpful to our cause.

In the hope that the efforts of your Excellency are going to yield fruits, allow us to express our deep gratitude and sincere respect for the help you are rendering to our cause.

Budapest, December 14, 1956.

(Ferenc Farkas)

Secretary General of the Petőfi Party (former national peasant Party)

Budapest, József nádor-tér 12.

Enclosed: The „Statement” in Hungarian, English and Russian (two copies each)²⁵

²⁵ Az angol nyelvű levél egy eredeti, géppel írott változata a szerző birtokában.

A LEVÉL MAGYAR NYELVŰ VÁLTOZATA

Nagykövet Úr!

Mellékelten tisztelettel átnyújtjuk Excellenciának a „Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról” című kibontakozási tervezetet. Ez mindazoknak az egyeztetett terveknek az egyeztetése révén jött létre, melyeket 1956. november 4-e óta felelős politikai tényezők készítettek és többek között nagyobbbrészt Önhöz is eljuttattak. E tervezett részletesen megtárgyalva bírja a Független Kisgazdapárt vezetőjének, az időközben vidékre távozott Kovács Bélának a teljes egyetértését²⁶, az általam képviselt Petőfi Pártnak (Nemzeti Parasztpártnak) egyetértését²⁷, valamint a Szociáldemokrata párt főtitkárának külön²⁸ írásban kifejezett egyetértését²⁹. A Nagybudapesti Központi Munkástanács a tervezet lényeges tartalmát ismeri, vele szemben ellenvetése nem volt, minthogy az a munkástanácsok mindenkori nyilatkozatainak és határozatainak

²⁶ December 11-én délután Farkas Ferenc, Bibó István, id. Antall József és Varga István személyesen vitte el a Memorandum szövegét Tildy Zoltán lakására, aki bizonyos pontokkal nem értett egyet, de végül aláírta mind a maga, mind a Kovács Bélától kapott felhatalmazása alapján Kovács Béla nevében is. Megegyeztek abban, hogy a Kisgazdapárt pecsétjét id. Antall József másnap teszi rá a dokumentumra, ám másnapra Tildy visszavonta aláírását. Farkas Ferenc azonban úgy vélte, hogy a Pécsen tartózkodó Kovács Béla bizonyára egyet értene a nyilatkozattal, ezért a levélben a Kisgazdapárt egyetértésére is hivatkozott.

²⁷ A géppel írott szövegben kihúzva.

²⁸ A géppel írott szövegben kihúzva.

²⁹ A Szociáldemokrata párt nevében Kelemen Gyula adott csatlakozó írásos nyilatkozatot.

tartalmával egyezik; aláírására azonban a szervezet időközben történt feloszlata miatt nem került sor.³⁰ Bírja továbbá a tervezet a Magyar Parasztszövetség³¹, az Értelmiségi Forradalmi Tanács³² és a Magyar Írók Szövetsége³³ írásban kifejezett egyetértését is.

A mellékelt tervezet abban a reményben készült, hogy Nehru Miniszterelnök Úrnak az egész világon tiszteletben álló erkölcsi álláspontja és azon alapuló békepolitikája az Ön közvetítésével közelebb hozza majd Magyarországot sokat szenvedett népét a megnyugváshoz, békéhez, szabadsághoz és függetlenséghez. E tervezet abból a szerintünk³⁴ reálpolitikai tényből indul ki, hogy az eddigi magyar alkotmány szabályait és szerveit a forradalom elsöpörte. Mindamellett a rend kedvéért és a kibontakozás esetleges megkönnyítése érdekében a tervezet egy példányát Dobi Istvánhoz is eljuttattuk³⁵.

Excellenciát arra kérjük, hogy a nyilatkozatot olyan módon és olyan időpontban, amikor azt az esetleges közvetítés érdekében jónak látják, közölje a Szovjetunió illetékes szerveivel, valamint mindazokkal a bel- és külpolitikai tényezőkkel, melyekkel közölni az ügy érdekében jónak látja.

Abban a reményben, hogy Excellenciád fáradozásai eredménnyel fognak járni, engedje meg, hogy ügyünkben végzett munkálkodásáért hálás köszönetünket és mély tiszteletünket fejezzük ki.

Budapest, 1956. december³⁶

³⁰ Bizonyos visszaemlékezések szerint a nyilatkozatot aláírta Rácz Sándor is, ám a nyolcvanas években vele folytatott beszélgetésekben Rácz Sándor cáfolta, hogy aláírása szerepelt volna a memorandumon.

³¹ A Parasztszövetség nevében Göncz Árpád és Kelemen Sándor írta alá.

³² Az Értelmiségi Forradalmi tanács nevében Markos György írta alá.

³³ Veres Péter és Illyés Gyula azzal a kitéttel fogadta el a Memorandumot, hogy politikailag ahhoz hozzászólni nem tudnak, de tárgyalási alapnak alkalmasnak tartják.

³⁴ A géppel írott szövegben kihúzva.

³⁵ A kormányhoz Kossa István pénzügyminiszteren keresztül jutatták el, akinek Varga István professzor adta át, Dobi Istvánhoz id. Antall József juttatta el a nyilatkozatot.

³⁶ A magyar nyelvű levél gépelt példánya a szerző birtokában.

ÚJABB KEZDEMÉNYEZÉS

1957. január 1-4-e között Budapesten tartottak tanácskozást a magyar, a román, a csehszlovák, a bolgár és a szovjet pártvezetők. Ezt követően január 6-án jelent meg a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nyilatkozata, amely visszaautasított minden kompromisszumos közeledést, s így végérvényesen pontot tett a koalíciós remények és kísérletek végére. Ebben a kormánynyilatkozatban bélyegezték meg először Nagy Imrét árulóként. A nyilatkozat kijelentette, hogy 1956. november 4-től kezdve Magyarországon proletárdiktatúra van, s a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány „vezető erőnek a munkáosztály pártját: a Magyar Szocialista Munkáspártot mint a kommunisták szervezett erejét, az összes demokratikus erőt egyesítő szervnek pedig a munkáosztály politikai forradalmi pártja által irányított Hazafias Népfrentot tekintti”. Nincs többet szó többpártrendszerrel, szabad választásokról, koalíciós kormányról. A kormány az MSZMP-n kívül egyedüli politikai szervezetnek a Hazafias Népfrentot ismerte el.

Ennek ellenére, a Petőfi Párt és a Kisgazdapárt vezetői január 7-én ismételten megerősítették kompromisszumkészségüket, s bár a helyzetet reménytelennek tekintették, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nyilatkozatához fűzött „Megjegyzések” formájában megfogalmazták azokat az elvi-politikai szempontokat, amelyekkel kiegészítve a kormány nyilatkozata számukra még mindig tárgyalási alapot képezhetett volna egy esetleges koalíciós kormány alakítása céljából. A „Megjegyzések” szövege igen mérsékelt, visszafogott hangvételű, s gyakran szóhasználatával is igazodott a kormánynyilatkozathoz. Ugyanakkor mégis kiállt az október 23-át követő felkelés mellett, a paraszti gazdálkodás és életforma, a szabad paraszti és agrár érdekképviselet (mint például a Parasztszövetség) szabadságát hirdette, az agrárpártok korlátozott működésének elismerését, valamint új, demokratikus választójogi törvény alapján

történő tanácsi és országgyűlési választásokat tartott szükségesnek. A választójogi törvények megalkotására egy külön, csak erre a célra felállított ideiglenes országgyűlést kívánt összehívni a koalíciós pártok delegáltjaiból a pártok által közmegegyezéssel megállapított arányban. A Petőfi Párt és a Kisgazdapárt javasolta tárgyalások megkezdését a szovjet csapatok fokozatos kivonásáról, s az ENSZ-szel való viszony rendezéséről.

1957. január 7-én a Petőfi Párt vezetői a kormánynyilatkozat által teremtett helyzetre való tekintettel kimondták, hogy a párt 1956. november 4. és 1957. január 7. között folytatott szervezetmentes tevékenységét a továbbiakban az ügyeleti minimumra szűkítik le.³⁷ Azaz a pártszerű működést, tekintettel a kormánynyilatkozat elutasító hangnemére, szüneteltetik. Fontos felfigyelni arra, hogy nem a párt megszüntetését, hanem a pártszerű működés szüneteltetését mondták ki. Ez azt jelentette, hogy nem szegültek szembe a kormánynyilatkozat szellemével, hanem a párbeszéd folytatásától, a konszolidáció alakulásától tették függővé további részvételüket a Kádár-kormány programjának megvalósításában. A Petőfi Párt József nádor téri helyiségét a Püski Sándor kezdeményezése alapján alakuló Magyar Írás Szövetkezetnek adták bérbe.

Hangsúlyozni kívánom, hogy a realitások figyelembe vétele mellett, a kompromisszumteremtés lehetőségének utolsó „forgácsát” is megragadó, a felkelés követelése alapján álló ilyen kezdeményezés egyedüli képviselői a nemzeti demokraták voltak. Példaértékűnek tekinthető megszólalásuk azon formája, hogy ellenállásukban nem a tévedések és hibák sorolása, hanem a javaslatok, a közös fellépés lehetőségeinek felvázolása szerepel, azaz nem a tagadás, hanem a kibontakozás útjának keresése. Ez lesz jellemzője a következő évtizedek nemzetépítő demokratikus ellenállásának.

³⁷ Részletesebben: Szeredi Pál: A Parasztpárt két évtizede. A Nemzeti Parasztpárt története. 1939-1960. Barangoló Kft. Pilisszentkereszt, 2014.

MEGJEGYZÉSEK A FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY NYILATKOZATÁHOZ

Az általános részhez:

Az 1956. október 23-án, az egyetemi ifjúság kezdeményezésére és vezetésével indult békés tüntetés önmagában nem vált volna fegyveres felkeléssé. A magyar ifjúságban és egész népünkben felizzott hangulatot a Rákosi-Gerő-klikk helytelen politikája idézte fel egészen a forradalmi forróságig. Ez a helytelen politika a Szovjetunióval való viszonyunkat is hibás, nemzeti önérzetünket sértő alapokra helyezte, vagy legalább is sorozatos szolgál megnyilatkozásaival e viszonyt a magyar nép nemzeti önérzetét sértő értelmezését váltotta ki.

A Rákosi-Gerő-klikk politikája különösen 1947 ősztől vett helytelen irányt.³⁸ Kicsúcsosodott a koalíciós demokratikus pártok erőszakos elszorításában, a szólás- és sajtószabadság megbénításában, a gazdasági vezetés elburokratizálásában, a dolgozó tömegek jogos igényeinek semmibeállításában, a tömegek szerepének lebecsülésében, az állami és társadalmi vezetésben. A művészet és irodalom helytelen és erőszakos befolyásolásában, az egyének ellen elkövetett sorozatos törvénysértésekben, a gyökeréig hibás törvénytelen és erőszakos parasztpolitikában, mindezek fölött a felsorolt hibák legfőbb forrását jelentő mérhetetlen személyi kultuszban. Fentiek miatti elkeseredés vitte 1956. október 23-án békés tüntetési szándékkal Budapest utcáira ifjúságunkat és a velük érző tömegeket. A tüntető tömegek, különösen az ifjúság

³⁸ Figyelmet érdemel a dátum. Az 1947-es őszi választást relatív többséggel a Kommunista Párt nyerte meg, s bár koalíciós kormány alakult, annak intézkedései egyértelműen az egypártrendszer megteremtését szolgálták. A „Megjegyzések” készítői tehát az 1947 előtti állapotokat tartották olyan kiindulási pontnak, melynek alapján politikai kompromisszum létesíthető.

érzésvilága s hangulata túlfűtött volt, s magában hordozta a tragikus kirobbanás veszélyét. Mégis a véres tragikus kirobbanást Gerő Ernő helytelenül alkalmazott intézkedései váltották ki.

A szomorú s csaknem nemzeti tragédiánkat okozó véres cselekmények megítélésünk szerint megállíthatók és szociális vívmányaink megvédhetők lettek volna a dolgozó nép egységes fellépésével a szovjet csapatok beavatkozása nélkül is, bár tagadhatatlan az a tény, hogy a forradalmi események idején komoly veszéllyel jelentkeztek ellenforradalmi erők, melyek a forradalmi hangulat kihasználásával és a forradalmi erők helytelen irányba való terelésével a nép hatalma megdöntésére törekedtek. Úgy véljük, ezek a jelenségek túl lettek becsülve, ez okozta a nagyon sajnálatos tény, hogy a szovjet csapatok harcba keveredtek az ellenforradalmi erökhöz nem tartozó ifjúsági és munkás rétegekkel is. Ez a tragikus félreértés okozta véres összecsapást végtelenül sajnálja a magyar nép, és meggyőződésünk, hogy ugyanígy sajnálja a Szovjetunió is.³⁹ Éppen ezért úgy véljük, ezeknek az eseményeknek további emlegetése nem szolgálja a megbékélés és a két nép barátságának ügyét. Szeretnénk meg nem történné tekinteni ezeket az eseményeket, és a két nép viszonyát olyan baráti alapokra helyezni – mely a kölcsönös tisztelet, megbecsülés és nemzeti szuverenitás tiszteletben tartásán alapulhat –, hogy ilyen szomorú események soha többé ne zavarhassák meg azt.

A nyilatkozatban foglalt programtervezethez:

1. A proletárdiktatúra magyarországi mai szakaszában a munkásság és parasztság saját politikai pártjain keresztül nemzeti szövetségben összefogott koalícióban gyakorolhatja a hatalmat.⁴⁰ A dolgozó parasztság saját politikai erőin és érdekvédelmi

³⁹ Ezzel a kiváló diplomáciai fordulattal a dokumentum készítői megkövetik a Szovjetuniót elhunyt katonáik miatt, de egyben érzékeltetik, hogy a Szovjetunióknak is meg kell tennie ezt a magyar nép felé. Felajánlják a lehetőséget egy presztízsvesztés nélküli kiharálásra.

⁴⁰ A kormánynyilatkozatban hangsúlyozott proletárdiktatúra tudomásul vétele mellett a parasztság önálló politikai pártjainak létezése és a nemzeti önállóság mellett érvelnek. A többszektörű társadalom és a proletárdiktatúra összeegyeztethetőségének lehetőségét kínálják fel a Kádár-kormánynak.

társadalmi szervezetén keresztül maga is az eddig elért, a törvényesség tiszteletben tartásával megvalósított szociális vívmányok védelmezője és a magyar szocializmus továbbfejlesztője kíván lenni. A magyar parasztság ma még nem döntött a szocializmus felé vezető út egységes értelmezésében s nagy többségében még nem lépett a kollektív gazdálkodás útjára, sőt megnyilatkozásaiban a magángazdálkodás, szabad termelés iránti óhaját fejezi ki. Mindamelletti érzi az összefogásban rejlő erőt és lehetőségeket, s keresi a szabad elhatározáson alapuló, a magyar viszonyoknak megfelelő paraszti szövetkezés útjait.

2. Teljes szabadságot kell biztosítani a parasztságnak ezeknek az utaknak megjárásában. Biztosítani kell, hogy saját szocialista típusú agrárpártjain keresztül lehessen szövetségben a munkássággal és a munkásság politikai pártjaival, tanácsokban, országgyűlésben, kormányban, elnöki tanácsban egyaránt, a nemzeti életben és a népgazdaságban elfoglalt jelentőségének arányában.

3. A magyar parasztságnak két politikai pártja van: a Független Kisgazdapárt és a Petőfi Párt (Nemzeti Parasztpárt). E két párt él. Szükséges, hogy e pártok elismeressenek, s vezetik mint e pártok képviselői vegyenek részt a koalícióban. E pártok felelős vezetői ismerve az ország mai súlyos gazdasági helyzetét nem kívánnak nagy költségű pártapparátust fenntartani.⁴¹ Táboraik nevelése és a szocializmus irányába való vezetése érdekében, valamint a parasztság akaratának az államvezetésben való érvényesítése érdekében azonban szükségesnek tartják országos és megyei központok fenntartását.

4. A magyar parasztságnak független, kulturális és gazdasági érdekvédelmi szervezetre van szüksége. Ezt a feladatot az újjászervezendő Magyar Parasztszövetség

⁴¹ A „Megjegyzések” készítői személyes kapcsolataik révén tisztában voltak az MSZMP PB-n belüli viták tartalmával. Ez a javaslat kifejezi annak a Kádár által megfogalmazott igénynek a tiszteletben tartását, hogy nem kívánnak nagy létszámú pártapparátust kiépíteni, alternatív hatalmi központot teremteni, ám a létező csoportérdekek politikai kifejezésének egyetlen formáját a létező politikai pártokon és szervezeteken keresztül látják megvalósíthatónak. Az évtizedekkel későbbi „demokratikus szocializmus” gondolatának csíráit lehet felfedezni ebben a javaslatban.

láthatja el. A Magyar Parasztszövetség a Szabad Szakszervezetek Országos Tanácsának tagja lehet.⁴²

5. A nemzeti egység kiteljesítése érdekében, a koalíciós pártok a kulturális és gazdasági társadalmi szervezetek, valamint a pártokon és említett szervezeteken kívül álló becsületes hazafias erők összefogása érdekében egy egyetemes szövetségre van szükség, ilyen szervezetet Magyar Nemzeti Szövetség néven volna kívánatos életre hívni.⁴³

6. Az Országos Elnöki Tanács, az Országgyűlés, a megyei, járási és községi tanácsok megválasztása a Rákosi-Gerő-klikk helytelen politikai vonalvezetése mellett történt, s így azok személyi összetétele is magán viseli e helytelen politikai bélyeget. Szükséges, rövid határidőn belül, e testületek demokratikus újjáválasztása, e választásokhoz alkalmas új demokratikus választójogi törvény alapján. E választójogi törvény megalkotására, kizárólagos céllal, ideiglenes országgyűlést kell összehívni a koalíciós pártok delegáltjaiból a pártok által közös megegyezéssel megállapított arányban.⁴⁴

7. A haladó irodalom számára teljes szabadságot kell biztosítani. Ennek érdekében meg kell szüntetni a könyvkiadás állami monopóliumát, s lehetővé kell tenni, hogy az írók irodalmi szövetkezeteket létesíthessenek műveik kiadására és terjesztésére. Biztosítani kell a demokratikus pártok és társadalmi szervezetek jogát saját

⁴² Fontos figyelni arra, hogy a politikai érdektagozódás mellett a gazdasági érdekek és a politikai érdekek képviseletének szétválasztását és megfelelő szervezeti keretekben történő kifejeződését javasolják. A diktatúra politikai és gazdasági érdekeket egybe mosó politikai gyakorlatának tagadása, s megfelelő szervezeti rend kialakítására irányul ez a javaslat.

⁴³ Kádárék a Népfrontot jelölték meg olyan ernyőszervezetként, amely a különböző szervezeteket összefogja. A javaslat összeállítói a Nemzeti Szövetségbe viszont a pártokat is bevonják, azaz egy alternatív, demokratikus konzultációs politikai fórumot javasolnak.

⁴⁴ Tagadhatatlanul merész javaslat, mely azt feltételezi, hogy a kommunista párt partnerként bevonja a többi pártot az ország jövőbeli társadalmi rendszerének kialakításába. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy naivnak tekinthető az a felfogás, mely az ország sorsának eldöntését továbbra is pártpolitikusok által alkotott intézményre bízna.

lapjaik, folyóirataik, kulturális és propaganda sajtótermékeik szabad kiadására és terjesztésére.⁴⁵

8. A felzaklatott lelketű magyar nép megnyugtatóására a legrövidebb időn belül tárgyalásokat kell kezdeményezni a Szovjetunióval és a Varsói Szerződés tagállamaival, a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok helyzetének tisztázása és fokozatos kivonása érdekében.⁴⁶

9. Az ország mielőbbi gazdasági helyreállítása érdekében haladéktalanul tárgyalásokat kell kezdeményezni a szocialista államokon kívül más, elsősorban európai államokkal, becsületes feltételű kölcsön folyósítása érdekében.⁴⁷

10. A koalíciós kormánynak megalakulása után, nemzeti méltóságunkkal és szuverenitásunkkal összeegyeztethető módon kezdeményező lépéseket kell tenni az

⁴⁵ Nyilvánvaló, hogy az irodalom és a nyilvánosság, a kulturális pluralizmus a népi írók pártjának egyik legfontosabb követelése. A Püski Sándor által kezdeményezett irodalmi szövetkezet pontosan ennek egyik eleme lehetett volna.

⁴⁶ A javaslat nem a szovjet megszálló csapatokat említi, s nem azonnali kivonásukat, hanem a kivonásukról való konzultáció megkezdését említi. A toleráns álláspont ismét lehetőséget kínál a Szovjetunióval és a kormánynak arra, hogy a felkelés legfontosabb követelésének, azaz a nemzeti függetlenség megteremtésének új formai keretekben érvényt tudjon szerezni.

⁴⁷ A magyar gazdaságot 1956 végén, 1957 elején ért veszteségek nagyságát 20-22 milliárd Ft-ra, vagyis a nemzeti jövedelem mintegy ötödére becsülik. Az elpusztított anyagi érték 3-4 milliárd Ft-ra tehető, 8-9 milliárd Ft termelés esett ki a november-decemberi sztrájkok miatt, a többi a dezorganizálódott termelés, az anyag- és energiahány, a csökkenő munkaintenzitás és termelékenység számlájára írható. A tőkés országok felé 1956. szeptember 30-án két milliárd 347,3 millió dollárforint tartozása volt Magyarországnak. A nyugati országokból 1957 februárjáig 127 millió Ft értékű segély érkezett Magyarországra. A magyar kormány megbízottja folytatott tárgyalásokat nyugati hitelek felvételéről, ám a tőkés pénzügyi körök magatartása ebben az időben egyértelműen elutasító volt. Magyarország a szocialista országok kormányaitól 1956. november második felében összesen 355 millió dollár áru- és 100 millió dollár devizahitelt kért.

ENSZ felé országunk és az ENSZ között a legutóbbi időkben rideggé vált viszony rendezése érdekében.

A forradalmi munkás-paraszt kormány 1957. január 5-én kiadott nyilatkozatának fenti elvi szempontokkal való kiegészítése tárgyalási alapot képezhetne a kormány és az agrárpártok között, a nemzeti erők összefogása érdekében kívánatos koalíciós kormányzat megteremtésére.⁴⁸

Budapest, 1957. január 7.

Petőfi Párt részéről:

Farkas Ferenc

Bibó István

Féja Géza

Független Kisgazdapárt részéről:

Kovács Béla

Vörös Vince

*Varga István*⁴⁹

⁴⁸ A „Megjegyzések” készítői tehát kinyilvánították azon álláspontjukat, hogy a Kádár-kormányt, s annak január 5-i programját a maguk részéről legitimnek tekintik, s tárgyalási alapnak fogadják el, továbbá az általuk felvázolt javaslatok beépítése esetén hajlandónak mutatkoznak a további kormányzás feladataiban és terheiben osztozni a Magyar Szocialista Munkáspárttal. Kétségtelenül reálpolitikai érzékre vall ez az álláspont. Menteni, ami még menthető! A kitaszítottság helyett a minimális kompromisszum elérése, a felkelés legfontosabb követeléseinek ébren tartása. A Petőfi Párt és a Kisgazdapárt nem személyekben és nem rendszerekben, hanem nemzeti érdekekben gondolkodott.

⁴⁹ A dokumentum egy gépelt másolati példánya a szerző birtokában.

A KOMPROMISSZUM TELJES ELUTASÍTÁSA A KORMÁNY RÉSZÉRŐL

A „Megjegyzések” című dokumentum Varga István közreműködésével ismét eljutott Kádárékhoz. A kormány nehéz helyzetben hadakozott, többfrontos harcot kellett folytatnia. 1957 januárjában már nem volt kétséges, hogy egyetlen párt maradhat Magyarországon, ezért az egyeztetések homlokterébe a személyes meggyőzés került.

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. január 14-i ülésén tárgyalta a sajtó helyzetét, s hosszas vita után a Magyar Újságírók Szövetségének ideiglenes felfüggesztéséről döntött, egyben Siklósi Norbert személyében kormánybiztos kinevezéséről határozott. A kormány január 18-i ülésén döntött a MÚOSZ és az Írószövetség felfüggesztéséről, mivel azok „.... nyíltan szembehelyezkedtek a konszolidációs törekvésekkel, a Magyar Népköztársaság érdekeivel ellentétes tevékenységet fejtettek ki”.⁵⁰

Január 19-ét joggal lehet a kormánypolitika fordulónapjának tekinteni. Ezen a napon tartóztatják le az írók első nagyobb csoportját államellenes összeesküvés vádjával (Háy Gyula, Zelk Zoltán, Lengyel Balázs, Tardos Tibor, Novobáczky Sándor, Lőcsei Pál), illetve ekkor végzik ki Dudás Józsefet és a Széna téri fegyveres csoport vezetőjét, Szabó Jánost.

Kádár János az Ideiglenes Intézőbizottság január 29-i ülésén már egyenesen úgy fogalmazott, hogy „támadott a reakció az Újságíró Szövetségben és az Írószövetségben”.⁵¹ Később az országgyűlés májusi ülésszakán még élesebben ítélte el az írókat, a kormány elleni ellenállás szervezésével vádolta őket.

⁵⁰ *Népszabadság*, 1957. január 18.; január 20.

⁵¹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. Szerk. Némethné Vágyi Karola – Urbán Károly. Budapest, 1993, Intera Rt., II. kötet, 66. o.

„Türelmesek voltunk az írókkal szemben is. Mi már november 4-én ismertük az írók egy csoportjának súlyos szerepét az ellenforradalom eszmei előkészítésében, de reméltük, hogy többségük mihamarabb kilábal az eszmei zűr-zavarból, belátja, hogy vétett a nép ellen és igyekszik jóvátenni az okozott súlyos károkat. Nem így történt! Az írószövetség december 18-i⁵² határozata kihívás volt a kormány felé, egyben nyílt beismerése annak, hogy az ellenforradalom oldalára álltak. És több író – mint ezt megállapítottuk – részt vett a kormány ellen irányuló ellenállás szervezésében. Érthető ezek után, hogy a kormány nem tűrhette az írószövetség népi demokrácia-ellenes további működését. A nyugati sajtó beismeréséből tudjuk, arra számítottak, hogy a fegyveres ellenforradalom leverése után tömeges megtorlás következik. Nem következett! Nem teljesíthettük volna azonban kötelességünket osztályunk és népünk iránt, ha türelmünk az ellenforradalmi kísérletezésekkel és provokációkkal szemben a végtelenségig tartott volna. Kormányunk végig tartotta magát az első deklarációjában nyilvánosságra hozott álláspontjához és senkit sem vontunk, nem is vonunk felelősségre amiatt, mert annak idején részt vett valamilyen felvonulásban, vagy tüntetésben, amennyiben súlyosabb beszámítás alá eső ellenforradalmi cselekményt nem követett el.”⁵³ – mondotta a felkelést követően először összeülő Országgyűlés előtt tartott beszámolójában 1957. május 9-én.

Az adminisztratív intézkedések 1957 januárjában nyilvánvalóvá tették, hogy a politikai ellenállás lehetőségei elsorvadtak. A felkelés értékeinek megmentését a kultúra és a szellemi ellenállás bástyái mögött kellett megszervezni.

⁵² Téves adat, Kádár a december 28-i közgyűlés határozatára utalt.

⁵³ Az Országgyűlés naplója. Az Országgyűlés 33. ülése. 1957. május 9. Athenaeum, Budapest, 1967. 1677-1678. o.

**KÁDÁR JÁNOS REFERÁTUMA
AZ MSZMP KB. 1956. FEBRUÁR 26-I ÜLÉSÉN**

(részlet)

Az utóbbi időben a különböző nyugati hírügynökségek és idehaza lévő hírügynökségeik terjesztői emlegetik: megígérte a kormány, hogy választást csinál, több pártot hoz létre és ez a kérdés mind vékonyabban [sic] jelentkezik. Most, amikor a határozati javaslat készült Apró elvtárs megemlítette, hogy nem lenne-e helyes valahol megemlíteni a kisgazda pártot. Én a Központi Bizottságnak megfontolásra ajánlám, mert nem volna haszontalan valamilyen formában pld. a Népfront kérdésénél, becsületes kisgazda emberek bevonása.

El szeretném mondani, hogy az Intéző Bizottságban ez a kérdés hogyan szerepelt.

Különböző pártok kérdését csak más dolgokkal való összefüggésben lehet megítélni. Ami a szoc. dem. pártot illeti, a mi véleményünk teljesen világos. Az ellenforradalom véleménye is teljesen világos, mindegyik viszi a maga vonalát. A Magyar Népköztársaságban semmiféle szociáldemokrata pártra nincs szükség, a nép érdekeinek nem használ, csak árt.

Mi az 1948-as elv alapján állunk.⁵⁴ Az ellenforradalmároknak és az imperialistáknak az a véleményük, hogy itt kell egy szociáldemokrata szervezkedés és ők nagyon jól tudják, hogy ezen a módon lehet leghatékonyabban zavarni a munkásosztály politikai egységét. Ennek érdekében szítanak, illegális szociáldemokrata szervezkedést hoznak létre, ahol sajnos a legális és az illegális munka között érintkezés van,

⁵⁴ A Szociáldemokrata és a Magyar Kommunista Párt egyesülési kongresszusa 1948. június 12-én volt.

még személyekben is. A szakszervezeti vezetők között, akikkel normálisan tárgyaltunk megmondottuk, hogy korrektek legyenek, mert ha nem, mi sem fogunk viccelni. Vas Vitteg pld. kijelentette, hogy ő a saját elhatározása alapján dolgozik, ugyanakkor illegális párt van és ő ennek egyik tagja.⁵⁵ Nekünk ebben el kell járni, mert ez rendkívül fontos kérdés és úgy kell kezelni, mint egy fontos politikai kérdést az ország számára.

A kisgazda- és a parasztpártnál a helyzet más. November 4-e után volt egy olyan elképzelés, hogy keressük az együttműködési lehetőségét ezekkel olyan módon, hogy a népfront keretén belül, különböző tömegszervezetek sorában legyen ott a kisgazda és a parasztpárt. Arra gondoltunk, hogy legyen ezeknek központi helyiségük, telefonuk, de sokkal több ennél ne legyen, alsó szerveik ne legyenek.⁵⁶ Ez magában realizálható is volna, szerintem realizálni is lehetne, de a dolgot nem lehet elválasztani az ellenforradalmi harc kérdésétől, azért, mert ezek az emberek az ellenforradalom nyomása alatt vannak. Ha nincs kormány-harc, szerintem ugyanazokkal az emberekkel is lehetséges normális politikai feltételekkel együttműködést megteremteni. A kisgazdapárt kidolgozta emlékiratát. Ezt eljuttatta a kormányhoz, s ugyanakkor az indiai kormányhoz is.⁵⁷ Hogy ezenkívül hova juttatta el azt nem tudom. Abban szépen le volt írva, hogy az Elnöki Tanács munkáját az Ideiglenes Nemzeti Főtanács, az Országgyűlés munkáját Ideiglenes Nemzetgyűlés veszi át, választást kell kiírni és így tovább. Ez a tervezet dec. 15-20 között lett végleges formába öntve.

Mikor Biszku elvtárs elolvasta azt mondta, hogy most ugyanazt akarják, amit októberben akartak, akkor fegyverrel, most fegyver nélkül. Hivatalosan tárgyalt

⁵⁵ Vas Witteg Miklós (1895-1975) 1956 decemberében még úgy nyilatkozott egy államvédelmis ügynök jelentése szerint, hogy „olyan szakszervezetekre van szükség, amely teljesen független a párttól és a párt irányításától. Nem tűrjük meg a pártot az üzemekben, hanem szervezzék az MSZMP-t az üzemeken kívül”. Kádárék dűhe elsősorban azért irányult ellen, mert 1956 októberében Kéthly Anna támogatója volt.

⁵⁶ Kádár két alkalommal is tárgyalt Kovács Bélával. 1956. december 7-én Műnnich Ferencnél járt Veres Péter, Tamási Áron, Erdei Sándor és Tamási Lajos.

⁵⁷ Kádár a Memorandumra utal, ezzel igazolja, hogy a kormányhoz is eljutott Bibóék Nyilatkozata.

Münnich elvtárs Bognár Józseffel.⁵⁸ Vicesen azt mondtam Münnich elvtársnak, hogy szólítsa fel Bognár Józsefet a kormányba való beépülésre. Mondottam Münnich elvtársnak, hogy mondja meg neki, nekünk a külkereskedelmi tárcát meg kell erősíteni, ha rendes ember, siessen beépülni, ha nem rendes, akkor is siessen. Nem lett eredménye, lehet, hogy a második érvet nem mondtam meg Münnich elvtárs.

Van egy szolidaritás az illegális szociáldemokraták, a kisgazdák és a parasztpárt vezetői között, hogy egymás nélkül nem vállalnak vezető szerepet. Összefognak.⁵⁹

Azt hiszem, itt a következőképpen kell ezt a kérdést nézni. A mi fő feladatunk a politikai befolyás növelése a tömegek között. Ez a döntő, mert mondtuk már annak idején, hogy a más pártokkal való tárgyalás kiinduló pontja, hogy a mi pártunk milyen álláspontot képvisel. A másik az, hogy ne az legyen, hogy engedjünk és egyezünk meg velük, hanem az, hogy nekünk, ez és ez az álláspontunk, ülünk le, és ha elfogadják álláspontunkat a fő kérdésekben, akkor egyezzünk meg velük.⁶⁰ A dolog lényegének a következőt lehet elfogadni: amíg az ellenforradalom jelentékeny politikai erővel rendelkezik – és azt hiszem, nem kell becsapnunk magunkat, hogy most még rendelkezik, és a munkások bizonyos részénél is van befolyása, de most már

⁵⁸ Bognár József (1917–1996) 1956. október 25-től 1956. október 31-i lemondásáig Nagy Imre kormányában miniszterelnök-helyettes. A Kádár-kormányban többszöri felkérés ellenére sem vállalt miniszteri tárcát. 1956 novemberétől a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem belkereskedelmi tanszékének vezetője volt.

⁵⁹ Téves feltételezés volt, mely elsősorban a megfelelni akaró államvédelmis jelentések információin alapult. Vezető szerepre egyedül Kovács Bélát kérték fel Kádárék, december eleji találkozásukon a kormányba szerették volna bevonni. Kovács ezt feltételekhez kötötte, így a tárgyalásuk megszakadt. Kovács Béla december végén felajánlotta Kádárnak, hogy hajlandó lenne az ENSZ közgyűlésén a magyar delegáció tagjaként felszólalni, ám azt Kádárék már visszautasították. Kovács Béla és Farkas Ferenc ezek után úgy határoztak, hogy taktikát változtatnak, s egy új szervezetű és feladatú népfront összehozását iparkodtak előmozdítani.

⁶⁰ Kádárék egyezkedésének metodikája szerint azt nevezik kompromisszumnak, ha a másik fél elfogadja az ő álláspontjukat. A népi demokraták ezt visszautasították, de nem mondtak le a folyamatos kezdeményezésről, ellenjavaslatok megfogalmazásáról.

majdnem csak a szociáldemokrata közvetítésen keresztül, van illegális szervezkedés a munkástanácsokon keresztül is, az ifjúság körében is van befolyása – nekünk fő feladatunk a saját tömegbázisunk szélesítése, azaz az ellenforradalom szétverése és elszigetelése és ennek menetében fogunk bevonni embereket a vezetésbe – nem különösen sürgősen. Azt szeretném, ha a Központi Bizottság ebben a dologban támogatna bennünket, hogy nem kell nagyon ezt a dolgot siettetni, mert a konszolidáció, ha előre halad a kommunista mozgalomnak és a mi pártunknak nem hátrányára, hanem előnyére fog szolgálni, hogy ebben a súlyos időszakban és nehéz feltételek között egyedül vállalkozott a feladatokra és látta el a kormányzás feladatait.⁶¹

⁶¹ Az MSZMP KB. 1957. február 26-i ülésének jegyzőkönyve. Kádár János előadói beszéde. MOL MN-KS 288.f. 4/5 ö. e. 18. o.

LEVELEK A KÉTSÉGEKRŐL

Január végére kiürült a Petőfi Párt központja. Farkas Ferenc ismét visszavonult szentendrei magányába, a politikai vezetők közül Püski Sándor, Zsigmond Gyula és Sebestyén László próbálkozott menteni még a menthetőt.

Püski Sándor – felismerve a politikai lehetőségek kimerülését – újra elővette az 1956 kora őszen tervezett Magyar Írás szövetkezet tervét. Nem akarta sok helyre szétküldeni a felhívást, mert az alakulás bejelentése előtt tartott a hatalom fellépésétől. Ennek ellenére január elejére 748 jegyzési kérelem érkezett vissza hozzá, 760 üzletrészt jegyezve, így a szervezet anyagi biztonsága megalapozottnak látszott. A szövetkezet terve az ellenállásnak az irodalom hadállásai mögé vezetésének gondolatában születt. Püski elképzelése, két lap megjelentetésének, könyvkiadói tevékenység meghonosításának álcája mögött a függetlenül szerveződő népi csoport egyben tartását szolgálta. Amikor az Írószövetséget felfüggesztette a kormányzat, a Püski-féle szövetkezet irodalomszervező és közéleti szerepe is megnövekedett.

Kállai Gyula még január közepén megkereste Illyést és Verest, és elmondta nekik, hogy az új Írószövetség megalakulásáig egy Irodalmi Tanács felállítását tervezik, melyben minden írói csoport képviseltetné magát, s melynek szeretné megnyerni Illyést, Verest és Németh Lászlót is. Illyésék a Magyar Írás szövetkezet alakuló ülésén úgy egyeztek meg, hogy vállalják a tagságot, mert Kállai ez esetben ígéretet tett a Magyar Írás szövetkezet által megjelentetni szándékozott irodalmi lap elindításának engedélyezésére, a *Kortárs* februári megjelenése után. Sajnos Németh László nem vett részt a szövetkezet alakuló ülésén, így nem tudott a megegyezésről, ráadásul félreérthető tájékoztatást kapott az Irodalmi Tanács feladatköréről, s visszautasította a Tanács tagságába történő belépésre vonatkozó felkérést. Németh nyilvános elzár-

kózása után már Veres és Illyés sem vállalta a tagságot, így a remélt elképzelés, mely a népiek önálló kiadójának megteremtésére irányult, megrekedt.

Veres Péter és Szabó Pál voltak a népiek között ebben az időben azok a közszereplők, akik jelenlétükkel és megszólalásaikkal reprezentálni tudták a népiek igényeit. Kényes volt helyzetük, mert engedményeket követeltek tőlük, s ugyanakkor egyedüli harcosként kellett kiállniuk a felkelés még menthető értékei, törekvései mellett. Veres Péter Kádárral való személyes találkozásra irányuló többszöri kezdeményezésének sikertelensége után levélben kereste meg a pártvezetőt és kormányfőt, melyet – a válasz elmaradása miatt – több más levél is követett. Veres felismerte, hogy az irodalmi függetlenség megteremtése alapozhatja meg a rendszerkritikai jelenlétet, s minden törekvése a saját irodalmi lap, folyóirat és a népi könyvkiadó engedélyezésének előmozdítása volt. Elkeseredettségének növekedéséről hűen tanúskodnak ezek a levelek, amint azt is jelzik, hogy fél év elteltével a népi ellenállás sáncai igencsak lyukacsosak voltak.

Veres Péter levelei félreérthetetlen utalásaival, példáival, saját helyzetének bemutatásával nem az elutasítás, hanem a figyelmeztetés és az együttműködési szándék kifejezései. Érzékletesen láttatja Kádár Jánoshoz írott levelében a hatalmon belüliek elszigeteltségének veszélyét, a társadalommal, és elsősorban az értelmiséggel folytatandó párbeszéd jelentőségét.

VERES PÉTER LEVELE KÁDÁR JÁNOSNAK

Kedves Gyula!⁶²

Hozzád küldöm ezt a Kádár Jánosnak és általában a politikai vezetőknek szóló levelet (nem tudom, hogy milyen most nálatok a vezetési rend), egyrészt mert ez a „szolgálati út”, másrészt mert neked ezt úgyis ismerni kell. Olvasd el Te is, csak nagyon kérlek, juttasd el a párt és a kormány vezetőihez is. Lehet, hogy nem ér semmit, de én úgy éreztem, legalább ennyit még el kell mondanom, mielőtt a sorsomról – sorsunkról – döntenétek.

Veres Péter

U. i.: Véleményem szerint van megoldás, még jó megoldás is, csak hallgassatok egy kicsit az írókra is. Én kész vagyok, de azt hiszem, a többi népiek is – valószínűleg mások is – az irodalmi élet „normalizálására” és az ehhez szükséges engedelmes állampolgári magatartásra, ne kívánjatok most egyebet, és az idő – úgy hiszem – a feltételezett kormányzati bölcsességgel együtt majd elvégzi a többit.⁶³

⁶² Veres Péter Kállai Gyulának küldte a Kádár Jánosnak címzett levelet, egyrészt mert személyesen jobb viszonyt ápolt Kállaival, másrészt mert az akkori munkamegosztás szerint az ideológiai és kulturális ügyek hozzá tartoztak az MSZMP vezetésén belül.

⁶³ Érdeemes felfigyelni Veres Péter irodalmiasan finom utalására, melyben engedelmes, s nem elfogadó „állampolgári magatartás”-ról beszél, s a „kormányzati bölcsesség”-re tett megjegyzésére, mellyel pedig a kompromisszumkészség, a megegyezésre törekvés szándékát sugalmazza követendő politikai gyakorlatnak.

Tisztelt Kádár elvtárs!

Szeretnék rövid lenni, mert gondolom Kállai Gyula beszámol majd az Írószövetség és az irodalom nyavalyáiról. De úgy érzem, valamit még nekem is hozzá kell ehhez tennem.

1. Ahogy a Kállai Gyulával való beszélgetésből éreztem, többet vártatok tőlem az irodalmi bajok elintézése terén, mint amit tenni tudok. Nos, ha már erről van szó, hadd mondjak el egyet-mást a párthoz, vagy általában a politikai hatalomhoz való – enyhén szólva – furcsa viszonyomról. Ti tudjátok, hogy mint író „útitárs”-nak, mint a Parasztpárt elnöke „szövetséges”-nek számítottam, de az eltelt 12 év alatt nem fordult elő, hogy engem, aki hitem szerint jó szövetséges akartam lenni, csak egyetlen egyszer is megkérdeztek volna, hogy te eb vagy kutya, te paraszt is vagy, író is vagy, félig-meddig szociológus is vagy, még a marxizmushoz is konyítasz valamit, mi a véleményed a kormány parasztpolitikájáról. („A Paraszti jövőd”-t is megtárgyalás nélkül indexre tették és most, egyszerűen visszatértek hozzá anélkül, hogy egy szóval is említették volna.) De ugyanígy bántak velem az Írószövetség élén is. Amikor az irodalmi életben először jelentkeztek az ellenzéki erők, elmondtam Andics Erzsébetnek is – sajnos csak neki, mert mások nem igen állottak velem szóba –, de az illető íróknak is, hogy óvakodjanak a presztízis-harcba való gabalyodástól, mert az nagyon veszedelmes dolog. A politikai hatalom legyen az bár a leggyengébb is és álljon bár a Munkás előtt is, de amíg birtokon belül van, nem hátrálhat meg semmiféle társadalmi testület előtt, még ha azok akármilyen híres-neves írókból, művészekből állanak is, de viszont a harcba szálló írók vitorláját meg mind erősebben fújja-dagasztja a feléledő közvélemény-szél, tehát a fejlemények csak rosszabbodhatnak.

Azt is elmondtam Andicsnak, aki történész is volna, hogy gondoljon rá: a történelemben még nem igen volt rá példa, hogy ha a politikai hatalom és az irodalom között ellentét keletkezett, a történelem és a közvélemény – a mai és holnap – a politikai hatalomnak adott volna igazat, míg ha véletlenül – neki volt is igaza. (Lenin ezt is jól tudta, ezért kezelte olyan türelmesen a Gorkij lázongását. De Kossuth is a Petőfiékét.)

Nem hittek nekem, nem hallgattak rám s most már látjuk, miképpen nőtt a nem-vagy írókból álló ellenzéki csoport politikai hatalommá.

2. Ezt nem a rekrimináció⁶⁴ kedvéért mondtam el, hanem azért, mert érzem a Kállai Gyula szavaiból, hogy nehezteltek rám, ugyanúgy, mint Andics és Rákosi, amiért „nem teszek meg mindent” az irodalmi élet normalizálásáért.

Legyen szabad ehhez valamit elmondanom. Én jámbor eszköz-emberként lettem honvédelmi miniszterre⁶⁵, a párt akaratából „miközben a fél ország röhögött rajtam” – köztük a kommunisták is – (író-paraszt-közkatoná: három kritérium a nem-alkalmassághoz), a másik fele meg – a parasztok káromkodtak és nem értették a dolgot. Még csak arra se volt lehetőségem, hogy megmagyarázzam nekik a fatális kényszerhelyzetet (a közoktatási miniszter csak katolikus lehetett!), mert az a többi koalíciós pártra árnyékot vetett volna.

Aztán később akaratom ellenére rámtukmálták – nem választás, csak „elintézés” útján – az Írószövetség elnökségét, ahol megint csak eszköz-emberként kellett volna viselkednem. De ez nem mindig sikerült, mert nem tehetek róla, hogy saját fejem is van és saját emberi „figurá”-t és „profil”-t is mutatok.

Én azonban elviseltem ezt is. Mint forradalmár, és mint szocialista, aki sokat, kissé talán túl sokat hangoztattam „kollektivistá” világnézetemet, úgy éreztem, nem szabad kicsinyes individualista nyavalyákba esnem.

Aztán az történt, hogy két választáson, nem egyhangúan – hálstennek, akik gyűlölnék nem szavaztak rám! – de mégis szabályszerűen megválasztottak elnöknek.⁶⁶

⁶⁴ rekrimináció=szemrehányás

⁶⁵ Veres Péter 1947. március 14. és 1948. szeptember 9. között volt honvédelmi miniszter. Kinevezésére azért került sor, mert a kommunisták nem voltak hajlandók elfogadni a Parasztpárt által javasolt Darvas Józsefet kultuszminiszternek, mivel ő protestáns volt, s Nagy Ferenc is katolikus miniszterjelöltet szeretett volna. Így lett Ortutay Gyula a kultusz- és Veres Péter a honvédelmi miniszter.

⁶⁶ Veres Pétert először 1954 elején választották meg az Írószövetség elnökének, majd 1956 szeptemberében, akkor már titkos szavazással, ismét bizalmat szavaztak neki.

Most aztán itt állok a felfüggesztett Írószövetség élén egy – úgy érzem, jóvátehetetlen – helyzetben, ahol már semmire se megyek az egyensúlyozó „bölcsségemmel”, mert azt mindegyik oldal, a „jobb” is, a „bal” is, de még a politikai hatalom is opportunizmusnak, lapító ravaszkodásnak érzi. Mivel pedig én ezt már nagyon nehezen viselem, mert elvégre is, ha húszéves koromban, amikor még előttem volt az élet és a szépreményiség, nem voltam gyáva és elmentem önként – szinte becsületből és nem harciasságból –, akkor most, túl a hatvanon, egy eléggé gazdag és nehéz élet után, már nincs lelkierőm se a taktikázáshoz, se a gyávaság vádjának az elviseléséhez. (Erről jut eszembe: én úgy érzem, ezt az eszköz-emberekkel való kormányzási módot amúgyis és általában revízió alá kellene venni. Ez már nem célszerű politika, mert az ilyen embereknek még jobban elhasználódik a politikai értéke, mint a valódi kommunistáknak, akik ha valamit rosszul csináltak is, de megmaradtak igazi párt-embernek. Gondoljunk csak az olyan értékes emberek sorsára – nem vagyunk gazdagok az ilyenekben –, mint Darvas József és Erdei Ferenc! Nagyon érdekelné, miképpen csinálják ezt a szövetségesekkel való együttműködést Gomulkaék!)

3. Mégis, mert kötelességem és felelősségem van és ez alól én soha nem bújok ki, még fáradtság vagy betegség ürügyén sem, hadd mondjam el, merre látom én a kivető utat. (Ha kívánjátok, személyesen is rendelkezésre állok és bővebben is kifejthetem.)

a) Évek óta hirdetem: beszéljenek a művek! Nem látok más megoldást most sem. Térjenek vissza az írók a munkájukhoz és abban mérettpessenek meg még forradalmár és szocialista mivoltukban is. Nem azt mondom, hogy ne szóljanak hozzá a napi politika kérdéseihez, de igen, szóljon hozzá aki akar, és aki tud, de ne ez legyen az íróág kritériuma és az író értékmérője sem. Aki tudja, csinálja, de én belefáradtam. És jórészt így vannak vele az idősebb népi írók is.⁶⁷ (Persze mások is.) Ez magyarázza meg, és persze a pártonkívüli helyzet, a relatív józanságot is. Nem szeretnénk újra acsarkodó és gyűlölködő irodalompolitikai csoportosulásokba kevered-

⁶⁷ Németh László Sajkodra vonult vissza, Illyés még írni sem akart, Tamási és Féja elzárkózott mindenfajta politikai szervezkedés elől. Szabó Lőrincen és Kodolányi János egyre inkább elhatalmasodtak betegségeik tünetei.

ni. Ezért alakítottunk irodalmi szövetkezetet is, s azért szeretnénk, ha ezt a kormány előlegezett jóindulattal fogadná.

b) Tárgyi értelemben pedig, én úgy vélem, a jelenlegi Írószövetséget fel kellene oszlatni.⁶⁸ Ez egy túlpolitizált testület, amelyben a feneketlen gyűlölködés, egymás lenézése és megvetése – az élősdiség átka! – lehetetlenné teszi a tárgyalóképes szervezeti életet. A tagok jórészenek hiába propagáljuk, hogy beszéljenek a művek, mert ezek az emberek nem irodalmi, hanem mozgalmi – politikai – egzisztenciák és egyébre – tisztelet a kivételnek – nem is képesek.

Hogy kell-e aztán új Írószövetség és az milyen legyen és kik legyenek benne, az külön kérdés. Mindenesetre az írók szakmai érdekeit, szociális ügyeit intézni kell valamiféle szervezetnek, de erre talán megfelelne az Irodalmi Alap is.⁶⁹ Legalábbis egyelőre.

c) Az irodalmi élet új tagozódása a megalakítandó irodalmi társaságok és a folyóirat-szerkesztőségek közül alakulhatna ki. S aztán később a szocialista fejlődés folyamán majd meglátjuk, mit lehet, és mit kell tenni.

d) Az Akadémiában vissza kellene adni az irodalom helyét. Lehetetlen helyzet, hogy abban az intézményben, amelynek Vörösmarty Mihály és Arany János voltak a vezetői, az élő irodalomnak egyetlen képviselője se legyen.⁷⁰ Ez egyúttal a nagyon kényes irodalmi hierarchia kialakulását is törvényes formákba vezetné.

Befejezésül és egészben véve: én úgy érzem, egy kis türelemmel kellene várni arra a „metamorfózis”-ra, ami nélkül a „behódolás” erőltetése csak opportunizmus alkalmazkodást [sic!] és hazug, rossz műveket eredményezhet. Az írók túlnyomó

⁶⁸ A belső vitáitól bénult Írószövetséget 1957 januárjában felfüggesztették, majd 1957 áprilisában feloszlatták.

⁶⁹ Az Irodalmi Alapot szovjet mintára 1950-ben hozták létre az írók anyagai támogatására, illetve egzisztenciális és szociális ügyeik intézésére. Az ötvenes évek elején sűrűn folyósított honoráriumelőlegek azonban a korábban támogatott írók egy részét súlyos adósságokba sodorták.

⁷⁰ Arany János 1865-től lett az Akadémia titkára, Vörösmarty Mihály pedig az Akadémia előzményeként számon tartott Magyar Tudós Társaság tagja volt. Talán Veres problémafelvetésének hatására lett 1957-ben az Akadémia főtítkára Erdei Ferenc.

többsége már szeretne visszamenni a munkához és erre „tárgyi” lehetőséget kellene adni. Ennek az útja becsületes és igazságos könyvkiadás, amely nem ócska burzsoá bővlival akarja helyettesíteni az élő irodalmat, és néhány olyan irodalmi folyóirat engedélyezése, amelyek körül megindulhatna az új rendeződés. Ezzel együtt lehetővé kellene tenni, hogy az irodalom rendőri ügyből és politikai fórumból, újra szellemi és kulturális munkakörre szóljon.

Futtában és röviden ennyit tudok most elmondani. Ennek a kimunkálásában szívesen részt veszek a véleményeimmel is, de tényleges munkával is, ha és amíg szükség van rá. De ha ti nem úgy látjátok, és úgy érzitek, erre a munkára én már alkalmatlan, avagy éppen „megbízhatatlan” vagyok, akkor „bocsásd el Uram a te szolgádat békével”: az én szerepem befejeződött.

Bpest, 1957. január 29.

Tisztelettel és üdvözléssel: Veres Péter⁷¹

⁷¹ MOL-M-KS 288. f. 11/19. 6. e. Géppel írt egykorú másolat, az első oldalon a következő kézírásos megjegyzésekkel: „Kádár elvtársnak. Kállai.” illetve „Lássák az Intéző Bizottság tagjai. Kádár. II. 5.”

VERES PÉTER LEVELE MÜNNICH FERENCNEK

Kedves Barátom!

Körülbelül három hete, hogy Nálad jártunk az írók és az irodalom ügyében.⁷² Úgy éreztük, amikor eljöttünk Tőled, hogy az irodalmi és a szellemi élet normalizálódása jó úton van, és talán gyorsabban rendeződik, mint ahogy gondoltuk volna.

Nem tudom, ezer dolgod közt emlékszel-e rá, hogy azt mondtad, rajtam keresztül értesíted a küldöttség tagjait, hogy mi történt vagy történhetik ebben az ügyben.

Azóta az irodalmi életben is történt egy és más. Szervezés alatt áll a Kortárs című havi folyóirat és a népi írók kérelmet adtak be egy Magyar Írás című folyóirat engedélyezésére. Én úgy látom, e két folyóirattal, ha útnak indulhatnak, helyreállhat a normális irodalmi élet. Ha pedig a letartóztatott írók ügyében is történne valami reményt keltő mozzanat, az még inkább elősegítené az egész szellemi élet normalizálódását.

A többi kérdés aztán, hogy kiből lesz majd a szocialista-realista író, kiből lesz a szövetségesnek tekinthető „útitárs” és kik rekednek meg tegnapi vagy tegnapelőtti önmaguknál, majd elintéződik a közeli vagy a távoli jövőben, mert végül is nem a nyilatkozatok mondják meg, hogy ki az igazi író és ki az igazi forradalmár és szocialista író, hanem a művek. Az opportunista polgárok sematizmusából, azt hiszem nem kér a jövőben sem a párt, sem a kormány, de az olvasó közvélemény sem.

De ez már távolabbi kérdés, amelyet nem intézhetünk el egy rövid levélben.

Bpest, 1957. márc. 25-én.

Baráti üdvözléssel: Veres Péter

⁷² Veres Péter és Szabó Pál a letartóztatott írók és a Magyar Írás szövetkezet lapindítási kérelmével kereste fel Münnich Ferencet.

TILTAKOZÁS VARÁZSKÖNTÖSBEN

Az ENSZ 1956. november 14-én tűzte napirendjére a magyar kérdést, majd 1957 januárjában létrehozta egy öttagú különbizottságot annak kivizsgálására. A bizottság jelentése 1957 késő nyarára elkészült, s azt az ENSZ szeptemberi rendkívüli közgyűlésén tervezték megtárgyalni. A Kádár-kormány propagandakiadványokkal, filmekkel próbálta előre csökkenteni a jelentés erejét, ám azzal is tisztában volt a párt vezetése, hogy a külföldi közvéleményt ezek a módszerek nem fogják kielégíteni. Valamilyen látványos és nagyhatású akción gondolkodtak.

1957. augusztus 6-án került a PB elé Aczél György előterjesztésében az irodalmi élet helyzetét taglaló beszámoló. Az első felszólaló Apró Antal volt, aki elképesztő vehemenciával esett neki az irodalmi értelmiségnek: „Szeretném felhívni a figyelmet, hogy az írók között nem volt soha nemzeti egység. [...] Én nem becsülöm le az írókat. De még olyan emberek részéről, mint Veres Péter és mások, sem írásban, sem nyilvános beszédben azt, hogy önkritika, a hibák beismerése, nem hallottam. Márpedig, ha mi ezeket a vezető írókat, akik magukat népiesnek mondják, nem tudjuk nyílt színvallásra bírni hibáikért, az ellenforradalom eszmei előkészítéséért és a Nagy Imrével szembeni állásfoglalásukért, az nagyon elvtelen dolog, olyan, mint amikor kommunista írókkal szemben mindig közülük jutalmaztunk valakit Kossuth díjjal, stb.”⁷³ – utalt Németh László díjazására.

Apró Antal kifakadása nem volt előzmény nélküli. Számtalanszor elhangzott már, hogy a népiek voltak a felkelés előkészítői, ám ezúttal nagyobb dologról volt szó. Nem pusztán az önkritika vállalásáról, hanem a kormány melletti kiállás kikényszerítéséről. Az augusztus 9-i Titkársági ülésen került szóba az ötös bizottság jelen-

⁷³ MSZMP PB. 1957. augusztus 6-i ülése. MOL-M-KS 288. f. 5/38. ö. e.

tésével szembeni kampány. Kádár János egyik hozzászólásában vetette fel, hogy az akciókban jó volna a „legfontosabb neves emberek, tudósok, művészek, orvosok, országos hírű emberek fellépése. [...] El tudok képzelni pl. egy aláírási kampányt is, vagy közvetlenül levéllel, távirattal fordulnak az ENSZ-hez.”⁷⁴ A részletek kidolgozására az Agit. Prop. Osztály kapott megbízást.

Kádár javaslata alapján 1957. szeptember 4-én került sor a budapesti Sportcsarnokban arra a nagygyűlésre, ahol Fodor József olvasta fel a későbbiekben elhíresült Nyilatkozatot. 170 magyar író és költő neve hangzott el. Később, amikor Népszabadság 1957. szeptember 5-i számában, illetve szeptember 8-án az Élet és Irodalomban nyomtatásban is napvilágot látott a Nyilatkozat, már 222 támogató aláírást tüntettek fel alatta.

Mind a mai napig tart a vádaskodásokkal telített vita arról, hogy valamilyen zsarolás vagy alku ált a háttérben annak, hogy ezzel a politikai nyilatkozattal közösséget vállaltak a népiek. A propagandaszervek persze hangsúlyozták, hogy szinte minden jelentős író és költő kiállt a Nyilatkozat mellett. Az kétségtelen, hogy a bebörtönzött írók érdekében a legvégső határig hajlandóak voltak elmenni a népiek, de a Nyilatkozat tartalmának elemzéséből kiderül, hogy ezekkel a mondatokkal nem a Kádár kormány politikáját ismerték el, hanem a realitást. Az évtizedek során többen, többféleképpen emlékeztek vissza az aláírások megszerzésére. Voltak akiket kényszerítettek, zsaroltak, s bizonyára sokan olyanok, akik nem is tudtak róla, hogy nevüket szerepeltették az aláírók között. Dokumentumkötetünkbe azért illesztettük bele, hogy világossá tegyük, ez a Nyilatkozat nem elfogadás, hanem segélykiáltás. Érdekes a szöveget indulat és előítélet mentesen újraolvasni. Számtalan olyan kitétel, utalás szerepel benne, amely a nemzeti törekvések alapján vállalható, s az sem elhanyagolható, hogy várható volt a Nyilatkozat nemzetközi megjelentetése, azaz lehetőség nyílt arra, hogy ezek a mondatok kijussanak a világba. Tudni lehet, hogy a népiekre hatalmas nyomás nehezedett a Nyilatkozat melletti kiállásuk érdekében. Tamási Áron zsebnaptárának bejegyzései alapján tudható, augusztus 28-án Kádárnál jártak, 31-én a Rózsadomb étteremben arról gyözködték Bölönit, Godát és

⁷⁴ MSZMP Titkárság 1957. augusztus 9-i ülése. MOL-M-KS 288. f. 7/11. ó. e. 20. o.

Jankovich-ot, hogy vagy csak az Irodalmi Tanács nyilatkozzon, vagy a népiek adjanak ki egy külön nyilatkozatot, vagy egyénileg szólaljon meg, aki akar. A megjelent szöveg távolról sem hasonlít a szokványos pártzsargonban fogalmazott tiltakozások stílusára. A sorok között megbúvó gondolatok inkább egy árnyalatokra érzékeny, a realitásokat elfogadó, de elveiben és tisztességében nem megalkudó szerzőt vagy szerzőcsoportot sejtetnek. Kádáréknak fontos volt, hogy az aláírók között szerepeljenek a népiek. Ennek érdekében talán a szövegezésben is engedményeket tettek mondataiknak. Összességében a dokumentum inkább helyzetjelentés, semmint politikai deklaráció, s én nem érzem, hogy az akkori helyzetben ezért bármelyik aláírónak szemére lehetett volna vetni akkor, vagy a későbbiekben a rendszer támogatásáért illetett vádat. Amint Németh Lászlót sem lehet elítélni azért, hogy elfogadta a Kossuth-díjat, vagy elment a Szovjetunióba egy íródelegáció tagjaként. A lehetőségek keretein belüli megmaradás, az elérhető célok megmentése többet ért és ér, mint az önfelörlő ellenállás, a vakreményt keltő nagyotmondás. Borenich Péter 1992-ben több író is megkérdezett az aláírás körülményeiről.⁷⁵ Illyés Gyula felesége tanúsága szerint Tihanyban volt azokban a napokban, Szabó Lőrinc már nagyon beteg volt. Németh László azt vetette fel, ha sokan aláírják, nyilvánvalóvá válik, hiteltelensége. Mindenesetre a Nyilatkozatnak nem lett utóélete, nem lehetett fel az ENSZ dokumentumok között, a Népszabadságban és az Élet és Irodalomban történt megjelenése után senki sem foglalkozott vele. Csak a rendszerváltoztatás után vetették fel sokan vádként, hogy miért nem tiltakoztak utólag a népiek nevük szerepeltetése ellen? Hajlok arra, hogy Illyés Gyula egyik 1957-es naplóbejegyzésének adjak hitelt ebben a kérdésben. „Az írónak rettenetes aduja van a támadásra, a vádra. Nem válaszol. – Vagyis a bíráló úgy jár, mint az esőcsináló; nem jön meg az esője. S van még egy rettenetes fegyvere: joga van elpusztítani egy társadalmi értéket. Elhallgat.”⁷⁶

⁷⁵ Borenich Péter: Zsarolás vagy alku? Elhangzott a Kossuth Rádióban 1993. január 17-én 17 óra 5 perckor. Írott formában megjelent a Népszabadságban, 1993. január 23-án, és a Kádár villa titka című könyvben 1995-ben.

⁷⁶ Illyés Gyula: Naplójegyzetek. 1946–1960. Szépirodalmi kiadó, Budapest 1987. 397. o.

NYÍLT LEVÉL AZ ENSZ-HEZ

Az Irodalmi Tanács kezdeményezésére a magyar írók a következő nyilatkozatban tiltakoztak az ENSZ ötös bizottsága jelentésének tárgyalása ellen.⁷⁷

Mélyen átérzve azt a felelősséget, amelyet hivatásunk, a nemzeti közvélemény formálásában betöltött szerepünk ránk ró, egyben általános emberi felelősségünk tudatában is, felemeljük tiltakozó szavunkat az ellen, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése a magyarországi események ügyét napirendre tűzze. Szeretnénk, ha eljutna hangunk mindazokhoz, akik a világban barátainknak nevezik magukat, elsősorban minden nemzetközi író társainkhoz. Bízunk benne, hogy megértik aggodalmunkat és magukévá teszik követelésünket.⁷⁸

Egyek vagyunk ezzel a néppel, ismerjük lelkének minden rezdülését. Tudjuk és hirdetjük: a magyar nép nem akart és nem akar ellenforradalmat, itt csak elenyésző kisebbség kívánja vissza a régi rendet. A történelmi és társadalmi körülmények tragikus találkozása folytán 1956. október 23-án mégis az események olyan sorozata indult el Budapesten, amelynek fordulatain már sem a józan politikai belátás, sem a kezdeti résztvevők jelentős részének becsületes szándéka nem tudott többé úrrá lenni.⁷⁹ Illetéktelen és ellenséges imperialista beavatkozásnak sem volt csekély része benne, hogy a fasizmus minden üledéke felkavarodott és néhány napra az 1920-as

⁷⁷ A közzétett nyilatkozat bevezető sora jelzi, hogy az Irodalmi Tanács a kezdeményező, azaz nem az aláírók által megfogalmazott, vagy egyeztetett szövegről van szó.

⁷⁸ A remény, hogy a nyilatkozat nemzetközi visszhangra talál, s ezáltal a magyar felkelés ügye ismét az érdeklődés középpontjába kerül, nem állt távol a népiek szándékától.

⁷⁹ Egyértelmű mondatok, melyek tulajdonképpen cáfolják a Kádár kormánynak a felkelésről vallott általános nézetét. Nem ellenforradalom volt, becsületes szándékok, célok vezérelték az eseményeket.

fehérterrorra emlékeztető állapotokat teremtett. Valamennyi irodalmi irányzatot és a magyar közvélemény legkülönbözőbb árnyalatát képviseljük, a részletkérdések egész sorában, még néhány lényeges kérdésben is vitában állunk egymással; egyet azonban ma már világosan látunk: a forradalmi munkás-paraszt kormány fellépése és a szovjet csapatok segítségül hívása az egyre jobban kibontakozó véres ellenforradalom veszélyét hárította el országunk felől.⁸⁰

Nem mindannyian értettük akkoriban ennek a lépésnek szükségszerűségét és jelentőségét. Kételyeinket, gondjainkat, fenntartásainkat tükrözte sokunknak állásfoglalása. Azóta egyre inkább megtanultuk becsülni mindazokat, akik a megzavarodott közvélemény sodrásával szembe mertek szállni, akik megmentették a dolgozó néphazáját a társadalmi visszazuhanástól, a polgárháborútól, talán a még rettentőbb csapástól, a háborútól. Lehetnek közülünk egyeseknek még komoly fenntartásaik belpolitikai kérdésekben, a szocialista építés módszerei dolgában, de mint hazafiak, mint a Magyar Népköztársaság hű polgárai, valamennyien minden erőnkkel segíteni akarjuk a társadalmi és gazdasági helyzet megszilárdulását, a kulturális élet felpozícióját, a közbizalom megerősödését és minden eredményt, amit e téren elértünk, minden jelt, ami ennek a folyamatnak egészségét és erejét mutatja, egyformán mindannyiunk örömeire van. Így érez ma nálunk a nemzet többsége és java.⁸¹

Kinek az érdeke, hogy a sebeket újra feltépjék? A mi hazánknak, ennek a nehéz történelmi sorsot viselt kis népünknek bizonyára nem. Lehetetlenség volna nem látnunk az ízléstelen hangulatkeltés háttérében a valódi szándékokat, a tőkés hatal-

⁸⁰ Érdemes figyelni arra, hogy a nyilatkozat is elismeri, lényeges kérdésekben sem értenek egyet az irodalmi irányzatok, a közvélemény sem egységesen támogatja a kormány politikáját, a november 4-i megszállás tulajdonképpen az ellenforradalom veszélyét hárította el. Azaz azt megelőzően nem volt ellenforradalom, a forradalmi munkás-paraszt kormány fellépése gátat szabott annak.

⁸¹ A nemzetépítő ellenállás egyik legfontosabb jellemzője volt a nemzeti érdekek képviselete, a társadalom, az ország, az emberek biztonságos és békés életfeltételeinek szolgálata. 1957 őszére egyértelművé vált, hogy a felkelés céljait nyílt konfrontáció útján nem lehet elérni, tehát engedményekkel, kompromisszumokkal kell a reformok útját egyengetni.

mak politikai játékát. Fel akarják szítani a legbarbárabb ellenforradalmi erők lohadó kedvét, fel akarják korbácsolni ismét a már megnyugvó közvéleményt idehaza; fenn akarják tartani, fokozni akarják a feszültséget a nemzetközi politikában. Mi ezzel nem értünk egyet. És különösen nem érthetünk egyet azzal, hogy bárki az ügyvédkünk talárlójában csúfolja meg, torzítsa komédiává azt a tragédiát, amely minket ért.

Aki barátunk, ezt nem helyeselheti! Aki barátunk, az gyógyít és nem sebeket tép rajtunk! Kis nép vagyunk, de történelmi szerepünk és az a hivatás, amelyet az emberség szolgálatában vállalunk, feljogosít rá, hogy odakiáltsuk: mi nem vagyunk senkinek politikai cégére, nem leszünk játékszer tisztátalan kezekben, nem leszünk a nemzetközi élet botrányköve!⁸²

Akadnak, tudjuk, magyar írók, akik másként beszélnek. Ránk hivatkoznak, szót kell tehát erről is ejteni. A néppel érző magyar írók útja a múltban keservesen nehéz volt; és ma sem könnyű vállalni részünket egy új rendért vajdó társadalomban. De mi nem tudnánk más sorsot vállalni. És bizonyosak vagyunk benne, hogy nem lesz kevésbé dicsőséges, mint amilyen nehéz.⁸³ Aki azonban megfutott, az hallgasson, mert ha szól, szava csak a renegáté lehet. S a népek, amellyel sorsközösséget vállalni nem mert, árulója is lesz szavával.

Ezt a világot minden írója, ezt minden hazafi megérti.⁸⁴

Végezetül pedig: mi fontos nemzetközi fórumnak tarjuk az Egyesült Nemzetek Szervezetét. Tiszteljük, mint amelynek hivatása, hogy a népek sok közös gondjának, egymásra találásának, a békés egymás mellett élésnek műhelye legyen. Szeretnénk

⁸² A „... mi senkinek nem vagyunk politikai cégére” kitétel mindvégig fontos eleme volt a nemzetépítő politikai ellenállásnak. Értve ezalatt mind a keleti, mind a nyugati érdekek képviselőit. A „saját út” koncepciója, a független magyar érdekek, a befolyásoktól mentes politika követelése bújkik meg a sorok között.

⁸³ Az itthon maradt népiek ismerték az egymásnak feszülő politikai erők ingatagságát. Távolról sem dőlt még el a küzdelem, amely a személyi kultusz, a diktatúra újraélesztői és a Kádár-féle reformerek között dúlt. Ebben a harcban viszont egyértelműen Kádárék oldalán álltak a népiek.

⁸⁴ A hazafi kifejezés használata ismét egy olyan jelző, mely egyértelmű utalás a nemzeti érdekek védelmére és a függetlenség követelésére.

tisztelni ezután is! Örültünk, amikor hazánk a szervezet tagja lett: szeretnénk örülni ezután is.⁸⁵

Világ írói, világ népeinek tiszta szándékú értelmisége!

A nemzetek kölcsönös megbecsüléséért, sokat szenvedett hazánkért, a magatok emberségéért, az Egyesült Nemzetek Szervezete becsületéért tiltakozzatok velünk.⁸⁶

Az aláírók:

Abody Béla, András László, Alpári Pál, Aranyossy Magda, Aranyossy Pál, Asztalos Sándor, Ács Kató, Bakó József, Baráth Endre, Barabás Tibor, Balázs Anna, Balázs Sándor, Barta Lajos, Bartáné Szucsich Mária, Bába Mihály, Bárany Tamás, Benjámin László, Benamy Sándor, Békés Virág, Beczássy Judit, Bihari Klára, Boldizsár Iván, Bogáti Péter, Bónyi Adorján, Borsi Darázs József, Bölöni György, Bródy Lili, Csanádi Imre, Cseres Tibor, Csepeli Szabó Béla, Csetényi Erzsébet, Czibor János, Csohány Gabriella, Csoóri Sándor, Csuka Zoltán, Csurka Péter, Dallos Sándor, Darázs Endre, Darvas József, Devecseri Gábor, Dénes Zsófia, Diószegi András, Doboz Imre, Egri Lajos, Elbert János, Endrődy János, Erdei Sándor, Erdélyi József, Erdős László, Erdődi János, Falu Tamás, Felkai Ferenc, Fejes Endre, Fekete

⁸⁵ A „békés egymás mellett élés” politikai gyakorlatának felemlítése tulajdonképpen a két világrend tartós létezésének elismerése volt. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagjaként Magyarország a nemzetközi jog keretei között kiállhatott saját nemzeti érdekei mellett. Az ENSZ tagságunk felfüggesztése azonban a teljes kiszolgáltatottságot jelentette. A szervezet teljes jogú tagjaként Magyarország jelen lehetett a nemzetek szövetségében, annak hiányában egyetlen nemzetközi fórumon sem juthatott szóhoz. A népiek álláspontja szerint is létkérdés volt a teljes jogú tagság helyreállítása.

⁸⁶ A mondatban szereplő fogalmak – megbecsülés, haza, emberség, önbecsülés – olyan célkitűzések, melyek teljes mértékben vállalhatók. Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az ötös bizottság jelentése elleni tiltakozás nem szerepel a nyilatkozatban. A tiltakozás kifejezés a címben (itt valóban van szó az ötös bizottságról), az első bekezdésben és a végső formulában van jelen. A teljes szöveg végeredményben egy figyelemfelhívó „jelentés” a magyarországi helyzet ellentmondásosságáról, s nem egy politikai nyilatkozat a kormány politikája mellett.

Lajos, Fehér Klára, Féja Géza, Fábián Zoltán, Földes Imre, Földes Mihály, Fodor József, Földes Péter, Földessy Gyula, Földeák János, Füst Milán, Fülöp János, Füsi József, Fazekas Anna, Galsai Pongrácz, Gerő János, Gellért György, Gábor György, Gellért Oszkár, Gergely Sándor, Gergely Márta, Gergely Viola, Gera György, Gereblyés László, Goda Gábor, K. Grandpierre Emil, Gyetvai János, Gyagyovszky Emil, Gyárfás Miklós, Györe Imre, Győri Dezső, Hazai Józsefné, Hamvas H. Sándor, Hajnal Gábor, Hajnal Anna, Hámos György, Hárs György, Hegedüs Géza, Hegedüs Zoltán, Hegedüs Bitte Dániel, Hollós Korvin Lajos, Hubay Miklós, Hunyadi József, Illés Lajos, Illés Jenő, Illés Endre, Illés Béla, Illyés Gyula, Imecs Béla, Jankovich Ferenc, Jánosy István, Jászberényi József, Jobbágy Károly, József Farkas, Juhász Ferenc, Kardos László, Karinthy Ferenc, Katkó István, Kamjén István, Kasák Lajos, Kárpáti Aurél, Keszthelyi Zoltán, Keszi Imre, Kelemen Sándor, Képes Géza, Király István, Kis Károly, Kis Ferenc, E. Kovács Kálmán, Koroda Miklós, Kodolányi János, Kolozsvári Endre, Kónya Lajos, Komlós Aladár, Kosztolányi Dezsőné, Kopré József, Komjáthy István, Kopányi György, Körössényi János, Kőszegi Imre, Ladányi Mihály, László Gyula, Láng György, Lányi Sarolta, Lengyel József, Ligeti Vilma, Lőrinc Loránd, Lukács Imre, Major Ottó, Madarász Emil, Mándi Éva, Máriássy Judit, Mária Béla, Máté György, Molnár Gábor, Molnár Géza, Mollinár Gizella, Moldvai Győző, Morvay Gyula, Mesterházi Lajos, Murányi Kovács Endre, Nagy László, Nagy Péter, B. Nagy László, Nagy Sándor, Nádass József, Nemes László, Németh László, Nyárádi Gábor, Nyíri Tibor, Oláh László, Oravetz Paula, Osváth Zsuzsa, Örkény István, Örvös Lajos, Palasovszky Ödön, Palotai Boris, Palotai Erzs, Papp László, Passuth László, Pándi Pál, Pákozdi Ferenc, W. Petrolay Margit, Peterdi Andor, Pilinszky János, Pintér József, Polgár István, Rajcsányi Károly, F. Rácz Kálmán, Remenyik Zsigmond, Reményi Béla, Rideg Sándor, Román György, Rónai Mihály András, Rubinyi Mózes, Sarkadi Imre, Sándor Kálmán, Ságodi József, Sándor Iván, Sinka István, Simon Lajos, Sötér István, Sós Endre, Soós Magda, Somlyó György, Sólyom László, Simon István, Sipos Gyula, Szabó Pál, Szabó Lőrinc, Szabolcsi Miklós, Szamos Rudolf, Szalatnai Rezső, Szakasits Árpád, Szentiványi Kálmán, Szécsi Margit, Szekula Jenő, Szenczei László, Szeberényi Lehel, Szánthó György, Szinetár György, Szinnay Tivadar,

Szüdi György, Szűcs László István, Szőnyi Sándor, Szomráki Sándor, Tabi László, Tamási Áron, Tamási Lajos, Takács Tibor, Tóth László, Tóth Eszter, Toldalagi Pál, Tolnai Gábor, Török Sándor, Thury Zsuzsa, Tuba Károly, Timár György, Trencsényi-Waldapfel Imre, Thurzó Gábor, Telekes Béla, Ungvári Tamás, Urbán Ernő, Urbán Eszter, Vaád Ferenc, Vas István, Várkonyi Nagy Béla, Váci Mihály, Várnai Zseni, Vázsonyi Endre, Veres Péter, Vértes György, Vészi Endre, Vitányi János, Vihar Béla, Viktor János, Waldapfel József, Weöres Sándor.⁸⁷

Akiknek a neve nincs a listán:

Áprily Lajos, Benedek Marcell, Berda József, Fekete István, Jékely Zoltán, Hamvas Béla, Kálnoky László, Mándy Iván, Mészöly Mikós, Nemes Nagy Ágnes, Rónay György, Ottlik Géza, Santa Ferenc, Szabó Magda, Szentkuthy Miklós, Tatay Sándor, Tersánszky Józsi Jenő, Zelk Zoltán.

⁸⁷ Érdemes a tiltakozó akció későbbi megítélése kapcsán feleleveníteni azt, hogy Kádár János miképpen vélekedett erről az akcióról. „Az értelmiség kérdésénél beszélni kell az írói tiltakozásról is, amit 200 valahány író irt alá, és amelynek jelentős nemzetközi visszhangja van nyugaton. Magát a tiltakozást illetően úgy van vele a Központi Bizottság is, mint a Politikai Bizottság, hogy kicsit kevesebb kérdésben, ha nyilatkoztak volna, de meggyőzőbben, jobb lett volna és még jobb lett volna, ha kevesebb ember írta volna alá, de azt is meg kell mondani, hogy aláírták ezt olyan emberek is, akiket előbb „ki akartunk felejteni” az aláírók sorából. Ezt tehát pozitív jelenséggként kell számon tartani még akkor is, ha mi tudjuk, hogy ezen belül is vannak bizonyos kategóriák.” Az MSZMP KB 1957. november 1-i ülése. Kádár János előadói beszéde. MOL M-KS 288. f. 4/13. 6. e.

MÉLYBŐL SZÓLÓ MORMOGÁS

1957 őszére korlátozottá váltak a népi erők ellenállási lehetőségei. Május 23-án letartóztatták Bibó Istvánt és Göncz Árpádot, ellenük a legfontosabb vád az 1956. november-decemberi Memorandum nyilvánosságra hozatala volt. A januárban kezdeményezett Magyar Írás szövetkezet ügye megbukott, mivel az Irodalmi Tanácsban szerepet nem vállaló népi írók álláspontját szembeszegülésnek tekintette a hatalom, s visszautasította a saját könyvkiadó és folyóirat tervét. Február 6-án írt levelében Köpeczi Béla, a Kiadói Főigazgatóság főigazgatója azt közölte Püski Sándorral, hogy „... felsőbb fórumok elvi döntése alapján ezidő szerint önkéntes társulások működése a könyvkiadás terén nem lehetséges.” Bár Köpeczi levelében megpendítette, hogy a későbbiekben – egyes elvi kérdések tisztázása után – újból mérlegelni fogja az engedélyezés lehetőségét, egy pillanatig sem volt kérdéses, hogy a népiek önálló kiadójának nincs helye csak akkor, ha valamilyen más konglomerátumhoz csatlakozik.

A nyár végén elindulni ígért Kortárs című folyóirat olyan kompromisszumnak látszott, mely publikálási lehetőséget kínált a népieknek is. „A népi írók megfelelő feltételek mellett műveikkel részt vesznek a »Kortárs« munkájában, és a szerkesztőség kívánságára főmunkatársai sorába küldik Németh Lászlót, Szabó Pált és Tamási Áront.” – írta 1957. augusztus 7-én Remenyik Zsigmond, Tamási Áron, Sinka István, Szabó Pál, Veres Péter, Féja Géza, Németh László, Szabó Lőrinc és Illyés Gyula levelükben Földeák Jánosnak, az Irodalmi Alap igazgatóhelyettesének. A Kortárs szeptemberben megjelent első számában több népi író is szerepelt művével, azaz kiléphetek a hallgatás béklyójából.

1957 októberére az MSZMP végérvényesen szakított egy esetleges koalíciós alapon felépülő kormány lehetőségével, s döntött a Hazafias Népfront újrászervezéséről. Kiszemelt főtitkára Ortútay Gyula megkereste Veres Pétert, s közreműködését

kérte. Veres Püski Sándor bevonását javasolta, s Püski komolyan véve a felkérést, elkészített egy tervezetet a Népfront működésére, hangsúlyos feladataira vonatkozóan.

Ez a dokumentum jól tükrözi azokat a stratégiai és taktikai elemeket, melyeket a nemzetépítők megvalósíthatónak tekintettek 1957 őszén. Fontos kitétele Püski Sándor javaslatának az az eleme, melyben elkülönítette a kommunistáktól azokat a politikai erőket, csoportokat, akik szocialista alapon kívánják Magyarország jövődő politikáját meghatározni. Felajánlotta a kommunisták felé az együttműködés lehetőségét, de azt feltételekhez kötötte, meghatározva azokat a szükséges lehetőségeket, melyeket a Népfronton keresztül meg kell kapnia a nemzeti erőknek ahhoz, hogy „a nép érdekében gyakorolt hatalom holnap a nép által gyakorolt hatalom legyen”.

Püski pontokba foglaltan jellemzi a nemzetépítő demokratikus csoport törekvéseit, s megjelöli a közös pontokat, az általuk vállalható, támogatható lépéseket. Sajnos a Kádár kormány nem hallotta meg a figyelmeztető mondatokat, érzéketlen volt a „kiegyezésre”.

Kállai Gyula az Országgyűlés 1958. április 18-i ülésén egyértelműen elutasította a Népfront közvetítő szerepfelfogásához ragaszkodó álláspontokat. Utalva többek között Püski javaslataira, s feltette a kérdést: „Játszhat-e a népfront ellenzéki szerepet?”⁸⁸ Nyomban megadta a dogmatikus választ rá: „... a népfront nem a párt és a kormány ellenzéke, hanem támasza és segítője. És mindjárt hozzá kell tenni, hogy a népfrontnak nemcsak »fent« kell segítenie a pártot és az államot, hanem »lent« is. A helyi, megyei, járási és falusi népfrontbizottságoknak is a helyi párt- és tanácsszervekkel egyetértésben, egymást segítve és támogatva kell működésüket kifejteni. Ha nem ezt teszik – meg kell mondani őszintén –, mint politikai mozgalomnak minden megbecsülésünk ellenére sincs helye a mi államunkban.” Kállai Gyula határozott kijelentése nemcsak az együttműködés lehetőségei előtt zárta el 1958 tavaszán a kapukat, hanem kifejezetten elutasította, sőt kirekesztette azokat a gondolatokat a Népfront tevékenységéből, melyekkel a nemzeti demokraták a párbeszéd fenntartását kívánták szorgalmazni.

⁸⁸ Kállai Gyula felszólalása a Magyar Országgyűlés 1958. április 18-i ülésén. 2531. o.

A HAZAFIAS NÉPFRONTRÓL

Támogatjuk a népi hatalmat, vagyis a demokráciát, sőt ki akarjuk teljesíteni, hogy a ma legjobb esetben a nép érdekében gyakorolt hatalom holnap a nép által gyakorolt hatalom legyen.⁸⁹ Ezzel együtt jár, hogy támogatjuk a szocialista rendszer beépülését a magyar politikai, gazdasági és társadalmi életbe. A szocializmus alapintézményei az elmúlt 12 év alatt jól-rosszul le is rakódtak. Nem vitatkozunk most már sokat azon, hogy lehetett volna kevesebb áldozattal és több eredménnyel lerakni, de azt határozottan kívánjuk, hogy a továbbfejlesztés ne történjék, és ne történhessék erőszakosan semmilyen területen.⁹⁰ Túlságosan próbára tették a nemzet befogadó képességét, ezért következett be az októberi tragikus robbanás. Ne vitatkozzunk most azon sem, hogy ezt a robbanást kik, milyen célra akarták kihasználni, az úgy sem menti a korabeli irányító és végrehajtó erők hibáit. S még nagyobb baj, mert mai baj, hogy a mostani kormány- és pártvezetők sem tanultak láthatólag eleget elődeik sorsából.⁹¹

A gazdálkodás területén még a legtöbbet a parasztok gazdasági élete, a beszolgáltatás eltörlésével és a nagyjából kielégítő felvásárlási árak bevezetésével javult, de még inkább javulhat a következő néhány év alatt. A kisipar terén is történt valami, bár arányaiban sem mérhető az előbbihez. Az alkalmazotti fizetések némi emelése, a

⁸⁹ Jellemző megfogalmazása a nemzeti demokratáknak. A Kádár-kormány megnyilatkozásaiban sűrűn előforduló fogalom volt a „nép érdekében” fordulat, míg a nemzeti-ek a közvetlen demokratikus formák bevezetését szorgalmazták.

⁹⁰ Püski a csoport nevében le kívánja zárni a múltból szóló vitát, ám határozottan kijelenti, hogy elfogadhatatlan számukra a módszerek fennmaradása. 1957 őszén ez egyértelmű utalás az írók letartóztatásának és perbe fogásának elfogadhatatlanságára.

⁹¹ Érdemes kiemelni a burkolt „fenyegetést”, hiszen az emlegetett elődök letűntek a magyar politika színpadáról, elsodorta őket a népharag.

vállalatok nagyobb önállósága, a fogyasztási cikkek termeltetésének jobb aránya mind a javító szándékot mutatja. A politikai és a szellemi élet területén nincs azonban érzékelhető változás sem. Még a »fogat fogért, szemet szemért« kegyetlen ószövetségi bosszút is felülmúlja arányaiban a megtorlás, nem beszélve az ok nélkül végigvert tízezrekről. Ideje volna már, s merjék az illetékesek általános amnesztiával lezárni a büntető hadjáratot, még ha van is szerintük büntetni való cselekmény, s higgyék el, hogy jobb hatása lesz az egész közéletre, mint a merev szigorúságnak. Enélkül a politikai megbékélés, a Népfront munkája igazában el sem indulhat, mert családi és baráti kötelékek révén túl sok ember baja, aggódása és létbizonytalansága származik belőle, mely – okkal, ok nélkül – megmérgezi, elviselhetetlenné teszi a közélet levegőjét.⁹²

A mi szűkebb családjunk is érdekelve van ebben. Bibó Istvánnak, kedves barátunknak és bajtársunknak pl. az Egyetemen és az Akadémián a helye, nem a börtönben. De beszélhetnénk a többiekről is. A szellemi életet, az alkotók munkakedvét is öli a hosszú huzavona. Tíz hónap elteltével még a központi folyóirat is csak vajúdik, az irodalmi társaságok még nem alakulhattak meg, nem beszélve a nekik ígért folyóiratokról. Egyedül a könyvkiadás létezik valahogy, az is inkább a tavalyi nekibuzdulás lendületével, s ott is érvényesülnek visszahúzó erők. A többi művészeti ág sincs külön állapotban.

Ideje nagyjából tisztázni azokat a feltételeket, amelyek mellett a nem kommunista, de szocialista érdeklődésű magyarok, legyenek bármilyen foglalkozásúak, együtt tudnak működni a kommunistákkal.⁹³

⁹² 1957 végére a nemzetiek felismerték, hogy a konszolidáció folyamata olyan eredményeket is el tudott érni, melyek összhangban voltak a felkelés követeléseinek egy részével. Fontos eleme politikai álláspontjuknak, hogy ezt képesek és hajlandóak voltak elismerni. Ugyanakkor a közélet konszolidálásának hiányát, a kultúra, az értelmiség bevonását a közügyekbe alapfeltételnek tekintették, s ezt az együttműködés minimumaként tüntették fel.

⁹³ Püski együttműködést ajánlott Kádáréknak a Népfronton belül, ám annak kereteit előre ki kívánta jelölni. Nem elvek nélküli alkut, hanem párbeszédet javasolt.

1.) Szocialisták vagyunk, vagyis magunkénak valljuk a közösségi alapelvű társadalmi rendszert, s a kapitalizmus és a kommunizmus között előbb-utóbb bekövetkező szintézisben a szocialista oldalt kívánjuk erősíteni. A döntő gazdasági és kulturális intézmények közösségi tulajdonúak legyenek. A közösségi szektorban is azonban már nagyobb részt kívánunk biztosítani a szervezeteknek, s jelentős kisparaszti, kisipari és szabadfoglalkozású működést tartunk kívánatosnak, s ezt nemcsak átmenetnek szánjuk, mint a kommunisták, hanem – amennyiben lehet erről egyáltalán beszélni – »végső« formának. Állami tulajdon a nagyüzemekre, szervezeti a közepesekre és egyéni a kicsikre: eredményezheti a legegészségesebb társadalmat, s ezt el is tudja fogadni jó lélekkel a magyarság döntő többsége, mert a lehető legtöbben megtalálhatják benne a szív szerinti boldogulásukat. Hogy azután mi következik, vajon a kommunisták hite szerinti jövő vagy valami más, azon most megint ne vitatkozzunk, mert úgysem tudjuk meggyőzni egymást.⁹⁴ A mi életünkre, és talán a következő nemzedék életére is elég nagy feladat előtt állunk anélkül is.

2.) Magyarok vagyunk, a magyar érdek és ízlés legyen döntő nemzeti életünkben. Nem kívánjuk idegenekre ráaggatni a miénket, de mi sem akarjuk majmolni az övékét, akár nyugati, akár keleti legyen is az. Minden értéket megbecsülünk, s a nevelő kulturális hatások elől sem kívánunk elzárkózni, de engedjük meg nekünk, hogy magunk különböztessünk és válogassunk köztük, és sem keresztyén, sem szocialista kötelesség címén ne lehessen ránk erőltetni olyat, amit nem szeretünk.⁹⁵

3.) Kultúremberek vagyunk, ezért csak a szeretet, barátság és tisztelet nyelvén tudunk szólani minden honi- és embertársunkhoz. A legjobbnak vélt gondolatainkat sem kívánjuk senkire sem erőltetni: nem kívánunk akadályozni senkit politikai, vallásos, kulturális meggyőződése gyakorlatában. Valljuk az önkéntes megismerés és meggyőződés erejét, s bízunk a népünkben. Jeleink vannak arra, hogy ez a bizalom

⁹⁴ A többszektörű gazdaság javaslata józan kompromisszumnak látszott, ám a háttérben még ott ólálkodtak a dogmatikus kommunista erők, s egyáltalán nem volt stabil az MSZMP-n belül sem Kádárék pozíciója.

⁹⁵ A „harmadik út”, a saját út” érzékletes bemutatása, mely egyben a politikai függetlenség szép példája is.

kölcsönös. Össze szeretnénk békíteni népünket a szocializmussal, mert most nagyon nincs vele békességben.

4.) Szeretjük népünket s benne magunkat, de nem gyűlöljük velünk élő más nemzetiségű polgártársainkat, s így a zsidókat sem. De vegyék egyszer már tudomásul ők is, és mások is, akiket illet, hogy vendégek ebben az országban, s csak akkor láthatjuk őket szívesen, ha nem avatkoznak be túlságosan »belügyeinkbe«, s nem akarnak mindenáron vezetni bennünket. (Nem szól ez azoknak, akik teljes érzés- és gondolatvilágukkal be tudtak olvadni a magyarságba.) Legyenek szerényebbek, s elégedjenek meg azzal, hogy helyzetüknél fogva általánosságban mindenképpen társadalmunk felső szintjén élhetnek.⁹⁶

5.) Nyílt emberek vagyunk. Nincsenek titkos szándékaink, s eszközeink sem. Ilyeneket ne is keressenek rajtunk, vagy őszintén beszélhetünk, vagy sehogyan sem beszélünk.

6.) A Népfrontban – lehetne jobb is a neve – hajlandók vagyunk szolgálatot vállalni a fentiek alapján. Nem kérünk kiváltságokat, de jogunk van az azonos elbánásra. S szükségünk van saját műhelyre, legyen az egyelőre csak egy irodalmi társaság, kéthetenként megjelenő folyóirat s kisebb méretű kiadványok szervezete, ami nem jelenti a közös műhelytől való elzárkózást. Legyen ez a mi »háztáji gazdaságunk«.⁹⁷

⁹⁶ A nemzeti demokratákat sokszor vádolták antiszemitizmussal. Püski Sándor feljegyzésében a zsidó polgárságnak a gazdaságban és a politikában jelentkező túlzott befolyása (illetve a kommunista pártban megszerzett vezető pozíciója) elleni felszólalása érvanyagot szolgáltatott ehhez. Érdemes ugyanakkor figyelni arra, hogy az együttműködést Püski is szorgalmazta, ám az ország irányításában szerzett befolyásukat elutasította, azt sérelmezte. Véleményem szerint Püski zsidóellenessége nem faji, etnikai alapú, hanem gazdasági-politikai indíttatású.

⁹⁷ A nemzeti demokraták saját kulturális műhelyének igénye minden beadványukban visszaköszönt. A nyilvánosság felé megszólaló alternatív értékrendet közvetítő irodalmi műhely a többszektörű intézményrendszer csíráját jelentette volna, melyből először a kultúrában, majd a közéletben is kiteljesedhetett volna az érdekképviseleti szektor. Nem véletlen, hogy ennek ellenzői elsősorban a dogmatikus szemléletet hangoztató Marosán György, Biszku Béla és Apró Antal voltak.

Ne akarjanak azonban a Népfrontban egy bólogató gyülekezetet nyerni, ahol sietnek jóváhagyni a pártvezetőség döntéseit. Azzal nem sokat érnek. Legyen minden helyi népfront-szervezet minden lényeges helyi feladat megvitató, kísérletező műhelye, s legyen a Népfront-központ az országos ügyek műhelye. S ne erőltessék, hogy mindenki minden határozatot személyesen elfogadjon, s minden nyilatkozatot aláírjon és dicsőítsen. Hagyják meg az embereknek a különvélemény szabadságát, s attól, aki nem tud többet adni, elégedjenek meg azzal, hogy alkalmazkodik a jogrendhez és elvégzi becsületesen a munkáját. Sőt attól se ijedjenek meg, s ne nevezzék azért uszító ellenségnek, ha valaki a jogrenden, vagy – mondjuk a legnagyobbat – az alkotmányon változtatást javasol.

7.) Ne erőltessék, hogy szeressük a diktatúrát, mégha azt proletár-diktatúrának nevezik is. A legtöbb, amit ígérhetünk, hogy időlegesen beletörődünk. Biztosak vagyunk abban, hogy a szükséges hosszabb átmenet engedésével a szocializmus időálló, gazdaság-technikailag megfelelő, emberileg elviselhető, sőt kivirágoztatható gyakorlata megnyeri a magyarság többségét, csak nem kell mindenhez ragaszkodni, amit a szent könyvekben és a Szovjetunió gyakorlatában előírtak. Becsesek ezek a könyvek és ez a gyakorlat, tanulhatunk belőle, de ha csak erre támaszkodik a vezetőség, s nem a népének a bizalmára és legalább a jobbik rész odaadó munkájára, akkor többet árt, mint használ.⁹⁸ Ne tévessze meg a mai kormányt is a pretoriánusok által kivezénielt tapsolók kara. Legyen fülük, ha már a sorsuk odaállította, a mélyből hallatszó morgásra is, s ne örüljenek annak, ha ez a morgás lassan átváltozik cinikus dorombolássá, mert elvesz és kész zsákmánya minden ellenséges erőnek az a nép, amely csak cinkossággal és tolvajlással segíthet magán.

8.) A Népfront az egyelőre problematikus politizálás mellett ne feledkezzék meg a több sikerrel biztató közgazdasági és művelődési szolgálattól. Működésük áll a megfelelő szakosztályokat a legjobb értelmiségi erők bevonásával életre hívni. Ha a fentiek nem hiába mondtuk el, az eredmény méltó lesz a feladathoz.⁹⁹

⁹⁸ Félreérthetetlen az utalás a szovjet csapatok jelenlétére; és a Szovjetunió politikai gyakorlatának kiszolgálására.

⁹⁹ Püski Sándor: Könyves sors – magyar sors. Püski kiadó, Budapest, 2002. 71. o.

GYÜLEKEZNEK A VIHARFELHŐK

A nemzeti demokraták politikai szerepvállalására nem került sor. A Népfront Országos Tanácsába Darvas Józsefet, Németh Lászlót, Szabó Pált, Tamási Áront és Veres Pétert választották be. Önálló lapot nem tudtak kiharcolni, ezért a *Kortársban* igyekeztek – tegyük hozzá sikeresen – egyre nagyobb felületet elfoglalni. Az MSZMP sikeresen megküzdött saját dogmatikus belső ellenzékével, megerősítette pozícióit a kultúra és az irodalom területén. Gyakorlatilag egyetlen ellenálló alternatívával kellett szembenézniük, a nemzeti demokratákkal. A velük szembeni offenzívára már 1957 decemberében elkezdődött a felkészülés, ami az 1958-as népi írói határozatban teljesedett be.

1957. október 30-án Illyés Gyula találkozott Kádár Jánossal, s más témák megbeszélése mellett arra is felhívta a figyelmét, hogy Magyarország nemzetközi pozícióit jelentős mértékben javítaná, ha általános amnesztiát hirdetne. Kádár az MSZMP KB november 1-i ülésén tartott beszédében felidézte Illyés véleményét, de abban az összefüggésben, hogy a nyugati országok is ugyanazt szorgalmazták, amit Illyés is megfogalmazott. Kádár félmondata, amiben Illyésre utalt, szokatlanul elítélő és durva félremagyarázása volt Illyés felvetésének.

A kulturális élet irányítói már 1957 nyarán megbízást kaptak, hogy készítsék el a párt művészetpolitikai, művelődéspolitikai irányelveit. Az előkészületeket Szigeti József, a Művelődési Minisztérium első miniszterhelyettese koordinálta. 1957 decemberére elkészült az első változat, melyet az Agitációs és Propaganda Bizottság tárgyalta meg.

„A népi írók útja” munkacímet viselő tézisek magukon viselik a kemény kéz politikáját. Az anyagot előterjesztők ugyan megpróbálták finomítani az adminisztratív eszközöket szorgalmazó politikusok akaratát, de a nemzeti demokraták az egyik

legádázabb ellenségként jelentek meg az értékelésben. Az előterjesztés felvázolta a népi irodalom útját 1957 nyaráig. A falukutató mozgalom és a Márciusi Front szerepét alapjában véve pozitívnak értékelték, ám az 1945 utáni szerepüket már differenciálják. A Tézisekben felállított három irányzat – a proletárdiktatúra oldalán állók, a szocializmussal szemben állók, a nemzetiekhez csapódó más értelmiségiek – Kállai Gyulának egy 1958 áprilisában elmondott beszédében már személyekhez kötötten jelent meg. Kállai szerint „volt köztük olyan, aki több-kevesebb következetességgel mellénk állt (Szabó Pál), volt, aki fátumszerűséggel tudomásul vette (Veres Péter), és volt, aki teljesen elutasította (Illyés Gyula).” Kállai az egész nemzeti mozgalom „fertőző gócnak” tekintette Illyést, „... lényegében minden alapvető kérdésben szemben áll velünk. [...] Illyésnek és közvetlen környezetének még egyetlen jó szava nem volt a szocialista jellegű vívmányainkról.”

Kállai, aki akkor a Kormány első elnökhelyettese volt a nemzeti demokraták 1945 utáni fellépéséről azt mondta „nem a szocialista államosítás lényegével értettek egyet, hanem nacionalista és antiszemita alapról helyeselték hallgatólagosan ezt az intézkedést.”

Kállai elítélő véleménye természetesen nem csak a saját, hanem a párt álláspontja. „Ellene vagyunk az irodalom, vagy a kultúra más területein a reakciót, vagy a politikai maradiságot képviselő politikai csoportosulásoknak. Mi – példának okáért – nem irodalmi stílusirányzatnak, hanem politikai csoportosulásnak, mégpedig a haladással ilyen, vagy olyan formában szemben álló politikai csoportosulásnak tartjuk az úgynevezett népies írói csoportosulást. Ennek a csoportnak ugyanis az elvi kiinduló pontja kimondva, vagy ki nem mondva szemben áll a munkásosztály vezető szerepével a társadalom életében és ez semmiképpen sincs összhangban a szocialista társadalom építésével, amelynek vezetője a munkásosztály.”¹⁰⁰ – jelentette ki Kádár János 1958 januárjában a Parlament ülésén. A fő ellenség a nemzeti gondolat lett. A nemzeti demokraták sorsa annak ellenére meg volt pecsételve, hogy a velük szembeni fellépést sem a nemzetközi kommunista mozgalom, sem a szovjetek nem szorgalmazták.

¹⁰⁰ A Magyar Országgyűlés 1958. január 27-i ülésének jegyzőkönyve. Kádár János előadói beszéde a Kormány munkájáról. Napló 2257. o.

A NÉPI ÍRÓK ÚTJA

Tézisek

I.

1. Irodalmi, kulturális és politikai életünknek egyik fontos kérdése a munkásosztálynak és pártjának viszonya a népi írók csoportjához. A felszabadulás előtt Révai József elvtárs „Marxizmus és népiesség” c. tanulmányában összefoglaló elemzését adta az u.n. népies írók tevékenységének, amely alapján véve ma is helyes, s amely a felszabadulás után kiinduló pontja lehetett volna a párt politikájának a népi írókkal szemben.¹⁰¹ 1945 után azonban nem folytattuk az ideológiai harcot e csoport nézetei ellen s nem törekedtünk eléggé differenciálásukra. Egy részüket adminisztratív úton elzártuk a nyilvánosság elől, ami sok esetben helytelen volt. Más részüknél a „megnyerésre” irányuló törekvések elvtelen, működésük hibáinak bírálatát mellőző udvarlássá változott és sok esetben párosult a politikailag szilárdan mellettünk álló írók háttérbe szorításával. Ez az elvtelen viszony nem segítette elő azt, hogy az egyébként is zavaros, nacionalista, a kispolgári szocializmus utópisztikus, helyenként a fasiszta

¹⁰¹ Révai József álláspontja a kifejezetten dogmatikus, sztálini kultúrpolitika megtestesítője volt. A személyére és nézeteire történő hivatkozás eredendően meghatározta a későbbi értékelés kiinduló pontját. Az idézett kötetben Révai így foglalta össze a népi írók felfogását: „A szocialista Darvas József Kovács Imre kezét fogja, Kovács Imre az Illyés Gyuláét, Illyés Gyula a Németh Lászlóét, Németh László a Kodolányiét, Kodolányi az Erdélyi Józsefét, Erdélyi József a Rajniss Ferencét, Rajniss Ferenc az Imrédy Béláét, Imrédy Béla a ...” Vajon miféle objektív megítélést lehetett ezek után elvárni a szerzőktől. Hasonlóképpen jelezte a Tézisek felfogását az is, hogy következetesen népies írókról szoltak a tervezetben, s nem a népből gyökerező, a nemzeti hagyományokat és érdekeket képviselő alkotókról.

fajelmélettel rokon világnézetű népi írók a marxizmushoz közeledjenek, hanem éppen ellenkezőleg, közrejátszott abban, hogy világnézetükben a reakciós vonások erősödjenek, és jelentős csoportjaik eljussanak az ellenforradalomig.

2. A párt helyes politikája alapján ma megvan az objektív feltétele annak, hogy eredménnyel oldjuk meg a kulturális területen felvetődő kérdéseket. Ilyen megoldásra váró feladat annak tisztázása, hogy mi legyen a párt politikája a népi írókkal szemben. Ezt a kérdést csak akkor tudjuk helyesen megoldani, ha a marxizmus-leninizmus alapján mély bírálat és elemzés tárgyává tesszük a népi írók utolsó két évtizedben és különösen a felszabadulás után folytatott tevékenységét, a párt múltbeli politikájának hibáit, a népi írók jelenlegi helyzetét és végül a mindezekből adódó feladatokat.

II.

1. A Horthy-fasiszta Magyarország társadalmi-gazdasági viszonyai, elsősorban a feudális maradványok, megoldatlan földkérdés és a polgári-demokratikus szabadságjogok hiánya volt a társadalmi bázisa annak, az elsősorban értelmiségieket tömörítő irodalmi és társadalompolitikai mozgalomnak, amely kb. 1934-35 körül formálódott meg, s a „falukutató” „népies” írók mozgalma néven vált ismeretessé. A mozgalom nevesebb tagjai: Féja Géza, Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Zoltán, Darvas József, Erdei Ferenc, Németh László, Kovács Imre, Ortutay Gyula, Kodolányi János stb. voltak.¹⁰²

A népi írók csoportja nagy, pozitív munkát végzett a parasztság helyzetének, rétegződésének, törekvéseinek feltárásával. Munkásságuk – világnézeti és politikai hibák ellenére – objektíve a földkérdés demokratikus megoldására irányult, és ezért a parasztság érdekeit tükrözte. Annak ellenére, hogy közvetlen szervezeti kapcsolatban a parasztsággal nem álltak, szervezeteik, társaságaik, maga a Márciusi Front is csak-

¹⁰² Érdekes a felsorolás. Figyelmet érdemel, hogy szerepel közöttük Kovács Imre és Szabó Zoltán neve, annak ellenére, hogy mindketten emigrációban éltek, hiányzik a sorból viszont Tamási Áron és Szabó Pál.

nem kizárólag értelmiségi tömörülések voltak.¹⁰³ Elméleti és politikai tevékenységükben azonban kezdettől fogva „harmadik utas” koncepciók érvényesültek. A Magyar Tanácsköztársaság bukásának tényét általában a marxizmus és a munkásosztály bukásának tekintették, és belőle azt a következtetést vonták le, hogy a proletariátus képtelen a társadalomban a politikai vezetést gyakorolni. Ezért hitetlenkedve tekintettek a munkásosztály mozgalmaira, azoktól félrevonultak. A munkás-paraszt szövetség megteremtését nem támogatták, pedig egyedül ez lett volna a Horthy-rendszer megdöntésére képes társadalmi erő.¹⁰⁴ „Harmadik utas” koncepciójuk – amely az értelmiség vezető szerepével, a parasztságra támaszkodva, a „parasztság” megteremtésére irányult – párosult a Horthy-rendszerrel szemben tanúsított teljes loyaltással [sic]. (V.ö. balatonszárszói, lillafüredi írótalálkozóak tanúsága)¹⁰⁵ A kibontakozó totális fasizmus – mivel fajelmélete és agrárdemagógiája nyílt érintkező felületeket teremtett a népies ideológia nacionalista faji elemeivel –, hosszabb, vagy rövidebb időre magával ragadta a népies írók jelentős részét. (Erdélyi, Sinka, Veres Péter is stb.) A háború idején együttműködtek főleg a Kállay-kormánnyal; „semlegessé-

¹⁰³ A csúsztatás talán itt érhető leginkább tetten. A Tézisek megfogalmazói mindenképpen egy elszigetelt értelmiségi csoportként próbálták feltüntetni a népi írókat, ezért sem a Nemzeti Parasztpárttól, sem a mozgalomból kinövő paraszti érdekképviseltekéről nem ejtenek szót. Pedig mindegyik összefonódott a népi írók tevékenységével.

¹⁰⁴ A gondolat a tipikusan Révai-féle felfogást tükrözte. Arról a csekélyiségről elfeledtek a szerzők, hogy akkoriban Magyarországon még az illegalitásban tevékenykedő Kommunista Pártnak, s a munkásosztályt hivatalosan képviselő Szociáldemokrata Pártnak sem volt parasztpolitikája, sőt kifejezetten ellene voltak a parasztság politikai mozgalomba szervezésének.

¹⁰⁵ Elképesztő demagógia annak megfogalmazása, hogy a teljes népi írói kör lojálisan viszonyult a Horthy-rendszer egészéhez. Balatonszárszót és Lillafüredet felemlegetni a Horthy-rendszer támogatására szerveződött találkozóként teljesen téves beállítás. Különösen rámutat a nemtelen vádakra, ha párhuzamba állítjuk ezeket a mondatokat Kállai Gyula 1945-ben mondott szavaival, amikor a Budapesti Nemzeti Bizottmány ülésén Kovács Imrét nevezte meg a legaktívabb ellenállónak, aki a német megszállás idején szervezte a fegyveres ellenállást.

gük” az illegális Kommunista Párt és a munkásosztály iránt növekedett. Tevékenységük pozitív jellege csökkent.¹⁰⁶

2. A felszabadulás után kialakult helyzetben az új népidemokratikus rendszer iránt barátságos, de tartózkodó magatartást tanúsítanak, a polgári demokratikus forradalom feladatait megoldó intézkedéseket, különösen a földreformot, amelyben saját elképzeléseik megvalósulását látják támogatják. Egyesek közülük a „Nemzeti Parasztpártba” tömörülve a „Baloldali Blokk” keretében harcolnak a Kisgazdapártba tömörült reakciós, kapitalista restaurációs erők ellen. „Barátságos tartózkodásuk” 1948/49-ig tart, addig, amíg nem kerülnek napirendre a szocialista forradalom, a proletárdiktatúra megvalósításának feladatai általában; és a falu szocialista átszervezésének feladatai különösen. Ezen feladatok megoldását általában már nem támogatják; passzív rezisztenciába húzódnak, aminek külső jelei a befelé fordulás és a történelmi múlt irodalmi, művészeti feldolgozása.

A népi írók és a valaha általuk képviselt paraszti tömegek érdekei között a távolság tovább nő. Míg a népi írók a szocializmustól – különösen a szocialista falu gondolatától – eltávolodnak, addig a parasztságnak éppen a legszegényebb rétegei, a szegényparasztok, agrárproletárok, az illyési „puszták népe” – az elkövetett hibák ellenére is – a szocialista termelőszövetkezetek mindenre elszánt híveivé válnak.¹⁰⁷ Ebben az időben erősödik – a kezdettől fogva meglévő – differenciálódás a népi írók között. A differenciálódás iránya hármas:

¹⁰⁶ Nem valószínű, hogy ismeretlen lett volna a Tézisek összeállítói előtt az a tény, hogy a Magyar Fronton belül a Kommunista Párt szorosan együttműködött a Nemzeti Parasztpárttal, a népi írók politikai szervezetével. Ez viszont nem illett bele az előzetesen kialakított koncepcióba, tehát elhagyták említését.

¹⁰⁷ A szocialista termelőszövetkezetek elszánt híveivé vált magyar parasztok ebben az évben 140 ezren voltak, ugyanis ennyi volt a szövetkezetbe tömörült parasztság számaránya, és a szántóföldek 14,6 %-a tartozott a szövetkezeti szektorhoz. A Tézisek szerzőinek sugalmazásával szemben viszont 1957-ben mintegy 1,3 millió egyéni gazdaságot tartottak nyilván, ezek gazdálkodtak az ország mezőgazdasági területének 52 %-án, szántóterületének több mint 70 %-án, és foglalkoztatták a kereső lakosságnak több mint felét.

a/ a hibák ellenére is a szocializmus, a proletárdiktatúra oldalán álló egyedek,

b/ a népi demokrácia, és a szocializmussal szembenállók tömbje,

c/ ehhez a tömbhöz csatlakozott, eredetileg nem „népies” írók, akik politikai nézetazonosság elvei alapján csatlakoztak.

A csoportok világos felismerését zavarja az a tény, hogy egyesek főleg jellembeli tulajdonságaiktól eredően támogatták a párt szektáriánus hibáit is, anélkül, hogy a párt egyébként helyes politikai irányvonalával egyetértettek volna.

3. Az 1953. júniusi párthatározat után felgerjedt politikai légkörben az ellenzéki-ség, s az események múlásával a népi demokrácia-ellenes jobboldali csoportosulás legfőbb góca az Írószövetség lett. Ebben az időben, a nagy írószövetségi mozgolódások idején a népi írók mintegy „második frontot” alkotnak, a népi demokrácia támadása terén előtérbe engedik azokat az akkor MDP-tag írókat, akik régebben a szektarianizmus „bűneiben” kompromittálták magukat; a népi demokrácia ellen intézett támadásaikat helyeslik, buzdítják, sőt nyomást is gyakorolnak rájuk, ezeket a fellépéseket az „erkölcsi megtisztulásuk” fejében el is várják.¹⁰⁸ Világnézeti fejlődésükben visszatérnek a kisparaszti, kispolgári demokrácia elképzeléséhez, amely a mi helyzetünkben már csak reakciós terv lehet, hiszen a proletárdiktatúrából nincs visszaút valamiféle „parasztországba”, csak a monopoltőke által uralt nyílt fasiszta diktatúrához.

4. Ebből a magatartásból egyenesen következik, hogy a népi demokrácia megín-gásának és időleges vereségének idején (1956. október 23 – november 4-én) a népi írók csoportja átmegy – akarva-akaratlanul – a nép ellenségei, a fasiszta ellenforradalom táborába. Az átállás kézzelfogható bizonyítékai az október 23. és november 4. között publikált műveik mellett a „Petőfi Párt” megalakítása, amely a „népi”, „igaz”

¹⁰⁸ Érdemes szavanként végiggondolni a leírtakat. Az 1953 utáni „jobboldali” demokráciaellenes csoportosulás vezetője az az Írószövetség lett, melynek elnöke Veres Péter, a népi író. Bár a szerzők is felemlítik, hogy a szövetségen belül a volt MDP-tag írók a legádázabb reformkövetelők, de a bűnösök mégis az őket támogató népi írók. Innen már csak egy lépés vezet ahhoz, hogy az 1956-os felkelés kirobbantói is a népi írók voltak, s a korszak szlogenje szerint természetesen ezek az írók csak fasiszták lehettek. Kristálytisztá logika Révai után, szabadon és aktualizálva.

szocializmusról szóló frázisaival az ellenforradalom malmára hajtotta a vizet. Az ellenforradalom idején tanúsított magatartásuk, a Petőfi Párt megalakulása jelentette a népi írók szembefordulását azokkal a tömegekkel, akiknek érdekei műveikben régebben tükröződtek, a parasztsággal és főleg a szegényparasztsággal. A Petőfi Pártnak – amely nevében is szakított régebbi hagyományaival – semmiféle befolyása a paraszti tömegekben nem volt, sőt azok ellenségesen álltak vele szemben. A Párt tényleges vezetését a Nemzeti Parasztpárt volt politikusai alkották, akik a népi írók nevét és tekintélyét – azok beleegyezésével – az ellenforradalom céljaira használták fel. A Párt csekélyszámú követői – a tudatos ellenforradalmárokon kívül – a megszüdült budapesti egyetemi ifjúság és a „hazafias” mámorban úszó kispolgárság soraiból jöttek. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulása után egy ideig tovább folytatódott a népi írók ellenállása: ennek jele az 1956. decemberi írószövetségi közgyűlés: a „Gond és Hitvallás”, amelyet Tamási Áron terjesztett az Írószövetség plénuma elé.

5. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és a Magyar Szocialista Munkáspárt megalakulása óta eltelt időszak eseményei, a munkás-paraszt hatalom megszilárdítása, az a tény, hogy a nemzetközi proletariátus támogatja Pártunkat és kormányunkat, hogy a magyar munkásosztály és a parasztság tömegei támogatják és magukénak érzik a proletárdiktatúra rendszerét, változást idézett elő a népi írók magatartásában. A népi írók politikailag felvilágosultabbjai egyre inkább felismerik azt, hogy a tavaly októberi ellenforradalmi események a szovjet hadsereg segítségével, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és az MSZMP megalakulása nélkül fasiszta diktatúrához vezettek volna, és elsősorban e kettős tényezők hatása alatt közelednek hozzánk. E politikai közeledésnek egyik legfontosabb jele volt az ENSZ ötös bizottságának határozata elleni tiltakozó mozgalomban való részvételük. (Bár meg kell jegyezni, hogy a régi idők politikai gyakorlatának tapasztalataiból kiindulva, most is igyekeztek ők feltételeket állítani, és cserébe a népi írócsoport politikai legalizálását, külön sajtóorgánumot kértek.) Az egységes fellépés mellett tapasztalni lehet az u.n. népi írócsoport egyre erősödő differenciálódását is. Ezek a tények ismételten felvetik a népi írók perspektívájának kérdését.

III.

1. A Magyar Szocialista Munkáspárt arra törekszik, hogy együttműködés jöjjön létre a Párt és a népi írók között. Ez az együttműködés azonban csak a népi hatalom feltétel nélküli elismerésének alapján jöhet létre. Az együttműködés ideológiai célja és perspektívája az, hogy a népi írók küzdjék le helytelen világnézeteiket, elsősorban nacionalizmusukat, és fokozatosan sajátítsák el a marxizmus-leninizmus elméletét és irodalmi, művészeti alkotó módszerét.

2. Az együttműködés politikai célja, hogy a népi írókat teljes mértékben visszahozzuk a népi demokrácia táborába – elszakítva őket az ellenséges befolyástól –, ismételten közelítsük őket ahhoz a társadalmi osztályhoz, amely irodalmi-művészeti és politikai tevékenységük kezdetén munkára ihlette őket, a parasztsághoz. Ennek egyik alapvető feltétele az, hogy a népi írók felismerjék azt a tényt, hogy a parasztságunk már nem az, ami volt a harmincas években, éppen ezért érdekei megváltoztak és visszavonhatatlanul a szocializmussal, a munkásosztállyal kötött szövetséggel és természetesen a falu szocialista átalakításával forrtak egybe.

3. A MSZMP a népi írók jelenlegi irodalmi és művészeti tevékenységét, – amennyiben az nem ellenséges, – támogatja, segíti, fogyatékoságait elvi bírálatban részesíti. A párt tudja, hogy bár eredeti tömegeiktől, a parasztságtól elszakadtak, társadalmi bázisuk némiképp megváltozott, befolyást gyakorolnak az értelmiség egy részére, a vidéki értelmiségre, az egyetemi hallgatókra és a kispolgári rétegekre is, táboruk új, fiatal írókkal és művészekkel is gyarapodott. Felhasználva azt a tényt, hogy tavaly októberi magatartásuktól még eddig élesen és nyilvánosan nem határolták el magukat, mögéjük sorakoznak és hozzájuk pozitív reményeket fűznek a most illegálisan megbúvó, de legális fedezéket kereső ellenforradalmi erők bizonyos csoportjai is.

4. A népi írók irodalmi és művészeti tevékenységének segítése és bírálata nem jelenti a népi íróknak, mint önálló politikai csoportosulásnak elismerését. A népi írók közül egyeseket összetartanak személyi kapcsolatok, az érdeklődési kör, a művészeti felfogás azonossága. Ezekkel az összetartó erőkkel szemben nem lépünk fel. A leg-erősebb összetartó kapocs azonban ma még politikai természetű. Politikai csoportosulásukat nem ismerjük el, arra törekszünk, hogy politikai síkon tovább differenciál-

juk őket, egységüket megbontsuk, s ily módon gyorsítsuk közeledésüket a marxizmus-leninizmushoz, a párthoz.

5. Az együttműködés feltételezi a kölcsönös bírálatot. Fejlődésünk érdekében állandó elemzésben, bírálatban kell részesíteni nacionalista, harmadik-utas ideológiá-jukat. Bírálni kell minden irodalmi művet, politikai állásfoglalásaikat, ha azt látjuk, hogy azok nem esnek egybe szocializmust építő népünk törekvéseivel. Ugyanakkor nemcsak eltűnjük, de igényeljük is azt, hogy ők is bíráljanak bennünket, hibáinkat. Ennek egyetlen feltétele az, hogy a bírálat a szocialista társadalom megerősítésének és ne pedig gyengeségének irányába hasson.¹⁰⁹

¹⁰⁹ A munkásosztály és pártjának viszonya a népi írók csoportjához. Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának (APO) iratai, 1957–1967, I. kötet, 148. [URL: <http://library.hungaricana.hu/hu/collection/partiratok>]

VÁDIRAT ÉS ÍTÉLET

A Tézisek végül nem kerültek a PB elé. A népi írókról szóló határozattervezet 1958. április 29-én már Aczél György terjesztette a Kultúrpolitikai Munkaközösség nevében a Politikai Bizottság elé. Összeállítója Király István, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós irodalomtörténészek voltak. A Politikai Bizottság vitájában a nemzeti demokráciák mint a Kádár-féle politika legádázabb ellenfelei kerültek terítékre. Kádár szerint „... mint politikai csoportot, meg kell szüntetni elsősorban politikai eszközökkel, de ha szükséges, adminisztratív rendszabályokkal is. [...] Hogy mint irodalmi csoport szórványosan létezhet-e tovább, ezt az irodalmárok mondják el, mert a perspektívát jelezni kell.”¹¹⁰

A PB úgy döntött, hogy nem párthatározatként, hanem a Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalásaként fogják nyilvánosságra hozni a népi írókkal kapcsolatos „pártítéletet”. Úgy tervezték, hogy előzetes véleményezésre megküldik a népi íróknak az előterjesztést. A Kállai Gyula által írt kísérőlevélben biztosították a címzetteket, hogy „számunkra az Ön észrevételei sokat jelentenek, azokat a közlés előtt a végleges megszövegezésben figyelembe kívánjuk venni”.¹¹¹ Az írók június elején kapták meg a véleményeztetni kívánt anyagot, mely nem is annyira vitairatnak, inkább kinyilatkoztatások sorozatának tűnt. Az „Állásfoglalás” alig két héttel később megjelent a *Társadalmi Szemlében*. Látható, hogy nem a vélemény megismerése, hanem az ítélet kihirdetése volt a fontos.

Illyés Gyula, Veres Péter, Tamási Áron, Szabó Pál és Féja Géza válaszolt Kállai felkérésére. A legutolsó válaszlevél keltezése 1958. június 17. Aznap került bejelentésre

¹¹⁰ MSZMP PB 1958. április 29-i ülés jegyzőkönyve, 5. MOL 288. f. 5/76 ö. e.

¹¹¹ Zimonyi Zoltán: Szabadulólévlél. A „népi” írókról című állásfoglalás – harminc év után. *Forrás*, 1989/4, 54.

Nagy Imre kivégzése. A verbális fenyegetésen túl a fizikai megsemmisítés réme is felmerülhetett sokukban. Az Irodalomtörténeti Intézetben szakmai vitát rendeztek az „Állásfoglalásról”, a Kortárs és az Élet és Irodalom hasábjain sorra jelentek meg vélemények. De nem a népi íróktól.

Bár a nemzeti demokraták közül többen a történetek ellenére sem kívánták kivonni magukat a vitából – Veres Péter és Féja Géza a Kortársban, Szabó Pál az Élet és Irodalomban folyó vitához küldött hozzászólást –, ám számukra megszólalási lehetőség nem adatott meg, véleményüket a lapok nem közölték. Ismereteim szerint a vitához kapcsolódóan Erdei Ferencnek az Irodalomtörténeti Intézet ülésén elhangzott felszólalása, Szabó Pálnak egy a Magyar Nemzetben megjelent írása, valamint Tamási Áronnak egy interjúból elhangzó véleménye kapott csak nyilvánosságot a népi írókról szóló határozat kapcsán 1958-ban.¹¹²

Veres Péter két hozzászólást is készített. Az elsőt Kállai felkérésére, s elsősorban a személyét érintő kérdésekre reagálva írta meg. A másodikat a nyilvánosságnak szánta, a Kortársban tervezte megjelentetni.

Kötetünkben Veres Péternek azon tanulmányát közöljük, melyet hosszú vajúdas után, többször is kiegészítve, átírva készített el. Az írást Matits Lajosnak, volt titkáranak is megküldte, aki észrevételeit rávezette a kéziraatra. Érdekes kultúrtörténeti adaléka a nemzeti demokraták 1958 őszi álláspontjának Veres Péter részletező válasza a népieket ért vádakra. A közlés során mind Matits Lajos megjegyzéseit, mind Veres Péternek a kéziraathoz történt hozzátoldásait és húzásait közöljük. Veres toldásait zárójelben, húzásait áthúzással és mindkettőt félkövér kiemeléssel, Matits megjegyzéseit lábjegyzetben jelentetjük meg.

¹¹² Erdei Ferenc: Felszólalás egy vitában. Vita a népi írókról. Az Irodalomtörténeti Intézet kiadványa. Sokszorosított kézirat. Jegyzetellátó, Bp., 1958. 53–60. old., Szabó Pál: Irodalom. Magyar Nemzet, 1958. november 2. 7. old., Mihályfi Ernő: „A művek döntenek”. Beszélgetés Tamási Áronnal. Magyar Nemzet, 1958. november 23. 7. old.

VERES PÉTER: A NÉPI ÍRÓKRÓL

(hozzászólás)

Nem a végleges és vitathatatlan tisztázás igényével mondom el most még az észrevételeimet, mert az természetszerűen csak a vita végén lehetséges – s akkor se egyedül az én dolgom – hanem csak azért, hogy én is elősegítsem ezt a végleges tisztázást.¹¹³

De éppen azért, a vita gazdagodása és az ítélkezés elérhető igazságossága érdekében szükségesnek vélem már most előjáróban megjegyezni, hogy írókról, igaz és minden tekintetben, helytálló ítéleteket csak az egész életem megismertetése és meg tárgyalása adhat. Huszonöt, vagy még több kötetre terjedő életműveket nem lehet úgy elválasztani az egyes írók közéleti (politikai, irodalompolitikai, nemzetpolitikai és „szellempolitikai”) munkásságától, hogy az utóbbiakban való ítélkezés első szóra megnyugtató lehessen. Elvégre az író, akármennyit tesz-vesz, beszél és mozog is a fórumokon, az ő igazi életeleme a mű.

De szűkítsük le a problémát, mint ahogy a szóban forgó tanulmány teszi, mert valóban, ami az egész történetírás és irodalomtörténet munkája volna, azt nem lehet egy sajátságos célú, mondjuk: szellemi vádindítványszerű tanulmányban elintézni.¹¹⁴

Sőt a magam részéről kénytelen vagyok a hozzászólásom körét még szűkebbre vonni, mert a népi irodalomnak mozgalomként való és együttes tárgyalása azt eredményezi, hogy olyan dolgokról is van benné szó, amelyeket tényszerűen én se ismerlek, mert íróilag érte akkor még a világon sem voltam. (Bartha Miklós Társaság, Szegedi Fiatalok, Új Szellemi Front, stb.) Mint tudni illene, csak 1937-re fordulóban jelent meg az első könyvecském. Addig csak a baloldali lapokban írogattam

¹¹³ Veres Péter írását a Kortárs folyóiratban tervezte megjelentetni.

¹¹⁴ Érdemes kiemelni, hogy Veres Péter következetesen tanulmánynak tekinti a Munka-közösség anyagát, s nem a párt álláspontjának.

különféle paraszti cikkeket. De nem ezek, hanem a kolozsvári Korunkban megjelent néhány Gyepsor-novellám avatott íróvá.

De szűkíteni kell a mondandóim körét azért is, mert a tanulmány az én jó negyedszázados parasztszocialista és munkásmozgalmi szereplésemről úgyszólván semmit se mond, tehát úgy illik, hogy én se beszéljek róla. Nem szeretnék se a mosakodó magyarázkodás, se a kapott sebeimmel való dicsekedés hibájába esni: Akit olyan nagyon érdekel a dolog, olvassa el a korszak irodalmát, s benne az én könyveimet is. [Ez vonatkozik a kiragadott és szórványosan közölt idézetekre is.]

Ezért hát engedtessek meg nekem, hogy itt most [a tárgyalás gazdaságossága és áttekinthetősége érdekében is,] csak a mindnyájunkat egyformán érintő harmadikutasságról és a nacionalizmusról, no meg természetesen az engem személy szerint érintő kérdésekről szólhassak. [De még abban is csak azokról, amelyeket a tanulmány szempontjából nem érzem meggyőzőnek. Magával a bírálattal s a bíráló szándékával nem szállok vitába. Korábban kellett volna. Korábban kellett volna megmondani, hogy mit gondolnak rólunk és hogyan értékelik a munkánkat és a közéleti szerepünket. De ezt a tanulmány is hangoztatja.]¹¹⁵

I.

Hadd kezdjem azzal, hogy – először általánosságban szólva – nagyon sajnálatos, hogy ebben a marxista igényű tanulmányban nem érvényesül eléggé a marxista történettudomány két nagy erőssége: a történetiség és a határozott, minden körülmények között érvényes szociológiai szemlélet. A tanulmány vádiratszerűsége ugyanis magával hozza, hogy a már eleve feltételezett vádak, a harmadikutasság és a nacionalizmus bizonyításához szükséges tényeket és érveket hordja össze.¹¹⁶ Holott nyilvánvaló, hogy a párton kívül álló írók – nemcsak a népiek, hanem minden mások is, sőt nem-

¹¹⁵ Matits Lajos jegyzete: Nyilván még mások is hozzászólnak.

¹¹⁶ Veres Péter megjegyzése rámutat arra, hogy véleménye szerint koncepciózus összeállításról van szó, egyben jelzi, hogy a kormányzattal szemben álló erők egyetlen tömörülése a nemzeti demokraták köre lett, s nem pusztán az írók körében, hanem az egész társadalomban. Ennek a körnek a felelősségre vonása tehát a társadalom azon csoportjai ellen is irányul, akik nem értenek egyet a Kádár-kormány politikájával.

csak az írók, hanem minden állampolgárok is – egyszóval mindazok, akik még nem marxisták, azok [vagy minden és mindenki iránt teljességgel közömbösek, ha egyáltalán vannak ilyenek,] vagy egyszerűen reakcióso, konzervatívok, fasiszták, esetleg hőbörgő új-anarchisták, vagy pedig, a legjobb esetben „harmadikutások” lehetnek.¹¹⁷ Különösen, ha a harmadikutasságot nem az itteni, nacionalizmussal kevert és kombinált formában, hanem az eredeti Wilhelm Röpke-féle megfogalmazásban, tehát szociológiai, társadalomszerkezeti és ebből következően világszemléleti¹¹⁸ értelemben vesszük. Aki osztályhelyzet szerint középen van, az legalábbis általánosságban, politikailag is középpont helyezkedik el. (Lásd:¹¹⁹ polgári radikálisok, kispolgári demokraták, szociáldemokraták, kisbirtokos agrárpártok, stb.)

Nos, ebből következik, hogy ezek a magyar harmadikutások, [(fogadjuk el, hogy valóban azok) ha] még¹²⁰ nem internacionalisták [akkor természetesen patrióták.] Mellesleg a harmadikutások lehetnek internacionalisták is, mert a társadalmak szerkezete nagyjából világszerte azonos, de általában nem azok, nem is nacionalisták, hanem [– különösen az írástudóik –] „européer”-ek és kozmopoliták. Én azt mondom [a népi írók] patrióták, a tanulmány azt mondja: nacionalisták. Ezt azonban bizonyítani csak az egész életművekből és az egész emberi magatartásból lehetne. Sajnálatos, hogy ez a bizonyítás elmaradt. A tanulmányban arra ugyan van néhány hiteles idézet, hogy adott esetekben mit írtak és mit mondtak a magyarság sorskérdéseiről, a nemzeti önfenntartás nagy problémáiról, de arra, hogy a nacionalizmus

¹¹⁷ Matits Lajos megjegyzése: Nem világos.

¹¹⁸ Az eredeti gépelt változatban a világnézeti szó szerepel, Veres Péter a kézirat javítása során azonban fontosnak tartotta azt világszemléleti kifejezésre javítani. Apró, de jelentős változtatás, hiszen ezzel a harmadikutasságot jelző szóval ki szeretne volna emelni a világnézetek, azaz az ideológiák terepéről, s annál magasabb szintre, a világról alkotott szemléletek szintjére emelni.

¹¹⁹ Az eredeti kéziratban a felsorolás első eleme a liberálisok, ám ezt a csoportot Veres Péter a javítás során kihúzta a középutások csoportjából.

¹²⁰ A még szó a javítás során került be a szövegbe, azaz Veres tompítani akarta a csoportnak a marxizmussal szembeni állásfoglalásának élet, hiszen hirdették, hogy a harmadik út követői meghaladták a marxizmust, azon túléptek.

általános ismérvei szerint, a többi népekkel való békés együttélés ellenségei, vagy hogy a nemzetek közötti igazság ellenzői volnának – nincsenek. De mert én tudom, hogy ilyenek, vagyis sován-nacionalistaságok a műveikben sem igen vannak így, legalábbis szerintem, mégiscsak patrióták.¹²¹

S ha már itt tartunk – ámbár a marxisták belső vitáiba nem akarok beleszólni – hadd jegyezzem meg, hogy a tanulmány vád-megállapításai inkább illenek olyan volt kommunistákra, akik visszaestek a nacionalizmusba és a revizionizmusba, mint a népi írókra. Hiszen olyasmit bizonyít rájuk – értve a népi írókra – ami az ő nem-marxista helyzetükből eredően természetes és magától értetődő.¹²²

Azt a vádat azonban, hogy nem marxista módon nézték a világot és a magyarság problémáit, nemcsak a természetesen nem marxista népi írókkal, hanem az akkori és önmagukat marxistáknak nevező szociáldemokratákkal szemben is fel lehet vetni. Miért nem értették meg, vagy miért nem fogadták el a kommunisták elveit és politikai gyakorlatát? Miért? Miért?¹²³

A tanulmány erre nem ad választ, én meg nem érzek rá se jogot, se hivatottságot, így a kérdéseket nyitva hagyom. Ellenben azt még hadd mondjam el ehhez a gondolatkörhöz, hogy a tanulmány fogalmazói, úgy látszik túlságosan csak a párt belvilágában és csak a sajátságos mozgalmi logikában gondolkoznak, mert nehezen tudják megérteni az általuk meggyőzendő pártunkívüliek helyzetét és észjárását. Ez pedig nem kicsi baj, mert itt ma még túl sokan vannak, akik egy más osztály, egy más kor, más világnézet, más életszemlélet alapján gondolkoznak. Éspedig nemcsak az osztályellenség köreiből, hanem is csupán az értelmiségben, hanem a ténylegesen dolgozó¹²⁴ munkások és szegényparasztok között is. De azért persze, ezek is dolgoznak,

¹²¹ Matits Lajos megjegyzése: Világosabban, mert itt meg lehet fogni őket!

¹²² Veres Péter utalása arra vonatkozott, hogy a kommunista párton belüli reformok szorgalmazói, a revíziót igénylők, ugyanúgy tisztában voltak a nemzeti érdekeknek a szocialista fejlődésbe történő beemelésének szükségszerűségével, mint a nemzeti demokráciák. A vádpontoknak a népiekre történő ráoktrojlása saját helyzetük védelmét is szolgálták.

¹²³ Matits Lajos megjegyzése: A szoc-demek vagy a népi írók?

¹²⁴ Matits Lajos megjegyzése: fizikai munkát végző

termelnek, és pedig akarva-akaratlanul a szocialista állam céljai és tervei szerint. Nem jobb volna-e, ha ezt akarva tehetnék, és ebben segítenének is nekik?¹²⁵

Ez a tanulmány, úgy érzem, nem sokat segít, mert nézzük meg csak a legnagyobb és legfontosabb kérdést, azt, ami itt ma minden egyébnek a kulcskérdése: a nacionalizmus vádját.

Szerintem ugyanis az egész tanulmánynak azok a legproblematisabb részei, amelyekben valamilyen vonatkozásban a nacionalizmusról van szó.

Éppen ezért én a legsürgősebben megválaszolandó kérdésnek érzem a következőket: Mi a különbség a nacionalizmus-sovinizmus és a természetes nemzeti-közösségi érzés között? Mi a különbség a nacionalizmus és a szocialista patriotizmus között? Hogyan jutunk el a természetes – mintegy öntudatlan – nemzeti érzéstől a szocialista patriotizmushoz, amelyben már a más nemzetek életjogának, szabadságának és hazaszeretetének az elismerése is benne van?¹²⁶

Egyáltalán a nemzeti önfenntartás kérdéseit – kulturálisakat és másneműeket – sürgősen és a jelenleginél világosabban tisztázni kellene. Mert nem jó dolog az, ha az olyan emberek százezreit, talán millióit, köztük az alkotó értelmiség, tudósok, művészek, írók kimagasló képviselőit is, akik a szocializmussal, mint társadalmi¹²⁷ termelési rendszerrel már meg tudnak barátkozni, a nemzeti kérdésekben való tisztázatlanságok, félreértések távolabb tartják az országot és a nemzet ügyeitől, mintsem kíváncsiak volna. Mert vajon nem lehet-e attól tartani, hogy ha a párt írástudói továbbra is az eddigi módon értelmezik és nacionalistának minősítik a nemzeti közösséghez

¹²⁵ Matits Lajos megjegyzése: Itt ki kellene mondani azt, hogy ez a tanulmány nem azt keresi, ami közös akarat, út, érintkező felület a népi írók és más pártunkívüliek között, hanem azt ami elválaszt.

¹²⁶ Matits Lajos megjegyzése: Miért magyaráznák ők ezt meg??? Hiszen ezt ők nem vetették fel. Ők csak azt mondják, hogy nacionalisták! Péter bácsi magyarázza meg azt, nem nacionalisták, hanem szocialista patrióták, és, hogy mit jelent az?

¹²⁷ A társadalmi kifejezést Veres Péter kihúzta a kézirat javítása során, azaz fel kívánta erősíteni, hogy az elfogadás a termelőeszközök társadalmi tulajdonára vonatkozóan áll fenn, a társadalmi berendezkedés, azaz a munkásosztály vezető szerepére vonatkozóan, a proletárdiktatúra rendszerére nem!

tartozás természetes érzéseit is, egyáltalán a nép-nemzetben való gondolkozást, akkor továbbra is [megmarad ez a felemás és nem egészséges állapot. Hiszen, ha egy emberi közösségben – egy nemzetben – ilyen sokan gondolkoznak és éreznek másképpen, mint a politikai hatalom birtokosai, akkor ennek a kérdésnek jobban a mélyére kellene hatolni. Miért nem érvényesülnek ebben a tanulmányban az alap és a felépítmény, a lét és a tudat bonyolult kölcsönhatásait elemző módszerek? Ha a népi írókban, és általában az értelmiségben, vagy az egész nemzetben, még most az osztálytalan szocialista társadalom felé vezető úton újra és újra felélednek a – fogadjuk el – nacionalista érzelmek és tendenciák, mi ennek az oka? Csak az értetlenségük és a vakságuk? Jó, de ez is szociológiai ténykedés és így politikai realitás is. A nemzeti ébredés, a nemzetben gondolkodás a 19. században inkább csak európai jelenség volt, ma világprobléma. Mi ennek az oka? Vajon e nemzetek lehetnek-e a szó szocialista értelmében internacionalistákká, mielőtt egyáltalán nemzetté váltak volna? Hol áll a magyar nép ebben a történelmi fejlődésben?]¹²⁸

~~Csak a már cleve kozmopolita polgárookra és kispolgárookra kellene bízni a nevelést és a kulturális munkát. Ennek az eredményeit már ismerjük. A hozzáértés és a túlbuzgalom, a ló másik oldalára való átesés, a szellemi-lelki tehetetlenség és ennek leplezésül: a bürokratikus agyonszervezés. Ha szabad volna azzal a hasonlattal élnem: a hazaszeretettel és a népszeretettel is ugyan úgy vagyunk, mint a szerelemmel, hogy csak az tud róla szépen és meggyőzően szólni, aki érzi is azt a szerelmet.~~¹²⁹

Az utóbbi időben, szerencsére, sok szó esett a nemzeti „sajátosságokról” is. Legegyen szabad azonban megjegyeznem, hogy az önálló nemzeti életre való igény az egyes népekben akkor is megvan, ha nincsenek, vagy alig vannak ilyen nemzeti sajátosságok, vagy ha azoknak semmiféle sérelmük nem történik is. Minden népi-nemzeti közösség élete az általános emberinek és nemzeti különösnek a folyton vál-

¹²⁸ Matits Lajos megjegyzése: Ez szép! Itt meg lehetne említeni Trianont, de Leninnel takarózva, az mondjuk érdekes. Könnyebb volt nyugatra menni.

¹²⁹ Ezt a részt Veres Péter kihúzta a kézirat javítása során, s az előbbieken idézett bekezdést illesztette a helyébe.

tozó és időben magasabb szintre fejlődő dialektikus egysége-szövődménye, és a kormányzásnak is, a népnevelésnek is ezt mindig tekintetbe kell vennie. Ez az összképlet ugyan folyton változik, de a mindenkori adottságokat, a külső történelem – értve világtörténelem – és a néplelkület és nemzeti közgondolkodás mindenkori kölcsönhatásait és ennek a belső arányait sohasem szabad szem elől téveszteni. Ez a történelmi realizmus. A népeknek még a tévedései és az indulatai is politikai realitások.

Ismétlem és hangsúlyozom: én úgy látom, hogy amit itt most általában nacionalizmusnak neveznek, abban benne van a természetes népi-nemzeti közösségi érzés is. Mert hogyan is lehetne a pártonkívüli állampolgár jó közpolgára a szocialista hazának, ha nincsen meg benne ez a nemzeti közösségi érzés? Illetve, mit tegyen, ha ezt a mozgalmi írástudók nem választják el a sovén-nacionalizmustól? (Ami melleleg még szintén nagyon erős.)¹³⁰ Hiszen a szocialista haza polgárai sem lehetnek kozmopoliták, nem lehet nekik közömbös, hogy milyen és milyen lesz a – majd már szocialista – nemzet sorsa, jövője. Vannak szocialista országok, ahol talán ez már nem probléma – miért probléma itt? Gyökeréig meg kellene vizsgálni ezt a kérdést s csak azután mondjunk ítéletet.

II.

De lássuk a tanulmány tárgyi tartalmát is. Sajnos ez az írás a tények dolgában annyira gyengén tájékozott, hogy lépten-nyomon azt kellene mondanunk: nem úgy volt! Egy-egy tény valóságos igazságértékét sok esetben csak más tényekkel együtt, vagy azokkal kölcsönhatásban lehet elbírálni. Az összes tények vizsgálatára én azonban nem vállalkozhatom, ezért csak arról beszélhetek, amit magam is tudok.

Ez a „harmadikutas nacionalista” koncepció, bár ha az egészet nézzük, mint már mondtam, van valamelyes igazságtartalma, mégis túlságosan leegyszerűsíti a problémát. Különösen akkor, ha ezt az egész szellemi-politikai kavargást, elsősorban és főképpen „mozgalom”-nak tekintjük, mint ahogyan a tanulmány – szerintem nem helyesen – teszi.

¹³⁰ Matits Lajos megjegyzése: De nem mi vagyunk sovén-nacionalisták, népi írók!

Mert ez a tanulmány többször felemlíti ugyan, hogy milyen politikai, világnézeti, hozzátehetném személyes ellentétek voltak közöttünk, de egyetlenegyszer sem világítja meg: ha ez igaz, mint ahogy vitathatatlanul igaz, akkor miért verődünk újra és újra össze? Miért? Miért? Csak a harmadikutasság és a nacionalizmus hozott össze? Igen ám, de én – hogy csak magamról szóljak, de kérdezhetném ezt Erdei, Darvas és mások esetében is – nem voltam harmadikutas sem, nacionalista sem. Legalábbis nem voltam akkor még, s legkisebb értelemben sem, amikor a népi írók mellé sodródtam. Miért? Miért?¹³¹

Azután én nem „romantikus antikapitalista” voltam, hanem – ha lehet ezt mondanom: realista antikapitalista.¹³² Nem hittem, nem mondtam és nem írtam, hogy a „proletárdiktatúra bukásával a forradalmi mozgalom eljátszotta a szerepét.” (Lásd: Számadás, Balogh család története, stb.) Nem hittem, nem mondtam, nem írtam soha – sőt most sem mondom –, hogy a szocializmust forradalmi diktatúra nélkül is meg lehet valósítani. Nem hittem az általános kisbirtokos világ megvalósíthatóságában, [vagyis abban, hogy minden paraszt kisgazdává lehessen,] és ezt elég sokszor meg is írtam. Miért kerültem tehát a harmadikutas népi írók mellé, ha már mindenáron valamilyen egységes mozgalomnak tekintjük a „népi tábor” és nem annak, ami széles vonásokban a leginkább jellemző volt ránk: „kivert kutyák” falkája a szellemi perifériákon?¹³³

Sajnálatos, hogy egy ilyen marxista szándékú tanulmány nem veszi tekintetbe, hogy miket írtunk, még ha zavarosnak és ellentmondásosnak minősítik is, miket mondtunk erről a „mozgalomról”, mi magunk. Pedig a legtöbben írtunk mi már erről a múltban is, még erről a csoport vagy mozgalom kérdésről is volt szó. Másfél évtizeddel ezelőtt írtam [a Márciusi Front és a népi irodalom című írásomban

¹³¹ Matits Lajos megjegyzése: Ez nem jó!!! Ez nem érv. Ezt úgyse hiszik el. Itt ki kell mondani, hogy mi hozta össze a népi írókat. A nemzeti önfenntartás a német elnyomással szemben.

¹³² Matits Lajos megjegyzése: Ez jó!! Ha aztán ezt megmagyaráztuk, akkor nagyon szépen hangzik ez a mondat.

¹³³ Matits Lajos megjegyzése: A tanulmány csak említi Veres Péter könyvét, hogy nacionalista vonások vannak benne, de nem idézi.

„Népi írói csoport tehát, mint egymásnak és egymásért felelős csoport nincs és sohasem volt. Amint a magyar nép osztályokra, pártokra, felekezetekre tagolódik, úgy a belőle származó írók is magukkal cipelik otthon szerzett osztályterheiket, szellemi és táji színeiket és az életsorsban szerzett világnézetüket is. Azonban még sem lehet tagadni, hogy vannak dolgok, amelyekben teljesen egyet értünk, és ez a népkultúra és a szellemi vonal. [...] Abban mindnyájan megegyezünk, hogy a magyar népnek, mint minden más népnek [...] saját szellemi arculata van, és íróinak, művészeinek, gondolkodónak egyik legfőbb feladata ezt a szellemi adottságot tudatosítani és művekben kivirágoztatni.” Most hozzáteszem: annyiféle módon és formában amennyire az tehetségükből és szellemi-lelki erejükből telik.] De most is van az indulásról, az összeveredéssről egy kész tanulmányom, amelyet a vitába be lehetne vonni.¹³⁴

A népi írók polgári, kispolgári minősítése sem meggyőző. Még akkor sem, ha a „kispolgári”-t nem szellemi-literális, hanem társadalomszerkezeti értelemben vesszük. Nem térek ki a részletekre, mert feleslegesnek tartom a hivatkozást az agrárproletár származásra és életformára is, de arra is, hogy a népi írók igazában nem a munkásmozgalom szellemiségével – világnézetével, politikájával – állottak harcban az egész Horthy-korszak alatt, hanem sokkal inkább az „urbánus” cím alatt sorakozó polgári, kispolgári, mellesleg valódi harmadikutas irodalmárokkal (csak a világosság kedvéért: Zsolt Béláék, Ignótus Pálék, Máraiék, stb.), és persze a hivatalos „keresztény-nemzeti” álirodalommal, beleértve ebbe annak az akadémiai és fasisztoid változatait is. Meg kell nézni a korabeli irodalmat!¹³⁵

Ettől persze még lehetnénk „virtigli” kispolgárok, mert hiszen azok is harcolhatnak egymás ellen, mint ahogy a magyarországi német eredetű kispolgárság (lásd kereszténypárt) valóban harcolt is a zsidó kispolgárság ellen. Ugyanígy harcolt a sokkal kisebb befolyású „magyar”, „turanista” kispolgárság az előbbieik ellen. Ez történelmi tény.

¹³⁴ Sajnos erről az írásról nincs több információ.

¹³⁵ Matits Lajos megjegyzése: Kik ezek?

Mégis, akár engem, akár Illyés Gyulát vagy a cselédköltő Sinka Istvánt – de másokról is szólhatnék – kispolgárinak minősíteni, azt hiszem túlságos egyszerűsítés volna. Ugyancsak ilyen egyszerűsítés a Szabó Dezsőhöz való hozzákapcsolás is. Jónéhányunkra Szabó Dezső inkább taszító, mint vonzó hatást gyakorolt, írásmódjával is, harci stílusával is. Én magam bátorkodtam perbe is szállni vele.

Ettől eltekintve, Szabó Dezső is a történelmi magyar valósághoz tartozik és hogy Szabó Dezsőnek is volt igazsága is, azt mindenki tudja.

Sajnálatos az is, hogy egy kalap alá veszi ez a tanulmány a magyar sorskérdésekkel való írói foglalkozást a nacionalizmussal-sovinizmussal, majdnem úgy, mint annak idején a szociáldemokrata, polgári liberális és polgári radikális sajtó. Holott egyrészt nyilvánvaló, hogy ebben a „bűnben” Kézai Simontól kezdve szinte minden magyar író, de a világ valamennyi elnyomott nemzetének minden valamirevaló írója is részes, aminthogy ez nem is lehet másként, mert enélkül író se lehet, másrészt megvizsgálandó kérdés, mielőtt a végleges ítéletet kimondanánk, hogy csakugyan azonos volt-e a népi írók „nacionalizmusa” az uralkodó osztályok keresztény-nemzeti, lényegében imperialista, mert szentistváni határokat követelő irredentizmusával? Tudtommal Németh László is a szomszéd népekkel való végleges béke és barátság híve volt. Ennek irodalmi dokumentumai is vannak. (Romániai utazás, jugoszláv nyelvű fordítások stb.) Világos szóval: ki volt köztünk, hol és mikor irredenta-nacionalista, ki beszélt a többi nemzetekről a gyűlölet nyelvén? (Egyedül a németellenességnek vannak az én írásaimban is itt-ott olyan felhangjai, amelyeket ma már nem vállalhatok, de erről majd később lesz szó.)¹³⁶

A tanulmány sajnálatosan nem vesz tudomást a magyar szellemi élet gyarmatias jellegéről sem, nem vesz tudomást arról a sajtókapitalizmusról, amely nemhogy ott-hont – lapokat, kiadási lehetőségeket – biztosított volna az új tehetségeknek, inkább a társadalom perifériájára szorította őket. A liberális polgári sajtó taszító, kozmopolita, ál-„európai” szerepéről se szól. A „keresztény-nemzeti” dilettantizmus kezébe

¹³⁶ Matits Lajos megjegyzése: Ez rossz! Hozzáteszem, hogy Matits megjegyzései rendszerint védeni próbálják Veres Pétert az esetleges következményektől. Ez esetben is a saját maga elleni vádat helyteleníti.

került Akadémia és hivatalos irodalompolitika, tehetségellenes és népellenes szerepét sem említi meg.

Azután a tanulmány az objektív okokat, a magyar társadalom feudális elmardottságát, az ellenforradalom és a Horthy-rendszer korlátozott zsarnokságát emlegeti ugyan, mint bennünket összehajtó erőt, de a szubjektív tényezőkről, vagyis, hogy az egyes írókat milyen okok hajtották részint egymás felé, részint a Püski-féle Magyar Élet kiadó felé, nem vesz tudomást.¹³⁷

Így nem vesz tudomást arról a jelenségről sem, hogy az akkori sajtókapitalizmus már csak klerikális, liberális, konzervatív, és fasiszta-nacionalista kiadványokat adott ki és forgalmazott. Például az én első könyvecském, Az Alföld parasztságát egy Oravetz nevű kommunista nyomdász adta ki, mint afféle magánkiadó és a Tóth László kecskeméti nyomdája készítette el, azt hiszem ingyen vagy hitelbe. A Számadást már a Révai-cég adta ki, de a viszonylagos siker után elrejtette a pincébe és vagy öt-hat évig ott „fektette”. Majd Püski Sándor adta ki újra ezt is, a többi is, más baloldali írók könyveivel együtt. A szociáldemokrata párt, amelynek 25 évig tagja voltam, nem adott ki tőlem soha semmit.

Aki tisztára politikus és mozgalmi szemmel nézi ezt a kérdést, ezt talán mellékes apróságnak tartja. Én azonban, aki közelről ismerem az írói természetet – a magamét és a másokét – ezt is számításba veendő dolognak tartom. Sok érthetetlennek látszó írói állásfoglalást ez is megvilágít. (Pl. hogy került Tersánszky vagy Nagy István, Földeák a Magyar Élet kiadóhoz?)

Egyáltalán miért alakult és hogyan nőtt fel a semmiből, az egyetemi jegyzetek kiadásából élő állástalan diplomás fiatalember, Püski Sándor „népi” kiadóvállalata? Miért kellett ez az új kiadó, hiszen az akkori Magyarországon egész sereg liberális, klerikális, fasiszta, szociáldemokrata kiadó volt?¹³⁸ És miért volt ennek olyan gyors és nagy sikere? Miért? Miért?¹³⁹

¹³⁷ Matits Lajos megjegyzése: Itt ismét néhány mondatban magyarázni kellene.

¹³⁸ Nem lehet elvonatkoztatni annak a párhuzamnak a felismerésétől, ami Püski Sándor alig egy évvel korábbi Magyar Élet kiadói kezdeményezésének elutasítása és az 1930-as évek kiadási politikája között meghúzódik. Veres Péter utalása egyértelmű.

¹³⁹ Matits Lajos megjegyzése: Itt is egy kis magyarázat.

És mennyi része volt ebben a sikerben a hitleri német imperializmussal való szembeállásnak? Mennyi része volt a „zsidó” kapitalizmussal vagy sajátságosan a zsidó sajtókapitalizmussal való szembeállásnak?

Avagy mennyi része volt mindezek taszító, sőt elnyomó hatásának?

Ha a népi írók társadalmi és történelmi realizmusra törekvő, avagy éppen forradalomra mozgósító írásait nem vállalta se a liberális (az Athenaeum elkezdte, de abbahagyta), se a polgári radikális, se a szociáldemokrata sajtó, a klerikálisokhoz, a fasisztoid nacionalistákhoz és az akadémikus konzervatívokhoz meg elvi okokból sem fordulhattunk, mi lett volna a helyes? Az, ha elhallgatunk?¹⁴⁰ Igen, de a belső tűz, a lázadó szenvedély is és a forradalmi szolidaritás is arra kötelezett: ott szóljunk, ahol lehet!¹⁴¹

Nem foglalkozik a tanulmány azzal a kérdéssel sem, pedig különösen, ha csak politikailag nézzük, és főképpen ha csak „mozgalom”-ként tárgyaljuk, ez a főkérdés: miért éppen falukutatással, szociográfiával indult ez a mozgalom? Miért volt nekünk akkor olyan fontos a társadalomrajz, a népelet, népsors ábrázolása és a nemzeti önismeret szolgálata? Csak menekülés volt ez a következetes forradalmi osztályharc elől, mint sokan már akkor is mondták, avagy forradalmi indulat, irodalomba áttevődött politikai harc is volt benne? Kinél volt ez és kinél volt amaz? És persze mi az oka, hogy ez a harc nem forrott egészen össze, a szociáldemokrata vezetés alatt álló legális munkásmozgalommal se, de még igazában – sajnos – a szélesebb értelemben vett antifasiszta szövetséggel sem? Mi az oka, hogy még a legbaloldali népi íróknak se lehetett szellemi otthonuk a munkásmozgalomban? Még Darvasnak se, de József Attilának se? Miért ment József Attila a polgári Szép Szóhoz? [Ezekre a kérdésekre, tudom hogy nem lehet egy-két szóval válaszolni, ezért itt most meg se kíséreltem. Éppen csak a problémák sokrétűségét próbáltam felvillantani. S azt is csak azért, hogy a majdani történelmi tisztázáshoz mi mindenre kell majd

¹⁴⁰ Emlékeztetni szeretnék arra, hogy 1957 tavaszán a népi írók többsége azon az állásponton volt, hogy a kialakult helyzetben nem közlik műveiket. 1958 nyarán már csak Illyés Gyula hallgatott, de Veres Péter utalása ebben a kérdésben is elgondolkodtató jelzés a kultúrpolitikusok felé a nemzeti demokraták viselkedéséről.

¹⁴¹ Matits Lajos megjegyzése: Ezt az utolsó mondatot világosabban.

választ adni. Ez a kérdés – értve a népi íróké – szerintem a magyar társadalmi forradalom előtti „történelmi komplexum”-nak csak egy része s mi, a résztvevők és benne élők aligha tudunk végleges ítéletet formálni. Egyet tehetünk: a tényeket és a hozzájuk fűződő véleményeinket is, hitelesen és őszintén elmondjuk.]¹⁴²

Hadd említsem meg azt is, hogy a tanulmány végig és következetesen „népi ideológiáról” beszél, de a „harmadikutasság” és „nacionalizmus” kifejezésen kívül semmit se mond az ideológia elvi tartalmáról, vagy – ha van ilyen? – társadalmi programjáról. Ámde lehet-e ideológiának nevezni az olyan – mondjuk: eszmekört és érzésvilágot, amelyből hiányzik a természet és a társadalom (az ember számára a világ két legfontosabb tényezője!) egységes szemlélete? A népi írók egyike-másika metafizikai hajlandóságú ember – marxista nyelven „idealista” gondolkodású – mások határozottan „materialisták”. Mi ez?

Aztán mindnyájan antikapitalisták, de általában nem antikomunisták. Egyesek pedig kifejezetten a szocializmus hívei. Mi ez? Miféle „mozgalom” az ilyen? Érvényes szociológiai elemzés-e az, amely ennyi főkérdésre nem ad választ?

És itt következik egy másik nagyon fontos kérdés:

Nem volna-e itt az ideje a magyar népi írók és az új magyar népi értelmiség (pl. népi kollégisták) „nacionalizmusának” a gyarmati népek nemzeti felszabadító mozgalmaival való rokon vonásait is tisztázni? Ez a fajta, forradalmisággal telített népi-nemzeti-közösségi érzés minden elnyomott, gyarmati vagy félgymarmati népben megszületik (enélkül hogy is volna benne erő, akarat, elszántság és áldozatkészség a nemzeti és állami függetlenségért való harchoz?), és mindenütt szövetségbe is kerül, vagy éppen összefonódik az osztályharcos forradalmi mozgalommal. (Korea, Kína, India,

¹⁴² Veres Péter okfejtése valóban messzire vezetett volna. Olyan kérdést vetett fel, melyre végül egyáltalán nem talált választ a szocialista mozgalom, azaz a munkásság és az értelmiség, a munkásság és a parasztság közös érdekének megtalálása. Veres nem kevesebbet sugalmazott, mint azt, hogy a nemzeti érdek lehetett volna az 1930-as években, sőt a tanulmány születésének időpontjában is az összetartó kapocs, mely közösséggé és politikai tartalommal formálhatta volna ezeket a csoportokat. Ez volt a szocializmust meghaladó „harmadik utas” gondolat egyik kulcstétele.

malájok, arabok, néger, indiánok.) Ha a forradalmi harcot és a szocialista munkásmozgalmat jól vezetik, rendszerint egybe is olvad.¹⁴³ Miért nem történt ez meg Magyarországon már 1945 előtt, de különösen miért nem történt meg 1945 után? És miért nem foglalkozik ezzel ez a tanulmány?¹⁴⁴

III.

A Nemzeti Parasztpártra való utalásokra lényegében nem tudok válaszolni. Egyrészt mert ezt a kérdést lehetetlen néhány szóval elintézni – sok benne a tisztázatlan és tisztázhatatlan elem –, másrészt mert ez nem egyedül az én ügyem s abban az én szerepemet nem lehet a többiekétől különválasztani. És egyáltalán, az egész Parasztpárt-kérdést csak a többi vezetőkkel való együttes „konzultáció” világíthatná meg. Elvégre akármennyire gyarló és kezdetleges párt volt ez a Parasztpárt, különösen ha szervezetileg nézzük, annyira azért mégis pártszerű alakulat volt, hogy a működése nem egyes személyek véleményei szerint, hanem a felelős vezetőség határozatai szerint folyt-folydógált. Hogy ebből mi volt az én saját véleményem, azt így utólag nehéz volna kihámozni, de nincs is hozzá jogom.¹⁴⁵

Ez vonatkozik elég nagy részben még a nevemmel jelzett Paraszti jövő című könyvre is. Hiszen lehet-e parasztpártot teremteni, szervezni és vezetni kifejezetten paraszti érdekek és a paraszti ízlés-gondolkodás őszinte képviselője nélkül?

Más kérdés, hogy az előrelátható történelmi fejlemények ismeretében helyes volt-e Nemzeti Parasztpártot alakítani és egyáltalán helyes volt-e az adott történelmi helyzetben a népfront-politika?

¹⁴³ Másfél évvel a nemzeti szabadságharc követelései után nem kis bátorságra vall Veres Pétertől, hogy a szocialista munkásmozgalmat vezetésének szeméremkérdése, mely szerint nem haladt együtt a forradalmi tömegmozgalommal.

¹⁴⁴ Matits Lajos megjegyzése: Veszélyes!!! Ki kell hozni a németellenességre, mert úgyis a mai helyzetre értik.

¹⁴⁵ 1956. október 30-án, a Vajdahunyad vár udvarán megtartott Petőfi Párti alakuló ülésen Veres Pétert komoly inzultus érte a Rákosi-korszakban tanúsított viselkedése miatt. Érezhető mondataiból, hogy az akkori sokk nem múlt el nyomtalanul lelkében.

Ha igen, akkor a Nemzeti Parasztpártot a hibáival együtt ugyanúgy történetileg kell nézni, mint a többi pártot, s mint magát a szocialista forradalmat vezető kommunista pártot.

Hadd tegyem hozzá: ha az akkori politikai vezetők, akik a hatalom igazi birtokosai voltak, elmondják, hogy mit csináltak és mit miért csináltak, én is hozzátehetem a magamét.¹⁴⁶ Azt azonban már most elmondhatom: az én számlámon, a balgatóg hiszékenységnél egyéb aligha lesz.¹⁴⁷

Azt hiszem ehhez a problémakörhöz tartozik, hogy tulajdonképpen mi is a mostani világnézeti és politikai álláspontom? Ezt joggal kérdezheti mindenki, de különösen azok, akik nem annyira mint író ismernek, hanem mint valamiféle politikust, vagy legalábbis közéleti embert.

Én a szocializmusban, mint egy egészen új és a lehetőségig igazságos társadalmi rendben kisiskolás gyerekkoromtól kezdve hittem és hiszek, és ennek az új társadalomnak a felépítését szívvel-lélekkel helyeslem. (Szomorú dolog, hogy ezt újra és újra bizonygatni kell.)

A hozzávezető utakkal-módokkal, a stílussal és a módszerrel azonban sok esetben és sok területen nem tudok megbarátkozni.

Hogy mi az, amivel teljesen egyetértek és mi az, amivel nem tudok – hazugság nélkül – megbarátkozni, azt, ha úgy kívánják, el is mondhatom. Elmondtam volna a megelőző időkben, a Rákosi-korszakban is, de nem adtak rá alkalmat, nyilván abból az egyébként helytálló megfontolásból kiindulva, hogy ezek a különvélemények az amúgysem jelentéktelen ellenzéki közhangulatot táplálnák. Elvégre az köztudott dolog volt, hogy én nemcsak író vagy népi író, hanem a Nemzeti Parasztpárt elnöke és – nem az én hibámból – a kormány tagja is voltam, akinek a lemondása és az irodalomba való visszavonulása a közvéleményben még ma is tisztázatlan, tehát az esetleges különvéleményei természetesen politikai állásfoglalást is jelenthetnek.

¹⁴⁶ Azaz ugyanez a bíráló vonatkozik ugyanúgy Kádár Jánosra és Kállai Gyulára is, akik akkoriban a Magyar Dolgozók Pártjának vezetői voltak.

¹⁴⁷ Matits Lajos megjegyzése: Nem jó ez így! Matits féltelme érthető, hiszen ha Veres csak balga szemlélődő volt, akkor vajon Kádárék milyen bűnököt követhettek el a magyar néppel szemben?

Ebből a tényből eredően én is tartózkodtam a különvéleményeim elmondásától, és Rákosiék ezt nem is kívánták tőlem.

De így állott elő aztán az a hiedelem, amely, ha nem is volt általános, de eléggé elterjedt és jobbról-balról elterjesztett volt, hogy én mindenben teljesen egyetértek a Rákosi-rendszerrel. Holott pedig már a Próbatételben, a Dankó János című elbeszélésem ezzel a mondattal fejeződik be: „... mert a szövetkezet is csak úgy ér valamit, ha együtt akarják és nemcsak a földjét és az erejét, hanem az eszét és a lelkét is beleadja az ember.”

Szerencsére most már a kormány is ezt mondja, tehát egy különvéleménnyel kevesebb.¹⁴⁸

Idetartozna annak a nyílt kérdésnek a felvetése is, hogy jó, ha a harmadikutasság az én esetemben a múltban vitátható is, de az vagyok-e most?

Erre egy pár évvel ezelőtt írt, de még kéziratban levő kis írásommal felelhetnék, amely így szól: „Harmadik út mindig van, de – abszolút értelemben – sose győz.” Később hozzátettem, mint mondani szokták, a gyengébbek kedvéért: „mert ha egyszer véletlenül mégis győzne, akkor az egyik út lesz belőle.” Az utakat ugyanis mindig a hatalomért való harc határozza meg.

Mi ez? Csak játék a szavakkal?

Nem. Dialektikai ábécé.

Én szociológiai és világnézeti értelemben nem vagyok harmadikutas, [hiszen tudom, hogy a történelem fejlődését mindig a fő ellentétek – jelen esetben a kapitalizmus és a szocializmus harcai – határozzák meg,] de ha a párt írástudói annak minősítenek, tehetek-e valamit ellene?

IV.

Végül pedig lássuk a talán legnehezebb kérdést, a saját hibáim, tévedéseim, esetleges „bűneim” számbavételét. [A nehézség nem a szándékon múlik, hanem azon az egyszerű tényen, hogy az ember elsősorban a saját fejével gondolkodik és a saját szívével érez s ha önmagáról van szó, aligha tud kilépni ebből a körből.]

¹⁴⁸ Matits Lajos megjegyzése: Ezt egy kicsit bővebben.

Ahogy most látom, a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején, vagyis már akkor, amikor a szűkebb munkásmozgalmi közeletből az ország köztudatába is kijutottam, egyes írásaimba – nem a szépirodalmiakba, hanem [inkább csak] a publicisztikaiakba – elég sok olyan nacionalista kifejezés szivárgott be a közeletből és a napi sajtóból, amelyeket én – persze nem kiszámítva, hanem az azonnali hatásra törekedve, ösztönösen – azért fogadtam el, hogy behatolva a saját utcájukba, a magyar értelmiségi ifjúság színe-javát óvjam a német hitlerista mákonytól. És persze azért is, hogy segítsek nekik megtalálni az önálló nemzeti gondolkodás és a szocializmusban való társadalmi felszabadulás útját is. [Az akkori jobboldali írástudók ezt pontosan tudták is. (Lásd Milotay István: Népi válság–Népi Magyarország.)] De tudták az akkori kormányok is, mert háromszor is – 1939-40 és 44-ben – elvitettek munkaszolgálatra, büntető századba.¹⁴⁹ Olyanformán [értelmeztem a szocializmust,] ahogyan az addigra, már önmagamban is megszületett vagy kifőrmálódóban volt. S ami, elismerem, nem volt mindenben azonos, sem az akkori, sem a mai pártvéleményekkel.¹⁵⁰

Azt is látom, hogy ebben a szellemi harcban többet hittem, vagy inkább többet éreztem magamról és elveimről s azok [társadalmi és politikai] hatóerejéről, mint amit addigi műveim és írói munkásságom igazi értékekkel fedezni tudtak volna. De azt is látom – s nem először írom le –, hogy bennem a különböző politikai tényezők – személyek, pártok, újságok – és pedig nemcsak az úri-polgáriak, hanem – sajnos – némely baloldaliak is, nem az író és főleg nem a gondolkozót nézték, aminek én – titokban – magamat hittem, hanem a parasztfogó csaléteket, a közönséges eszközembert, akivel – lévén maga is valóságos földmunkás-napszámos és nem afféle mozgalmi paraszt – parasztokat és paraszttromantikába tévedt ifjú értelmiségieket lehet hódítani a saját pártjuknak, mozgalmuknak, újságjuknak. [Ezért igyekeztek engem többé és nagyobbá tenni, mint amennyi voltam, és ezért nem bíráltak úgy, mint kellett volna, s ahogy az én számomra is hasznos lett volna.]¹⁵¹

¹⁴⁹ Matits Lajos megjegyzése: Szép!!! Bővebben!!! Kérkedőbben!!!

¹⁵⁰ Matits Lajos megjegyzése: Dehát...

¹⁵¹ Matits Lajos megjegyzése: Ez nem kell!!!

Láttam én ezt, már akkor is, nagyon jól láttam, s mint mindenki tudja, ha tudni akarja, igazi szövetségesnek a baloldalon csak a kommunistákat tartottam, ha nem is mindig tudtam, mit miért mondanak, és mit miért csinálnak. Nem mindig tudtam, egyrészt mert a „föld alatt” voltak, másrészt mert egymás között is sokszor hadakoztak.¹⁵²

Nekem azonban elég volt, hogy forradalmat, teljes társadalmi forradalmat akar-nak, amit a [nyugati] szociáldemokratákról már régen nem hittem el. (Különösen az 1918-1919-es tapasztalatok után.) S hogy a forradalom után mi lesz, s hogy lesz, azzal akkor nem sokat törődtem. Nem hittem, hogy rossz legyen.

Mivel azonban ezekről a dolgokról ez a tanulmány alig vesz tudomást, ami nyilvánvalóan egy mai politikai [tendenciát] ítéletet jelent, én nem érzek rá jogot, hogy továbbra is bizonykodjak a kérdés körül. Annál inkább sem, mert ha a nemzeti kérdést, a tanulmány módján teljességgel mint nacionalizmust tárgyaljuk, nekem is vannak ilyen bűneim, talán még több is, mint amit a tanulmány felsorol. Például a német-ellenességben, mint már említettem, el-eltettem a súlykot.¹⁵³ S ha meg is volt ennek a történelmi oka, a hitleri „ötödik hadoszlop” jelentkezése Magyarországon, mégis ahogy [a következőes kereszténység és] a következőes humanizmus, úgy a következőes [szocialista] internacionalizmus szempontjából is, igaztalan dolog a népeket általában elítélni azért, ami elsősorban a vezetőik és a nevelőik bűne. Még akkor is, ha a háborúban és minden elnyomó akcióban a gonoszság, az aljasság, a gyilkos erőszak az egész nép nevében lép is fel. Ezt mondom, mert ez a legmagasabbrendű általános emberi igazság. „Amint akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, Ti is aképpen cselekedjete azokkal!” (Lukács 6:31.)

Ez az igazság, amelyet egyébként nemcsak a keresztény Biblia hirdet, hanem az indiai, kínai és más ősbölcs írások is, nemcsak az emberek között, hanem népek, nemzetek, országok, fajok, felekezetek között is érvényes. Még akkor is, ha mindezekig soha nem győzedelmeskedett is. Tegyük le minden gőgről, kivagyiságról, magyarkodó hetykeségről, hagyjuk el a szótárunkból, hogy büszkék vagyunk erre

¹⁵² Matits Lajos megjegyzése: Mikor?

¹⁵³ Matits Lajos megjegyzése: nem jó ez az átmenet.

is, meg arra is, még ha jólesik is szívünknek a néhavaló magyar siker.¹⁵⁴ Ne akarjunk előjogokat élvezni még a saját hazánkban se. Csak így van erkölcsi jogunk arra, hogy a saját nemzetünknek is igazságot kérjünk.

És ha valaha, valahol, viták hevében mást mondtam volna, vagy csak a hangszere-lés és az indulat mást éreztetett volna – hát nem volt igazam.¹⁵⁵ A „vita-igazságok”-nál a polémiák odamondó részigazságainál mindig magasabb igazság az általános, minden emberre, minden nemzetre és minden helyzetre érvényes igazság.

Ugyanezt vallom a tanulmány által többször emlegetett antiszemitizmus kérdésében is, [és egyáltalán minden más országgal, néppel, nemzetiséggel, fajjal, fele-kezettel való viszonyunkra is. Igazság és egyenjogúság.]

Utoljára hagytam a legmaibb, és sokak számára talán legfontosabb kérdést: az Írószövetség elnökségében végzett munkát és magatartást 1953-1957 között.

A hiba azzal kezdődött, hogy pártonkívüli létemre, kedvem és akaratom ellené-re,¹⁵⁶ mint engedelmes „útitárs”, elvállaltam az Írószövetség elnökségét egy olyan Írószövetségben, amelyet természetesen, a mindenütt kialakult gyakorlat szerint az ott megalakult kommunista pártszervezet, vagy még helyesebben az ebből kiválasztott pártaktíva, illetve még helyesebben a pártközpont illetékes osztálya vezetett. Mert ha már elfogadtam, akkor tartani kellett magamat a mindenkori s hol „jobbols-dali”, hol „baloldali” vonalhoz.

Hogy ez mit jelentett, azt csak szigorúan a tények alapján lehetne elbírálni. [És-pedig ezek a tények nem 1956 nyarán kezdődnek, hanem már 1945 tavaszán, amikortól kezdve soha meg nem hallgattak minket, még a forradalmi szövetsé-gesnek számító „útitárs” írókat sem, nemhogy az ország és a nemzet ügyeiben, hanem a legközvetlenebbül szakmánkba vágó irodalmi, népmvelési és kultúr-politikai kérdésekben sem. Még azokban sem, amelyekhez, ha igazi írók va-gyunk, mégiscsak valami közünk lehetett volna. Sőt, amelyekhez egy kis jóhi-szeműséggel, feltételezhetően józan, reális és így hasznos – a szocializmusra is

¹⁵⁴ Matits Lajos megjegyzése: Nem kell.

¹⁵⁵ Matits Lajos megjegyzése: Nem kell mondani.

¹⁵⁶ Matits Lajos megjegyzése: Ez nem kell.

hasznos – gondolataink is lehettek volna. (Csak egyetlen tény ez állítás hitelére: Jó egy évtizeden át, majdnem egyedül hadakoztam (azért egyedül, mert másnak még annyi szabad véleményt sem engedélyeztek, mint nekem) a már-már elődiségre berendezkedett burzsoá-nihilista szórakoztatóipar állami támogatása ellen. Ezzel, úgy látszik, ma már nem bírnak, akkor még az ifjúság nem polgári befolyás alatt álló része velünk lett volna. Miért nem munkálkodhattak a népi kollégisták és általában az új népi értelmiség tehetséges emberei a szocialista népkultúra megteremtésén? Miért lepte el az erkölcsi és állampolgári értelemben egyformán bomlasztó, rothasztó szórakoztatóipar az egész magyar életet, falut és várost?)]¹⁵⁷ És, ha úgy látják majd jónak az illetékesek is, én emlékezetem szerint, amely ma még tűrhetően jó, elmondhatom a tényeket is.

Ezeknek a tényeknek a feltárása nélkül a saját szerepem megértése és elbírálása lehetetlen.

Annyit azonban [a szűkebben vett irodalmi területről,] az 1953-at megelőző időkről már most hadd mondjak el, hogy az Írószövetség kommunista pártszervezete már 1953 előtt is, főleg csak klikkharcokkal foglalkozott, amelytől én is, mint a többi pártonkívüli író távol tartottam magamat. Jogom se volt hozzá, hogy beleszóljak, nem is voltam tájékozva, mert a pártszervezet üléseire meg se hívtak.¹⁵⁸ Még később, elnök koromban is, egészen 1956 nyaráig, csak akkor hívtak meg, ha valami országos jellegű ügyről (kölcsonjegyzés, nemzetközi érdekű irodalmi ünnepély stb.) volt szó.

De megvallom, nem is nagyon érdekelték ezek a viták. Dolgoztam. Mégis az egymásután következő könyvek között egy nagyobb cikkben még 1950-ben elmondtam a véleményemet: Beszéljenek a művek! [Véleményem szerint a mostani vitákban is csak ez lehet az igazi megoldás: beszéljenek a művek. Azok a legtisztább bizonyosságok az igenre is, a nemre is, mint a bármiféle jól fogalmazott nyilatkozatok, amelyek megkérdőjelezhetők és a legtöbbször mulandók.]

¹⁵⁷ Matits Lajos megjegyzése: Nem jó egészen a példa.

¹⁵⁸ Matits Lajos megjegyzése: Dehogynem!

Ugyancsak egy későbbi alkalommal azt is elmondtam, hogy az Írószövetség ne mozgalmi szervezet legyen, vagyis az írók ne egymás között és egymás ellen politizáljanak, hanem a műveiknek legyen politikai hatása. Kinn az országban és benn a népben. Ez a „pártos író” feladata.

A többi dolog mind az Írószövetség – és a párt – akkori állapotából következett. Az Írószövetség túlnyomó többsége – ha az aránylag megbízhatóan titkos választások szavazatain mérjük, talán 80-90 százaléka –, a mai meghatározás szerint „jobboldali” lett. ~~És nem túl nagy követelés-e, hogy a deklaráltan nem marxista, pártonkívüli elnöknek jobban kell tudni a helyes álláspont, mint a mindig kommunista többségű elnökségnek? De akár így, akár úgy, nekem, mint a többi pártonkívüli írónak is, a kommunista párt, a hatalom birtokosa, akkor is, ha Rákosi Mátyás, akkor is, ha Nagy Imre vezeti. Nincs jogom se a „jobboldal”, se a „baloldal” hatalmát kétségbe vonni. Mit tehetnek ilyen esetben a pártonkívüli írók? És egyáltalán nem volna-e itt az ideje, mielőtt ítélnénk, azt megvizsgálni, hogyan és miért jutottunk ide? Egy kifejezetten kommunista vezetés alatt álló országban milyen legyen a pártonkívüli írókkal és általában az alkotó értelmiséggel való viszony? Helyes volt-e az eddigi módszer? Vajon az „útítársak” és „szövetségesek” szerepe ugyanaz-e a szocialista építés idején, mint volt a közös főellenség, a fasiszmus elleni harcban? Nyilvánvalóan: nem, de milyen legyen hát akkor?~~¹⁵⁹

Nem volnék azonban egészen őszinte, és ez az írás nem volna egészen becsületes, ha meg nem mondanám, hogy még a velük való időnkénti vitáim ellenére is, hozzám azok az írók állottak közelebb, nemcsak mint személyek, mint tehetséges írók, hanem elvi értelemben is, akiket ma jobboldaliaknak neveznek.¹⁶⁰ Hogy valóban revizionisták voltak-e vagy csak elégedetlenek és lázadozók, azt nem tudom megítélni, mert ilyennemű, vagyis elvi jellegű írásaikat nem láttam. [A pártbeli szerepüket sem ismerhetem,] még a Petőfi Körben sem jártam, tehát ilyennemű gondolataikat sem ismerem. Azt azonban tudom, hogy a pártonkívüliekkel szemben belátóbbnak és a

¹⁵⁹ Matits Lajos megjegyzése: Itt lehetne a felajánlás, vagy a végén.

¹⁶⁰ Matits Lajos megjegyzése: neveket, vagy elhagyni az egészet. Lerontja az előzőleg beszúrt szép mondatokat.

nemzeti kérdésekben megértőbbnek mutatkoztak, [mint az addigi irodalompolitikai vezetés.] S hogy mindabban, amit akartak, legalábbis a legjobbak, becsületesen hittek is, szintén éreztem.

A végső szót ebben a – ha úgy tetszik: önkritikában – sem tudom most még a vita kezdetén kimondani. Meg kell várnom, hogy majd olyan tényekkel és érvekkel mutatják ki – most már mindig csak magamról szólva – a tévedéseimet és hibáimat, amelyek engem is meggyőznek.¹⁶¹

Legyen meggyőződve mindenki: lesz bátorságom beismerni!¹⁶²

¹⁶¹ Matits Lajos megjegyzése: Ez fölösleges mondat. Ne így! Azonkívül itt kellene elmondani a felajánlkozást.

¹⁶² Veres Péter kézírata, saját kézírásos kiegészítéseivel és Matits Lajos megjegyzéseivel a szerző birtokában van. Veres Péter Kállai Gyula felkérésére írt válaszát egészítette ki kézírásos toldásaival és húzásaival. Matits Lajos megjegyzéseit néhány helyen figyelembe vette, javított a szövegen, másutt nem, s ezt a végleges kéziratot tervezte a Kortárs szerkesztőségének megküldeni. A Kortárs viszont nem közölte a tanulmányt. (Figyelmesen végiggondolva Veres Péter felvetéseit és célzásait, érthető miért nem!) A letisztázott tanulmányt a Püski kiadó által 1989-ben megjelentetett, Medvigy Endre által szerkesztett Válasz Évkönyv I. kötete közölte. Dokumentumkötetünkbe azért illesztettük be az eredeti kézirat anyagát, mert Veresnek akkori kétségeit és indulatait jól mutatják a kéziratba betoldott, kihúzott részek, illetve Matits Lajos megjegyzései érzékletesen szemléltetik a nemzeti demokraták körében honos félelmeket.

A VITÁT LEZÁRJÁK

Az „Állásfoglalás” körül szervezett vita végül is egyoldalú lett. A nemzeti demokraták véleményét nem engedte leközölni a párt vezetése. 1958. augusztus 14-én Aczél György e sorokkal postázta Marosán Györgynek Szabó Pál írását: „Kedves Marosán elvtárs! Szabó Pál a mellékelt anyagot küldte be az »Élet és Irodalom«-hoz közlés céljából. Természetesen nem engedtuk leközölni.”

„Attól, hogy lenyomják a népi íróknak a fejét, attól nem lesznek tehetségesebbek a zsidó írók”¹⁶³ – mondta dr. Tompa Kálmán, a művészek pártfogója és barátja a népiekről szóló tanulmány Társadalmi Szemlében történt megjelenése után. Püski Sándornak az volt a véleménye, hogy a párt fellépése még inkább összezárja a nemzeti demokraták sorait, s a támadás még a korábban velük szemben álló értelmiségieket is a népiek felé fordítja.

Az optimista feltételezések azonban alaptalannak bizonyultak. Az „Állásfoglalás” inkább szétzilálta az egységes népi mozgalmat, sokakat megfélemlített, ellehetetlenítette, hogy a magyar konszolidáció során érvényre juthasson a nemzetiek két világrendszer közötti sajátos magyar fejlődést kínáló elképzelése.

1958. augusztus 1-én megszületett az ítélet Bibó István és társai perében: Bibó és Göncz Árpád életfogytiglani börtönbüntetést kapott, Regéczy Nagy Lászlót 15 évre ítélték. Ugyanakkor októberben egyéni kegyelemmel kiszabadult Zelk Zoltán. A Kádár kormány bizonyította, kegyetlenül leszámol mindazokkal, akik nem tanúsítanak lojális magatartást.

Veres Péter 1958 kora őszen több alkalommal találkozott Kádár Jánossal. Beszélgetéseik homlokterében a hogyan tovább kérdése állt. Verest elkeserítette mind az

¹⁶³ dr. Tompa Kálmán lakását már január eleje óta lehallgatta az államvédelmi hatóság.

„Állásfoglalás” hangneme, mind a vele szemben alkalmazott szilencium, azaz tanulmánya közlésének elmaradása. Kádár lezártnak tekintette a népi írók körül kibontakozott vitát, s felvetette Veres számára az országgyűlési képviselőség lehetőségét. Szeptember 22-i találkozásuk alkalmával Veres visszautasította a jelöltséget, ám mi sem jellemzőbb a hatalom cinizmusára, mint Kádár alábbi megjegyzése az MSZMP KB októberi jelöltállító ülésén: „Én Veresnek viccből azt mondtam, hogy lehet ő képviselő némi erőltetéssel. Hát fonák helyzetben vagyunk mi is, mert nekünk is magyarázni kell, hogy miért lehet Veres képviselő, és neked [Veres Péternek] is valahol kell mondani valamit, mit fogsz például mondani? Mindvégig támogattam a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt? Mindenki nevetne. Vagy azt mondd, hogy azok gazemberek, akkor meg agyonütnek. Hát így nem lehet fellépni egy választáson, de egy módon fel lehet neki lépni, hogy nem lép fel. Vagy odaajándékozzuk például a budapestieknek, hiszen már többször kérték, hogy Veres a jelöltjük lehessen, s itt nem muszáj beszélni neki.”

A népi írókkal úgy játszadoztak, mint valami sakkbábukkal, miközben 1958. január 6-ával az államvédelmi hatóság megnyitotta a Püski Sándor és társai ellen folyó titkos nyomozás dossziéját. Nem volt kétséges, hogy a nyílt megfélemlítés célja (sok esetben nem leplezték Püskiék megfigyelésének tényét) az írók lojalitásának megszerzése volt. Az államvédelem számára a népiek potenciális fenyegetést jelentettek, akkor már őket tekintették az egyetlen ellenállásra alkalmas csoportnak. Az írókról is folyamatosan gyűjtöttek kompromittáló anyagot, de velük szemben nem volt lehetőségük a fellépésre, ezért azok ellen fordították fegyverüket, akikre nem vonatkozott a „politikai védelem”, viszont kellő figyelmeztetést jelentett a többieknek. Már 1958. december 11-én elkészítették a népi írókról szóló állásfoglalás kapcsán titkos nyomozással összegyűjtött összefoglalójukat, egy szemernyi kétséget sem hagyva az iránt, hogy a nemzeti demokraták továbbra is szervezett csoportot alkotnak, s nem sikerült ellenállásukat megtörni.

JELENTÉS A NÉPI ÍRÓKRÓL

Szigorúan titkos!

Belügyminisztérium

II/5. e. osztály

Tárgy: A népi írók között lévő helyzet a párt állásfoglalása után

Jelentés

Budapest, 1958. december 11.

A párt Központi Bizottsága mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása a „népi” írókról, a népies írókra, szimpatizáns körükre és általában az értelmiségi, kulturális területeken dolgozó személyekre nagy hatást gyakorolt. Az elmúlt közel félév alatt széles körben megvitatták a párt állásfoglalását, s a népies ideológia elemzése, az érintett személyek értékelése nagy érdeklődést és sok vélemény váltott ki.

A népieseknek a párt állásfoglalására való reagálását két szakasz jellemzi, s e két szakasz tartalmában élesen különbözik egymástól.

Az állásfoglalás megjelenését közvetlenül megelőző időben a népiesek közt bizonytalanság, nyugtalanság terjedt el. Annak tudatában, hogy a párt foglalkozik e kérdéssel, féltek a határozattól, s egyesek adminisztratív intézkedésektől is tartottak.¹⁶⁴

¹⁶⁴ 1958 tavaszán a Népszabadságban és a Magyar Nemzetben több támadás is érte a népi írókat, s körükben valóban elterjedt az a félelem, hogy mindezek egy íróper előkészítését szolgálják. Nem szabad elfelejtenünk arról sem, hogy Bibó István már egy éve létartóztatásban volt, s nem lehetett tudni ki lesz a következő.

A tézisek megküldése – néhány írónak – e hangulatot már kezdte eloszlatni; a végleges szöveg megjelenése pedig általános megnyugvást keltett azok között, akik túlzásokra számítottak. A reagálásnak ebben a szakaszában a népiesek többsége megnyugodott, elismerték az állásfoglalás hangjának emberiségét, a segítségre való készséget, többen hangoztatták, alaposságát és tárgyilagosságát.¹⁶⁵ Ez a viszonylagos nyugalom a népiesek közt csak igen rövid ideig tartott. Addig, míg az állásfoglalást alaposan át nem tanulmányozták, s ki nem cserélték egymás közt véleményüket. Erre a szakaszra a párt állásfoglalása egyes megállapításaival való szembenállás, a szenvedélyes hang a jellemző.

A népies írók külön-külön elsősorban a saját személyüket ért bírálattal nem értenek egyet. Általánosságban azonban nem értenek egyet az alapvető megállapításokkal: tagadják, hogy külön csoportot, mozgalmat alkotnának, nem vagy csak igen kis részben fogadják el a „harmadik utas” ideológia rájuk vonatkozó értékelését, tiltakoznak az ellen, hogy a nacionalista jelzőt alkalmazzák rájuk, s akire vonatkozik tagadja fasiszta, antiszemita beállításának igazát.

Az állásfoglalás megítélésében, így kisebb eltérésektől eltekintve, elég egységes – a tényeket, s az értékelés abszolút helytállóságát tagadó – állásfoglalás alakult ki a népiesek között. Ezen a közös talajon született meg az a gondolat – július elején –, hogy az érintett népies írók közös beadványban adnak választ a pártnak, amit Németh László és Féja Géza fogalmazott volna, és aláírásokat készültek gyűjteni a beadványhoz. Ettől a szándékuktól azonban elálltak.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Kétségtelen, hogy a „népies” forma megváltoztatása „népi” kifejezéssé, az arra való utalás, hogy a népi írók magatartása nem rendőri ügy, bizonyos fokig megnyugtatóan hatott, ám semmilyen adat nem támasztja alá azt a kitélt, mely szerint bármelyik népi író alaposnak és tárgyilagosságnak ismerte volna el a megjelent tanulmányt.

¹⁶⁶ Ilyen kezdeményezésre nem találtam adatot, vélhetőleg a népiek további szervezkedése veszélyének bizonyítékát próbálta az államvédelem ezzel az információval alátámasztani. Cáfolja egyébként egy ilyen petíció lehetséges voltát az is, hogy Németh László semmilyen formában nem kívánt az „Állásfoglalással” kapcsolatban megnyilatkozni.

A népi írók jelenlegi magatartása elég bonyolult. Kétségtelen, hogy többségük nem tud, vagy nem akar alapvetően hibás nézetein változtatni, s az őszinte elemző önkritikáig szinte egyikük sem jutott el. A párt állásfoglalás azonban mégis bizonyos differenciálódást indított meg közöttük, elsősorban a párt irodalompolitikájához való közeledés, s az irodalmi életbe való pozitív irányú bekapcsolódás kérdésében. Ahogy egyes népi írók jövőbeni magatartásukat, perspektívájukat felvetik, nem beszélhetünk egységes állásfoglalásról. A népies írók egyike-másika nehéz vajúdon ment át az elmúlt félév alatt s többükönél készség mutatkozik arra, hogy politikailag elfogadható művekkel jelentkezzenek. (Tamási Áron, Sinka István, Féja Géza, Kodolányi János, stb.)¹⁶⁷ Ezeknél a személyeknél azonban nagy visszahúzó erő az egymástól való tartás, egyes hangadóktól való félelem, hogy árulóknak, s megalkuvóknak bélyegzik meg őket. Ez a kettősség – a kiemelkedésre való hajlam, s az összetartozáshoz való ragaszkodás – jellemző ma a népies írók nagy többségére. Ezt a kettősséget világosan mutatja az a törekvés, mely így foglalható össze: „Alapvető nézeteinket eszméinket nem akarjuk feladni, de minél többet akarunk alkotni a »nép« számára oly módon, hogy a párt irodalompolitikája is elfogadhatónak találja műveinket.”¹⁶⁸

A népiesek sorainak megbontását kis lépéssel előre vitte olyan tényező, mint pl. Németh László és Illyés Gyula visszavonulása, amivel bizonyos mértékig önmagukat szigetelték el a többiektől. E magatartásukat a népiesek majdnem kivétel nélkül elítélik.¹⁶⁹ Elváltak egyeseket egymástól az érvényesülési, szereplési vágy, s azok akik írni akarnak, pl. így bírálják Némethet és Illyést: „Könnyű nekik, hisz megszédtek

¹⁶⁷ A felsorolt szerzők egyike sem kívánt „politikailag elfogadható művekkel” megjelenni, irodalmi alkotásaik nyilvánosságának lehetőségeit szerették volna elérni. Példa rá Sinka István, aki szembe állt a kormány politikájával, ám verseit, esszéit a Földművelő és a Szabad Föld című lapokban rendszeresen megjelentette. A népi írók egyike sem rendelkezett anyagi tartalékokkal, megélhetésük múlt ezen.

¹⁶⁸ Azaz inkább a cenzúra, hiszen az MSZMP-nek kialakult kultúr- vagy irodalompolitikája nem volt még ekkor.

¹⁶⁹ Tudatos ferdítés az államvédelem részéről. A jelentés későbbi részleteiből is kiderül, hogy Illyésék visszavonulása inkább megerősítő, semmint egységbontó magatartás volt a nemzeti demokraták körében.

magukat, s van miből élniök, így könnyebb sértődötten kivonulni az irodalomból, itt hagyni a vita-porondot.” (Különösen Tamási Áron és Féja Géza véleménye.)¹⁷⁰

Az egzisztenciális problémák több író sarkallnak közeledésre, s véleményünk szerint nem egy hajlandó lenne engedményekre is, annak érdekében, hogy szerepelhessen és megélhessen. A népiesek többsége kétségtelenül keresgéli az utat, melyen elindulva kikerülhetnek jelenlegi helyzetükből, „hivatalos” megítélésükből is. Összetartozásuk, közös eszmei alapjuk mellett a különböző személyi, érvényesülési, s egyéb problémáik alapján bizonyos erjedés indult meg soraikban. Az azonos nézetek alapján való egyetértés, azonban ma még igen erős, s ezen az összetartáson csak itt-ott ütést Tamási, Sinka, Kodolányi, vagy akár Szabó Pál magatartása és együttműködési készsége.¹⁷¹

A népiesek igen érzékenyen reagálnak minden bírálatra. S a személyüket ért bármilyen sérelem visszalöki őket a többi közé.

E szempontból aligha támasztotta alá és segítette elő a párt állásfoglalás célkitűzéseit – ideológiai tisztázódás, a népiesek sorainak bomlasztása – az Élet és Irodalom, valamint a Kortárs hasábjain megjelenő vita.¹⁷² Kevés cikktől eltekintve (mint pl. Kerékgyártó, Szentkirályi, Koczka Sándor, Diószegi András cikke) ezek színvonala erősen elmaradt a párt állásfoglalás színvonala mögött. Káros és hibás nézetek is felmerültek a vita során, egyes cikkek hangja bántó, sértő volt. (Pl. Földeák Jánosé, vagy Molnár Gézáé, aki tárgyi ismeretek nélkül, szubjektív felülről kezelő hangot ütött meg cikkében.) A vita ilyen alakulása növelte a népiesek ellenállását, többségük

¹⁷⁰ Tamási és Féja azon az állásponton volt, hogy írni kell, ám a megjelenő művekben meg kell adni a „becsületes bírálat” jogát, ha ez nem lehetséges, akkor nem szabad engedni a megjelenést. Távolról sem anyagi kérdések jelentettek különbséget Illyésék és Féjáék között. Illyés nemzetközi ismertsége révén hallgatásával nagyobb hatást tudott gyakorolni, mint Tamásiék esetleges hallgatása.

¹⁷¹ Ellentmondva a korábban leírtaknak, itt erős nézetazonosságról ír a jelentés.

¹⁷² Figyelemre méltó, hogy az államvédelmi hatóság jelentése gyakorlatilag felelőssé teszi a sajtó és a kultúrpolitikai irányítóit a sikertelen vita lefolytatásáért, illetve olyan minősítéseket fogalmaz meg a hozzászólásokról, melyek messze túlmutatnak a belügyi helyzetértékelés keretein, mintegy politikai, irodalmi értékelést adnak.

nem ismerte el „méltó vitapartnerként” a cikkek íróit. Szót emeltek az ellen, hogy a vita egyoldalú, mert a népiesek nem publikálhatják válaszcikkeiket. Nehezményezték, hogy Veres Péter, és Féja Géza válaszcikkei nem kerülhettek a nyilvánosság elé.¹⁷³

A vita során szinte egységesen alakult ki az a felfogás a népiesek között, hogy a párt állásfoglalása a polgári írók előretörésének szálláscsinálója. Elhangzottak olyan vélemények, hogy az állásfoglalást egy „polgári zsidó klikk” erőszakolta rá a pártra, s ez nem a párt, hanem a klikk érdekét szolgálja. Úgy vélik, hogy a polgári-írók ki akarják szorítani a népieseket az irodalmi életből, s maguk akarnak uralkodóvá válni. Legélénkebben Bölöni György és Mesterházi Lajos elvtársak felé irányul a támadás a népiesek részéről.

A párt állásfoglalása s a körülötte kialakult vita nemcsak a népieseket hozta mozgásba, hanem az irodalommal foglalkozó köröket általában. Külön meg kell említenünk az Irodalomtörténeti Intézet reakcióját, s az ott lefolyt vitákat.

Az Irodalomtörténeti Intézetben július hónapban megtartott vitán a rosszindulatú reakció jutott túlsúlyra. A magyar irodalom féltése, a túllícitálásokról és a szektáns lépésektől való félelem fejeződött ki. A vitában résztvevők többsége, személy szerint védelmébe vette a népi írókat, elsősorban Németh Lászlót, Illyést és Verest. A párt állásfoglalással szemben álló hangvételre Czine Mihály nacionalista beállítottságú, rosszindulatú referátuma adta meg az alapot.¹⁷⁴ Hozzászólásaikkal támogatták Oltványi Ambrus, Németh G. Béla, Bodnár György, s az akkor még szabadlábban

¹⁷³ Veres és Féja a Kortárs felkérésére írta meg cikkét, ám azokat a Kortárs nem közölte.

¹⁷⁴ Az Irodalomtörténeti Intézet júliusi vitájában Czine Mihály, Erdei Ferenc és még néhányan élesen támadták az Állásfoglalás megállapításait, még Sötér István is arra kényszerült, hogy a második nap estéjén úgy foglalja össze a vitát, mely szerint az „Állásfoglalás” több pontjában helyesbítésre szorul. Czine hozzászólásában az egész „Állásfoglalást” tévesnek minősítette, mert véleménye szerint nem lehet csak a kispolgárság szemszögéből bírálni Németh Lászlót, az internacionalizmus szemszögéből kritizálni a népi írók mozgalmát. Felháborodottan utasította vissza azt a felfogást, amely a népi íróknak a magyar irodalom integráns egészéből történő kiszorítását szorgalmazta.

lévő Fekete Sándor. A vitáról értesülve Király István renegátoknak bélyegezte meg a vitában felszólalókat. Jellemző az Intézetben kialakult véleményekre és hangulatra – a népies vitával kapcsolatban –, hogy megijedve az esetleges következményektől, szeptemberben újabb népies vitát szerveztek, azzal a céllal, hogy tompítsák az előző vita hangnemet, s ezzel eltereljék a figyelmet az ott felszólaló személyek éles állásfoglalásáról és az intézetről. Az ilyen viták szintén csak erősítették a népieseket abban, hogy támogatóik vannak, akik nem a párt állásfoglalással, hanem velük értenek egyet.¹⁷⁵

Összefoglalva: A párt állásfoglalás hatására pozitív folyamat indult meg a népiesek között. Illyés Gyula és Németh László megmerevedésétől és elzárkózásától eltekintve nagy többségük hajlandó az együttműködésre, írni, szerepelni akarnak, egyesek társadalmi, közéleti érvényesülésre vágyanak. Ideológiai egységük ma még erős, úgyszintén együvé tartozásuk is, azonban személyi, egzisztenciális problémák, s az irodalmi életbe való bekapcsolódás „hogyanja”, bizonyos mértékig elválasztja őket egymástól.

A legjelentősebb népi írók magatartását, állásfoglalásukat az alábbiakban összegezhetjük:

Illyés Gyula

A párt állásfoglalása, s az őt személy szerint ért bírálat megmerevítette. Elvonultságban él, s a vitába nyilvánosan nem kíván beleszólni. A párt állásfoglalást „nem

¹⁷⁵ Hozzá kell tennünk, hogy a nemzeti demokraták nem csak a népi írók bizalmát és támogatását élvezték, bár a belügyi jelentés nem tért ki arra, mennyien biztosították a népieket együttérzésükről. Talán jelzésértékű lehet az az adat, hogy 1945 és 1957 között Veres Péter könyveit 337 700, Illyés Gyuláét 334 200, Tamási Áronét 229 900 példányban adták ki a könyvkiadók. 1957-ben jelent meg Veres Péter *Három nemzedék* trilógiájának harmadik regénye, a *János és Julcsa* és az *Asszonyhűség* című novelláskötete. Féja Gézának 1957-ben jelent meg a *Bresztováczy és az ördög*, 1958-ban a *Bölcsődal* című kötete, Tamási Áronnak pedig 1958-ban az *Elvadult Paradicsom* és a *Világ és holdvilág* című elbeszéléskötete.

méltatja válasza”.¹⁷⁶ Tihanyba való visszavonulása azonban nem jelenti azt, hogy ne kísérné figyelemmel a népiesek helyzetének alakulását. Arisztokratikus, felülről adott tanácsai, s egész magatartása befolyásolja a népieseket. Illyés mint „irodalmi nagyság és tekintély” különböző áttételeken keresztül – pl. dr. Tompa Kálmán – tudomására adja a többieknek, hogy mi a véleménye, s közvetve így továbbra is tart kapcsolatot a népiesekkel. Igyekszik szélesíteni befolyását köztük, s irodalmi, kultúrpolitikai körökben. Augusztus végén szűk baráti körben megjegyezte, hogy: „Azt mondják, egyszer le kell feküdni, ehhez nekem nincs guszthusom. Megegyezni, az más.” A megegyezésre azonban mindmáig semmilyen formában nem mutatott hajlandóságot.

Németh László

Hasonlóan Illyés Gyulához mélyen megsértődve és kiábrándultságára hivatkozva vonult vissza Tihanyba. A párt állásfoglalást nem kritikának, hanem ítéletnek tekinti, s ezért vállalt „önkéntes száműzetést”. Hisztérikusan reagált a személyét ért bírálatra, s míg másokat átmenetileg megnyugtatót a párt állásfoglalás hangja, ő júliusban a letartóztatástól tartott és kijelentette: „szinte biztos abban, hogy legfeljebb pár hónapig hagyják szabadon”. Németh a mártír szerepében tetszeleg önmaga és író társai előtt. Üldözési mániába esve szidja és rágalmazza sorra író társait.¹⁷⁷ Elítélőleg nyilatkozott Illyés Gyuláról, akit jellemtelen opportunistának tart, és aki „épp úgy elfoglalja az írók fejedelmének trónját – ha eleget ígérnek neki – mint a Rákosi rendszer alatt”. Szidalmazta Féja Gézá, aki szerinte, hogy saját magát mentse, róla mindenféle hazugságot terjesztett. Tamási Áronban nem bíz, s nem biztos abban nem fordul-e majd ellene. Mint Németh László mondta: „Ily módon nincs mit foglalkoznia az egész író társasággal.” Jellemző hisztérikus magatartására és lelkiállapotára, hogy júliusban az őt felkereső barátjának elmondta végrendeletét: „Mivel úgy érzem, nem sok van már hátra nekem.” Műveire, ezek kiadására vonatkozóan az elmondotta-

¹⁷⁶ Pontosabban Kállai Gyula levelére válaszolt, de nyilvánosan nem kívánt megszólalni, hiszen teljes hallgatásba burkolózott. Kállainak írt válaszát lásd: *Válasz Évkönyv*. Püski Kiadó, Budapest, 1989. 225. o.

¹⁷⁷ Az államvédelem az ügynökeiktől begyűjtött információk alapján mindent megpróbált annak érdekében, hogy Illyést és Németh Lászlót lejárassa.

kon kívül kijelentette: „Ha netán jönne egy olyan kor, amelyik őt rehabilitálni akarná, ezt ne engedjék (az írók), mert ha életében nem becsülték, halála után ne akarják jó magyar szokás szerint szentté avatni.”¹⁷⁸

Németh László „nem a párttal és a kormánnyal áll szemben”, mint mondja, „megérti a vezetők kényes helyzetét”.¹⁷⁹ Úgy érzi nem a vezető emberek – Kállay [sic] Gyula, vagy Aczél György – az ő ellenségei, hanem azok a türelmetlen polgári elemek, akiknek érdekük a népiesek elhallgattatása. Szerinte a kultúrpolitikában egy cionista polgári klikk akarata érvényesül, akik saját elképzeléseiket ráerőszakolják a pártra – így van ez a népies állásfoglalással is. Úgy véli, hogy ez a klikk a népiesek hulláján keresztül akarja saját vonalát, pártvonallá, fővonallá tenni. Tehát a népies állásfoglalás nem a párt érdeke, hanem e klikké. A jelenlegi helyzetben Németh László semmi jelét sem adja annak, hogy el akarná hagyni jelenlegi „tihanyi száműzetését”.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Németh László jellemzéséhez elsősorban Juhász Lajos fedőnéven foglalkoztatott ügynökök, azaz valójában Kristó Nagy István irodalomkritikus jelentéseit használták fel. Németh László és Kristó Nagy István kapcsolata a II. világháborút követő időszakra nyúlik vissza, amikor az író Hódmezővásárhelyen tanított, és Kristóéknál lakott. Az Égető Eszter címszereplőjét Kristó édesanyjáról, egy másik alakját az ifjú Kristó Nagy Istvánról mintázták. Kristó Nagy Budán lévő, Attila úti lakásában társbérként élt az író édesanyja.

¹⁷⁹ 1958 augusztusában Aczél György személyesen utazott le Sajkodra, hogy beszéljen Németh Lászlóval.

¹⁸⁰ Németh László 1959-ben, Illyés Gyula 1961-ben törte meg az önmaga által vállalt hallgatást. Németh 1958-ban úgy vélte, hogy az egész politikai és szellemi légkör egyre inkább elviselhetetlen. Nem a megszorítások bosszantották, azt mondta, hogy a Rákosi-korszak jobb volt, mert az ember legalább tudta, mihez tartsa magát. De Kádárék kapkodása, a szabadság „látszata”, azután a denunciació, megbélyegzés sokkal rosszabb. Kristó Nagynak azt mondta – bízva abban, hogy továbbítja az illetékesek felé véleményét –, hogy döntsék el végre Kádárék, mit akarnak, milyen mérvű lehet a szellemi szabadság, és közöljék a játékszabályokat.

Kodolányi János

Jelenleg szinte külön szigeteket alkot a népiesek között. Igyekszik magát távol tartani a politikától és erős törekvés tapasztalható nála arra, hogy műveit megjelentesse és új művekkel jelentkezzen. A párt állásfoglalás több értékelésével nem ért egyet. A népi íróknak politikai csoportként való kezelését nem tartja igaznak, mert véleménye szerint ők egyenként külön-külön felfogású emberek. E kérdésben Kodolányi elmegy addig, hogy szerinte „két népi író van: Veres Péter és Szabó Pál, ő maga és Németh László értelmiségi származásúak”. Sajátmagát „egy” írónak tartja. Álláspontja jelenleg az, hogy elítéli mindazokat, akik visszavonulnak és hallgatnak, de nem helyesli azt sem, hogy Veress [sic] Péter és Szabó Pál vállalták a képviselőiséget, és nem írói munkásságukra koncentrálnak. Úgy tartja, hogy ilyen körülmények között vagy a képviselői tisztséget nem tudják megfelelően ellátni, vagy mint írók nem adhatják magukból a legtöbbet. A két népi író képviselővé választásával kapcsolatban egyébként megjegyezte: „ezzel a kormány ügyesen magához kompromittálja őket a közvélemény előtt”.¹⁸¹ Kodolányinál határozottan látszik olyan törekvés, hogy ha kell kisebb engedményekkel, de alapvető spiritualista, idealista nézeteiből nem engedve írjon, amennyit csak képes. Azt vallja: „Az író feladata, hogy alkosson, műveket,

¹⁸¹ „... mi szubjektíven meglennénk egészen jól Tamási Áron, Veres, [Péter] meg még Szabó Pál nélkül is, [...] Más nélkül is, de azért van politika is a világon, és nekünk nem szabad elfelejtenünk, hogy nálunk van egy hatalmas kispolgárság, az egyéni parasztság, aztán van egy nem lebecsülni való városi kispolgárság, és általában van itt értelmiségünk, amelyről nem mondhatjuk el, hogy egy emberként áll a szocializmus oldalán és harcol, és pártokat mi nem fogunk többet csinálni. Azt hiszem, ezt meg is mondjuk még nyilvánosabban, hogy Magyarországon nem lesznek többé polgári pártok. [...] Ezért érdemes az ilyen személyek kérdésén gondolkodni, mert én abban sem látok semmi borzasztót, ha 20 olyan félellenzéki van abban a parlamentben. Hát mi bajunk van nekünk abból? Beszélni sajnos nem mernek, mert ha mernének, akkor le lehetne leplezni a hibás nézeteiket, de már a szemrehányó pofájuk [sic!] figyelmeztet minket bizonyos dologra, afféle népi ellenőrzés és kontroll, hogy gondolkodjunk” – mondta Kádár János 1958. október 13-én az MSZMP KB ülésén az országgyűlési képviselőjelöltekről folyó tárgyalás során.

amelyek önmagukért beszélnek. Közvetlen politizálást nem kell folytatni a művekben, de lehetőleg fenn kell tartani, hogy saját eszmei mondanivalóit kifejezhesse.”

Kodolányi közeledő lépésének lehet tekinteni – a párt irodalompolitikája felé – hogy színdarabot készül írni a Néphadsereg Színház számára, melynek témáját az 1919-es Magyar Tanácsköztársaságból meríti.¹⁸² (Meg kell jegyezni, hogy az utóbbi időben írásaira kapott kritikák azonban elkedvetlenítették, s úgy látja, „nem érdemes megírni”).¹⁸³

A többi népiesekhez való viszonyát az jellemzi, hogy bár lényeges kérdésekben egyetért, s összetart velük, hátuk mögött bírálja őket: „Tamási Áront és Németh Lászlót tartja kortársai közül a legjobb íróknak. Főjáról sem mint íróról, sem mint emberről nincs jó véleménye. Szabó Pál véleménye szerint tud mesélni, de nem intelligens. Rosszallja, hogy Veres Péter elméleti fejtegetésekre pazarolja erejét – amihez nem ért – ahelyett, hogy jó realista/paraszt-regényeket írna, amihez viszont ért. Helyteleníti, hogy Tamási Áron Püski Sándorral tart kapcsolatot, s vele tárgyalgat.”

Féja Géza

Jelenleg a vajúdas állapotában van, s a nagyfokú kettősség jellemzi. Feltétlen szerepelni akar, hivatalos felkarolásra, s elismerésre vágyik, minél több művét szeretné megjelentetni. Vágyai közé tartozik többek közt bekerülni az Irodalomtudományi Intézetbe, vagy egyetemi tanári állást kapni, ahol a múlt irodalmával foglalkozhatna. Szeretne kikerülni jelenlegi helyzetéből – erre megélhetési problémái is hajtják – s visszaszerezni azt a tiszteletet, ami a népiesek körében őt a múltban körülvette. Utolsó művének sikertelenségével, s főleg Juhász Gyuláról írt tanulmányával csorba esett tekintélyén. Utóbbi írása miatt többen szívesen megtagadták volna, mint olyant, aki kompromittálta az egész népies irányzatot. Ugyanakkor miközben egyetértett a kö-

¹⁸² Kodolányi Vízválasztó című regényéről van szó, amely 1960-ban jelent meg a Magvető kiadó gondozásában.

¹⁸³ Kodolányinak az 1939-ben írt, s 1957-ben a Néphadsereg Színházban újra bemutatott Földindulás című drámája bemutatása körüli herce-hurcára utalhattak a jelentést összeállítók, illetve arra, hogy Móriczról szóló művét a Magvető kiadó visszautasította.

zeledéssel – természetesen elvi engedmények nélkül –, sok visszahúzó erő hatása alatt állt. Mindenekelőtt Dr. Tompa Kálmán és Püski Sándor személyes rosszirányú befolyása alatt. A párt állásfoglalás megjelenése előtt Féja törekedett leginkább arra, hogy közeledjen hozzánk, most viszont a népiesek közül ő törekszik leginkább arra, hogy tartsanak össze a népiesek. Tamási Áront elítélik közeledéséért, s bár ő is vágyik arra, hogy újból bekapcsolódhasson az irodalmi életbe, nehezen tud kiszakadni környezetéből.

Féja Géza általában egyetért a népiesek alapvető nézeteivel. S a népi írók leg többjével barátságot is tart. De állandóan fecseg, intrikál, s ahol tudja, megmarja író-társait. De ezzel a magatartásával időközönként magára haragít valakit.

A párt állásfoglalását sok tekintetben túlzónak s igazságtalannak tartja. S egy sor értékeléssel nem ért egyet. Saját személyét illetően tiltakozik az ellen, hogy ő antiszemita lenne, s mint mondja: „Valamikor ugyan az antiszemiták közé tartozott, de ezt az álláspontját már revidálta”. Majd ehhez mindjárt megjegyezte: „Sajnos azonban a zsidó intellektuelek új antiszemita hullámot készítenek elő”. Helyteleníti továbbá azt a meghatározást, hogy a népi írók különálló csoportot alkotnak. Szerinte: „Mindegyik önálló egyéniség. S ha vannak is dolgok, amiben egyetértenek, a különbség az sokkal több köztük. Úgy látja, hogy ez a társaság egyre jobban szétforgácsolódik, s a népi írók nem is foghatók össze csoportszerűen.” Féja Géza ezt alátámasztja azzal: elhatározták még a nyáron, hogy a párt állásfoglalására mindenki külön-külön válaszoljon, senki se mutassa meg elküldés előtt a másiknak a maga válaszát, ezzel is jutassák kifejezésre, hogy kerülik a csoportosulást.¹⁸⁴ Az ilyen állítólagos megállapodás ellenére Féja a maga válaszirátát összehívott társaság előtt olvastatta fel Dr. Tompa Kálmánéknál.¹⁸⁵

¹⁸⁴ A jelentés pár oldallal korábban pontosan ennek az ellenkezőjét állította. Az írók valóban nem egyeztettek, már csak azért sem, mert alig pár nap alatt elkészítették válaszaikat. Kállai Gyula június 7-i dátummal küldte el felkérő levelét számukra, s a legutolsó dátum a válaszleveleken június 17. Azt is figyelembe kell venni, hogy a Nagy Imréék kivégzését bejelentő közleményt követően mindenki megdöbbenően visszahúzódt, megrettent.

¹⁸⁵ Féja a Kortárs felkérésére írt cikket, ám azt a lap nem közölte.

Féja, Gézában annyira él a szereplési vágy, hogy feltétlenül ki lehetne emelni jelenlegi helyzetéből és véleményünk szerint erre ő hajlandó is lenne elveinek bizonyos feladása mellett is.

Tamási Áron

A népieseket ért bírálat publikálása óta eltelt fél év alatt többször nyilatkozott meg oly módon, hogy feltétlenül szeretne bekapcsolódni az irodalmi életbe. Egyre inkább kinyilvánítja alkalmazkodási készségét, közéleti szereplésre, pozícióra, elismerésre vágyik. Ismeretes, hogy Tamási szívesen vállalt volna képviselői megbízatást is. Ez a közeledés Tamási Áronnál közel sem egyértelmű. A népiesekkel jelenleg is szoros barátságot tart. Bár a visszahúzó erők reá talán nincsenek olyan nagy hatással, mint másokra, de tart a népiesek véleményétől, ítéletétől. Elveiből, nézeteiből lényegében semmit sem kíván feladni, s ezt meg is fogalmazza: „Igen nehéz a már beidegződött nézeteit megváltoztatni, különösen ha egy fél emberöltő van mögötte.” Megnyilatkozásain végigvonul a kettősség, egyrészt az, hogy a rendszerrel szemben lojalitást mutat, másrészt mindenáron védelmezni a népiesek állásfoglalásait. Tamási kijelenti: „a szocialista rendszer szilárd, nemcsak nálunk, hanem az egész világon is. Egyetért a szocializmus alapkérdéseivel. Minden amiben nézeteltérés mutatkozik, véleménye szerint részletprobléma, amit minél hamarabb jó lenne megvitatni. Állítja, hogy az ellentétek közt egy sor olyan van, amely csupán látszat ellentét és kölcsönös jó szándékkal kiküszöbölhető. A párt állásfoglalását illetően látja és értékeli a kormányzat sok jó szándékát arra, hogy az a görcs, amely a népi írók és a hatalom birtokosai között keletkezett, feloldódjék. Úgy látja, a vezetőkben megvan a törekvés a problémák megoldására. S hogy a gyakorlatban mégsem történik semmi annak szerinte az oka, hogy a kormány és a népi írók közt ott áll egy réteg, mely gonoszszándékú a népi írók s a népi irodalom érdekei és problémái iránt. Hiába a legjobb szándék a vezetők részéről, ha ez a magát íróinak nevező klikk megakadályoz minden közeledést és kibontakozást – Bölönire és társaira gondol.”

Tehát Tamási Áron lényegében ugyanazt vallja ebben a kérdésben, mint a többi népiesek [sic]. Tamási ingadozását mutatja, hogy még júliusban állás után nézegett, s így akarta biztosítani megélhetését. S csak később jutott el odáig, hogy: „nem

akar hallgatni, mert szerinte vállalni a vitát méltóbb feladat, mint elvonulni a Balaton mellé. Segíteni akar írásaival legjobb tudása szerint, alapvető politikai, irodalompolitikai álláspontjának változtatása nélkül. Kijelentette, ő keresi azokat a pontokat, ahol a párt vonalvezetése, s az ő felfogása találkozik.” Jelenleg egy termelősövetkezeti tárgyú regényen dolgozik, amivel kapcsolatban kijelentette: „Új könyvében egy szocialistává formálódó embert állít középpontba és azt akarja dokumentálni, hogy a jövő embere a szocialista típus. A többi írónak akar példát mutatni ezzel a regénnyel, úgy gondolja: ez lesz a válasza a párt és a kormány jó szándékú törekvésére, mellyel meg akarja oldani a népi írókkal kapcsolatos problémákat.”¹⁸⁶

Tamási önkritikának szánt nyilatkozata – melyet részben riport formájában közölt a Magyar Nemzet 1958. október 23-i száma – tükrözi Tamási felemásságát. Tényleges önkritikáig nem jut el, s úgy véli, hogy elég ha a szocializmusról itt-ott egy pozitív mondatot ír le. Különösen elkerüli a népieseknek az ellenforradalomban tanúsított magatartását és önmaga szerepét. Erről a kérdésről baráti körben így nyilatkozott: „A népi írók teljes jó szándékkal, s a szocializmusba vetett hittel vettek részt az októberi eseményekben, és nem rajtuk, hanem a körülményeken múlt, hogy rájuk mégis árnyék esett.”

Veres Péter

A párt állásfoglalása konok ellenállást váltott ki belőle. Legjobban azt fájlalja, hogy az értékelés elhallgatja 25 éves mozgalmi múltját,¹⁸⁷ mélyen sérti, hogy egyenlő elbírálás alapján őt is a „harmadik utasok” közé sorolja. A „harmadik utas jelző” a fő elvi kifogása, mert szerinte a népi irodalom elenyésző töredéke minősíthető csak harmadikutasnak. Tagadja és visszautasítja, hogy a népiesek mozgalmat alkotnának. „Az állásfoglalást vádiratnak tartja, mely egészében, s részleteiben is igaztalan, történelmietlen, nem marxista tanulmány.”

¹⁸⁶ Tamási *Szirom és Boly* című könyvéről van szó, amely majd 1960-ban jelenik meg a Szépirodalmi Kiadó gondozásában, s melynek megírására 1958. augusztus 25-én tett Tamási ajánlatot a kiadónak.

¹⁸⁷ Veres Péter a Szociáldemokrata párt tagja volt az 1930-as években.

A Kortársnak eljuttatott válaszában mindenekelőtt a „harmadikutasság” és a nacionalizmus kérdésében fejt ki ellenvéleményét. S ez a tanulmány bizonyítja, hogy Veres Péter konokul kitart eddigi nézetei mellett, bár nem a szájtepők közé tartozik, akik nyíltan szembeállnak a népi demokratikus rendszerrel, de szilárd kialakult világnézetéből nem akar, s nem képes semmit feladni.

A párt állásfoglalásra írt válaszában az alábbiakat fejt ki: „Mi a különbség a nacionalizmus és a természetes nemzetközösségi érzés között? Mi a különbség a nacionalizmus és a szocialista patriotizmus között? Hogyan jutunk el a természetes – mintegy öntudatlan – nemzeti érzéstől a szocialista patriotizmushoz, amelyben már a más nemzetek életjogának, szabadságának és hazaszeretetének az elismerése is benne van?” Veres Péter erre nem talál választ és sürgeti, hogy ezt a kérdést tisztáznia kellene, mert véleménye szerint „a nemzeti kérdésekben való tisztázatlanságok, félreértések – milliókat, köztük az alkotó értelmiség, tudósok, művészek, írók kimagasló képviselői is, akik meg tudnak barátkozni a szocializmussal, mint társadalmi és termelési rendszerrel – távolabb tartják az országot és a nemzet ügyeitől, mintsem kíváncsiak volna.”

A „harmadik utasságról” az alábbiakat fejtegeti:

„Aki osztályhelyzet szerint középen van, az legalábbis általában politikailag is középpontban helyezkedik el. Nos ebből következik, hogy ezek a harmadik utasok, ha nem internacionalisták akkor természetesen patrióták”. „Én azt mondom: patrióták a párt tanulmánya azt mondja: nacionalisták.” Válaszában kitért továbbá saját maga, s a párt vezető szerepének viszonyára: „Akár így, akár úgy, nekem, mint a többi pártonkívüli írónak is a kommunista párt az ország vezetőereje, akkor is ha Rákosi Mátyás, akkor is ha Nagy Imre vezeti. Nincs jogom se a jobboldal, se a baloldal hatalmát kétségbe vonni.”

Figyelemreméltó, ahogy Veres Péter júliusban felveti a nem párttag írók helyzetét: „Úgy látja, hogy olyan viszonyoknak a kialakítása volna nálunk is szükséges, mint amilyen viszonyban a francia Sartre van a Francia Kommunista Párttal. Sartre viszonya több mint a társ-utas viszony, de nem annyi, mint pl. Aragon írói helyzete, aki kommunista. Tehát a Sartre-i kapcsolódás és kapcsolat lenne a helyén való.”

Veres Péter a népi írók között a mérleg nyelve, mint visszahúzó erő. Vezér akar lenni és annak is tartja magát. Görcsös ragaszkodása zavaros eszméjéhez, jelentősen akadályozza a népiesek közt az ideológiai kérdések tisztázódását.

Veres Péter fő tanácsadója – mintegy titkára – Püski Sándor, aki őt igen rossz irányba befolyásolja.¹⁸⁸ Püski tanácsa nélkül nem tesz semmit, ha valaki irodalmi kérdésekben fordul hozzá, nem egyszer válaszáért, vagy segítségért Püskihez irányítja.

Szabó Pál

Az együttműködésre hajlandó, s ezt bizonyítja azzal, hogy részt vállal a közéleti, társadalmi szereplésből – elsősorban hiúságból, pozícióféltésből, s nem kevésbé anyagi okok miatt is. Világnézete, elvei közel sem olyan kialakultak, mint Veres Péteré – aki nélkül alig tesz egy lépést is –, politikailag megalapozatlan, ingadozó ember. A népiesek jól ismerik Szabó Pál gyengéjét és nincs nagy tekintélye körükben.

A párt állásfoglalásával szemben nem ágált olyan hangosan, mint egyesek, de azaz ő sem értett lényegében egyet.¹⁸⁹ „A szándék igaz, de a lépés mégis elhibázott a módszerek miatt. A megállapítások is csálhatatlanok és ezért ebben újra kísért. 1951–52 szelleme.” (Júliusban kialakult véleménye.)

Másfél hónappal később Szabó Pál úgy tartotta, hogy: „A kormány elhamarkodta az irodalmi és kulturális határozat meghozatalát. Túlságosan közel vannak még bizonyos események, semmint az emberek, köztük az írók is kellő higgadtsággal vitatkozhatnak... Ő lélekben mindig kommunistának tartja magát, de hogy jönnek

¹⁸⁸ Az államvédelem elsősorban Püski Sándor személyét találta alkalmasnak arra, hogy valamilyen koncepciók eljárásával bíróság elé állíttathasson valakit a népiek közül. Ezért próbálták Püskit minél fontosabb szerepkörbe tolni. Veresnek Püski soha nem volt a titkára, s Veres is, mint jó barátjára és kiadójára tekintet Püskire, akinek nézeteivel sok kérdésben nem értett egyet. Veres szuverén ember volt, nem befolyásolta Püski véleménye.

¹⁸⁹ Az első reakciója az volt, hogy minden posztjáról lemond, s visszaköltözik szülőfalujába, Biharugrára. Nem kevésbé motiválta ebben az elhatározásában Nagy Imréék kivégzése, hiszen Szabó Pál, az Elnöki Tanács tagjaként, részt vett a kegyelmi kérvények elutasításáról szóló döntésekben.

ahhoz ezek a határozatok, hogy előírják neki, hogy ő milyen esetben lehet jó szocialista, jó magyar és jó hazafi. Ezek a határozatok parancsolgató hangot ütnek meg és ezt nem lehet szó nélkül lenyelni". (Szabó Pálon kívül az állásfoglalás hangját illetően ilyen véleményen egy népies író sem volt.)

Sérelmezi továbbá a párt állásfoglalásban, hogy „a fő kifogás ellenük a nacionalizmus”. Ezelőtt ő értetlenül áll. S kifejti: „Mit lát az ember a világban? Azt, hogy az egykori gyarmati népek százmillió számra szabadulnak fel az imperialisták alól. És mi az az erő, amely ezeket a népeket függetlenné teszi? A szocializmus? Nem, a nacionalizmus! Tanúi vagyunk annak, hogy a kommunizmus, amely a maga körében első számú ellenségnek tartja a nacionalizmust, külpolitikai téren kezét fog a gyarmati népek nacionalizmusával. Vagy a marxista világban sem tilos a nacionalizmus? Csak hogy az fenn van tartva a nagy népek számára, és a kis népeket pedig arra kényszerítik, hogy mondjanak le erről!”¹⁹⁰

Ugyanakkor mikor Szabó Pál országgyűlési képviselő, az Elnöki Tanács tagja, a Népfront Elnökségének tagja kijelenti: „Én már csak úgy vagyok, mint Michelangelo, aki egyszer kijelentette, szolgálom a pápát, mert mit is tehetnék egyebet”.

Szabó Pál ingadozásai közepette sokszor ellentmond önmagának. Előfordul, hogy lelkesedéssel beszél a magyar parasztság felemelkedéséről, s mintegy hitvallást tesz a népi demokrácia mellett. Nyilvános szereplései alkalmával is igyekszik ezt kifejezni. Ha irodalompolitikai kérdésekről van szó, akkor mindenben beáll a népiesek sorába. Aszerint változik a véleménye, mikor, kivel találkozik és az milyen befolyást gyakorol rá. Különös hatással van rá Veres Péter. Igen helyteleníti, hogy pl. Veres Péter válaszirata sehol sem jelenhetett meg és megvetően nyilatkozott azokról az írásokról, amik viszont megjelentek az *Élet és Irodalom* hasábjain. „Ki az a Szentkirályi János, ki az a Kerékgyártó, hol van a múltjuk, amely felhatalmazná ezeket arra, hogy a népi írókkal vitázzanak. Hol van a mű, amelyet felmutatva a népi íróktól

¹⁹⁰ Szabó Pál válaszolt Kállai Gyula levelére (*Nem vitatkozom. Válasz Évkönyv, Püski Kiadó, Budapest, 1989. 273. o.*), de az nem jelent meg a vita során sem a Kortársban, sem az *Élet és Irodalom*ban. Saját álláspontját a Magyar Nemzet 1958. november 2-i számában fejtette ki, *Irodalom* című cikkében.

bármit is számon kérhetnének. Kik ezek az emberek, magyar írók ezek? Ha megszólal az igazi irodalom, ugyan hol lesznek ezek a senkik?”

Sinka István

Nézetét és állásfoglalását a tőle megszokott zsörtölődésben fejezi ki. Érdekes módon a ránézve pozitívnak vélt momentumokat emeli ki a párt állásfoglalásból. „Nagy öröme szolgált, hogy a tanulmány végrehajtja a régen esedékes elkülönítést közte és Erdélyi között. Ennek a különbségtételnek nagyon örül. Megnyugtatta a közlemény emberséges hangja, s kijelentette, nem tart attól, hogy különösebb következményei lennének.”

Sinka kész dolgozni, írni. Jelenleg a népiesek közül neki jelenik meg legtöbb írása (a *Földművelő* c. lapban és a *Szabad Földben*). Jelenlegi írásai a politikai követelményeknek általában megfelelnek. Szeretne minél több írást megjelentetni, s mint kijelenti: „legfőbb célja nyugodtan, békességben élni, s ehhez megfelelő jövedelemre szert tenni.” Zsörtölődése nem a párt és kormány vezetői felé irányul, inkább meggyökeresedett antiszemitizmusa alapján: „A zsidóságot vádolja azért, hogy nem érvényesülhet vágyai szerint”. Sinka István bizalmas baráti beszélgetés alkalmával az alábbi értékelést adta önmagáról (október végén politikai állásfoglalását és írói magatartását illetően): „A múltbeli magatartásomban, ha voltak, illetve vannak hibák, az abból származik, hogy nehéz volt egy parlagi embernek, ha pláne még költőnek is született egy olyan politikai formulát elfogadni, ami előtte ismeretlen. Ha valaki gondosan elolvasta, vagy olvassa eddigi írásaimat, világosan láthatja, hogy nem voltam, nem vagyok, és nem leszek kommunista. De ha választani kell – és hiszem is, hogy kell – akkor inkább támogatom azokat, akik az én véreből valók, mint azokat, akihez semmi sem köt. Úgy vagyok ezzel a mai politikával, mint a jóllakott jóság az eleje dobott eleséggel: »megnyalja, azután elfordul tőle«”. Mindezek után kifejtette: „Ez persze nem jelenti azt, hogy a mi jó kommunistáink nem csinálták jól a dolgukat, jól csinálták, mert ha nem így lenne, akkor 1956 októbere után nem lenne ilyen nyugalmas állapot.”

Sinkánál minden korlátoltsága és zavarossága mellett előrehaladást jelent, hogy igyekszik elfogadhatóan írni. Az a társaság, ahol mozog, jó irányba befolyásolja.

Sokat érintkezik Szentiványi Kálmánnal (a Földművelőbe írt írásait ő helyezi el), Szentkirályi Jánossal. A Tamási Áron – Illyés Gyula – Féja Géza társaságtól eléggé elszakadt. Illyést és Némethet mélyen elítéli „az élettől elszakadt figuráknak” bélyegzi őket, mondván: „Velük ő már semmi közösséget nem vállal”.

Sinka Istvánra igen jó hatást gyakorolt, hogy legnagyobb problémája – lakást kapott – megoldódott. Ezzel kapcsolatban és írói perspektíváját illetően kijelentette: „Nagy öröm nekem, hogy végre van rendes emberi lakásom és így törleszteni akarok abból, amit eddig nem tettem meg”. „Hogy ezért pénzt is akarok, az természetes, mert az élethez pénz és újra csak pénz kell! Csak az érdekel, hogy 63 éves fejjel még egy kicsit én is élhessek békében és hátra hagyhassak olyan dolgokat, amiktől egyeseknek a szája lefeffen”.

Erdélyi József

A népiesek közt a legmegrögzöttebb fasiszta, nacionalista beállítottságú személy, aki beállítottságán semmit sem változtat. Kijelentéseit, vagdalkozásait író társai nem is veszik komolyan. Súlya a népiesek táborában nincs. A többiek mintegy a népiesekhez tartozó történelmi emléket kezelik.

A népiesekkel foglalkozó párt állásfoglalás, a tőle megszokott fasiszta, antiszemita kijelentések özönének kiváltásán túl alig jelentett többet. Többek között így vélekedett a párt állásfoglalásról: „Olvastam a bennünket ért buta támadást, amelyekre az a válaszem, hogy ezt is, mint minden mást a zsidók csinálják ellenünk. Hogy engem züllötnék neveznek – csúfjára a magyar irodalomnak – nem bánt, mert inkább az bántana ha dicsérenének. Tulajdonképpen a zsidó irodalmárok húzása ez az állásfoglalás az igazi magyar irodalom ellen. S az eddigiektől eltérő mérsékelt hangja csak arra szolgál, hogy ezt a galád szándékot leplezze.”

Önmagáról baráti társaságban kijelentette: „Inkább dögöljek meg mint egy kutya, de én már más lenni nem tudok. Tudja rólam mindenki, hogy nem vagyok egészen beszámítható, hogy sokszor zavart az agyam is...”

Erdélyi Józsefnek a már hosszú idő óta az abnormalitás határán mozgó magatartása arra mutat, hogy aligha lesz képes a legkisebb mértékben is elszakadni jelenlegi magatartásától.

Kónya Lajos

Politikailag az elmúlt fél év alatt sem változtatott magatartásán, álláspontján, s szinte ugyanott áll, mint két évvel ezelőtt. Nagy vágya visszakerülni az irodalmi életbe „de elvi engedmények nélkül”. Szeretne valahogy kiemelkedni jelenlegi helyzetéből, elsősorban nyomasztó anyagi gondjai miatt, azonban nem akar elszakadni a népiesektől. A párt állásfoglalással kapcsolatban s a népiesek körül folyó vitában is, elsősorban saját problémája foglalkoztatja. Egy ízben kijelentette: „ő már mindenre hajlandó lenne, csak hagynák tisztességesen megélni, szorult helyzetben van, de ő sem megsgényenítést, sem árulást nem tudna elviselni.”

A népies írók jelenlegi magatartásának értékelésén nem lehet figyelmen kívül hagynunk dr. Püski Sándor és dr. Tompa Kálmán személyét, akik jelentős befolyást gyakorolnak a népies írókra. Mindketten a rendszerrel élesen szemben álló személyek, akik a párt politikájához való minden közeledést, együttműködést elítélnék, és hasonló állásfoglalásra ösztönzik kapcsolataikat is.

Dr. Püski Sándor

Már a felszabadulás előtt igen jó viszonyba került Németh Lászlóval, Veres Péterrel, Sinka Istvánnal, Erdélyi Józseffel, s általában a népi írókkal. Püski és a népiesek barátságát szorosra fűzte a Püski-féle könyvkiadó vállalat. A népiesekkel való barátságát a mai napig fenntartotta, s mint ellenséges beállítottságú személy az irodalmi életben gócot képez. Népi demokráciaellenes magatartásáról és ilyen irányú tevékenységéről megbízható adatokkal rendelkezünk.¹⁹¹

Püski igen jól tájékozott a népiesek állásfoglalásáról, mozgásukról, s széleskörű ismeretsége a népiesekhez fűződő szoros barátsága lehetőséget ad arra, hogy összekötő szerepet töltsön be köztük. Féja Géza szerint pl. erre jól is lehet őt használni. Püski Sándor egyértelműen szemben áll a párt állásfoglalásával. Már az egyes íróknak szétküldött téziseket is ismerte, s a végleges szöveg megjelenése útján azt bogoz-

¹⁹¹ Ekkor még csak dr. Tompa Kálmán telefonját hallgatták le, Püskiékre 1959-ben került sor.

gatta, mit hagytak ki belőle, mit tettek hozzá és milyen elképzelés alapján. Az állásfoglalásról úgy vélekedik, hogy: „A népi vitában nem érdemes úgy részt venni, hogy az ember túlságosan nagy engedményeket tegyen a kommunistáknak. Az MSZMP szempontjainak magunkévá tétele árán nem érdemes védeni a népi írókat, inkább hagyni kell, hogy a kommunisták állásfoglalása ellenvélemény nélkül maradjon. Szerinte a párt bírálatával elérték, hogy népiesek egységesebbek lettek mint azelőtt, a támadások összekovácsolják őket. Amit azelőtt nem lehetett elérni a népiesekkel, azt most a rendszer elérte ezekkel a támadásokkal”.

Veres Péter és Féja Géza a párt állásfoglalására írt válaszát bemutatta Püskinek. Ezekről véleményt mondott. Kitűnő írásoknak értékelte, olyanoknak „amelyekkel a kommunistáknak nehéz lesz megküzdeni”. Hangoztatja továbbá, hogy: „A népiesekkel foglalkozó vita felszínessé, meddővé vált és a vita rendezői önmaguk csapdájába estek”. Püski ezen nézeteit tudatosan terjeszti, s hatása elsősorban Veres Péterre, továbbá Fájára, Tamási Áronra, Jankovichra és más népi írókra is kiterjed. Mint „tanácsadó és összekötőkapocs” tudatos, visszahúzó erő a népies írók között.

Dr. Tompa Kálmán

A népies írók orvosa, politikai tanácsadója, támogatója. Tompa már az ellenforradalom előtt ellenséges gócot képezett az írók és művészek között.¹⁹² Lakása, orvosi rendelője ma is a rendszerrel szemben álló személyek gyülekezőhelye. A népi írókkal szoros összeköttetésben áll, s míg pl. Illyés Gyulával, Németh Lászlóval – elvonultságuk miatt – a népies írók nem nagyon érintkeznek, Tompa velük is tartja a kapcsolatot. Tihanyban személyes látogatást tett Németh Lászlónál és Illyés Gyulánál, Kodolányi János, ha Pestre jön, Tompánál száll meg.

A párt állásfoglalását „koncentrikus” támadásnak minősíti a népiesek ellen „ami-vel ha nem érnek el eredményt – mármint a párt – majd abba fogják hagyni”.

¹⁹² dr. Tompa Kálmán az 1950-es évek első felében sok megszorult helyzetben lévő íróknak még pénzt is adott, rendszeresen kezelte őket, lakásán sokszor megfordultak művészek, s természetesen politikai kérdésekről is beszéltek. A szomszédjában lakó Nemes Nagy Ágnesékkal is jó kapcsolatban volt, színészek is feljártak hozzá. Nem politikai szervező volt, csak szeretett művészek körében mutatkozni.

Jellemző hogyan akarja befolyásolni azokat, akik írni akarnak. Féja Gézát pl. így ösztönzi, mikor megélhetéséről kerül szó: „Géza te aszkétaságra hajlamos vagy, szóval te óriási fölényben vagy magatartásban, életmagatartásban.” Más alkalommal kijelenti a népiesekkel kapcsolatban: „Egyetlen népi író sem ambicionálta, hogy így nyerjenek népszerűséget, a nép nagyobb része ennél a támadásnál a gyengébbek mellé fog állni önkéntelenül.”

Augusztus 28-án nagyobb társaság gyűlt össze Tompa Kálmán lakásán, s ez alkalommal felolvasták Féja Gézának a párt állásfoglalására írt válasziratát. Tompa lakásán időközönként megfordul Erdélyi József is. S mikor panaszkodott helyzetéről, s tárgyalták a népi írókkal kapcsolatos kérdéseket, Tompa kijelentette: „A zsarnokságot tovább fenntartani nem lehet”.

Október elején Féja Gézával beszélgetve Tompa megállapította, hogy „a népies vita kátyúba, zsákutcába jutott, már nem tudnak mit csinálni”. „Most például a választással nagyon jó visszavonulás lehet, a vitát Veres Péter miatt muszáj leállítaniuk, mert nélküle nem lehet ma országgyűlés”. Veres Péterről ugyanakkor megállapítja: „Nagy érdeme, hogy nem ijedt meg, nem futamodott meg, s nem állt át, szóval rendes kitartó ember.” Dr. Tompa Kálmán ilyen magatartásra ösztönöz mindenkit, akivel csak érintkezik, bizonyos közeledést csak taktikai lépésként tart megengedhetőnek.

Tompának, s a befolyása alatt álló népi íróknak – ami általában kiterjed az összes népi íróra – az a fő vonala, hogy lehetőleg kisebb presztízs-vesztéssel kerüljenek ki a vitából, hogy tömegekben megmaradjon az illúzió, mindkét fél felé mondani valamit, hogy a kormányzat is elismerje őket, s tömegeknek se okozzanak csalódást.

Javaslatok

Jelentésünkben foglaltak alapján az alábbiakat javasoljuk:

1. Sokat segítene, ha egy-egy vezető elvtárs személyesen foglalkozna azokkal a népies írókkal, akik különböző megfontolások alapján hajlandóságot mutatnak az együttműködésre. (Pl. Tamási Áron, Féja Géza, Sinka István hosszú idő óta szeretne bejutni Marosán elvtárshoz.)

2. Azokkal a népiesekkel, akik különböző írásaikkal megjelennek – a népiesek általános bírálatán túl –, külön-külön kellene foglalkozni olyan kritikusoknak, akiknek kellő súlya van, s kritikájukkal a párt állásfoglalás irányába befolyásolnák az írókat. Figyelembe véve az írók érzékenységet elvi engedmény nélkül szükséges lenne egyes közeledni akarókat felkarolni és ösztönzést adni munkájukhoz.

3. Javasoljuk továbbá, hogy a párt adjon engedélyt saját eszközeinkkel fokozottabban hozzájárulhassunk és befolyást gyakorolhassunk a népi írók magatartására,¹⁹³ s a párt állásfoglalás célkitűzéseinek megfelelően bizonyos támogatást nyújthassunk a népiesek megosztásához.¹⁹⁴

¹⁹³ Az államvédelem „saját eszközei” természetesen az ügynökhálózat felhasználását és a lehallgatások kiterjesztését jelentette. A nemzeti demokraták megfigyelésére ügynökök sorát használták: Juhász Lajos (Kristó Nagy István), Boris (Nagy Péter), Duna (Szentiványi Kálmán), Varga Sándor és Meszlényi (Dömötör Sándor), Cyrano (Szakács Miklós), Szebeni/Szekeres (R. Filep Imre), Erdélyi (Szentiványi József), Sátor (Lakatos Géza), Sárdi (Sándor András), Keleti (Kelemen Sándor), Harmath András (Sóvágó Gábor), Dávid Mátyás (Antal Gábor), Rádai Balázs (Ródé Béla), Gödény (valódi nevét nem ismerjük), Koroknai (Reményi József), Sipos (Sós Endre), Dévényi (Dobrovolszky Gyula), Csaba Károly (valódi nevét nem ismerjük), Svéd (valódi nevét nem ismerjük), Gyémánt (Köves Tibor), Nimród (valódi nevét nem ismerjük), Jánosi (valódi nevét nem ismerjük), Szemes (Gimes György), Futó (Fitos Vilmos), Hutter Antal (Herczeg András).

¹⁹⁴ ÁBTL O-11803/1.

KINTRŐL NÉZVE

1947 novemberében Kovács Imre elhagyni kényszerült Magyarországot, mentve életét Rákosiék bosszúja elől. Rövidesen több parasztpárti politikus követte példáját. Az emigráns parasztpártiak Svájcban gyülekeztek, s 1949 tavaszán kísérletet tettek az emigráns Parasztpárt megalakítására. Sz. Szabó Pál és Mikita István volt országgyűlési képviselők viszont ellenezték a pártalapítást, ezért arra nem került sor. A menekültek azonban mindannyian tenni akartak valamit Magyarország felszabadítása érdekében. Ennek a szándéknak a megvalósulása volt az 1950 novemberétől megjelent Látóhatár című folyóirat, mely a nemzeti demokraták felfogását tükröző emigráns lap volt.

Kovács Imre 1949 októberében kitelepült Amerikába, s ott a Szabad Európa Bizottságnál kapott tanácsadói állást. Rajta keresztül naprakész információkkal rendelkezett a parasztpárti emigráció a magyarországi helyzetről. A Látóhatár szerkesztősége Münchenbe került, főmunkatársai a Szabad Európa Rádiónál dolgoztak. A folyóirat tehát pontos és a nemzeti érdekeket tolmácsoló írásaival, tanulmányaival biztosítani tudta, hogy nemcsak Magyarországon, hanem az emigrációban is ismert és elismert legyen mindaz, amit a népi írók, a hazai nemzeti demokraták tettek.

Kovács Imre Amerikában hamarosan – egy rövid 1951-1953 közötti mellőzést kivéve – elismert kelet-európai szakértő lett. A Szabad Európa Bizottságban széles körű ismeretet szerezhetett a nemzetközi helyzetről, valódi globális politikussá fejlődött. Kovács Imre lett az első olyan magyar emigráns politikus, aki felismerte a nemzetközi helyzet változásainak magyarországi hatását. Jelezte ezt már az 1954-ben Nagy Imre szerepéről írt tanulmánya, melyben arra hívta fel a figyelmet, hogy a kommunista párton belüli reformerök jelentkezését támogatni, s nem gátolni kell. 1956 tavaszán, érzékelve a szovjet politika hrucsovi változásának hatását, új megkö-

zelítést ajánlott a magyar emigráció politikusainak. Úgy vélte, hogy nem várható a nyugati világtól tevőleges részvétel egy felszabadítási műveletben, s jóslata keservesen bebizonyosodott 1956 novemberében. Kovács azt javasolta a hazai és az emigráns magyar politikai erőknél, hogy kihasználva az itthoni változások lehetőségeit, reformokkal érhetik el a bolsevik rendszer fellazítását.

Az 1956. októberi felkelés váratlanul érte az emigrációt. A rövidre szabott 13 nap alatt szinte alig jutott el információ a hazaiakhoz külföldi párttársaiktól. Az Amerikában lévőknek sem volt ilyen rövid idő alatt lehetőségük komoly lépéseket tenni, a Szabad Európa vezetése pedig pont ellentétesen Kovács Imre tanácsával, a nyugat felszabadító szerepének reményét erősítette az otthoniakban.

A felkelés leverését követően először a parasztpárti emigráció ocsúdott fel. Kovács Imre már 1957 tavaszán megvonta a felkelés bukásának tanulságait, majd 1958 elején ismét új harcmodort javasolt a nemzetieknek. A két világhatalom, Amerika és Szovjetunió erőviszonyának változásában olyan lehetőséget látott, mely a nemzeti demokraták előtt megnyithatott egy kaput céljaik érvényesítésében. Kompromisszumot javasolt! Kovács Imre bizonyosnak tekintette, hogy Amerika nem fog beavatkozni a szovjet érközönába tartozó államok életébe, így tehát csak akkor van esélye a keleti tömb országainak bármilyen társadalmi változásra, ha azt a belső ellenállás révén, a hatalom reformcsoportjaival kötött alkalmankénti kompromisszumok segítségével el tudja érni.

Kovács nem a szabadságtörekvések feladását indítványozta, célként továbbra is a harmadikutas demokráciát a nemzeti demokratikus közösségi állam megteremtését jelölte meg, csak az oda vezető út stratégiájában és taktikájában tért el az addigi elképzelésektől. Stratégiai célként egy nemzeti demokraták és szocialisták között létrejövő kompromisszumos parlamentáris demokratikus állam kialakítását, taktikai fegyverként pedig az alkalmazkodás politikáját, a helyzethez és témához illő szövetségek megkötését a különböző érdekkörökkel. A nemzetközi politika változásai Kovács szerint új esélyt adnak, de egyben rugalmas és kompromisszum kész politikát is követelnek a nemzeti demokratáktól.

KOVÁCS IMRE: A MEGOLDÁS: KOMPROMISSZUM

*"... hol zsarnokság van,
mindenki szem a láncban ..."* (Illyés)

A legbefolyásosabb és világszerte olvasott amerikai hetilap, az ötmillió példányszámú Time, minden évben kiválasztja „az év emberét” – Man of the Year – és képét a fedőlapon, történetét vezető helyen közli. A szelektálás minden esetben gondos mérlegelés és széleskörű közvéleménykutatás eredménye, módszeresen kiértékelve mindazokat az értelmi elemeket, amelyek az emberiség gondolkodását befolyásolják és mindazokat a tényeket, amelyek a nemzetközi erőviszonyokat meghatározzák.

A Time 1956 emberének egy névtelen hőst választott, a magyar szabadságharcost, akinek komor elszántságot tükröző arca tetemrehívóan meredt az olvasóra, miközben fegyverét hóna alá szorította. 1957 embere: Hruscsov, fején a Kreml körvonalait utánzó korona, kezében jogarként a Sputnik – a Szovjetunió vezető nagyhatalmi állásának immár kétségbevonhatatlan bizonyítéka és szimbóluma. Egy év alatt nagyot változott a világ, száznyolcvan fokot fordult a közhangulat és planétánk kérdései új megvilágításba kerültek, megoldásukra új perspektívák nyíltak.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Az úr meghódítása olyan előnyt jelentett a Szovjetunió számára, mely alapjaiban megrengette az addigi fegyverkezési egyensúlyt. Kovács cikke a Szputnyik fellövése és pályára állítása előtt íródott ugyan, de az amerikai politikában megmutatkozó békülékeny jelek már jelezték a politikában bekövetkező változásokat. Az Útitárs elnevezésű mesterséges holdat 1957. október 4-én 22 óra 28 perckor indították útjára. Teller Ede szerint „nagyobb és fontosabb csatát veszítettünk el [az amerikaiak], mint Pearl Harbornál”. Az áttörést az jelentette, hogy a szovjetek megtalálták azt a technológiát, mellyel saját területükről közvetlenül tudtak atombombát indítani Amerika ellen.

Ha valaha szükséges volt, hogy józanul vélekedjünk és fegyelmezetten viselkedjünk, akkor most aztán tényleg itt az ideje, hogy a nemzetközi helyzetet mi is reálisan mérjük fel és a lehetőségeket tárgyilagosan értékeljük ki. Arra senki sem gondol közülünk – hiszem és vallom –, hogy a Nyugatot hűtlenül cserbenhagyja. Ellenkezőleg, a végzetes kihívás drámai pillanatában, amikor a sors órája ütött, félreérthetetlenül kijelentjük, hogy szolidárisak vagyunk az emberiség közös ügyével, a szabadság és demokrácia nagy eszméivel. De nem is olyan biztos, hogy a szabad világ a Kreml puskacsöve elé került és tehetetlenül ki van szolgáltatva a kommunisták kényekedvények. A mesterséges szovjet holdat a természet örök törvényei lendítették keringésbe a föld körül, a probléma csupán az volt, hogyan lőjék ki a világűrbe. Hruscsov azt állítja, hogy kontinensközi rakétát használtak erre a célra. A nyugati szakértőket először impresszionálta az orosz siker, politikusok és katonák beijedtek, három-négyévi előnyt adtak a Szovjetunióknak, ma már nyugodtabban ítélik meg a fegyverkezési versengést, és nem látnak különbséget a két nagyhatalom háborús potenciálja között.

A hisztéria elültével Nyugaton felülkerekedett az a vélemény, hogy a Szovjetunióval tárgyalni kell. Nem azért, mert erősebb, hanem azért, hogy a világ békéjét megóvják. Az államférfiak nem vesztették el a fejüket, a moralitás sokkal fontosabb tényező cselekedeteikben, mint gondolnók: őszinte a vágy, hogy az emberiséget megkíméljék a végső pusztulástól. A Kreml illetén megnyilatkozásait is komolyan lehet venni, tehát még egyszer határozottan megállapíthatjuk, amint azt a Látóhatár minden politikai írása kifejezésre juttatta, hogy háború a közeljövőben nem lesz, és a magyar kérdés megoldását véglegesen ki kell emelni ebből a perspektívából.

A másik faktumot is mindjárt hozzávehetjük: a Nyugat a mai helyzetben még annyira sem volna hajlandó egy vasfüggöny mögötti felkelést megsegíteni, mint azt a magyar forradalom esetében latolgatta. Az Egyesült Nemzetek tizennégy határozata végrehajthatatlan maradt; Kreml-koronával a fején és Sputnik-jogarral a kezében Hruscsov ma még inkább semmibe vesz mindenféle erkölcsi megbélyegzést, mint nagyratörő és kíméletlen pályafutása során bármikor. Mi maradt hát Kelet-Európa szerencsétlen országainak? Mit várhat a magyar nép a jövőtől sorsa jobbra fordulása érdekében?

A világpolitika alakulásától függetlenül, emigrációnk furcsa ötleteket szült a megoldásra. Az egyik „iskola” azt tanítja, hogy Kossuth-ként kell viselkednünk és a legkisebb alkuba se mehetünk bele, ha a nemzet a kiegyezést vállalja, akkor az új Deáknak otthon kell felállnia és a javaslatot megtennie. A maximalistáknak ez a csoportja változatlanul fõlszabadításban jelöli meg a feladatot, amihez persze nemhogy a maximális katonai segítséget, de a megértő diplomáciai konsziderációt¹⁹⁶ sem tudják biztosítani. A Nyugat részéről szabatosan soha meg nem határozott felszabadítás (Liberation) külső beavatkozást igényel, oly akciót, ami megdönti a kommunizmust és visszaadja a magyar nép önrendelkezési jogát, hogy maga választhassa meg azt a rendszert, amelyben élni kíván. A nyugati nagyhatalmak számtalanszor kijelentették, legutóbb Eisenhower a párizsi NATO-értekezleten ismételte meg, hogy nincs támadó szándékuk, háborúba akkor mennek, ha arra szovjet támadás rákényszeríti őket. Felszabadítás ezek szerint nem lesz, a belső erőfeszítéssel elérhető felszabadulás viszont éppen a magyar forradalom tragikus elbukásával vált illúzióvá.¹⁹⁷ De elvethetjük azt a feltételezésünket is, hogy a kommunizmus fellazulása, liberalizálódása hozza a megoldást. Tito nemzeti kommunizmusa sokszor merevebbnek bizonyult, mint Sztáliné, s volt olyan fejlődési szakasz a kommunizmus történetében, amikor a sztálinizmus groteszkül a titóizmusban teljesedett ki. A jugoszláv kommunista diktátor akkor követte el a nagy hibát, amikor rendszerének liberalizálódási törekvéseit elnyomta, ahelyett, hogy Gyilaszékkal kiegyezve megteremtették volna azt a szocializmust, amely a kelet-európai fejlemények nagyhatású katalizátora, a Harmadik Erő ideológiája és Kelet-Nyugat járható hídja lehetett volna.¹⁹⁸ Mao Tse-tung [sic] úgy

¹⁹⁶ Konszideráció=megegyezés

¹⁹⁷ Értve ezalatt a fegyveres felkelés útján bekövetkező rendszerváltoztatást.

¹⁹⁸ Milovan Gyilas *Az új osztály* című könyvében a kommunista országokban meghonosodott párt-nomenklatúrát tekintette az új osztálynak, mely hatalmát ugyanolyan módszerekkel biztosítja, mint a régi burzsoázia. Úgy látta, hogy az államszocializmus-államkapitalizmus, az új osztály által uralt társadalom történelmi kitérő csupán, amely vagy a kapitalizmus teljes restaurációjához, vagy társadalmi forradalomhoz, a valódi közösségi társadalomhoz vezet. Ezt a társadalmi forradalmat hiányolta Kovács Tito elutasítása alapján Jugoszláviában.

Ha valaha szükséges volt, hogy józanul vélekedjünk és fegyelmezetten viselkedjünk, akkor most aztán tényleg itt az ideje, hogy a nemzetközi helyzetet mi is reálisan mérjük fel és a lehetőségeket tárgyilagosan értékeljük ki. Arra senki sem gondol közülünk – hiszem és vallom –, hogy a Nyugatot hűtlenül cserbenhagyja. Ellenkezőleg, a végzetes kihívás drámai pillanatában, amikor a sors órája ütött, félreérthetetlenül kijelentjük, hogy szolidárisak vagyunk az emberiség közös ügyével, a szabadság és demokrácia nagy eszméivel. De nem is olyan biztos, hogy a szabad világ a Kreml puskacsöve elé került és tehetetlenül ki van szolgáltatva a kommunisták kényekedvének. A mesterséges szovjet holdat a természet örök törvényei lendítették kerítésbe a föld körül, a probléma csupán az volt, hogyan lőjék ki a világűrbe. Hruscsov azt állítja, hogy kontinensközi rakétát használtak erre a célra. A nyugati szakértőket először impresszionálta az orosz siker, politikusok és katonák beijedtek, három-négyévi előnyt adtak a Szovjetunióknak, ma már nyugodtabban ítélik meg a fegyverkezési versengést, és nem látnak különbséget a két nagyhatalom háborús potenciálja között.

A hisztéria elültével Nyugaton felülkerekedett az a vélemény, hogy a Szovjetunióval tárgyalni kell. Nem azért, mert erősebb, hanem azért, hogy a világ békéjét megóvják. Az államférfiak nem veszítették el a fejüket, a moralitás sokkal fontosabb tényező cselekedeteikben, mint gondolnók: őszinte a vágy, hogy az emberiséget megkíméljék a végső pusztulástól. A Kreml illetén megnyilatkozásait is komolyan lehet venni, tehát még egyszer határozottan megállapíthatjuk, amint azt a Látóhatár minden politikai írása kifejezésre juttatta, hogy háború a közeljövőben nem lesz, és a magyar kérdés megoldását véglegesen ki kell emelni ebből a perspektívából.

A másik faktumot is mindjárt hozzávehetjük: a Nyugat a mai helyzetben még annyira sem volna hajlandó egy vasfüggöny mögötti felkelést megsegíteni, mint azt a magyar forradalom esetében latolgatta. Az Egyesült Nemzetek tizennégy határozata végrehajthatatlan maradt; Kreml-koronával a fején és Sputnik-jogarral a kezében Hruscsov ma még inkább semmibe vesz mindenféle erkölcsi megbélyegzést, mint nagyratörő és kíméletlen pályafutása során bármikor. Mi maradt hát Kelet-Európa szerencsétlen országainak? Mit várhat a magyar nép a jövőtől sorsa jobbra fordulása érdekében?

A világpolitika alakulásától függetlenül, emigrációnk furcsa ötleteket szült a megoldásra. Az egyik „iskola” azt tanítja, hogy Kossuth-ként kell viselkednünk és a legkisebb alkuba se mehetünk bele; ha a nemzet a kiegyezést vállalja, akkor az új Deáknak otthon kell felállnia és a javaslatot megtennie. A maximalistáknak ez a csoportja változatlanul fölszabadításban jelöli meg a feladatot, amihez persze nemhogy a maximális katonai segítséget, de a megértő diplomáciai konsziderációt¹⁹⁶ sem tudják biztosítani. A Nyugat részéről szabatosan soha meg nem határozott felszabadítás (Liberation) külső beavatkozást igényel, oly akciót, ami megdönti a kommunizmust és visszaadja a magyar nép önrendelkezési jogát, hogy maga választhassa meg azt a rendszert, amelyben élni kíván. A nyugati nagyhatalmak számtalanszor kijelentették, legutóbb Eisenhower a párizsi NATO-értekezleten ismételte meg, hogy nincs támadó szándékuk, háborúba akkor mennek, ha arra szovjet támadás rákényszeríti őket. Felszabadítás ezek szerint nem lesz, a belső erőfeszítéssel elérhető felszabadulás viszont éppen a magyar forradalom tragikus elbukásával vált illúzióvá.¹⁹⁷ De elvethetjük azt a feltételezésünket is, hogy a kommunizmus fellazulása, liberalizálódása hozza a megoldást. Tito nemzeti kommunizmusa sokszor merevebbnek bizonyult, mint Sztáliné, s volt olyan fejlődési szakasz a kommunizmus történetében, amikor a sztálinizmus groteszkül a titóizmusban teljesedett ki. A jugoszláv kommunista diktátor akkor követte el a nagy hibát, amikor rendszerének liberalizálódási törekvéseit elnyomta, ahelyett, hogy Gyilaszékkal kiegyezve megteremtették volna azt a szocializmust, amely a kelet-európai fejlemények nagyhatású katalizátora, a Harmadik Erő ideológiája és Kelet-Nyugat járható hídja lehetett volna.¹⁹⁸ Mao Tse-tung [sic] úgy

¹⁹⁶ Konszideráció=megegyezés

¹⁹⁷ Értve ezalatt a fegyveres felkelés útján bekövetkező rendszerváltoztatást.

¹⁹⁸ Milovan Gyilasz *Az új osztály* című könyvében a kommunista országokban meghonosodott párt-nomenklatúrát tekintette az új osztálynak, mely hatalmát ugyanolyan módszerekkel biztosítja, mint a régi burzsoázia. Úgy látta, hogy az államszocializmus-államkapitalizmus, az új osztály által uralt társadalom történelmi kitérő csupán, amely vagy a kapitalizmus teljes restaurációjához, vagy társadalmi forradalomhoz, a valódi közösségi társadalomhoz vezet. Ezt a társadalmi forradalmat hiányolta Kovács Tito elutasítása alapján Jugoszláviában.

látszik azért hirdette meg a „hadd nyíljék minden virág” elméletét, hogy a kinyílt virágokat lekaszabolja. Gomulka egyedül aligha tud megállni, a tömegek bizalmát még bírja, az egyház türelmetlenül ugyan, de szintén állja még az egyezséget, belső átcsoportosulás nem is fenyegeti „kötéltáncos” politikáját: az igazi veszély a Kreml fokozódó türelmetlensége, ami egy napon véget vethet az egykor sok reményt nyújtó, biztató fejlődésnek.

Hallani olyan nyugati véleményt, hogy a Kreml a magyar forradalom miatt vonta vissza a népi demokráciák „saját utat járó” szocializmusának elismerését. Túlhaladt azon a ponton, ahol a Szovjet érdekei még megvédhetők lettek volna, s nehogy a liberalizálódás hosszú szárra eresztésével másutt is megismétlődjen a katasztrófa, intő példaként brutálisan eltiporták, a saját utat betiltották. Hruscsov az ifjabb Hearstnek 1957. november 22-én adott nyilatkozatában ezt a feltételezést megerősítette.¹⁹⁹

A magyarországi „válság”, a jugoszláv vagy a lengyel példa alapján megoldható lett volna, mondotta, de a „fejlemények váratlan fordulatot vettek... (Most) a magyarországi események szolgálnak intő példának a reakciós erőknél, hogy egy orosz, közmondással élve, addig ne rohanjanak neki a víznek, amíg nem fedezték fel a gázlót...” Tagadhatatlanul, egy liberalizált rendszerű Lengyelországgal és Magyarországgal, valamint a nemzeti kommunista Jugoszláviával, mint összefüggő tömbbel, ma más lenne Kelet-Európa. Az eredményes fellazulás azután más népi demokráciákra is kiterjedhetett volna, hogy fokozatosan ugyan, de végül is egy nap a rabnemzetek elnyerjék teljes szabadságukat és függetlenségüket.

A levert magyar forradalom negációiban több a fantázia, mint a felszabadítás, vagy a „kossuthi maximum” üres frázisaiban. Noha kedvezőtlenül befolyásolta a népi demokráciák politikai fejlődését és meglassította, ha teljesen nem is szüntette meg a liberalizálódást, egy bizonyos együttműködés – megfontolásból, a túlélésért – a tömegek és a kommunista rendszerek között azért mindenütt megállapítható. Magyar-

¹⁹⁹ Hruscsov a leszerelési tárgyalások előtt kijelentette, hogy sem a német, sem a kelet-európai kérdéssel nem hajlandó tárgyalni, a lefegyverzés kérdésével kapcsolatban folytatott tárgyalások csak akkor vezethetnek eredményre, ha a nyugati nagyhatalmak elfogadják a status quo-t. Hruscsov tehát a status quo-nak de jure való elfogadást minden tárgyalás előfeltételének tekintette.

ország az egyetlen csatlós állam, ahol a kommunista párt annyira elszigetelt, hogy hatalma kizárólag az orosz fegyverektől és az újjászervezett politikai rendőrségtől függ. Tömegbázisa, népi támogatása nincs, a jelenlegi háromszázezer párttag csupa opportunisták, akik állásukat vagy biztonságukat féltik, s Marosán dühöngései, artikulálatlan ordítózásai ijedelmüket, nem pedig erejüket bizonyítják.

Ázsia egyik vezető államférfiától tudom, akivel alkalmam volt a magyar kérdéssel hosszan és bizalmasan beszélgetni, hogy Hruscsovék büntudattal gondolnak a szabadságharc leverésére. („They have a guilty complex” – legalább ötször megismételte.)²⁰⁰ Azt viszont Hruscsov közvetlen kijelentései árulják el, hogy a Magyarországon adódott kínos helyzetből valahogy tisztességgel szeretnének kikerülni. A korlátlan hatalmú első titkár többször ajánlotta, hogy a Nyugat-Németországban állomásozó amerikai csapatok kivonása ellenében kivonná a szovjet erőket Magyarországról. Máskor szélesebb bázist ajánlott az egyezésre: Minden idegen csapat hagyja el Nyugat-Európát, akkor a szovjet haderő is kiüríti Kelet-Európát. Ennél az alkudozásnál a hangsúly nem annyira a feltételeken, mint magán a tényen – a kivonuláson – van, és a tét elsősorban Magyarország, amely súlyos kölönc a nyakukban.

A feltételek között a legfontosabb az a ki nem mondott szempont, hogy miként viselkednék a magyar nép, ha a szovjet csapatok elhagynák az országot? Moszkvában attól tartanak, hogy megismétlődne az 1956-os felkelés, talán még intenzívebben és fenyegetőbb kilendüléssel jobbra. Függetlenül attól, hogy ez a félelem jogos vagy sem, a biztosítékokat itt kellene okosan és meggyőzően felsorakoztatni. Az orosz agy

²⁰⁰ Kovács Imre a Szabad Európa Bizottság egyik osztálya segítségével több ázsiai és dél-amerikai országot látogatott meg 1957 őszén, tájékoztatva az ottani közvéleményt a Kelet-Közép-Európa-i és a magyarországi helyzetről. A Nemzetközi PEN kongresszus Tokióban tartotta ülését, ahol találkozhatott Japán miniszterelnökével, eljutott Indiába, ahol Nehru külügyminiszter közbenjárását kérte a magyar ügy érdekében. „Kértem, ha alkalma kínálkozik, magyarázza meg az oroszoknak, hogy jobban járnának egy útjára engedett, semleges, jóindulatú Magyarországgal, mint egy leigázott, elkeseredett nemzettel. Megígérte, hogy alkalomadtán felhossa a szovjet nagykövetnek, és mindenképpen megemlíti Hruscsovnak tervezett indiai látogatásakor” – írta Nehrunál tett látogatásáról.

különbözik a miénktől, az orosz gondolkodás, amely a nemzetközi kommunizmust és a szovjet imperializmust szülte, nem azonos a nyugati gondolkodással, s ha meg akarjuk érteni, megnyilatkozásai rendszerében kell megkísérelnünk. Kelet-Európa, gyorsított bolsevizálásában a legfőbb szempont kétségtelenül honvédelmi volt; Sztálin fordított cordon sanitaire-t,²⁰¹ afféle modem gyeput tervezett meglepetésszerű nyugati támadások ellen. Az atomhadászat korában ez a meggondolás elesik, bár a szovjet hadvezetés nem ejtette el teljesen a konvencionális stratégiát és ragaszkodik minden földrajzi pozícióhoz, amelynek katonai értéke van. Az engedményeket viszont két presztízs-szempont motiválja, az egyik politikai: a szabad választás azonnal kimutatná a kommunisták gyengeségét, tehát ellenzik; a másik gazdasági: ragaszkodnak a szocialista termeléshez, strukturális, változtatásokba nem mennek bele.

A magyar forradalom két feltételt teljesített. (1) Semlegesnek deklarálta az országot, amivel a „katonai ugródeszka” veszélyét megszüntette. (2) A gazdasági szocializmust meg akarta tartani, természetesen bizonyos korrekciókkal, mint például a szabad kezdeményezés kisebb üzemek és vállalatok alakítására: a szocialista nagyüzemeket munkástanácsok igazgatása alá kívánta helyezni. Ebben a programban a Kreml nem láthatott antiszovjet, vagy antikommunista tendenciákat vagy presztízs-vesztést, hiszen Lengyelországban és Jugoszláviában a kommunizmus karakteréhez tartozik mindkét engedmény. Felelős hazai körök, az egész úgynevezett harmadik utas Magyarország és az emigráció józan elemei, a forradalmi program következetes képviselői, ma is vallják és vállalják ezeket az elveket. A kompromisszum a szabadságjogok és a parlamentáris demokrácia kérdésében a legnehezebb. Sem a magyarság otthon, sem mi, idekint az emigrációban, nem adhatjuk fel a szabad élet legfontosabb biztosítékait, a demokratikus intézményeket és a parlamentáris kormányzást. Lehet-e ebben a kérdésben egyezkednünk?

Véleményem szerint, igen! A magyar nép sokat tanult a forradalomból, főleg pedig a szabadságharc leveréséből. Megtanulta, hogy országa hol fekszik, mik az erőviszonyok körülötte és a nemzetközi politikában, és elsősorban azt, hogy a maximalista frázisok mit érnek. A maroknyi megijedt kommunista párt és az ugyancsak maroknyi

²⁰¹ Cordon sanitaire=biztonsági övezet

reakciós és múltba néző jobboldali csoportok között ma a „harmadik erő” a legfontosabb politikai tényező Magyarországon. Egy nap Moszkvának realizálnia kell, hogy okosabb lenne ezzel a tényleges erővel megegyezésre jutni, mint az opportunistákból álló kommunista párttal, uralmuk biztosítására a meddő kísérletezést tovább folytatni, vagy az ellenforradalom ostoba meséjével a tényeket letagadni. A kompromisszum lényegében azt jelentené, hogy a hatalmat meg kell osztani a magyar nép és a kommunista rezsim között, aminek politikai kerete a felújított negyvenötös koalíció lehetne, a legalkalmasabb időben megtartott szabad választásokkal a tényleges, és stabilabb képlet kialakítására; gazdaságilag az ipar érintetlen szocialista struktúráját kiegészítené az életre keltett kisipar és középvállalkozás, a parasztság maga döntene a termelési forma és az üzemegységek kérdésében, a bankrendszert pedig átszerveznék a jelentkező igények kielégítésére.

Egy ilyen megoldást diplomáciai úton kellene a Szovjetunióknak javasolni és meg tárgyalni. Az Egyesült Nemzetek Szervezete a magyar kérdésben mindent megtett, ami az adott helyzetben lehetséges volt; a megváltozott viszonyok közepette egészen más módszerekre van szükség. Nagyon jó lenne, ha ezt éppen azok a nyugati barátaink értenék meg, akik a legtöbbet erőlködtek és segítettek ügyünkben. Nélkülük egy lépést sem tehetünk, erős Nyugat nélkül harmadik út egyszerűen nincs, de most a legjobban azzal segíthetnek, ha kiemelik a magyar ügyet a hidegháború kelléktárából és zárt ajtók mögött kísérelik megoldani. Meggyőződésem, hogy egy ilyen kísérlet az egész szabad világ helyeslésével és morális támogatásával találkozna, beleértve az el nem kötelezett (uncommitted) ázsiai és afrikai nemzeteket is.

Persze a megoldásig úgy kell viselkednünk, mintha semmi sem történnék: tovább kell folytatni a küzdelmet a kommunista terror-rezsim ellen! Harcoljunk szüntelenül népünk jogaiért és a bebörtönzöttek kiszabadításáért; egy pillanatra se feledkezzünk meg az üldözöttekről és a szenvedőkről, hiszen a háborúban sem hallgatnak el a fegyverek, amíg a fegyverszünetet meg nem kötötték.²⁰²

²⁰² Kovács Imre: A megoldás kompromisszum. Látóhatár 1958. 1. szám. 55. o.

MERRE TOVÁBB?

A Látóhatár folyóirat szerkesztősége 1958-ban kettéhasadt, s megalakult az Új Látóhatár²⁰³, mely első számában, az Állásfoglalás megjelentetését követően, a hazai Kortársban és az Élet és Irodalomban folyó egyoldalú vitával szemben megkísérelte a népi mozgalom, a népiség értékvilágának hiteles bemutatását, s írások sorát közölte *Vita a népi irodalomról* cím alatt. Elsőként Borbándi Gyula Újabb hajsza a népi írók ellen című írásában arra kereste a választ, hogy ez a „párthatározat erejű állásfoglalás” vajon miért üldözi „inkvizitori hévvel” a népi írókat?

1958 decemberében Kovács Imre *A népi mozgalom hőskora* című írásában képet rajzolt a falukutató mozgalom indulásáról, a népi írói tábor kialakulásáról, a harmadik út értelméről, a parasztpárt működéséről és a népi íróknak az ötvenhatos felkelésben játszott szerepéről.

A továbbiakban még sokan megszólaltak az Új Látóhatár ankétján. Különös figyelmet kapott Ignótus Pál kétrészes írása, mely ismét felidézte a népi-urbánus irodalmi vitát, annak ellenére, hogy a két tábor az eltelt évtizedben került a nyílt összecsapást. Az Új Látóhatár tanulmányai az 1958-as év végén, majd az 1959-es évben

²⁰³ Látóhatár címmel 1950 novemberében indították útjára a népi emigráció tagjai azt a folyóiratot, mely 40 éven keresztül, 1990-ig a külföldön élő magyarság legjelentősebb lapjainak egyike volt. 1958-ban a szerkesztők között személyes ellentétek robbantak ki, minek következtében Borbándi Gyula és Molnár József Új Látóhatár címen folytatta az eredeti elképzeléseknek megfelelő tartalommal megjelenő folyóiratot, míg Vámos Imre és Horváth Béla Látóhatár címmel egy mocskolódó, az emigráció belső ellentéteit kitergető lapot jelentetett meg pár évig. A tényekhez hozzátartozik az is, hogy Vámosék lapjának kiadását a magyar államvédelem finanszírozta, s 1962-ben mindketten hazatértek az emigrációból Magyarországra, szakítottak a népiekkel.

jelentek meg, s itthon újabb hullámát indították el a nemzeti demokraták elleni támadásnak. Mesterházi Lajos az Új Látóhatárban folyó vita kapcsán durva kirohanást intézett a népi mozgalommal szemben, felmelegítve és átvéve az urbánus vádakat Gömbös, az Új Szellemi Front és a magyar fasizmus ürügyén, személy szerint átkozva Illyés Gyulát, Németh Lászlót és Féja Gézát. Mesterházi a Népszabadság 1958. szeptember 23-i számának 6. oldalán, *Amit egy vita elárul* című cikkében megrendítő vádakat vágott a népi írók fejéhez Ignótus népieket alapjaiban elítélő írása kapcsán, melyben két évtized távolából Ignótus felidézte a népi írók és Gömbös Gyula miniszterelnök találkozását: „Olyan epizódja volt az a mozgalomnak, amelyeket (sic!) magyarázni vagy menteni lehet, de igazolni – tisztességes hazafi, mindazok után, ami azóta történt – meg sem próbálhatja. Ilyen politikai analfabétizmus, ilyen naivság – nincs! »Naivság«, amely a »népi« írók ürügyén Gömböst és a magyar fasizmust rehabilitálja?!...”

Az Új Látóhatár felbecsülhetetlen értékű feladatot teljesített azzal, hogy megszóltatta az emigrációban élő írókat és politikusokat, hiszen az írások kiteljesítették a népi gondolatról addig tudott történetet, s egyben útmutatóul is szolgáltak a hazaiak számára. A Népszabadság cikke és az egyéb reakciók ahhoz is hozzájárultak, hogy itthon egyre többen szerezték tudomást az Új Látóhatárról és az emigráns nemzeti-ekről.

Az egyik legfontosabb közlemény Szabó Zoltán tanulmánya volt, melyben az első világháborút követő egyetlen valóságos szellemi forradalmának a népi forradalmat tekintette. Írásában az emigráció népi eszmékhez tartozó szárnyának iránymutatásul jelölte ki, hogy a „belső kör” tagjai végezzék el a számvetés és az értékek felmutatásának műhelymunkáját, őrizték meg a „szekértábor” egységét, ne szóródjanak szét az „érvényesülés, igazodás, helyezkedés” lehetőségei között, s a „nagy számú export író-tól elkülönülve folytassák az egyedül érdemest, azt, amit a fentiekben igyekeztem, sebtében, összefoglalni” – írta Szabó.

Szabó Zoltán népi forradalma egy olyan társadalom eljövételét vizionálta, „amely nem osztályfogalmazásban nemzeti, dogmátlanul szocialista és magyarul emberséges.”

SZABÓ ZOLTÁN: NÉHÁNY SZÓ

A NÉPI FORRADALMISÁG MÚLTJÁRÓL ÉS JÖVŐJÉRŐL

Magyarországon az első világháború óta egyetlen valószínűségi szellemi forradalom volt: a népi forradalom. Ez a forradalom tulajdonképpen a zenében indult meg; amikor az irodalomban még a „Nyugat” folyóirat címe jelezte az évtized uralkodó eszmeáramlatait, ám az a fonográf-tű, amely Bartók és Kodály viaszhengereibe vágott, már új tájékozódási irányt jelölt meg: a legmodernebbet a legnépibben kutatta. Tudták, hogy a zene megújulásához a népdalon keresztül vezet az út, ahogy mi felismertük később, hogy az európai társadalomfejlődés beéréséhez a paraszti élet korlátainak lebontásán, földreformon keresztül vezet az út; enélkül minden „nyugatosság” felszíni. Bartók életművében Ady programja már fordított irányban érvényesült: új idők új dalai kitortek Dévényről, s a zenei népi forradalom vele világot hódított, miközben Kodály műve az országot alakította át: az „Éneklő Ifjúság” minden zeneakadémiai hangversenye egy-egy megnyert ütközetet jelzett. Ez a forradalom már a zenében is nemzeti forradalom volt, mondandóval a világhoz; népi forradalom volt, mondandóval a nemzethez, és proletárforradalom volt a szó agrárius, paraszti értelmében. Mindenképpen magyar forradalom volt, olyan kezdemény, amely az új szempontjait nem Magyarországra alkalmazta, hanem Magyarországon kereste. Azokra a kéziratlapokra, amelyekre a népi irodalom és a falukutatók munkái íródtak a vonalkázást a két zeneszerző keze vetette. A feladatoknak mind az alapvonalai, mind a méretei, mind a módszerei kirajzolva állottak előttünk.

Ki-ki munkához látott. Ki-ki úgy látott munkához, mint a magános küzdő, akinek eszébe se jut, hogy sereg van körülötte. Ki-ki úgy fogott munkájához, hogy személyes célok irányában haladva közelített az igazi cél felé, amely társainak munkáiból együttesen bontakozott ki, fokozatosan. A népi szépirodalomban a népi író tulaj-

donképpen a kedélyes népiességet és a népromantikát támadja meg, mindenki más-
képp: Kodolányi sötét igazmondással, Veres Péter okoskodó osztálytudattal, Tamási Áron a báj álöltözetében megjelenő moralitással. A harmincas évek legelején jelszavaink még szerények valának, de már gyakorlatiak: tagosítás veszteséges gazdálkodás ellen; telepítés egyke ellen; földreform feudalizmus ellen. A kibontakozó tartalomnak átmeneti formát Zilahy Lajos segítsége adott az „Új Szellemi Front” neve alatt. Az irodalmi irányzat – az ormánsági naplójával előljáró Illyés Gyula nyomán – politikai irodalmat teremtett, olyan méretűt, amelyhez fogható a reformkor óta nem volt magyar nyelven. Ennek a politikai irodalomnak két pólusa volt. Egyik a falukutató: ez Sárközi György érdeméből könyvtárrá szaporodó kötetekben fejezte ki azt a helyzettet, amelynek ismerete a népi forradalom, a nép kedve szerint való változás elengedhetetlen feltétele.²⁰⁴ A másik pólus a „Tanu” volt: ebben Németh László egyszemélyben vetette ki magából, darabokban és mozaikosán azt az utópiát, amelynek felvetése minden reális terv értelmes szolgálatának feltétele.²⁰⁵ A népi politikai irodalom alig egy esztendő alatt a Nemzeti Múzeum lépcsőkorlátjára lökte politikai vetületét, a Márciusi Frontot, amely a részletreformok programját forradalmi változás programjává emelte, és hogy Bibót idézzem, „kilenc évtized távlatából felidézte negyvennyolc szellemét”.

Ebben az időben a magyar humanizmus olyan egymástól különböző, de egyformán érdemes idősebb képviselői, mint Babits Mihály, Szekfű Gyula és Jászi Oszkár egyaránt ebben a népi forradalomban látták a reményt olyan magyar megoldásra, amely nem osztályfogalmazásban nemzeti, dogmátlanul szocialista és magyarul emberséges. Móricz Zsigmond vagy Szabó Dezső életműve az utánuk, de nem nélkülük támadt népi forradalmi mozgalomba természetszerűen beleépült, és a marxista és

²⁰⁴ Sárközi György 1936-ban indította útjára a Magyarország felfedezése című könyvsorozatot, melynek keretében megjelent Erdei Ferenc: *Futóhomok*, Féja Géza: *Vihar-sarok*, Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság* című szociográfiája.

²⁰⁵ Németh László 1932 őszétől 1937 elejéig összesen 17 füzetben jelentette meg az egymaga írta folyóiratát, a Tanut. A kibontakozó új irányzatban az irodalom „konzervatív forradalmát” látta, a nemzeti hagyománynak és a kor társadalmi igényeinek összefonódását.

freudista okoskodásokba befáradó József Attila is keresett vigaszt élete végén erre fele. Ugyanekkor a kommunista Révai József prágai könyve²⁰⁶ arra vallott, hogy a falukutatás meggyőzte, hogy a sommás marxista szociális struktúra-elképzelések Magyarországra nézve revideálandók, hogy a népi irodalomban az övével vetélkedő ideológia alakul, hogy ezt az ideológiát elvtársainak szövetségesül megnyerendő vetélytársként kell kezelniök, nem vezettetve félre magukat attól, hogy képviselői nem tudnak tudományosan gondolkodni, vagyis nem valóságot igazítanak elmélethez, hanem szemléletet alakítanak ki a valóság elemeiből. A népi-forradalmi irodalom fiatal olvasó-híveit, akik 1937-re múzeumkerti tömegékké váltak, 1938. március 15-én a lovasrendőrség szórta szét. Ám a mozgalom további politikai fejlődését a háború alatt tulajdonképpen nemcsak karhatalom és kormányhatalom bénította, hanem elsősorban vezetőinek nemzeti felelősségérzete: az Anschluss után az ország fenyegetett helyzete nem engedte meg olyan népforradalm sűrgetését, amely nemzetvesztéssel lett volna egyenértékű, s csak 1944 márciusát hozhatta volna előbbre.

Hűsz esztendő távlatából, amely nem történelmi – elvégre ezeket a sorokat ismert dolgokról, éppen azért vetem papírra, mert meggyőződése, hogy nem befejezett múltról szólok –, világosan láthatjuk, hogy a népi mozgalomban két eredendő és hitelesen magyar alkat váltotta egymást, ugyanazokban a személyekben. Az egyik a Petőfi-alkat, a másik az erdélyi alkat.²⁰⁷ A Petőfi-alkat 1937-ben és 1945 elején került felül, a frátergyörgyi a háború alatt, Rákosi „fordulatának” éve, és 1957 után. 1956-ban a kettő együtt jelentkezett, a jelenre inkább a frátergyörgyi realizmus érvényesült, a jövőre nézve Petőfi meg nem alkuvása ígérkezett. Ez a kettősség a népi mozgalom erőinek nemcsak megmaradását szolgálta az adott keserves helyzetekben,

²⁰⁶ Révai József 1937–39 között Csehszlovákiában a Dolgozók Lapja és a Magyar Nap munkatársa volt. Ekkor írta a *Népiség, demokrácia, szocializmus* című tanulmányát, melyet könyvformátumban Kállai Gyula neve alatt jelentettek meg magánkiadásban, 1943-ban Budapesten.

²⁰⁷ Fráter György az 1500-as években a török szultán és a Habsburg király között egyensúlyozva próbálta az Erdélyi fejedelemség függetlenségét elérni. Politikai gyakorlata az elveiben meg nem alkuvó, de a kompromisszumok legvégső határáig elmerészkedő taktika örök példája.

hanem logikusan következik az eszmei alapvetésből is, ahogy ez a népi irodalomban és a falukutatásban megmutatkozott. Ez a kettősség: engesztelhetetlen radikalizmus a nemzeti érdeket szolgáló társadalmi és gazdasági reformok területén egyfelől, realizmus minden olyan kérdésben, amely előnytelen európai földrajzi helyzetünkkel és szerény világpolitikai helyzetünkkel kapcsolatos, másfelől. A mozgalom Márciusi Frontot követő politikai vetületei is alkalmazták a társadalmi kérdésekben a merev forradalmiság, (a Nemzeti Parasztpárt 1945-ben alacsonyabb birtokhatárt kívánt a földreform tárgyalásain a kommunistáknál) egyéb kérdésekben a hajlékony kompromisszumos készség (a Petőfi-Párt Bibó István forradalom utáni manifestuma) e váltakozását. Maga a névváltás a forradalom alatt arra vallott, hogy a népi-szellemi erők az új helyzetben a népi forradalom folytatásának lehetőségét keresték, nem restaurációt, vagy pusztá részvételt egy új koalícióban.²⁰⁸

A reakció 1956 novemberétől megakadályozta, hogy a Petőfi Párt politikai esz-
közökkel dolgozzék a népi forradalom továbbvitelén.

Megakadályozta-e azonban azt, hogy a forradalmiságnak ez a magyar fajtája a lelkekben tovább éljen és a társadalomban tovább hódítson? A feleletet erre a kérdésre egy másik kérdés adja meg. Megakadályozta-e a Nemzeti Parasztpárt feloszlása a sztálinista totalitáriánizmus fellépésekor, hogy a népi forradalom eszméi, a népi írók aktív közreműködése nélkül, újabb és újabb híveket toborozzanak? Azt láttuk, hogy a könyveken kívül a toborzást e másfajta és radikális forradalmiság táborába Rákosi rendszere végezte el. Valahányszor skolasztikus dogmatizmusról tett tanúságot, a forradalmiság e dogmamentes magyar fajtája felé tolta az elméket. Az alkalmazott elméletek örökös hangoztatása, elméleteket meggyűlöltetve, e gyakorlatiasan forradalmár magatartás felé tolta a gondolkodó embereket. Minden új lépés a központi hatalom növelésére azt a magyar tervet és szemléletet tette áhítottá, amely forradalmi radikalizmust nem hatalomkoncentrációval öl meg, hanem önkormányzati decentralizációban éltet tovább. Minden elbürokratizált és tönkrement kolhoz a Kert-

²⁰⁸ A Petőfi Párt elnevezést Németh László javasolta 1956. november 1-én az újjáalakult Nemzeti Parasztpárt elnevezésének. Szabó Zoltánnak a névváltoztatással kapcsolatos okfejtése történelmi és eszmei távlatokat adott a párt új neve értelmezéséhez.

magyarországot tette kívánatosná minden olyan ember előtt, aki a múltban csak odáig megy el visszafelé, ahol jobb kiindulópontot talál a jövőhöz. Ami a kommunistákat illeti: ha a sztálinizmusból leninizmusra térés újra sztálinizmusba érést eredményez, az elméleteiben csalódott ember forradalmisága elébb-utóbb a nem marxista populizmus irányába fordul. Elvégre a népi forradalmiság, ha a szegényparasztság gondjainak nyomása alatt alakult is ki, alkalmasint közelebb áll a magyar munkások alkati hajlamaihoz az olyan munkáshatalomnál, amelyet nevükben mások gyakorolnak.²⁰⁹ Bátran mondhatjuk, hogy a népi mozgalom egyetemes érdekű mozgalom, s a parasztkérdésre nem azért összpontosította figyelmét, mert egyedül a szegényparasztság felé fordul, hanem azért mert ez a kérdés rekesztette el a magyar társadalom fejlődésének útját, a munkásság útját is, az értelmiség útját is, a teljesebb szabadság felé. A közelmúltban egyedül ez a mozgalom vetett fel olyan haladó, új terveket a jövőre, amelyekre diktatúra nem építhető.

Mindezekből szükségtelen végkövetkeztetést levonnunk azon kívül, hogy a népi irodalom felvetett eszméinek érvénye szükségképpen növekszik, módszereink sem évülnek el, sajnos a „szekértáboré” sem, külföldön sem. Mivel annak a nemzeti egységnek, amely forradalmi jelentkezésével olyan erő volt Magyarországon, pusztá hangoztatása semmilyen magyar műhelymunkát nem ihletett külföldön két hosszú esztendő alatt: a nagyobb feladatok nyilvánvalóan a szűkebb körre maradnak „a belső körre”. Ezért szükséges, hogy ennek tagjai – legalább az emigrációban – széjjel ne szóródjanak, az érvényesülés, igazodás, helyezkedés az ezekkel gyakorta velejáró „kompromittálódás vagy félrehúzódnás, meghasonlás és extravagancia lehetőségei” között és a nagyszámú export írótól elkülönülve folytassák az egyedül érdemest, azt, amit a fentiekben igyekeztem, sebtében, összefoglalni.²¹⁰

²⁰⁹ Emlékeztetek Püski Sándornak a Hazafias Népfrent megalakulása kapcsán írott javaslatára, melyben a Kádár kormányt a nép érdekében hatalmat gyakorló politikai alakulatként jellemezte, s vele szemben a nép által gyakorolt hatalom formáját, azaz – Szabó Zoltán megfogalmazásában – a népi forradalom továbbvitelét javasolta.

²¹⁰ Szabó Zoltán: Néhány szó a népi forradalmiság múltjáról és jövőjéről. Új Látóhatár 1958. 1. szám. 71. o.

A HAZAÁRULÁS ALAPOS GYANÚJA ÁLL FENN

Alig egy hónappal azután, hogy az államvédelmi hatóság összeállította a népi írókról született „Állásfoglalás”-sal kapcsolatos jelentését, újabb „vádíratot” terjesztett a pártvezetés elé. A nemzeti demokraták ideális megoldásnak látszottak az „ellenségkép” kialakításához, mivel szerteágazó társadalmi kapcsolataik révén az értelmiség különböző csoportjait is be lehetett vonni a képzelt összeesküvés elméletébe, illetve a nyugati kapcsolataik révén kiterjedt nyomozást és vészjósló koncepciót lehetett felépíteni rá. Az államvédelmi hatóság törekvését bátorították az MSZMP Politikai Bizottságának egyes tagjai által folyamatosan napirenden tartott kifogások, melyek a népi írók távolságtartását bírálták.

A népi írók ellen nem tudott a hatóság fellépni. Ismertségük, nemzetközi tekintélyük beláthatatlan következményeket okozhatott volna egy velük szemben folytatott eljárás során, melyet nem vállalt sem az erőszakszervezet, sem a politikai vezetés. Ugyanakkor az írók körül csoportosuló nemzeti demokraták, a politikai szervezők és gondolkodók megfelelő bűnbaknak látszottak. A Bibó Istvánék elleni eljárás még rutin feladat volt, hiszen nyíltan tartották a kapcsolatot a külföldi nagykövetségekkel, javaslataikat terjesztették, azaz megvádolásukhoz bőven állt rendelkezésre „bizonyíték”. A gazdasági-politikai konszolidáció előre haladtával azonban egyre nehezebb volt a vádemeléshez szükséges információkat összegyűjteni.

1958 januárjától kezdődően az államvédelem érdeklődése Püski Sándor és baráti köre felé fordult. Már 1957 tavaszán tervezték Püskiéket letartóztatását, internálásukat, s Bibóékkal párhuzamosan bíróság elé állításukat. Erre végül nem került még sor, de szisztematikusan gyűjtötték ellenük az adatokat. 1958 májusában a BM II/5.e alosztályán javaslat született arról, hogy nyissanak dossziét „a »népies« írók körében tapasztalható ellenséges tevékenység felderítésére és elhárítására. [...] A »népies« írók

»harmadikutas« ideológiájának az értelmiségi körökben való nagymértékű elterjedése igen komoly veszélyt jelent proletár diktatúránk további fejlődésére»²¹¹ – hangsúlyozta a javaslat. A találoán „Harmadikos” fedőnévvel megnyitott dosszié tartalmazza a népi írók és a körülöttük csoportosuló személyek megfigyelésének anyagát. 1961-ben a dosszié nevét „Ellenállók”-ra változtatták, jelezve, hogy a csoport már nem pusztán elméleti fejtegetéseivel, hanem cselekedeteivel is veszélyezteti a proletáriátus diktatúráját.

Változatos formában – telefon- és lakáslehallgatás, levelek felbontása és lemásolása, besúgók sokasága – próbált a belügy információt szerezni a magánlakásokon zajló beszélgetésekről, összefüvetelekről. Püskiék nem titkolták véleményüket baráti beszélgetéseiken, kitartottak a felkelés által elért eredmények megmentése mellett, tiltakoztak a proletárdiktatúra rendszere ellen, kiálltak a szovjet tömbtől való elszakadás gondolataért, hangoztatták a környező országokban élő kisebbségi magyarok megsegítésének erkölcsi kötelességét. A lakásokon, esetleg kávéházakban zajló beszélgetések, találkozók éltek a „mormogás jogával”, mást nem nagyon tehettek, mint egymás közt minden politikai kérdést megtárgyaltak, figyeltek egymásra, segítettek a bajbajutottakat, rendezvényeket szerveztek, melyek központi mondandója mindig a nemzeti érzés, a nemzeti kultúra ápolása volt.

Püski Sándor családja 1959-től került szigorú ellenőrzés alá, ami azt jelentette, hogy lakását és telefonját is lehallgatták, mozgását megfigyelték. Püski kikapcsolása fontos célnak látszott, közismert volt, hogy kiváló szervezőképessége van, s ebben nagy segítségére volt felesége is, aki szinte mindenről tudott, ami a városban történt. Az ő jóvoltából terjedt Budapesten kéziratban Veres Péternek az „Állásfoglalás”-sal kapcsolatos kiadatlan hozzászólása, sőt a visszatérésén gondolkodó Illyés Gyula *Új versek* című kötetének kéziratosa változatát is sokszorosította, s az kézzől kézre járt. A rendszer megtalálta célpontját, ahová lesújthatott.

²¹¹ Ellenállók-dosszié. ÁBTL, 0-11803/1, 34–35.

JELENTÉS ELLENSÉGES ELEMOK TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Tárgy A népi ideológia mögött megbúvó ellenséges elemek tevékenysége.

II/5-e alosztály Szigorúan titkos

Jelentés

Budapest, 1959. január 21.

Az 1958-ban az irodalom területén végzett operatív munkánk egyik jelentős eredménye a népi ideológia mögött megbúvó ellenséges elemek tevékenységének felderítése. Munkánk folytán a rendelkezésre álló különböző eszközökkel többoldalúan bebizonyosodott, hogy a fenti ellenséges tevékenységnek két fő góca van, amely dr. Tompa Kálmán orvos és dr. Püsky [sic] Sándor keramikus, önálló kisiparos személyéhez kapcsolódik. Nevezett személyek baráti köre a népi írók és más művészeti ágak jelesseiből [sic], levitézlett jobboldali politikusokból és különböző területen elhelyezkedő, államrendünkkel szembenálló elemekből áll. Ellenséges tevékenységük rendszeres, szervezett, tudatos és következetes. Irodalmi, művészeti, jobboldali politikai körökkel való szoros kapcsolataikat ügyesen felhasználják arra, hogy a politikai, kulturális életünkről rendszeresen friss információkat szerezzenek. Alkalmat teremtenek szűkebb és szélesebb körű eszmecserekre, ahová neves írókat, művészeket meghívnak, s itt lényegében a kormány politikájával szembeni taktikai elvet, magatartást vitatják meg, hangolják össze. Ezeken a megbeszéléseken keresztül és más különböző módszerekkel több jeles író és művészt a rendszerünkkel szembe állítják, a kormány ellen hangolják. Tevékenységüknel egyes esetekben a hazaárulás alapos gyanúja is fennáll.

Dr. Tompa Kálmán és Püsky [sic] Sándor ellenséges tevékenységével kapcsolatban az alábbi lényegesebb adataink vannak:

Dr. Tompa Kálmán 60 éves, nyugdíjas orvos. Magán-praxisa, feleségének kozmetikai szalonja van. Az irodalommal való kapcsolata családi eredetű, bátyja a két világháború között az erdélyi irodalom jeles lírikusa volt.²¹² Egyes írókkal való kapcsolata tehát a családi házból ered, idők folyamán ez a kapcsolat kiszélesedett. 1955-ben már úgy emlegetik, mint az írók orvosát, s követelik, hogy ilyen minőségben az államunk hivatalosan kinevezze, és részére megfelelő fizetést biztosítson. Kapcsolatai ma már kiterjednek az irodalom, a művészeti élet különböző területeire és jobboldali politikai körökre is.

Tompának a népi írók köréből rendszeres és szoros kapcsolata van: Féja Géza, Kodolányi János, Tamási Áronnal. Lazább, de bensőséges, meghitt kapcsolata van Németh László, Illyés Gyula, Szabó Pál, Veres Péterrel. A más irodalmi irányzatokhoz tartók közül Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Fodor József, Weöres Sándor, Zelk Zoltán, Illés Endrével. A Nemzeti Parasztpárt politikusai közül kapcsolata van: Gombos Imre, Püsky [sic] Sándor, Keresztury Dezsővel.²¹³ Más művészeti ágakból Tompa köréhez tartozik: Barcsay Jenő, Köpeczi Boócz László [sic], Korniss Dezső festőművész, Borsos Miklós szobrászművészt, Banovits Tamás, Fábry Zoltán filmrendezők, Bihari József, Tompa Sándor, Pécsi Sándor színművészek.

E széleskörű kapcsolat jellege látszólagosan az irodalom, művészet iránti rajongásból adódik, a valóságban azonban politikai alapokon nyugszik. Tompa rendelőjét, felesége kozmetikai szalonját főleg írók, művészek, azok hozzátartozói látogatják. A rendelő, a kozmetikai szalon igen alkalmas információszerzésre, politikai vélemények, nézetek kicserélésére, összehangolására, a politikai magatartás, a jeles művészek befolyásolásának, a taktikai elvek, gyakorlati tennivalók meghatározását szolgáló összejövetelek, találkozások legalizálására.

Több forrásból eredő adataink azt igazolják, hogy dr. Tompa Kálmán és családja a népi demokratikus rendszerrel szemben álló ellenséges elemek. Már az 1956-os ellenforradalom idején a lakásán jobboldali politikai erők összejöveteli helye volt.²¹⁴

²¹² Tompa Kálmán nagybátyja volt Tompa László erdélyi költő.

²¹³ Keresztury Dezső

²¹⁴ A Nemzeti Parasztpárt újjászervezéséről volt egy tárgyalás 1956 októberének végén.

Adataink szerint a Petőfi Párt megalakulása előtt Tompánál több olyan jellegű összejövetel volt, amely lényegében a megalakulás előkészítését szolgálta. Az ezt követő időkben Tompa magatartása, kijelentései ellenségesek, ma is rendszerváltásban bízik, reménykedik. A felesége múlt év augusztusában jött vissza Bécsből. Egyik bizalmas beszélgetésében feleségétől egy Bécsben élő személyről érdeklődött. Többek között megkérdezte tőle, hogy az illető személynek „nincs semmi reménye, hogy itt változik a helyzet?”. 1958 októberében Tompa bizalmas baráti körben politikai eszmecserét folytatott, ahol a rendszerváltásról volt szó. Határozottan kijelentette, hogy „a zsarnokságot sokáig fenntartani nem lehet”. Ez év január 9-én szintén bizalmas baráti körben Tompa barátja kifejti, hogy „most német-barát politikát kell folytatni, mert ez az elkövetkezendő három évben itt olyan népfront-politikai féle fog lenni, s ez felszámolja a régi rendszert”. A kiút szerintük az, hogy „kötni kell egy osztrák-magyar egyezményt. Meg kell egyezni Titóval, s ha ez meg van, a csehekkel is tárgyalni kell. Csinálni kell egy Közép-európai Uniót.” Tompa ezt a koncepciót helyesnek tartotta, rendszerünket „tróger-rendszernek” nevezte és kijelentette „ha ezek megvalósulnának virágzásnak indulna itt minden.”

1958. szeptember 6-án Tompáné egy szűk társaságban bizalmasan beszélgetett, politizált. Megállapították, hogy Kína erőszakkal vissza akarja foglalni Tajvant. Szerintük „hiába szólítják fel az amerikaiakat, úgysem lesz semmi eredménye. Legfeljebb a kínaiakra az amerikaiak ledobnak néhány atombombát és megoldódik a kínai kérdés.” Ezen a beszélgetésen nagyon dicsérték a nyugati életformát, s a mi helyzetünket nagyon elmaradottnak ítélték.

Dr. Tompa Kálmán a népi demokratikus rendszerünkkel szemben rendszeres, szervezett ellenséges tevékenységet fejt ki. Mint orvosnak, paciensei főleg írók, művészek, kulturális területen dolgozók, azok hozzátartozói. Az orvosi ellátást ügyesen felhasználja az információszerzésre. Betegeit kikérdezi családi, munkahelyi, kultúrpolitikai problémákról. Feltűnően érdeklődik jeles írók múltja, jelenlegi problémái iránt. A kapott információk egy részét ügyesen tovább adja. Ezen keresztül nemcsak tájékoztat, hanem igyekszik befolyásolni egyes írókat és művészeket. Szűk körű politikai eszmecserére időnként lakására meghív különböző személyeket.

Megbízható adataink szerint a múlt év augusztus elsején Tompát felkereste Fábián Zoltánné, akitől érdeklődött munkahelyének problémái iránt, majd megkérdezte „mit tud a Pen-Club választásáról.” Beszélgetésükhöz Fėja Géza kapcsolódott, aki elmondta a Pen-Club ülésének lefolyását, felsorolta az elnököt, alelnökök neveit, s erre Tompa megjegyezte „hatból öt zsidó.”

A múlt év nyarán Bölöni György elvtárs Remenyik Zsigmondot hívta meg beszélgetésre. Remenyik ezzel kapcsolatban tanácsot kért Tompától. Tompa lelkére kötötte, hogy addig semmi esetre sem menjen el, amíg Fėjaával meg nem beszél. Tompa Fėjaával találkozáva szóba hozta ezt az esetet, mindkettejüknek az volt a véleménye, hogy „Remenyiket be akarják fonni, mint Fodor Józsefet”. Szerintük Bölöni hívásának ez volt a célja.

Megbízható adataink szerint a múlt év augusztus 27-én Tompát a rendelőjében felkereste Szokolay Sándor, a rádió egyik dolgozója. Szokolay elmondta neki, hogy ő háttérbe van szorítva, mert a művészeti díjak odaítélésénél nem a művészi, hanem a politikai szempontok a mérvadók. Ő viszont nem hajlandó lefeküdni a rendszernek. Szóba került Szabó Ferenc zeneszerző is. Szokolay elmondta róla, hogy őt is nagyon háttérbe szorítják, egyik alkalommal elment Kádár elvtárshoz, s ott az előszobában leültették, jól megvárakoztatták. Tompa feltűnően érdeklődött, hogy mikor történt ez, majd elmondta Szabó Ferencről a véleményét. Szerinte „nagyon tehetséges, de nincs ereje, nincs ellenálló-ereje.”

Szokolay közölte azt is, hogy Fasangot kirúgták a Művelődésügyi Minisztériumból. Tompa rögtön rákérdezett, tisztázta a nevet, megkérdezte Fasang vagy Farsang? Szokolay kijelentette azt is, hogy most irtó nagy baj van a minisztériumban, most egy darabig, de ez már a véget jelenti. Erre Tompa így válaszolt: „irtó lassan érik, a dolgok nagyon lassan érnek.” Szokolay cinikusan beszélt a szovjet zenéről, lebecsülően a szovjet technikáról, ugyanakkor magasztalta a nyugatot. Bizalmasan közölte még Tompával, hogy az ÁVH 3000 forinttal le akarta pénzelni, megvásárolni, amit ő visszautasított. Tompa a Szokolaytól hallottakat bizalmas beszélgetésekben, kiszínezve továbbadta.

Megbízható adataink igazolják azt is, hogy Tompa Kálmán a népi írók ideológiai nézeteinek nyilvános vitájának megindítása után igen aktív volt. Rendelője, lakása

találkozási, összejövetei helyül szolgált a párt állásfoglalásaival egyet nem értőknek, íróknak és más személyeknek. E problémáról számos alkalommal bizalmas eszmecserét folytattak. 1958. július 28-án Tompa rendelőjében bizalmas beszélgetést folytatott Fėja Gézával. A vitát a népi írók elleni koncentrikus támadásnak tekintik. Ezzel kapcsolatosan Tompa kijelentette: „mindent megpróbálnak, de ha nem érnek el eredményt, akkor abbahagyják... és csinálják a koncentrikus támadást, az ellenkezőjét fogják elérni”. 1958. július 29-én ugyanerről a kérdésről Tompa kifejti: „attól, hogy lenyomják a népi íróknak a fejét, attól nem lesznek tehetségesebbek, a zsidó írók... úgyhogy nem fognak elérni semmit, csak azt megtehetik, hogy irodalom nélkül lehet élni.”

Fėja Géza a párt népi írókkal kapcsolatos állásfoglalására elkészítette válaszát. Mielőtt azonban elküldte volna, augusztus 28-án Tompa lakására egy társaságot összehívott, s ez előtt a társaság előtt Fėja írását felolvasta és megvitatták.

A múlt év őszén Tompa huzamosabb időre lement a Balaton mellé. Ezt megelőzőleg azonban megbízható, de nem ellenőrzött adataink szerint felkereste a leányfalusi lakásán Szentiványi Kálmán író. Látogatásának célját azzal indokolta, most utazik a Balatonhoz, találkozni fog Illyés Gyulával és a többi népi íróval, szeretne nekik friss és pontos információkat vinni a jelenlegi irodalmi, irodalompolitikai problémákról. Szentiványit megkérte, hogy erről tájékoztassa őt.

[...]

Dr. Püsky [sic] Sándor, 47 éves keramikus, önálló kisiparos, jogi egyetemet végzett.

Már fiatal korában kapcsolatba került Kovách Aladár íróval, kritikussal, akinek széles körű kapcsolatai voltak a múlt rendszerben.²¹⁵ Horthynak távoli rokona volt. Kovách volt a Turul Bajtársi Szövetség szellemi irányítója, később az Imrédy-párt ideológiai vezetője, 1944-ben a Nemzeti Színház igazgatója. Egyoldalú, nem ellen-

²¹⁵ Kovách Aladár Püski Magyar Élet Kiadójának lektora volt 1939-1941 között. Sokat segített Püskinek kiadója felépítésében, ám a Püski kiadó kiadáspolitikájának alakításához, s főként Püski nézeteinek kialakulásához nem volt köze. Az államvédelemnek kellett egy a nemzetiszocializmushoz, a nyugati titkosszolgálatokhoz köthető szál a vádakhöz.

őrzött, de megbízható adatunk van arra, hogy Kováchot a francia titkosszolgálat beszervezte.

Kovách még a felszabadulás után hosszú ideig itthon bujkált, érintkezett Püskyvel [sic] is, majd kiszökött nyugatra, a Szabad Európa Rádió munkatársa lett. A felszabadulás előtt Kovách ötlete volt az úgynevezett Püsky-féle [sic] könyvkiadó létrehozása. Hosszú ideig Püsky [sic] szellemi rányitója volt.

Püsky[sic], mint könyvkiadó tulajdonos igen széleskörű kapcsolatot teremtett. Ez a kapcsolat kiterjedt a jezsuita vezetés alatt álló ifjúsági szervezetektől a népi írók mozgalmán keresztül, a fiatal szocialista írók csoportjában részt vevő személyekig. Püsky [sic] nézeteire már akkor az úgynevezett „fajmagyar” elmélet, a „harmadik út”, a „külön magyar út”, egyszerre antifasiszta és antibolsevista elméletek a jellemzőek. A konzekvensen antiszemita nézetei jó ajánlólevelet eredményeztek ahhoz, hogy Szabó Dezső bizalmába férkőzzön, már ekkor igen jó viszonyba került Németh Lászlóval, Veres Péterrel, Sinka Istvánnal, Erdélyi Józseffel és általában a népi írókkal. Németh László és családja 1945 nyarán Békésen nála talált menedéket.

A felszabadulás után Püsky [sic] belépett a Nemzeti Parasztpártba, annak jobboldalához, a Kovács Imre féle vonalhoz tartozott. Az előzőleg szerzett baloldali kapcsolatait ügyesen felhasználta, igazolták, a kiadóját megtarthatta. Ebből is látható, ami Püsky [sic] politikai tevékenységére általában jellemző, hogy egyszerre több vasat tart a tűzben, azért, hogy a megfelelő időpontokban ezeket a kapcsolatokat felhasználja, önmagát mentse. Az infláció alatt vidéki kapcsolatai útján nagy mennyiségű élelmiszert szerzett. A jövedelem nélkül éhező írókat élelmiszer-előlegekkel támogatta. Ezen keresztül nagy értékű kiadói jogokhoz jutott, felmérhetetlen haszonnal járó üzleteket bonyolított le. Már ezt az időszakot ügyesen felhasználta arra, hogy jeles írókat lekötöztessen, magához láncoljon.²¹⁶

²¹⁶ Tudatos lejárata, hiszen Püskinek már a háború előtt és alatt is szerződésben rögzített kiadói kapcsolata volt a népi írók jelentős részével. Sokan Püski révén tudtak megélni a háború alatt és után, mivel rendszeresen fizette honoráriumukat. Püski Sándor és felesége roppant precízen vezette a kiadó könyvelését, hagyatékában megtalálhatóak az írókkal kötött szerződések és a nekik átadott összegek elismervényei.

Püsky [sic] Sándor harmadik utas politikai elképzelésének megvalósításáért a felszabadulás után következetesen küzdött. A disszidált Kovács Imre elsősorban Püskyvel [sic] és körével igyekezett a kapcsolatot tartani. Püsky [sic] 1950-ben Zsigmond Gyula köré, Kristó Nagy, Somogyi Béla és Szíjjártó bevonásával a fordulat előkészítésére próbált ideológiai élcsapatot szervezni. Röpcédula kiadását tervezte. Tevékenységéről az illetékes hatóságok idejében tudomást szereztek.²¹⁷ Ekkor megijedt és visszahúzódott.

1956 nyarán Püsky [sic] elérkezettnek látta az időt, hogy újra politikai porondra lépjen, hozzáfogott egy kiadói szövetkezet megszervezéséhez. Körlevelet írt 10 jeles népi íróknak, amelyen keresztül igyekezett őket tervének megnyerni. Levelében a saját és a többi hallgató jobboldali író helyzetéért a rendszert vádolta. Politikai célját a következőképpen határozta meg: „ellenségei vagyunk a diktatúrának, a parasztság elnyomásának, a kisipar szétzüllesztésének, a rossz tervgazdálkodásnak”. Az írók sérelmeinek orvoslását abban látta, hogy „legyenek az írók önellátók, ne kérjék az állam támogatását, legyen kapcsolatuk a közönséggel, ne legyenek továbbra is kiszolgáltatva hivatalos szerveknek”.²¹⁸ A kiadói szövetkezet az ellenforradalom miatt nem tudott létrejönni.

Püsky [sic] az 1956-os ellenforradalomban igen aktív tevékenységet fejtett ki. Részt vett a Nemzeti Parasztpárt, illetve a Petőfi Párt szervezésében, a Városligeti gyűlés egyik szervezője volt, őt itt a „szellemi tanácsadó testület” titkárává választották. Ezt követően rendszeresen részt vett a Petőfi Párt vezető szerveinek ülésein. Szoros kapcsolatban volt Zsigmond Gyulával és Bibó Istvánnal a Petőfi Párt államminiszterével.

Bibó István 1956. november 4-én hajnalban kiáltványának szövegét telefonon leiktálta Zsigmondnak. Zsigmond rögtön továbbította Püskynek [sic]. Ezt követően

²¹⁷ Püski ennek az akciónak a megghiúsulásától számítva sejtette, hogy Kristó Nagy az államvédelem besúgója.

²¹⁸ Püski Sándor 1956 augusztusában kezdte el szervezni a kiadói szövetkezetet, s Hegedüs András miniszterelnök megígérte annak engedélyezését. Hegedüs azt javasolta, hogy Gerő Ernő jugoszláviai látogatása után térjenek vissza rá, ám a felkelés kirobbanása miatt erre már nem került sor.

a kiáltványt sokszorosították, feltehetőleg a Theológián. Püsky [sic] két fia az ellenforradalom alatt a Theológián tevékenykedett, minden valószínűség szerint a sokszorosítást ők végezték el, s ez is indító oka volt disszidálásuknak.²¹⁹

Adataink szerint Püsky [sic] az ellenforradalom fegyveres leverése után – bízva a koalíciós lehetőségekben – a Petőfi Pártban továbbra is tevékenykedett. Amikor a koalíciós elképzelések szertefoszlottak, Püsky [sic] vezetésével újra elővették és kidolgozták a „Magyar Írás Szövetkezet” könyv és lapkiadó tervezetét, s hozzáfogtak annak megszervezéséhez. Püsky [sic] sokszorosított íveken előfizetőket, illetve részvényeseket toborzott, hosszú ideig azon fáradozott, hogy a kormánytól erre engedélyt kapjon. Természetesen a szövetkezet vezetője, ő, Püsky [sic] lett volna. A szövetkezés célját a következőképpen fogalmazta meg: „az anyagi érdekelttség mellett elsősorban a kommunista könyvkiadás monopóliumának megtörése”. A könyv és lapkiadó szövetkezet engedélyezésének ügye Püsky [sic] befolyására állandó feltételként szerepelt a népi írók részéről a párttal és a kormánnyal való együttműködés kérdésében.

Megbízható, ellenőrzött adataink szerint Püsky [sic] Sándor ma is a népi demokratikus rendszerrel szembenálló ellenséges személy, aki rendszeres, szervezett tevékenységet fejt ki ellenünk. Szoros kapcsolatot tart jobboldali politikusokkal, több jeles népi íróval. Ezeket részint mint régi könyvkiadó tulajdonos kötelezte magához, másoknál behízelegte magát. Elérte azt, hogy többen nélkülözhetetlen tanácsadójuknak tartják, pld. Veres Péter, Remenyik Zsigmond. Ellenséges tevékenysége abban áll, hogy a vele kapcsolatban álló jeles írókat ügyes módszerekkel igyekszik a párt s a kormány politikájával szembeállítani, ellenünk hangolni. Püskynek [sic] kiforrott politikai koncepciója van, s következetesen törekszik ennek érvényre juttatására, s a vele kapcsolatban lévő tekintélyes írókat felhasználja saját politikai céljai eszközéül.

Püsky [sic] szerepe a népi írók politikai befolyásolásában az 1956-os ellenforradalom után is igen jelentős volt. 1957 elején, amikor is kül- és belpolitikai szempontból egyaránt jelentős volt általában az írók, de különösen a népi írók állásfoglalása, ma-

²¹⁹ A Püski fiúk nem vettek részt Bibó Nyilatkozatának sokszorosításában, s nem ez volt disszidálásuk oka. (Püski István szóbeli közlése)

gatartása, Püsky [sic] minden befolyását latba vetette, hogy a népi írók ne támogassák a kormányt. Ebben az időszakban az ő koncepciója a következő volt: a népi írók a Kádár-kormányt ne támogassák, tanúsítsanak passzív magatartást. Ne írjanak kormányellenes cikkeket, lépjenek be az irodalmi tanácsba és írjanak a Kortársba, ennek ellenében kérjék a „Magyar Írás Szövetkezet” megalakulásának engedélyezését. Későbbiekben Püsky [sic] értékelve ezt az időszakot, komoly hibának tartotta, hogy a jeles népi írók nem vettek részt az irodalmi tanácsban. Ennek okát abban látta, hogy Németh Lászlót nem informálták kellően, ezért nem adott határozott választ az irodalmi tanácsba való részvételre. Németh magatartása befolyásolta Veres Pétert és Illyés Gyulát is. Szerinte e hibából adódott az, hogy [a népi írók] az irodalmi kibontakozáson kívül maradtak, s a teret átengedték a Bölöni György, Sándor Kálmán féle társaságnak. Ezért főleg Illyés Gyulát hibáztatta. Illyés másik súlyos taktikai hibájának tartja Fodor József elleni – párizsi nyilatkozat miatt – éles támadását. Ezzel Fodort teljesen megvadította és a kommunisták szövetségesévé tették.²²⁰ Püskynek [sic] tehát az fáj, hogy a népi írók egységesen nem fogadták el az ő koncepcióját.

Püsky [sic] véleménye a legutóbbi időben az, hogy módot kell találni a megszólalásra, szerinte Féja és Tamási is ezt akarja, csak közöttük nagy a szakadék. Féja mindenkit megmar: Illyést, Némethet, Sinkát, Tamásit, mindenkit a kommunistákkal való együttműködéssel vádol. Az együttműködést viszont ő szeretné megteremteni.

²²⁰ Fodor József költő, a Les Lettres Francaises című lapnak adott, 1956. november 29-i számában megjelent nyilatkozatáról van szó, melyet Illyés helytelenített, s miatta támadta Fodort. Fodor nyilatkozatának a szövege a következő volt: „Kifejezésre juttatván egyetértésemet a francia írók Nemzeti Bizottságának felhívásával, kíváncsnak tartom, hogy a francia írók eme nyilatkozata, amelyben – francia hagyományokhoz híven – állást foglalnak a szellemi dolgozók védelmére, erősítse meg a magyar írók és a haladó francia írók közti kapcsolatokat, és a magyar íróknak a haladó francia írók iránti bizalmát. Azt is kívánom, hogy hazánkban az írók közössége a gondolat szabad hagyományait szolgálja minden olyan irányzattal szemben, amely szabad hagyományainkkal ellenkezik, és az ellenforradalmat szolgálná. Biztos vagyok benne, hogy ezt minden magyar író aláírná, mivel nem akarják sem az ellenforradalmat, sem a fasizmust.”

Éppen ő, aki megbontja a népi írók egységét, mert elkülönülési szándékával befolyással van Kodolányira, Tamásira, Sinkára is. Ezért nagyon örült, amikor Fáját a Juhász Gyuláról szóló írása miatt támadták. Kijelentette: „jól jött a Féja elleni támadás, mert ezzel visszaverték a karámba. Az utóbbi időben úgyis sokat mászkált Dernői-Kocsissal meg Mesterházyval. Most legalább rájön arra, hogy a népi írók csak magukra számíthatnak.”

Az 1957-es év őszén bizalmas körben kifejtette, hogy a kormány politikája enyhülni fog. Keresni fogják az együttműködést, főként a népiekkel. Először majd a régi „utitársakat”, a „kiszolgálóikat” vonultatják fel, pld. Erdei Ferencet. Ez szerint azért jó, mert Erdei Sándornak nem lehet semmilyen baja.

Szerinte később további enyhülés remélhető, s akkorra meg kell lennie a népi írók egységének, nem ellenzékieskedés kell, de egységes fellépés, minél több engedmény, lehetőség kicsikarása. Mint mondotta: „elvi engedményt nem kell tenni, a kormányt nem kell kiszolgálni, de teljes visszavonulás helyett oly mértékben kell részt venni az irodalmi életben, hogy ez a részvétel biztosítsa a műveik saját folyóiratban, s saját kiadónál (Püsky [sic] kiadójánál) történő megjelenését.” Az irodalmi tanácsban javasolja, hogy a legjelesebb népi írók foglalják el a helyeket, nem kell belenyugodni abba, hogy a közepszerű népi írókat bekapcsolta a kormány.

Püsky [sic] Sándor 1958. január első napjaiban részt vett a Tompa Kálmán által rendezett úgynevezett születésnap vacsorán.²²¹ Ehhez hasonlóan kisebb méretekben Püsky [sic] 1958. október 1 és 4-e között születésnap ünnepségeket szervezett, meghívott több népi író, parasztpárti politikust, ezek családtagjait. 1958. január 23-án a párt politikájáról Püsky [sic] bizalmas körben a következőket mondta: „mindent ugyanúgy csinálnak, mint azelőtt, nem lehet számítani megbékélésre”. Az Élet és Irodalommal kapcsolatosan kijelentette „a legutóbbi számot átnéztem, 32 szerző közül 28 zsidó”. 1958. február 21-én az akkori vitával kapcsolatosan azt mondta „zsidó ügy az egész.”

²²¹ Tompa Kálmán 60. születésnapja alkalmával három napon keresztül látta vendégül esténként barátait, 1958. január 3-4-5-én.

A népi írókról szóló pártállásfoglalással kapcsolatosan Püskynek [sic] az a véleménye, hogy „nem érdemes úgy a vitában részt venni, hogy az ember nagy engedményeket tegyen a kommunistáknak. Hagyni kell, hogy a kommunisták állásfoglalása ellenvélemény nélkül maradjon”. A vitához hozzászólni akarókat ugyancsak ilyen szellemben figyelmeztette: „ne engedjenek, mert a vita elkezdésével és folytatásával olyan helyzet állt elő, hogy a kommunista irodalompolitikai nehezen térhet ki a népi írók válaszána közlése elől. A vita felszínessé, meddővé vált. Ugyanakkor a közönség szinte fenyegetően követeli a népi írók álláspontjának nyilvános közlését, ez viszont kényes helyzetet fog teremteni, mert a népi íróknak az igaza nyilvánvaló lesz, így a vita rendezői önmaguk csapdájába esnek.”

A leírtakból látható, hogy Püsky [sic] ravasz, rugalmas politikát folytat, ügyesen igyekszik befolyásolni a népi írókat a háttérben. Minden esetben elvi engedmény nélküli magatartást kíván a párttal és a kormánnyal szemben, a „harmadik utas” ideológiai nézete lehető legteljesebb megőrzése és átmentése mellett. Több népi író: Veres Péter, Féja Géza, a párt állásfoglalására elkészített válasziratait, annak vonalát előre ismertette, egyeztetette Püskyvel [sic]. Így Püskynek [sic] módjában volt ezekben a kérdésekben is befolyásolni a nevezett írókat. Egyes népi írók – Féja Géza, Veres Péter, Remenyik Zsigmond – Püskyt [sic] mindenről tájékoztatja és tanácsot kérnek tőle abban, hogy bizonyos kérdésekben milyen álláspontot foglaljanak el.²²² Püsky [sic] ezeket az alkalmakat ügyesen felhasználja a saját elképzeléseinek érvényre juttatásához, a neves írókat pedig a kormány politikájával való szembe állításhoz. Ezt a tevékenységét következetesen és tudatosan folytatja napjainkban is.²²³

²²² Püski Sándor valóban kapcsolatban állt mindegyik népi íróval, ám azok befolyásolására nem volt képes. Egyrészt Püski alaptermészetéből adódott, hogy inkább a háttérbe húzódott, figyelő, szemlélő típusú ember volt, másrészt a népi írókat nagyon nehéz volt befolyásolni.

²²³ Ellenállók-dosszié. ÁBTL, 0-11803/1, 124. o.

MÚLT, JELEN, JÖVŐ EGY VALLOMÁSBAN

Hollós Ervin rendőrnagy alezredes már 1957 nyarán internálni szerette volna Püski Sándort, de nem kapott rá engedélyt. A politikai nyomozó hatóság 1958 májusában állított fel csoportdossziét „a népies írók körében tapasztalható ellenséges tevékenység felderítésére és elhárítására”. A dossziét „Harmadikosok” néven nyitották, utalva a nemzeti demokraták harmadik utas politikai elképzeléseire. 1959–1960-ban a Püskiék elleni nyomozás lelassult. Bár a megfigyelések, lehallgatások, kiértekelések tovább folytatódtak, a belügyesek nem kezdeményeztek, a politikusok pedig nem szorgalmaztak határozottabb fellépést ellenük. 1961 tavaszán a „Harmadikosok” elnevezésű dossziét „Ellenállókra” keresztelték át. Az addig csak rendszerbomlasztónak ítélt eljárást kriminalizálni igyekeztek, már szervezetté nagyították az ismerősök összefüggéseit, s feltételezték, hogy eszmecseréik mögött államellenes összeesküvés szándék rejlik.

Az 1962. márciusi letartóztatásuk azonban elcsúszott bizonyult. A bizonyítékok sehogy sem akartak összeállni. Püski Sándor a per korabeli értékelésekor azt emelte ki, kihallgatói a tudomására hozták, hogy az ellene indított eljárás nem terjed ki a népi írókhoz fűződő kapcsolatára. A per során mégis rendszeresen szóba kerültek azok a tények, melyek Püskinek a népi írókkal való kapcsolatára utalt.

Püski visszaemlékezése szerint az első meghallgatásakor tudomására hozta kihallgató tisztje: „Nézze, mi tudjuk, hogy nem maguknak kellene itt lennie, hanem az író barátaiknak, de tudja, ez politika, hozzájuk nem nyúlhatunk, s ezért kerültek sorra maguk.”

Két hónapos vizsgálat után az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés helyett összeesküvésre irányuló szervezkedés bűnében ítélték el Püskiéket. Püski négy

és fél év börtönben letöltendő büntetést kapott., ám 1963 tavaszán, az általános amnesztia során kiszabadult.

A tárgyalást követően egy államvédelmis tiszttel azzal bízta meg Püskit, hogy a népi mozgalom történetéről, a vele szemben lefolytatott eljárásról írja meg véleményét, hogy az egy későbbi fellebbezés során felhasználható lehessen.

Püski eleget tett a felszólításnak, s részletes tanulmányban foglalta össze a nemzeti demokrata mozgalom történetét kialakulásától az 1956-os felkelésig. Mivel időközben a Gyűjtőfogház könyvtárába helyezték munkára, így lehetősége volt írógéppel megírni „vallomását”.

Püski Sándor autentikusan tudta összefoglalni a nemzeti forradalom és ellenállás történetét, hiszen szinte indulásától fogva részese, alakítója volt annak. Azt nem tudni, hogy az államvédelem mit kezdett a tanulmánnyal, de a Püskinél megmaradt példány alapján pontosan bemutatatható, hogy mi is volt a nemzeti demokraták véleménye saját múltjukról, jelenükről és jövőjükéről.

VALLOMÁS A NÉPI MOZGALOMRÓL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

AZ ELLENEM LEFOLYTATOTT BÜNTETŐ ELJÁRÁSRA

Az elmúlt 25 év alatt a népi mozgalomban sokszor szóba került, hogy rendszerbe kellene foglalni a mozgalom eszméit, meg kellene szerkeszteni részletesen a mozgalom célkitűzéseit, a programját. Hiába volt azonban a mozgalom bábai között annyi neves író, erre nem került sor. A Márciusi Front ugyan már 1937-ben összefoglalta néhány pontban a legsürgősebb követeléseket, de indulása korai volt, és nem is önálló pártként indult, hanem a baloldali pártokat összefogó politikai mozgalomként.²²⁴ Erre meg nem volt elég ereje, s hamarosan megszűnt. Mire mi annyira megerősödünk (1942-43-ban), hogy sikeres politikai indulásra számíhattunk volna, a háború megakadályozta a párttá váló kristályosodást. Nem lévén tehát időszerű, nem vállalkozott senki arra a nehéz feladatra, hogy egy ilyen programot megszerkesszen.

Nagyjából persze mindenki tudta közülnünk, hogy mit akar, vagy mit akarunk:

Az „úri” Magyarország megszüntetésével a demokratikus, tehát népi Magyarország megteremtését; semleges, gazdaságilag és kulturálisan mindenfelé élénk kapcsot

²²⁴ Püski Sándor minősítése nem pontos, hiszen a Márciusi Front nem pártalakulat volt, s annak megszervezésében a hivatalosan baloldalinak tekinthető pártok (Szociáldemokrata és Kommunista) nem vettek részt. Bár Kállai Gyula sokszor próbálta cikkeiben a Front egyik szervezőjének, alapítójának feltüntetni magát, ám az igazság az, hogy a laza kommunista kötődéssel rendelkező Donáth Ferenc (részvétele miatt fegyelmit is kapott a kommunistáktól 1937-ben) és a szociáldemokrata Takács Ferenc személyes és nem pártmegbízatással vállalt részvételétől eltekintve semmilyen baloldali pártalakulat nem vett részt a Márciusi Front megalakításában. Az tisztán a falukutató mozgalom és a népi írók kezdeményezésére jött létre, az egyetemi ifjúság reformmozgalmainak közreműködésével.

latot fenntartó országot; a háborúból való kimaradást; a lehető legnagyobb belső társadalmi szabadságot; a nagybirtok felosztását, a kisbirtokosok szövetkezését, a kulcsfontosságú nagyipar és nagykereskedelem államosítását, egyéb nagy- és középipar és kereskedelem szövetkeztetését; a demokratikus parlamenti rendszernek bizonyos javítását a „szellem” és a „szak” embereinek párttól független kisegítő szerephez való juttatásával; az állam és egyház szétválasztását; a velünk néprajzi egységben élő magyarság békés egyesítését; a nemzetiségek kizárását a nemzet szempontjából létfontosságú államrendbeli és kulturális pozíciókból, viszont mindegyik nemzetiségnek a maga gazdasági és kulturális életére a magyarsággal teljes egyenjogúságot; kívánatosnak minősítettük a kelet-közép-európai kis államoknak egy laza államszövetségben való tömörülését.

A Szovjetunióra általában jóhiszemű várakozással tekintettünk, mint egy nagy kísérleti műhelyre, ahol kipróbálnak egy társadalmi életformát, és arra gondoltunk, hogyha a háború után módunkban lesz az érte és ellene űzött hírverésen túl jobban megismerni annak valóságos alakulását, levonhatunk belőle a magunk számára is hasznos tanulságokat.

A kiadóm történetéről szóló vallomásomban már elég részletesen ismerttettem a népi mozgalomban a háború előtt és alatt betöltött szerepemet. Most itt, a számomra súlyos ítélet alatt, minden külső támpont és segédeszköz nélkül igyekszem a magam erejéhez mérten tisztán és őszintén összefoglalni a népi mozgalom vagy „harmadikutas” politika célját, a háború utáni történetét, az 1956-os rövid kivirágzását és az utána következő szétzilálódását. Természetesen csak úgy írhatom meg, ahogy én tudom, láttam, vagy benne részt vettem, s tekintettel mindig inkább a lefolytatott büntetőeljárás során nem, vagy nem eléggé tisztázott részletekre. Tisztában vagyok azzal, hogy ezt a munkát jónéhányan nálam sokkal méltóbban tudnák elvégezni, de nem akarok kitérni semmiféle ürüggyel az eléem szabott feladat elől. Meg aztán bevallom, engem is érdekel, hogy mi jön ki belőle.

A népi mozgalmat elsősorban a bírálói szokták hozzákapcsolni a nyugati politikai irodalomban Ortega spanyol és Röpke svájci közgazdászok által fémjelzett, ún. harmadikutas politikai ideológiához. Annyiban igazuk is van, hogy a társadalom- és

gazdaságpolitikai alapelvek azonosak voltak: a két világméretű társadalmi és gazdasági rendszer, a kapitalizmus és a kommunizmus szintézisét kell megvalósítani: az előnyeit egyesíteni egy rendszerben, a túlzásait pedig elutasítani. Nem merném azt feltétlenül állítani, hogy a magyar népi mozgalom ezeket az alapelveket nem Ortegától vagy Röpkétől kölcsönözte, de van olyan érzésem, hogy nem sok köze van hozzájuk. Egyedül Németh Lászlóról tudom, hogy velük komolyabban foglalkozott. Lehet, hogy egyszerű mulasztásból vagy tájékozatlanságból, de nem szerepeltek a közvéleményünkben a „prófétáink” között.

Ugyancsak a bírálóink szokták emlegetni a rokon mozgalmak közt a Herder névéhez fűződő, német paraszti romantikájú szellemi irányzatot, az ún. völkisch, népies mozgalmat. Ehhez még annyi köze se volt, mint az előbbihez. A lényegében különbözött tőle, amely különbözőséget tisztán kifejezi a magyar nyelvben az erre használt „népies” jelző, szemben a mi „népi” szóhasználatunkkal. Formális és felületes az első, a lényegre, a népi életforma megváltoztatására törő, a nemzeti hagyományokat megbecsülő, de a sallangokkal nem sokat törődő a második.

A közvetlen hazai hatásokat Ady, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső, Bartók és Kodály nevével jelezhetem, és rajtuk túl a magyar szellemi élet nagy állócsillagaival: Balassi, Zrínyi, Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany. A népi írók csoportja többrendbeli saját vallomásuk szerint a nagy nemzeti sorsirodalom örökösének és továbbmunkálójának tekintette magát. Valóságos parasztokból (Szabó Pál, Veres Péter, Sinka István), parasztszármazású (Erdélyi József, Tamási Áron, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Darvas József, Kovács Imre), értelmiségi származású (Németh László, Kodolányi János, Féja Géza) iskolázott emberekből verődtek össze a harmincas évek közepén. Az összeverődés nem előre elhatározott szándékkal történt, hanem a közös sors nyomása alatt. Nehezen jutottak sajtóhoz. A kormány- és a klerikális sajtóba nem akartak írni, mert azokkal ellenzékben állottak. A liberális sajtó, beleértve a Nyugat folyóiratot is, csak ideig-óráig, s még úgysem mindegyikőjüket fogadta be, a szociáldemokrata sajtóban is csak néhányan és elvétve jutottak szóhoz. Ha „élni” akartak, meg kellett teremteni a saját sajtójukat: Tanu, Kelet-Népe, Válasz, Szabad Szó. Kiadót sem kaptak mindig, s akkor is – egy kampánysorozattól eltekintve (Athenaeum: Magyarország felfedezése) – a politikailag semlegesebb színezetű szép-

irodalmi termékeikre és nem a nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó kisebb-nagyobb tanulmányaikra. Ez a szükséglet hozta létre a Magyar Élet kiadót, az én kiadómat, melyet – szellemi hatásuk alá kerülve – teljesen a szolgálatukra állítottam.

Ez az összeverődés azonban sohasem volt teljes, nem jelentett mindig még mozgalmi azonosulást sem. Ők elsősorban mégis írók voltak, szinte mindegyiküknek megvolt a saját istene, akinek külön áldozott, és csak időnként és rendszertelenül politizáltak. A közös sors se mindig egyformán nyomta őket, s egy-egy ilyen időszakban nagyon meglazult az anélkül sem kimondott szövetség (1934, 1938, 1945). S a harmincas években – a nemzet szerencsétlenségére – nem akadt egy nagy politikus, aki rendszerbe foglalta volna eredményeiket. Bajcsy-Zsilinszky Endre, majd Matolcsy Mátyás voltak ideig-óráig ilyen jelöltek, de mindegyikük politizálása – nyilván többféle, de előttem nem eléggé ismert ok eredőjeként – elszigetelődött.²²⁵ Mire pedig a nemzeti közvéleményben nevet és tekintélyt vívtunk ki magunknak, ránk szakadt a háború, és összetörte hadállásainkat.

Nem is kell külön hangsúlyoznom, csak megemlítem, hogy a csoport egy része marxista iskolázáson is átment, és ez is színezte együttesünket.

Politizálásunk az 1943-as szárszói konferencián lángolt a legjobban, és a hívőse reg útkeresése is akkor volt a leglázasabb. Végül is tudomásul vettük Veres Péter intését: a népi értelmiség kötelessége a népet követni és szolgálni akkor is, ha a nép útja a pokolba visz. Nem mondta ki, de mindenki világosan értette, hogy a kommunizmusról van szó. Ha a bekövetkező háborús összeomlás után a magyar nép nem a mi politikánkat követi, hanem a kommunistákét, akkor is kötelességünk nem szembefordulni, hanem vele tartani. Ne akarjuk a népet saját akarata ellenére boldogítani, még ha annyira meg vagyunk győződve is igazunkról, mert az úgyis csak rosszul sikerülhet.

²²⁵ Sem Matolcsy Mátyás, sem Bajcsy-Zsilinszky Endre nem tudta volna hitelesen képviselni a nemzetiek ügyét. Matolcsy a Keresztény Nemzeti Szocialista Fronthoz, majd a Nyilaskeresztes Fronthoz csatlakozott, Bajcsy-Zsilinszky pedig – bár a Független Kisgazdapárt színeiben nyert országgyűlési képviselői mandátumot, és a parasztpárti Szabad Szó főszerkesztője volt – inkább az úri Magyarország, semmint a szegényparaszti mozgalom jelképe volt.

1944 nyarán ebben az értelemben jöttünk össze néhányan Darvasék lakásán. Veres Péter, Erdei Ferenc, Nagy István, és mi voltunk jelen a háziakon kívül. Először vetődött fel köztünk, hogy a háború végével milyen politikát kezdeményezzünk. Darvas beszélt arról, hogy – tekintettel a Szovjetunió biztosan érvényesülő befolyására – talán jó lenne, ha a kommunista párthoz csatlakoznánk.²²⁶ Vita után az az álláspont alakult ki, hogy a Parasztpártot indítjuk (Nagy István, aki kommunista, természetesen megy a saját pártjába), mert a parasztság hangulatát tekintve nem valószínű, hogy a kommunistákhoz csatlakozik, s ha nem lesz neki megfelelő párt, akkor ismét a reakció áldozata lehet. Ebben az esetben pedig a népi értelmiségünk soraiban zavar támad, s kárba vész minden eddigi igyekezetünk. Majd aztán menet közben igyekszünk a helyzethez alkalmazkodni, hiszen a politika a kompromisszumok tudománya.

Még ugyancsak 1944-ben, augusztus végén nálunk jött össze szinte a teljes írócsoport. Ott volt Asztalos István, Balogh Edgár, Darvas József, Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Sinka István, Szabédi László, Tamási Áron, Veres Péter, és talán még Németh László és Szabó Pál is.²²⁷ Itt hosszas, de barátságos vita után a baloldali, az ún. Szabad Szó-csoport bejelentette,²²⁸ hogy az elkövetkező politikai küzdelemben részt kívánnak venni, de nem valószínű, hogy a koalíciós partnerek miatt a többiek politizálását, legalábbis mindjárt az elején, biztosítani tudják. Máris biztosí-

²²⁶ A megbeszélésen jelen volt Farkas Ferenc is, ám Kovács Imre nem, mert illegálisan élt, s nem volt kapcsolata Darvasékkal. Darvas a Györffy-kollégistákon keresztül a Kommunista Párt felé szolgált összekötőként, s azt kívánta elérni, hogy a háború után ne alakuljon meg önálló Parasztpárt. A kis létszám miatt végleges döntést ekkor nem hoztak.

²²⁷ Németh László és Szabó Pál nem volt jelen a megbeszélésen.

²²⁸ Püski nem jelölte meg a csoport tagjait, de azok alatt a Györffy-kollégistákból álló szerkesztőket értette, kiknek szoros kapcsolata volt az illegális kommunistákkal. A kifejezés így pontatlan, mert a Szabad Szó baloldali lap volt ugyan, de nem állt kommunista irányítás alatt, bár a Györffy-kollégistáknak jelentős befolyása volt a szerkesztőségben.

tani tudják azonban a szellemi szabadságukat és az irodalmi munkájuk folytatását. A helyzet fejlődése majd meghozza a további teendőket.

Másnap jött hozzánk az akkor már illegálisan élő Kovács Imre. Veres Pétert még ott találta, és tájékoztatott bennünket arról, hogy az ellenállási mozgalom vezérkarában a népi mozgalom képviselőjében működik. A fenti tárgyalás után levélben biztosított engem Balogh Edgár a munkásmozgalomnak az eddigi kiadói tevékenységemmel kiérdemelt hálájáról! Ezen a tárgyaláson határoztuk el azt is, hogy – a kölcsönös szellemi szolidaritást kihangsúlyozandó – szerkesztünk és kiadunk egy olyan propaganda füzetet, amelyben a mozgalom minden jelentősebb írója szerepel egy rövid életrajzzal és a műveiből vett legjellemzőbb idézetekkel. Meg is kezdtem ezt a munkát, de a románok kiugrása meggyorsította a háború alakulását, és már nem volt rá idő megjelentetni.

1944. szeptember második felében, mikor meghallottam, hogy a szovjet csapatok már a délkeleti határnál, Gyula alatt állanak, a feleségemmel együtt elhatároztuk, hogy hazamegyünk az oda közeli szülővárosomba, Békésre. A feleségem elsősorban a gyerekeink miatt, akiket a német megszállás után mindjárt hazatelepítettünk, én pedig abból a megfontolásból is, hogy az országban nyilvánvalóan ott megy át először a front, s ott leghamarabb lehet a politikai munkához kezdeni. A kiadói munkának egyelőre úgymint befellegzett, s a vállalat vezetését rá tudom bízni lektoromra, Simándy Pálra.

A Tiszántúl már el volt zárva a polgári közlekedés elől, de a hatósági engedélyt megszereztük azzal az ürüggyel, hogy a gyerekeket akarjuk Pestre hozni. Elindulás előtt kimentünk Szigetszentmiklósról, az Erdeiék tanyájára, hogy bejelentsem Erdeinek a tervemet, s őket rábeszéljem, hogy Makóra menjenek le, Erdei szülővárosába, s onnan majd, megkeresve egymást, együtt tudjuk indítani mindjárt a front átvonulása után a pártszervezést. Meg is egyeztünk ebben. Szeptember 28-án vonattal utaztunk Szolnokra, onnan mindjárt, de már este busszal át Szajolba, s ott egy hamarosan induló katonai tehervonatra felkapaszkodva, másnap reggel Békésre érkeztünk.

A kiadóm történetéről szóló vallomásomat azzal fejeztem be, hogy 1945-ben ott voltunk, az írók nagy része is, én is, és rajtunk keresztül vagy tőlünk függetlenül híveink

nagy része is, szinte gyógyíthatatlanul megsértve. S ez a sérülés nemcsak a volt bajtársainktól eredt, akik a szolidaritás, a közösségvállalás legelemibb parancsát megszegték, hanem a kommunista párt és a Szovjetunió politikájában való csalódásból is. Ennek a kimondása elkerülhetetlen, ha meg akarom indokolni a további politikai tevékenységünket.²²⁹

Az első bajok még nem törtek le bennünket. Ha morogva is, de tudomásul vettük, hogy ez a háború: szenvedéssel és bajjal jár, sokszor feleslegesen és felesen [sic], de el kell viselni. Az állami és politikai élet megindulása pedig inkább fordított meglepetést okozott: régi tábornok az új kormány élén, gróf a kultuszminiszter, még ha Teleki is. A földosztásról szóló törvényjavaslat is bőkezű: 200 holdat hagy meg a parasztbirtokosok kezén, 100-at másoknak, sőt elég gyenge ellenállási érdemek esetén bárkinek 300-at.

Vitakoztam is Erdei Ferencel, akkor már mint belügyminiszterrel erről 1945 januárjában, Debrecenben. Mire való ez, úgysem tudják betartani. Elég volna az 50 hold birtok-maximum, de ahhoz aztán ne nyúljon senki. Most könnyebben elviselnék ezt még a károsultak is, mert még rosszabbat vártak. Ha azonban ez a javaslat törvény lesz, s utólag kezdik őket tovább piszkálni a megmaradt birtokállományban, azt már nem lehet sem politikailag, sem gazdaságilag elfogadtatni a háború viszontagságai után megnyugodni akaró társadalommal. A másik pedig: nemcsak a kommunisták, hanem mi is széles körű mezőgazdasági szövetkezést látunk helyesnek. Itt van most jónéhány szépen felszerelt uradalmi központ, ezek körül minden tájegység-

²²⁹ A szovjet csapatok átvonulása után a Tiszántúlon megkezdődött a politikai szervezkedés. Erdei Ferenc a Nemzeti Parasztpárt képviselőjeként tagja lett az Ideiglenes kormánynak. Bár Erdei tudta, hogy Püskiék Békésen vannak, nem vonta be őket a párt kezdeti szervezésébe, irányításába. Amikor Püskiék 1945. január közepén Debrecenbe érkeztek, Erdei feltételekhez kötötte pártmegbízatásukat. Azt igényelte, hogy Püski tagadja meg Németh Lászlót, s tőle jobboldalra álló volt szerzőit. Püski erre nem volt hajlandó, s feltette a kérdést, mi lesz Erdei és a népiek kapcsolata a továbbiakban. Erdei válasza nyilvánvalóvá tette döntését: „A becsületérzésem a fenntartását kívánja, a politikai érdekem a szakítást, a politikai érdekem a döntő...” (Püski: Könyves sors – magyar sors. 110. o.)

ben kellene már most egy-két mezőgazdasági szövetkezetet létrehozni, kisebb-nagyobb területen, más-más típusban, s lássuk a következő 5-10 év alatt, beválik-e valamelyik, ha igen, melyik, és meg tud-e barátkozni vele a parasztság legalább nagyobb részében, vagy sem. Kísérlet és jó hazai példa nélkül, bármennyire is kíváncsiak lesz később üzemgazdasági szempontból a termelőség szövetkezet valamelyik fajtája, megbukik majd a kisbirtokos társadalom ellenállásán.

A válasz – kellően meg nem indokolva – minden ellenvetésre az volt, hogy most ezen túlmenő javaslatot nem tudnak elfogadtatni. A folytatás: az alig végrehajtott földosztás után jöttek a törvénytelen elkobzások, s hamarosan nemcsak az 50 holdon felüli, de még a 25-30 holdas parasztokat is kulákká minősítették, és tönkretették, a túlzott beszolgáltatási teher pedig a parasztság minden rétegét elviselhetetlenül nyomta, s így előre volt látható, hogy a szövetkezést a mindjobban elvadított parasztság nem akarja vállalni.

Az infláció túlhajtása, a magyar művelődés alapvető kérdéseiben tanúsított érdektelenség, a büntető eljárások túlzásai voltak még a nagyobb belpolitikai bajok.

A Szovjetuniótól pedig több megértést vártunk a nemzeti kérdéseinkben. Nemzeti okokra való hivatkozással elfoglalta a Kárpátalját. Ha legalább a határ mentén levő, teljesen magyar lakta – aránylag kicsi – területről a javunkra lemond, örömmel fogadtuk volna önmagáért is, de különösen azért a példaadásért, amit ez a többi szomszéd államnál jelentett volna. A hadifogság kérdésében is keservesen és nehezen alakult a helyzet.

Mindez elég ok volt arra, hogy a kezdeti bizakodást kétségbeesés váltsa fel, s már nem is azt láttuk politikai feladatunknak, hogy a hatalomért harcba szálljunk, annak megszerzését már lehetetlennek tartottuk, hanem hogy a Parasztpárton keresztül a káros folyamatokat késleltetni vagy enyhíteni próbáljuk, s egyéni szerencsétlenségek esetén segítsünk. A koalíció felbomlásával 1948-ban aztán minden politikálási lehetőségünk megszűnt, s ki-ki a maga foglalkozási és szűkebb baráti körébe húzódott. Gondoltunk arra, vajon nem a mi különleges értelmiségi gondolkodásunkban, neveltetésünkben, előítéleteinkben van a hiba? Felmentettük magunkat azzal, hogy az ipari munkásság és parasztság nagy része sem érzi jól magát ebben a rendszerben,

tehát nem állt elő az a helyzet, hogy a népünk kedvéért erőt kellene vennünk meggyőződésünkön.

Így következett el az 1956-os váratlan robbanás. Az azt megelőző sajtó- és egyéb nyilvános vitát, vádaskodást, önvádaskodást csak messziről szemléltük, nem tudtuk összeegyeztetni az ismert kommunista politikával, s majdnem végig szemfényvesztésnek tartottuk. Október 23-án is csak véletlenül kerültem a délutáni tüntetésre. Aznap délelőtt ugyanis Tamási Áronnal volt találkozóim, s ő hívott, hogy kísérjem el az Írószövetségbe, oda megy, mert elnökségi ülés lesz a délutánra tervezett tüntetés ügyében.

Az Írószövetség akkor már nagy lázban égett, akkor folyt a küldöttségiárás a pártközpontba a tüntetés engedélyezéséért. Itt kapott el először engem is a kíváncsiság, s majd, mikor délután elértem a tüntetőket a Bem-szobornál, az izgalom is. Akkor már úgy láttam, hogy lényeges dologról van szó, s ha sikerül, átalakul az egész rendszer olyasvalamivé, amilyennek a háború végén reméltük. A Parlamenthez vezető úton és a Parlament előtt már tudtuk, hogy az egész erőszakszervezet pillanatok alatt összeomlott, csak az nem volt érthető, hogy hol van Nagy Imre, az egyedüli ember, aki a fegyveres összeütközés és a szovjet csapatok beavatkozása előtt úrrá tudott volna lenni a helyzeten, s sokkal előnyösebb körülmények között tudott volna koalíciós kormányt alakítani, mint egy hét múlva. Úrrá tudott volna lenni, hiszen az egész város az ő nevéből hangzott, de csak délután 4-6 óra tájig. Este 9-kor már késő volt. Később megtudtam, hogy a lakásán ült, és várta a bukott pártvezetőség hívását. A legnagyobb pillanatban nem tudott felnőni a történelem által kínált szerephe.²³⁰

Az események krónikája ismeretes. Újat itt én nem tudok mondani. A koalíciós kormányzás kimondása után barátaimmal együtt a Parasztpárt és a Parasztszövetség újraalakításában és rövid életében vettünk részt. Arról is bajos beszélni, hogyan politizáltunk volna, ha tovább tart, mert a körülmények tisztázatlanok voltak. Megvoltak

²³⁰ Püski Nagy Imréről vallott véleményét nagymértékben befolyásolta az is, hogy Bibó-tól már tudott 1956. november 4-i megfutamodásáról is, s Veres Pétertől, mint személyesen jelen lévőttől hallotta, hogy Nagy Imre október 23-án sem munkatársai, sem Veres Péter kérésére sem volt hajlandó bemenni a Parlamentbe, s beszédet mondani, mivel tartani akarta magát a kommunista pártfegyelemhez.

az ismert alapelveink, s fel is vetődött a pártvezetőségben, hogy itt az ideje a részletes programot tisztázni, de ez nem történt meg, s bajosan is történhetett volna meg addig, míg nem tudjuk, hogy mi lesz az ország világpolitikai helyzete. Kétféle lehetőséget láttunk:

1.) Az oroszok megegyezéssel kivonulnak, és erősen bent maradunk ugyan a keleti gazdasági vérkeringésben, de politikailag semleges állam leszünk az ENSZ védnöksége alatt. Ebben az esetben belpolitikailag a feltámadó reakcióval kellett volna megküzdenuünk. Egyesülni szándékoztunk a Kiszgazdapárttal, és az így egyesült Parasztpárt, a szociáldemokrata párt és a Nagy Imre vezetésével újraszerveződő kommunista párt koalícióját elég erősnek vártuk ahhoz, hogy az említett küzdelem sikerüljön, s vegyes, kisebb részben magán- (kb. 40%), nagyobb részben közösségi (kb. 60%) gazdálkodású rendszerünket meggyökereztessek. Erősítésül még egy radikális polgári pártot is bevehettünk volna a koalícióba enyhébb kompromisszummal (magán- és közösségi gazdálkodás aránya: 50-50%).²³¹

2.) A Szovjetunió csak kötöttebb egyezségbe megy bele, s az ország semlegessége kérdésesebb lesz, amennyiben szovjet védnökség alatt marad (az a bizonyos keleti típusú semlegesség). Belpolitikailag nehezebb lesz ugyan a kibontakozás, mert a kommunista párt esetleg megint erején túlmenő befolyásra törekszik, ami újabb erős reakciót válthat ki más oldalról, de abban is bízunk, hogy a kommunista párt új vezetősége egyelőre elég okos lesz a közelmúlt tapasztalatai alapján, hogy ne menjen túlzásba, a többi meg a jövő dolga, legfeljebb a kompromisszumos arány lesz más (1/3-2/3).

Számítottunk arra is, hogy egy ilyesféle fejlődés nem korlátozható Magyarországra, hanem áterjed a többi népi demokratikus országra is. Ebben sem láttunk azonban a Szovjetunió számára nagyobb veszedelmet, mert mindig jobb a békés jószomszédság, mint az ellenséges érzületű hódoltság. S ha idővel a szovjet példa

²³¹ Figyelmet érdemel Püski „vallomása” mert ezekről az elképzelésekről és szándékokról eddig nem sok szó esett az 1956. november 1. és 3.-a közötti koalíciós megbeszélések kapcsán. A felvázolt két lehetőség azt igazolja, hogy a nemzeti demokratáknak konkrét elképzelései és javaslatai voltak a felkelés konszolidálására, s felkészültek voltak az ország politikai vezetésére.

valóban beváltja alkotóik reménységét, és előnyösebb lesz minden más politikai rendszernél, majd hódít erőszak nélkül is. A Szovjetunió elég nagy része a világnak ahhoz, hogy rendszerét – ha egyáltalán ki lehet – ki tudja teljesen fejleszteni. Sőt, mennél inkább békén hagyná a világot, a világ is annál inkább békén hagyná a Szovjetuniót, és így minden energiáját a belső fejlesztésre és a békés versenyre fordíthatná. A polgári világ a német háború óta nincs támadó kedvében, s előreláthatólag nem is lesz, míg a saját létét nem érzi bizonytalannak.²³²

A harmadik, a bekövetkezett esetre nem gondoltunk, vagyis ha merült is fel ilyen vélemény, elhárítottuk azzal, hogy politikailag lehetetlen. Túl sokba kerülne a Szovjetunióknak, nem éri meg. Aminthogy utólag is az volt a véleményünk, hogy nem érte meg sem a Szovjetunióknak, sem a kommunista mozgalomnak az a világkavarodás, ami ebből keletkezett. A hazai kommunista párt pedig megint elrontotta a dolgát a nemzettel, ami a világpolitikai helyzetünk folytán szerencsétlenség nemcsak a kommunista pártra, hanem a nemzetre is. Jobb szerettük volna, ha valamilyen kompromisszummal belső megbékélésre juthattunk volna a Szovjetunióval és a kommunista párttal is, s erre 1956-ot láttuk az utolsó alkalomnak még a leveretés után is. Ezért láttuk helyesnek Bibó István ilyen irányú tevékenységét a Petőfi-Nemzeti Parasztpártban (1956. december 8-i kibontakozási javaslat), s ezért vártunk a Parasztpárt felszámolásával az utolsó pillanatig. Sőt, azután is arra törekedtünk, hogyha már hódított terület lettünk és egy nagyhatalom eszköze, legalább a kulturális területre vigyük át és ott vezessük le a nemzet megnőtt energiáját, s ne hagyjuk, hogy eredménytelen politikai bugyborékolásban pocsékolódjék el (Magyar Írás szövegkezelés). Nem kaptunk rá lehetőséget, pedig – még ma is azt hiszem – pozitív eredménye lett volna a rendszer számára is.²³³

²³² Érdemes figyelni arra, hogy Püski ugyanarra a következtetésre jutott, mint Kovács Imre Amerikában, azaz a nyugati világ nem vállal konfliktus a keleti tömb országainak felszabadítására érdekében.

²³³ Nagyon lényeges Püski okfejtése mind a szovjet beavatkozás következményeinek számbavétele szempontjából, mind a Kádár-féle konszolidáció más módon történő végrehajtására vonatkozóan. Amit Püski nem ismert, az a kínai kommunista dogmatizmusának felülkerekedése, s a szovjet-jugoszláv ellentét újbóli kiegyensúlyozása.

Mindezek után több-kevesebb morgással húzódtunk vissza, mert már csak a ius murmurandi, az elnyomottak öröknek hitt morgás jogát igényeltük magunknak. Mi lesz így, kérdeztük egymástól, mikor néha-néha találkoztam egy-két barátal. Persze, hiába, mert válaszolni nem tudtunk rá.

Csak találgattunk. „Változatok egy témára”:

1.) A két világrendszer a képtelenségig fegyverkezik, de a háborút megindítani egyik se meri, s előbb-utóbb kiegyezik. A kiegyezés egyik eredménye, hogy a kelet-európai államok valamilyen semleges státust kapnak, s akkor következhetik az 1956-os számítások első vagy második változata elől. Ez a mi esetünk, hogy ne mondjam: a vágyálunk!

2.) A két világrendszer háborút se kezd, de ki sem egyezik. Beláthatatlan ideig marad a jelenlegi világhelyzet, kisebb-nagyobb, de Európán kívüli változásokkal. Ebben az esetben a népi demokráciák előbb-utóbb besorolódnak a szövetséges szocialista köztársaságok közé, s még ha nem is leszünk tagállamok, élünk úgy mi is, és a többiek is, ahogy ma élnek a litvánok, észtek, grúzok stb. A kommunizmus bizonyos fokú oldódása és megszűlése enyhítheti ezt a változatot.

3.) A két világrendszer a háborús döntést választja, és a Szovjetunió győz. Erre van esélye, tekintettel a diktatórikus rendszer háborús fölényére. Az eredmény ránk nézve ugyanaz, mint a második esetben, csak az oldódás és megszűlés világméretű, tehát nagyobb lehetőségeivel.

4.) A két világrendszer a háborús döntést választja, és a polgári világ győz. Erre több esély van, mint az előbbire, mert nagy emberi és anyagi fölényrel rendelkezik. Eredménye számunkra: a polgári demokrácia valamilyen változata, melyben kezdenénk (de legalább kezdenénk!) elől az ellenzéki politizálást. Veszedelem a tájon: a nacionalista marakodás megerősödése, ami ellen mentség: lengyel-magyar-jugoszláv összefogás akár egy szűkebb, akár egy tágabb körű kelet-európai államszövetségben.

Mi lehet bármelyik esetben a népi mozgalom megmaradt híveinek a szerepe?

Semmi, mert a döntés mindenkor az országon kívüli tényezők kezében lesz. A szerepünk csak akkor kezdődhetik, ha az 1.) vagy a 4.) eset bekövetkezik. Még csak nem is készülődhetünk rá azon kívül, hogy ha élünk, hát ott leszünk, mert: a.) nem

tudjuk, hogy a változás majd milyen társadalmi és gazdasági körülmények között találja az országot; s minden új politikával csak az adott helyzet figyelembevételével szabad indulni; b.) minden előre való tervezgetés nemcsak felesleges, hanem veszedelmes is, mert a fennálló rendszer könnyen maga ellen irányuló támadásnak minősítheti, és elintézhet bennünket.

Miért az 1.) változat volt a vágyálmmunk, s miért nem 4.), mint azt az ügyészség és a bíróság minden tiltakozásunk ellenére beállította?

a.) Azért, mert ezzel elkerüljük a háborús pusztulást, ami – jól tudjuk –, bennünket ugyanúgy fenyeget vagy talán még jobban, mint a világ többi részét.

b.) Azért is, mert mi nemcsak azért valljuk magunkat egy nagymértékben korlátozott magántulajdonú gazdasági rend hívének, mert ez – ha már nem mondhatjuk magunkat kommunistának – még mindig kedvesebb lehet a fennálló rendszernek, mintha azt mondanánk, hogy a kapitalista restauráció hívei vagyunk, hanem azért, mert valóban a már kifejtett vegyes gazdálkodási rendszert tartjuk – talán nem is a leghelyesebb, hanem – a legemberszabásúbb rendszernek. Bizonyítja ezt már a régi világban végzett politikai tevékenységünk, és azóta is minden megnyilatkozásunk.

A bíróság ebben a kérdésben is sommásan és felületesen ítélt. Azért, mert az elébe kerülő ügyek nagy része tényleg ilyesféle indítékú volt, azt állapította meg, hogy mi is csak szemfényvesztésből emlegettük a magántulajdon korlátozottságát, de a valóságban a legvalódibb kapitalizmust kívántuk visszaállítani. Még azt is megállapította, hogy milyen érdekből: én nyereség-, a többi meg karriervágyból.

Harmadik út nincs, hallottuk sokszor (utoljára bíróságon). Nincs, mert ez tulajdonképp nem a 3. útja lenne az emberiségnek, hanem az ősközösség, a rabszolgaság, a feudalizmus, a kapitalizmus és a kommunizmus után legalább a 6., ha csak a főirányokat nézzük. S most csak a kapitalizmushoz és a kommunizmushoz viszonyítva neveztük 3.-nak. Első út lesz akkor és ott, mihelyt és ahol megvalósítják. Az ne volna legalább elvileg lehetséges? Az ilyen kiélezett világhelyzet nem kedvez ugyan a kompromisszumoknak – aki nincs velem, az ellenem van, ez most a jelszó –, de örökké semmi se tart, és mindjobban szaporodnak a semleges államok, s azok között olyanok is, amelyek ennek az új útnak valamilyen változatát próbálgatják. Nem biztos, hogy sikerül, de nem lehetetlen.

Itt tartottunk a letartóztatásunkkor! Mit éreztem akkor? Elsősorban meglepetést. Hát mégis? Morogni se szabad? Ez a meditáló kis kör veszedelmes lenne az államrendre? Azt is gondoltam: talán tévedés! Valami szervezkedést vélnek mögöttünk. S majd ha kiderül, hogy semmi ilyesmivel nem foglalkoztunk, megfigyelmeztetnek és elengednek.

Mit gondolok most, az ítélet után? Még a szigorú – túlságosan kiterjeszthető értelmű – büntetőtörvény szerint sem lett volna szabad a felét sem kapnom. A letöltött idő mellett a többinek a feltételes felfüggesztését is éppen elég büntetésnek tartanám rám is, és a többiekre nézve is. Büntetésnek is elég volna, és hatásos figyelmeztetésnek is.

A bírósági indokolás ugyanis nemcsak a már előbb említett két esetben tévedett.

Tévedett ott is, amikor azt állította, hogy én különlegesen hangos, gyalázkodó és reakciós voltam. Ezt semmivel sem bizonyította. Nem is bizonyíthatta, mert épp az ellenkezője igaz: baráti körünkben a csendesebbek közé tartoztam. Emberi természetből és mindig mérsékelt összeegyeztető politikai gondolkodásomból is ez következik, de ezt bizonyították a társaim és a tanúk is. Egyébként is azok az ún. gyalázkodások se voltak súlyosak. Nagyobbrészt politikai viccek, gúnyolódások, megszólások, olyanok, amilyeneknek a világon minden közösségi vezető mindig ki volt és ki lesz téve, s a legtöbbjük vagy mosolyogva, vagy fölényesen vagy bosszankodva, de elviseli. S igazuk van, mert ezt csak elviselni lehet, de megszüntetni nem lehet, megbüntetni nem szabad, mert nem érdemes. Bölcsen tudják, hogy ez megint az „alattvalók”, a kormányzottak „örök” jogai közé tartozik. Ezzel elégit ki magát a polgár az elviselt kormányzásért még akkor is, ha elégedett, és még inkább, ha elégedetlen.

Túlértékelte a bíróság az angol követséggel való kapcsolatokat is. Semmi egyéb nem volt a fogadásokra való járásban, mint kíváncsiság, az eddig általam nem tapasztalt

talt különleges társas életforma vonzása. Egyetlen kivétel ebből az Unwin-látogatás,²³⁴ amit a terhemre lehet róni, azt is csak nagyon szigorú szemmel nézve.

Miért nem vonzott így valamelyik szocialista állam követségére? Nem hívtak!

Ahhoz nekem semmi közöm, hogy Bodor György mikor és milyen írásműveket juttatott Angliába a követségen keresztül. Sem az írásműveiről nem tudtam, sem arról, hogy az angol követséggel kapcsolatban volt. Ez a kapcsolat semmi esetre sem általam vagy rajtam keresztül teremtdődött meg, még közvetve sem. Ilyenre nem is volt semmilyen adata a bíróságnak, mégis ezért is engem terhel.

A Legfőbb Bíróságnak pedig az a megállapítása minden alap nélküli, hogy Zsigmond Gyula esetében kémtevékenységre való felhívást követtem el. Minden kommentár nélkül közvetítettem Zsigmond Gyulának Gál István meghívását egy fogadásra, amelyet a magyar állam hivatalos vendégei, angol közgazdász tudósok (és nem kémek!) tiszteletére rendezett az angol követség. Gál velem semmi olyasmit nem közölt, hogy valamilyen különleges célja volna ennek a meghívásnak, csak azt mondta, hogy azért hívja most őt, mert szeretné, ha a baráti körből valaki ott lenne, s Zsigmond a közgazdász közöttünk. Ha író vagy kiadó jött ugyanilyen alkalommal, engem is hívott, és meg is jelentem, beszélgettem is néhány mondatot az illetővel, amennyit ilyen fogadáson egyáltalán beszélni lehet, de ezzel még semmiféle kémtevékenységet nem követtem el. S nem követett volna el ilyesmit Zsigmond sem, ha meg is jelenik azon a fogadáson, s nem is azért utasította vissza a meghívást, mert ettől félt, hanem azért, mert nem akart az angol és semmilyen követségnek a tájára se menni. Igaza volt, mert lehet az a kapcsolat a legártatlanabb, de egy hevenyészett bírósági megállapítás, és éveket ülhet érte. A kémeket egyébként nem ilyen nyilvánosan szokták beszervezni. Mikor Zsigmond a meghívást visszautasította, én azt min-

²³⁴ 1961 tavaszán találkozót szervezett Peter Unwin és Püskei Sándor között Gál István. Peter Unwin 1991-ben könyvet jelentetett meg az 1956-os forradalomról, amelyben a követségen eltöltött időben Magyarország történetéről szerzett tudását is hasznosította: *Voice in the Wilderness. Imre Nagy and the Hungarian Revolution*. Magyarul lásd Pusztából kiáltott szó. Nagy Imre és a magyar forradalom. Budapest, [1993], Héttorony.

den kapacitálás nélkül tudomásul vettem, tehát még arra se próbáltam rábíni, hogy a követségen egyáltalán megjelenjék, nemhogy kémkedjék.

Itt van még, amiről beszélnem kell, az írók ügye.

Mindjárt az eljárás elején a vizsgáló tiszteltől azt a felvilágosítást kaptam, hogy az írókkal való kapcsolatunk nem tárgya ennek a vizsgálatnak, tehát róluk ne beszéljünk. Ezt én tudomásul vettem. A bíróság mégis tett fel ebben a vonatkozásban is kérdéseket, s miután sem időt, sem alkalmat nem adott ennek részletesebb megtárgyalására – holott éppen a velük való viszonyban, éppúgy, mint más politikai, erkölcsi vagy esztétikai értékítéletek esetén sem, nem lehet mindig egyszerű igennel vagy nemmel felelni, mint ahogy a bíróság kívánta –, a terhemre rótt olyasmit, ami egyáltalán nem terhelte. Ha ugyanis a vizsgálat nem kívánta az írókat belekeverni ebbe az ügybe, s a vizsgálatot ebben a tekintetben nem is folytatták le, a bíróságnak nem lett volna szabad ezt a kapcsolatot értékelni, legfeljebb egy általa felvett részletes bizonyítási eljárás után. Ebben az esetben pedig jogosan kértem volna nemcsak Erdei Ferenc és Veres Péter kihallgatását, hanem a Tamási Áronét, Féja Gézáét, Remenyik Zsigmondét, Szabó Pálét, Németh Lászlóét, Illyés Gyuláét és Sinka Istvánét is, mert nemcsak a régi kiadói tevékenységemről tudtak volna vallomást tenni, hanem a vád alá vont tevékenységem jelentős részéről is, s különösen a velük való beszélgetésekről, „viták”-ról, összefoglalásokról. Mindebből kiderült volna, hogy nem elítéltem, hanem, még ha nagy ritkán vitatkoztam is velük, mindig nagyra becsültem őket, s ha kisebb-nagyobb politikai vagy irodalmi gondjaik megtárgyalásába bevontak, igyekeztem mindig mérsékelt és pozitív tanácsot adni.

Ilyen eset 1957 januárjában az Irodalmi Tanácsban való részvétel, 1957 tavaszán, majd újra 1957 nyarán az induló Kortárs c. folyóiratban való részvétel, 1957 szeptemberében az ENSZ-hez küldött író-tiltakozás ügye, Sinka István műveinek közlésre adása folyóiratokban és kiadóknál. Valamennyi esetben pozitív eredményre jutottunk, az utóbbi három esetben pedig aktív közreműködő szerepet is vállaltam.

Ugyanezt a magatartást képviseltem akkor is, mikor közülük egyesekkel beszélgettem a többiekéről. Még akkor is, mikor egy-egy tájékoztatlanabb, értetlenebb vagy türelmetlenebb barátunk a társaságomban valamelyikükről valamilyen politikai

motívumú kritikát vagy – mondjuk – „elítélést” hangoztatott, én mindig a magam tájékozottsága és megítélése szerint a védelmet képviseltem.

Ilyen viták folytak az utóbbi két évben: Németh Lászlónak a Szovjetunióban tett utazása alkalmából írt cikkei és későbbi politikai jellegű tanulmányai (összegyűjtve a Sajkodi esték c. kötetben), Kodolányi János: Vízválasztó c. regénye, Illyés Gyula: Gagarin-verse, Féja Géza termelőszövetkezeti tárgyú írásai körül.

Németh László vitatott nyilatkozatai (nem szó szerint, de tartalmában): a falak állnak, az épület kész, a nemzetnek ebben az épületben kell, de lehet is élnie, próbáljuk meg hát otthonosabbá tenni; ha fiatal volnék, a szocializmusnak nem a platóni eszményét hajszolnám, hanem a számunkra adott szocializmust igyekezném a szívemben lévő jóval megtölteni; jártam Grúziában, s megnyugodtam a nemzeti jövőnkben, mert a grúzok olyan grúzok, amilyent csak kívánni lehet; most hívták fel a figyelmemet arra, hogy 1956-ban egyedül én tettem hitet a szocialista vívmányok megőrzésére.

Többek között, és mondhatom, elsősorban én voltam az, aki minden ilyen alkalmából hangoztattam azt a véleményemet, hogy Németh László meggyőződésből írja új tanulmányait is. Úgy látszik, a moszkvai útja meggyőzte nemcsak arról, hogy végleg bent ragadtunk a Szovjet hatalmi körében, és ebben kell élnünk, ha egyáltalán élni akarunk, hanem arról is, hogy lehet is élni benne, sőt esetleg jól élni is, ha magunk is igyekszünk. Lehet azt vitatni, mondtam, hogy Németh téved, de azt nem, hogy komolyan csinálja, amit csinál, és van gondolkozni való rajta. Azt én is megállapítottam abból a cikksorozatból, hogy nem egyértelmű, s még egy tanulmányon belül is vannak ellentmondások, de ez megint csak az önmagával való komoly vívódást bizonyítja. Azt is mondtuk, hogy a nemzetiségi ügyben a grúz példa nem elég. Kárpátját, Észt-, Lett- és Litvánországot kellett volna tanulmányozni. Az utolsó tételre pedig azt, hogy tévedés. Neki tudnia kellene: a Parasztpárt egész vezetőségének ez volt a többször kifejezett álláspontja, de rajtunk kívül is voltak, akik meg kívánták őrizni a szocialista eredményeket.

Kodolányi Vízválasztó c. regénye már egyértelműbb visszahatást váltott ki bennünk. Tudtuk azt, hogy 1919-ben és a következő években a fiatal Kodolányi kommunista vagy legalábbis kommunista szimpatizáns volt, s ismertük régen is ebből a

korból származó kisebb-nagyobb műveit. Ezeket a fiataalkori műveit összegyűjtve a múlt években kiadta. Nem tudok arról, hogy ezért bárki is megszólta volna. Ellenkezőleg: az volna a baj, ha el akarná titkolni, hogy akkor más volt a politikai meggyőződése, mint azóta. Megír azonban 1959-ben egy új 1919-es témájú regényt az íróval a főszerepben úgy, hogy a 700 oldalon nem akad egy mondat sem, mely tájékoztatná az olvasót arról, hogy bár én híven dolgozom fel a fiataalkori élményeimet ebben a regényben, de azóta így és így változott a politikai gondolkozásom. Ehelyett a végére írt 1959-es dátum abba a tévedésbe ejti a tájékoztatlan olvasót, hogy a szerző ma is, vagy ma újra ezen a hiten van. Holott ez nem úgy van, vagy legalábbis semmi jele sincs annak, hogy úgy volna.

A vérmesebbek Illyés Gagarin-versét is rossz néven vették. Nekem se tetszett, de ha ez volt az ára, hogy egy új Illyés verseskötet öt év után megjelenjék, megérte.

A Féja-vitáról az ügyész külön kérdésére a tárgyaláson ugyan beszéltem, de a félreértések elkerülése végett szükségesnek tartom itt részletesen előadni.

Féja Géza egy több szerző által írt könyvben néhány sárközi utazása alapján 1960-ban a termelőszövetkezetek ügyében több tekintetben fenntartásos, de mégis elismerő tanulmányt jelentetett meg. Senki ezért közülünk egy szóval sem bántotta. A múlt évben egy nálam tett látogatása alkalmával beszélt arról, hogy most volt. Bábolnán egy termelőszövetkezetben, ahol 50,- Ft munkaegységet osztottak.

– Lehet, mondom, hiszen az se nagy jövedelem, de még így is csak kivételes, mert az országos átlag, sajnos, valahol 20,- Ft alatt lehet.

– De hát miért nem dolgoznak jobban a parasztok?

– Mert nincs hozzá kedvük. A szövetkezésre előbb rá kellett volna nevelni őket. S nemcsak a munkájukon múlik.

– De mit csináljunk? Nem mondhatjuk nekik, hogy menjenek fejfel a falnak.

– Persze, hogy nem. Én is azt mondtam a saját testvéremnek, mikor rájuk került a sor, hogy menjenek bele, s ha dolgoznak, ott is megélnék. Bele is mentek ők is, mások is, de éppen mi, akik sem általában, sem a magunk életére nem helyeseljük a rendszert, ne prédikáljuk a parasztoknak, hogy örüljenek, ha egyelőre ők nem tudnak örülni neki. A TSZ-problémát a legjobb szándékkal sem lehet teljes egészében fel-

tárni, tehát hagyjuk rájuk, hogy úgy kínlódjak meg a maguk helyzetét, ahogy tudják vagy jónak látják.

Az írók ügyében még két körülményt kívánok hangsúlyozni:

1.) Sohasem vitattam sem írónak, sem másnak azt a jogát, hogy akár politikai, akár hitbeli vagy erkölcsi kérdésekben véleményt változtasson. Azt azonban vitattam, hogy ha bármilyen alapvető emberi vonatkozásban véleményt változtat, ha közéleti ember, akkor köztudomásra kell adnia, ha pedig nem változtat, akkor nem szabad olyan látszatot teremtenie, mintha változtatott volna, különben hamis szituációk keletkeznek körülötte.

2.) Senki se tartson olyan hatalmas egyéniségnek, hogy a nemzet nagy embereit lényeges dologban befolyásolni tudtam volna. Még aktív kiadókoromban se volt ilyen szerepem. Szerettem és szolgáltam őket úgy, ahogy voltak, erényeikkel és hibáikkal együtt, mert ügyüket a saját ügyemnek éreztem.

Mi maradt mégis büntethető az ügyemben?

Számomra nagyon nehéz kérdés, mert én minden ember szabadságát valom bármiféle politikai, vallásos és erkölcsi tevékenységre mindaddig, míg a másik ember hasonló szabadságát nem sérti. Nemcsak ember vagyok azonban, hanem magyar állampolgár is, és mint ilyen, az ország érvényes jogszabályai alá tartozom.

Az ítélet elhangzott. Szeretném azonban, ha az itt előadottak alapján az illetékes hatóság a büntetés további végrehajtását felfüggesztené. Ez a gesztus elmélyítené azt a reményemet, hogy elsősorban nem büntetéstől van szó ügyünkben, hanem megelőzésről. Éspedig nemcsak arról, hogy mi hasonló tevékenységet tovább ne folytathassunk, hanem arról is, hogy a hasonló gondolkozású barátaink se folytassanak ilyesmit. Ebben – az ő érdekükben is, hogy mentesüljenek attól, ami velünk történt – szeretnék (gondolom: a többiek is) segíteni. Segíteni azonban csak akkor tudunk, ha visszakerülünk közéjük.

A politikai véleményem nem változott, de ez nem jelenti azt, hogy nem gondolkoztam el sok mindenről azelőtt is, s azóta is, mióta a börtönben vagyok. Nem tudom, hogy lesz-e kedvem még politikai tanulmányokhoz, de ha igen, akkor a szocialista elmélettel és gyakorlattal foglalkozom. S mindenesetre, jelenlegi foglalkozásom

mellett valamilyen irodalmi jellegű tevékenységet is folytatok. A népi mozgalom pedig, úgy látom, ezzel a perrel lezárult, hiszen az utóbbi években már csak bennünk vegetált. Történelmi és irodalomtörténeti anyag lett, kutató- és tanulónemzedékek bajlódhatnak majd vele.

A Budapesti Országos Börtönben, 1962. augusztus 29.–szeptember 3.

Dr. Püski Sándor, ka. 17-87. sz. elítélt.²³⁵

²³⁵ Püski Sándor „Vallomás”-ának egy másolati példánya a szerző birtokában.

TANKÖTELES KORBA LÉPETT A KORMÁNY

Hat évvel a Kádár-kormány hivatalba lépése után elkészült egy olyan értékelő-feladatmeghatározó írásmű, amely összefoglalta mindazt, amit a nemzeti demokráciák a kultúrpolitika területén megvalósítandónak tekintettek. Szerzője, a legautentikusabb nemzeti demokrata, Németh László, a tanulmányt 1962-ben írta Aczél György, a magyar kultúrpolitika akkori irányítójának ösztönzésére. Németh László 1962-ben még úgy értékelte, hogy a kialakult magyar társadalmi állapotok alkalmassak arra, hogy a viszonylagos szélcsendben elérhető legyen egy „szép, egyenletes palérozottság”.

Németh László a tanulmány születésének körülményeiről így írt egy önéletrajzi írásában: „...egyidőben tettem eleget kultúrpolitikus ismerősöm régi biztatásának, hogy írjam meg véleményem az ő működésükről. Kritikára nem vállalkoztam, ahhoz nem volt meg az áttekintésem, de fölajánltam, megírom: mire törekednék én, ha miniszter lennék. A levélnek indult írásból száz gépelt oldalas tanulmány lett: nemcsak az ötletek bősége duzzasztotta meg (hisz voltam én tanár, író, kritikus, rádiós, belekóstoltam újságba, filmbe, színházba, egyetemi hallgató lányaimon át a felsőbb oktatásba), a pillanat komolysága is. [...] A címzettet a terjedelmében s igényében nagyra nőtt levél kissé meghökkentette, de némi habozás után jó képet vágott hozzá. A Kortárs folyóirat dogmatikus hírben álló szerkesztője utolsó hőstetteként egész terjedelmében közölni akarta. [...] Megint csak az ellenségeim mentettek meg. A levél ügyében összehívott kollégiumi megbeszélést lefűjták, a Levél folyóiratban sem jelenhetett meg, s makacsságomnak be kellett látnia, hogy megszámolt órák pazarlása minden gondolat, amelyet efféle dolgokra vesztegetek.”²³⁶

²³⁶ Németh László: Tájékoztató pályámról és munkásságomról. Negyven év – Horváthné meghal. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 60-61. o.

Németh László írása csak 24 évvel később, 1986-ban jelent meg nyomtatásban. Nemcsak azért, mert éles kritikát fogalmazott meg a kultúrpolitikai gyakorlat, s egyben az egész politikai kurzus működésével szemben, hanem azért is, mert a rendszer helyett a vezető garnitúra egyes személyeit bírálta. A rendszert – mint kísérleti lehetőséget – elfogadta, esélyt adott számára, kompromisszumként próbált hozzájárulni humanizálásához. A személyi gyengeségeket viszont nem kímélte: „A szocializmusnak kétségtelenül legnagyobb gyengéje, mondhatnám Achilles-sarka, hogy az irányítók azzal, hogy szocialistának vallják magukat, de nem azok vagy egyszerűen nem alkalmasak a betöltött szerepre: óriási hatalmat kapnak mások tönkretételére.” Németh esszéje tükröt tartott a kontroll nélküli hatalom, a perspektivikusságot, a nemzeti sajátosságokat figyelmen kívül hagyó döntési mechanizmus elé.

Németh a sokszínűség, a szellemi pluralizmus híve volt. Nyomasztó példákkal mutatja be, milyen, ha a politika napi szolgálatot vár el az íróktól, művészekről, alkotóktól, ugyanakkor távlatos javaslatokkal segíti, hogy a politikai hatalom és az író, az értelmiség viszonya tisztázódhasson, hogy az alkotó szellem hozzájárulhasson az oktatás, a kultúra, a művészet és általában az ország helyzetének jobbításához.

Figyelmeztetett, „az irodalom messze hordó fegyver, s ha járőrcsatározásra akarják befogni, egyetlen védekezés: még messzebbre, még nagyobb célra irányítani”. Ez pedig nem más, mint az osztályok nélküli, a nemzeti karaktert kidomborító, szociálisan érzékeny, a pluralitás elveit mind a gazdaságban, mind a kultúrában tiszteletben tartó, demokratikus állam. A saját út, az egyetlen kompromisszumos megoldás!

NÉMETH LÁSZLÓ: HA ÉN MINISZTER LENNÉK

Levél egy kultúrpolitikushoz

Néhány éve már, hogy először vetted föl a gondolatot: nem írnám-e meg kultúrpolitikák bírálatát. A felszólítás mehökkentett. Nem azért, mert az elmúlt években, korszakban sokszor szólították fel az embereket bírálatra, de ritkán bocsátották meg, ha elég balga volt, s a felszólításnak nemcsak színre, de valóban eleget tett. Mint kritikus hőkölttem vissza a felelettől, hisz ahogy egy félig olvasott könyvről, ha lehet is, nem illik bírálatot írni, hogyan bírálhatnék meg olyan kiterjedt tevékenységet, mint a művelődésügy irányítása, amelyen áttekintésem sincsen, nemhogy a különféle területeken elért eredményeket vagy kudarokat hitelesen fölmérhetném.

A felszólításban azonban, főként miután állandó beszéd tárgy lett köztünk, volt mégis valami vonzó, hisz hivatásom szerint végül is író s hajlamom szerint életem legszebb szakaszában pedagógus voltam; mai és jövőző létem s tíz-húsz év előtti álmaim a ti gondozásokban virulnak vagy hervadnak el. Ha egy mondatban kéne életem célját megfogalmazni, az a magyar irodalom és művelődés világszintre emelése volt, s az, hogy ötven év távlatából munkám – sokakéval együtt – eredményesnek látszik-e majd: nem kis részben kultúrpolitikánk irányától s irányítóitól függ. Hogyan tagadhatnám meg hát, ha kérik, munkásságom sugallatán túl, közvetlen véleményem, sőt tanácsomat is? De hogy mondhatnám el azt, amit kultúrpolitikánktól várok, amit benne rossznak, a kibontakozást gátlónak érzek, úgy, hogy a kontárság s felelőtlen bírálat vagy dicséret hibájába ne essek? Azt gondoltam, kissé játékosabban kell a feladathoz fognom. Tavaly a péti nitrogénüzem művelődési házában tartottam egy előadást, Ha most lennék fiatal címmel. Azt gondoltam, neked is valahogy így válaszolok: Ha most lennék (vagy én lennék) miniszter.

Az, hogy miniszter legyek, persze még lehetetlenebb, mint hogy fiatal. Mert azt, hogy egy olyan, vagy még hevesebb regenerációs láz, amelyen most két éve borított el, mint más vénemberrel, velem is elhitesse, hogy fausti csoda történt rajtam: még el tudom képzelni. Azt azonban, hogy azokat a tárgyalásokat, fogadásokat, koktélparkokat, telefonokat, zargatásokat, amelyeket a miniszterség jelent, mostani állapotomban egy hétig életben kibírnám, meghaladja a képzeletemet. Fiatal koromban, hogy a kinyílt ajtóba a lábamat bedugjam, s mások számára nyitva tartsam, egy éven át alkalmazott voltam a Rádióban. A poklot ma annak az évek az alapján képelem el. Pedig akkor harminchárom éves voltam, s a vérnyomásom fele a mostaniak. Így hát amíg ezeket a javaslatokat olvasod, meglehet az a fölényes érzésed, hogy aki mindezt írja vagy éppen rád olvassa, egyetlen korrigáló intézkedést sem tudna valóban foganatosítani, s hogy tulajdonképp egy költemény – munkaköröd költeménye – az, amelyet egy kívülálló átnyújt neked.

Értelmiségi társadalom

A hatvankét éves ember, mint azt már színdarabban is elmondtuk, nem tudja újrászöni az agyát: új gondjaitoknak is régi eszméivel megy neki, annál inkább, mert ezek az eszmék vagy rögeszmék (s ez tán nemcsak az íróra, de a szocializmus korára is jellemző) szinte valamennyien a művelődés ügyével függenek össze.

Központi voltánál fogva a legmakacsabb köztük (mint azt egy csomó félreérthető vagy meg nem értést tettető kritikából is láthatod) az „értelmiségi társadalom” gondolata. Épp húsz éve egy munkásíró keresett fel, s azt kérdezte tőlem: „Kiknek a nevében beszélsz te? Mert itt vagyok én, én a munkásság nevében beszélek; Veres Péter a parasztságéban. De mi van voltaképpen temögötted?” Ez a kérdés akkor egy kicsit zavarba hozott. Én nem úgy képzeltem el az irodalmat, mint képviselőházat, amelyben mindenkinek képviselnie kell valamit, s ha már önmagamon kívül lenni akartam valami: hát műszerérzékenyen lengő s az irányt kereső mágnesű – nemzetem kezében.

Alig egy fél év múlva, az akkori konferenciák egyikén, melyen jórészt fiatal értelmiségiek vettek részt, az említett író is rájöhetett, mint ahogy én is rájöttem, hogy kiknek a nevében beszélek, vagy helyesebben, kiknek az iránytűjeként lengek tíz-

tizenöt éve már; mint egy évvel később, amikor ez már igazán nem volt hálás szerep, vállaltam is ezt az osztály- vagy inkább rétegeképviselőt (főntartva közben az igényt, hogy ezzel az egész nemzetet képviselem); megbízta az írókat kissé megszeppenve hallgató értelmiségieket, hogy ne ejtsék el a szívük: ők az az „osztály”, amely az összes többi el fogja nyelni, az osztálytalan társadalom csak mint értelmiségi társadalom valósulhat meg.

Ezzel persze nem azt a jogosan meggyűlölte réteget akartam menteni, amely még akkor is középosztálynak nevezte magát; annak – szépirodalmi munkáim bizonyítják – nem volt nálam hevesebb bírálója, a középosztályi bábból „az új, néphez húzó értelmiséget” tán senki sem iparkodott (a lelkifurdalás, felelősség gyötrő érzéseinek a felkeltésével) oly makacsul kifejtetni. Ennek a maroknyi, részben már kiszabadult csoportnak azonban, a fejlődés irányát látva, jogosan mondhattam: a munkásság, a parasztság, kisiparosság széles folyamai, ahogy az ipari civilizáció útján, a szocialista fejlődéstől meggyorsítva, előrébb rohannak, végül mind a ti eretek fogják duzzasztani. Azért hát ne ejtsen kétségbe, hogy nem vagytok divatban, sőt megvetéssel beszélnek rólatok, hanem arra vigyázzatok: mivé lesztek, mi tudást, igényt, emberséget halmoztok föl magatokban, milyen kovászává váltok annak a tésztának, amely az idők kemencéjében a nemzetté fog sülni.

Az azóta eltelt húsz év megmutatta, hogy a várt folyamat nem volt „illúzió”, most már azt nevezik „illuzionizmusnak”, ha valaki azt hiszi, hogy az értelmiségi társadalom minden bajt megold. Nem, nem old meg semmit, csak a feltételeket teremti meg, hogy megoldhassuk. Én ne tudnám, hogy amint van Lumpenproletariat, van Lumpenintelligenz is, s ha az egész nemzet ezzé válik, művelt emberfők helyett művelt csirkefogókká, rosszabb, mint ha tanulatlan maradt volna? A művelődéspolitikai feladata épp az, hogy ne ez történjék, s minthogy az eddigi eredmények közt vannak vegyes biztatók s aggasztók, tán nem fölösleges, hogy a hajózható medret innen indulva próbáljuk kijelölni.

Az iskoláztatás emeletei

Abban, ami 45 óta az iskoláztatásban az értelmiségi társadalom megvalósítására történt: az első nagy lépés az általános iskola fölállítása volt. Az általános iskola,

azzal, hogy a hajdani közép-, polgári, elemi iskolákat egységesítette, s az oktatást körülbelül a régi polgárik szintjén nivellálta: az egész ifjúságot odahozta a gimnáziumok s az újonnan felállított technikumok kapujába. Körülbelül felük már be is lép ezen a kapun, s leteszi az érettségit, a visszamaradtak egy része mint ipari tanuló közelíti meg ugyanezt a szintet. Azzal, hogy a középiskolába jutók számát fokozatosan növeltek, az ipari pályák egyre nagyobb részét kötik érettségihez, az alsóbb fokú technikumokat lebontják, ipari és mezőgazdasági középiskolákkal helyettesítik, kötelező törvény nélkül, de az általános gimnáziumot teszik azzá, ami eddig az általános iskola volt, s az egyetem s a főiskolák lesznek, ami a gimnáziumok s technikumok. A mezőgazdaság előrehaladó gépesítése, a minőségi gazdálkodás, amely a mezőgazdasági munkát szakmunkává teszi, valamennyi ipari szakma érettségihez kötése, az egyetemi hallgatók számának tervbe vett megkétszerezése, a főiskolai fokú technikumok fölállítása igen gyorsan, egy-két nemzedék alatt a főiskolai szintre húzhatja az ifjúság zömét – legalább annyit, mint amennyi most a középiskolai fokot eléri; hogy aztán az általános iskola s általános középiskola után annak az „általános egyetemnek” a felállítása, amelyről máshol írtam, a bokrétát is feltűzze iskoláztatásunk gleichniig ért épületére.

Ez azonban valóban csak a kőművesmunka! Az épület értéke, használhatósága itt még inkább a belső munkától, a szereléstől függ, mint az építőiparban. A szocializmus építésében, hogy ezt a fülünkbe evődött kifejezést használjuk, a csalódásokat okozó illúzió épp az, hogy a keretek kijelölése a dolgok megvalósítását is jelenti. Holott a keret csak feltétele annak, hogy a dolog létrejöjjön, a nehezebb s hosszabb szakasz utána következik. Az embereket, megfelelő érvekkel, mint láttuk, egy éjszaka is be lehet a szövetkezetekbe agitálni, de ahhoz évtizedek kellenek, hogy valóban szövetkezeti dolgozókká válhassanak. Ha keret és megvalósulás eltérése itt nem is ily drasztikus: az általános iskolák, középiskolák, egyetemek felállítása nem jelenti azt, hogy aki azokban végbizonyítványt nyert, valóban a megfelelő végzettség szintjén áll. Ahogy az általános iskolák rögtönzése, a sok hiányos alapú s feljebb özőnlő diák, egy időre legalább, a gimnáziumi követelmény tudatos vagy észrevétlen leszállítását vonta maga után, úgy egyetemi felvételeztetőkől is gyakran hallunk olyat mostanában, hogy a jelentkezők színvonala évről évre gyengébb, hogy egyes fakultásokon a régi

tizenharc pont helyett tíz-tizenkét ponttal is föl kell venniük a jelentkezőket, ami nyilván annak a következménye, hogy lassan a középiskolák is általánosak lesznek, az egyetemre, főiskolákra fölvettek száma pedig növekedik.

De ha a kiválasztásnak ezt a lanyhulását a jobb oktatás ellensúlyozhatja is, még mindig kérdés, hogy az iskolákban folyó munka mennyire felel meg a kinti életviszonyoknak, a tehetetlenségénél fogva hagyományait őrző iskoláztatás nem esik-e viszonylagos anakronizmusba, vagy ha alkalmazkodni akar, sikerül-e; időszerűtlennek hitt igények feláldozása árán nem állít-e föl tisztázatlanokat és zavart okozókat. Az új iskolák felhúzása elsősorban pénzügyi s tervezési kérdés; az azonban, hogy milyen élet folyik bennük: pedagógiai. S én, mint miniszter, most már inkább erre – a nehezebbre – fordítanám figyelmemet.

Milyen legyen a műveltség?

Egy régibb tanulmányomban már megpróbáltam válaszolni rá: kit tekinthet a szocialista társadalom (s így iskoláztatásunk is) művelt embernek. „Aki azt a történeti helyet, melyre került, fejlődésében is érti, s a föld felületén folyó munkákról (amennyire ez lehet) élményszerű képet szerez.”

A műveltség a XVIII. század végéig jórészt filológiai volt: a latin nyelv értése s beszélése, a latin nyelvű műveltség ismerete volt az, ami a tanult embert a tanulatlan-tól elválasztotta. A latinhoz magasabb fokon más nyelvek tudása társult, s annyi jogi és teológiai tudás, amennyi az ügyek viteléhez, politizáláshoz, hitéleti disputákhoz kellett. Az újkor természettudományos, majd technikai érdeklődése a felvilágosodás korától a közoktatásban is helyet szorít a gyakorlati ismereteknek: a diákot sikeres polgárrá kell nevelni, aki ismeri a világot, amelyben működni kell. A reáliskola, mely a XIX. század derekán hozzánk is eljut, nevében ott hordja ezt az igényt: a holt nyelvek helyett élő nyelvet tanít, több természettudományt, matematikát ad, s műszaki irányának megfelelően bevezeti az ábrázoló geometriát s a szabadkézi rajzot. A gimnáziumot azonban nem nyomhatja el: a XIX. századi oktatásra inkább a két irány egyezkedése jellemző, mint magas szinten folyó vitája.

Azt az oktatási ideált, amelyet mi állítunk föl, a filológiai és matematika-természettudományi után, a régi terminológiával történet-földrajznak lehetne mon-

dani, e szavaknak persze olyan tág értelmet adva, mely már-már jogosulatlanná teszi használatukat. A történelem nemcsak a Föld történetét s az őstörténetet, de a művészetek történetét, a tudományok és technika kibontakozását, sőt ismeretét is magába foglalja. A földrajz még jobban belemosódik egy nagy munkaismereti diszciplínába. Alapja – a Föld felszínének, államainak kialakulása – tulajdonképp még a történelem része, erre rakódna rá főként a természetismereti (s technológiai) tárgy-anyagként az emberi munka fajainak, tagozódásának, gazdaságpolitikai szervezetének az ismerete, míg a politechnika (a vegyi, fizikai, biológiai gyakorlatokkal együtt) ezeknek a munkáknak legalább az elemeit írná (a munkaszolidaritás szellemében) kézbe és szívbe. A művelt ember e szerint abban, amivel maga foglalkozik, a múltat, vívmányok s, osztódó problémák előrehaladó összefüggését és osztódását is érzi; abban pedig, amivel mások foglalkoznak: a maga munkájának történetileg, gyakorlatilag megértett testvérét becsüli.

A filológiai s realista műveltséget ez az iskolaideál nem tolja félre, csak alárendeli, eszköznek tekinti. A nyelv alacsonyabb fokon (mint a realista műveltségben) az érintkezés, a kapcsolatok; magasabb fokon (mint a humanista műveltségben) a történeti emlékek megértésének az eszköze. A matematika, természettudomány története, mint a történelem része, megmutatja, milyen hajtóerői voltak ezek, főként az újkor folyamán, a fejlődésnek; maga a matematika és természetismeret, mint a munkák feltételét képező tudás, a Föld színén folyó emberi tevékenység elméleti megértését teszi lehetővé.

Amikor *A tanügy rendezése* készült – a gyors értelmiségképzés, a szakközépiskolák várható felburjánzása idején –, gond volt, hogy lehet ezt a műveltségideált a különböző iskolafajtákban megvédeni. Hisz világos, hogy az általános iskolás gyerekekben történeti tudatosság még nem fejleszthető, elég, ha történeti műveltségéhez versben, képben, anekdotakincsből nyersanyagot gyűjt, megtanul a kultúrát építő kiválóság küzdelmeivel együtt érezni, és sejtelve támad arról, hogy mindaz, ami neki természetes és egyszerű, sok-sok erőfeszítés summázódásaként keletkezett. A természetismereti tárgy természetleltárát gazdagíthatja, a jelenségek elszigetelésére, magyarázhatóságára szoktathatja rá. Amennyiben befejezett műveltséget kell adnia, a tervbe vettnek még kicsinyített mását sem nyújthatja. Középkorai fokon viszont a külön-

böző technikumok, gimnáziumok szóródása tette bajossá a „közös műveltség” megvédését. Akkor azt mondtam: ahányféle középiskolát állítunk fel, azoknak az anyaga csak a tanított tárgyak óraszámarányában különbözik; egy vegyészeti technikumban kisebb lesz a történeti tárgyak heti óraszám, mint a történeti gimnáziumban, de ott se mondunk le róla, hogy a tanulóval helyét, szakját történetileg is megértessük; amint az általános gimnázium tanulóját sem mentjük fel az alól, hogy a vegyi technológia alapműveleteiről élményszerű emléke legyen. Az érettségiig felmenő közoktatás, az általános középiskola visszatérte ezeket a gondokat megoldja. Az általános iskola elég, ha a történet-, természet- és munkaismereti tárgycsoportokban ad széles, a gyermeki érdeklődésnek megfelelő alapot; a kitűzött célokat a középiskola igyekszik megközelíteni; magasabb szintű elérését pedig az általános egyetemre bízunk, mely a szakegyetemek és főiskolák közt mint a közös műveltség fellegvára emelkedhetik majd ki.

Az iskola mint életdarab

Egyik legrégebbi, tán még tulajdon iskolás koromból eredő gondolatom, hogy az iskolának mesterséges „életdarab”-nak kell lennie, mely az egész életet sűríti magába, az oktatás céljaira leegyszerűsítve s áttekinthetővé téve. A régi iskola vár volt, a kapujába érkező kisdíjakot sokszor valóságos falak figyelmeztették, hogy valami másnak, felsőbbrendűnek az erődítményébe ér, ahol mint a templomban, életföltétivel, a „Tudással” érintkezhetik.

A jövő iskolája inkább olyan benyomást kelt, mint a realista színpad; a néző azt hiszi, egy darab valóságos, véletlen életet leste meg, mindennapi emberek társalgását, s csak fokról fokra jön rá, hogy ezt az életdarabot magasabb cél szerint választották és preparálták ki, véletlenei mögött szimbólumok rögzítik a szabályszerűt, szereplői mögött egy-egy szétnyíló léletsáv van, mellyel a világ egy-egy aspektusa jön be az egyszerű szobába.

A kaszárnya-iskolának ez az átalakulása életdarab-iskolává az első szemléltető eszközök, távcsövek, villanyozó gépek bevonulásával megkezdődött; a világot begyűjtő szertárak, torna-, énektermek, játszóterek építésével folytatódott; egyes iskolafajokban már a műhelyek is helyet kaptak. A mezőgazdasági és ipari ismeretek beveze-

tése elképzelésünk szerint ennek az átalakulásnak a meggyorsulását jelenthetné. A politechnikai oktatás beállításában, úgy látom, két felfogás áll szemben. Az egyik – s ez a hivatalos – a szakközépiskolaké. Az általános gimnázium tanulói a hat nap közül egyet valamilyen üzemben töltenek, s ott négy év alatt szakmunkási képzettséget nyernek. Én megfordítva, az üzemet szerettem volna műhelyek, kertek alakjában az iskolába vinni. Szakmára legfeljebb az utolsó évben fogtam volna a diákot; az előzőekben többféle ipar (például a lakásban használható iparok) s a mezőgazdasági munka elemeit gyakoroltattam volna velük.

Elismerem, hogy ez a megoldás nehezebb, költségesebb. A műhelyek berendezéséhez hely, gépek, szakértő tanárok kellenek; még nehezebb, sokszor lehetetlen az iskolák köré megfelelő kertet, kis mezőgazdasági üzemet varázsolni. Mégis, másoktól is azt hallom, hogy ez a járható út. Minap egy díszlettervezővel s egy ipariskolai tanárral beszéltem erről; az ő véleményük is az, ha más okból is, mint az enyém. A heti egy napot ott lábatlankodó inaskák csak zavarják a nagy, komoly üzemet; az iskola s gyári mesterek megszokják, hogy a politechnika valami külön követelmény, amit közös szemhunyással kell kielégíteni.

Ők, mint volt polgáristák, akiket egy-egy jó kézimunkatanár kapatott rá a barkácsolásra, volt műhelyeiknél kissé gazdagabb műhelyben szoktatnák rá a mai fiatalokat kezük használatára; a szakma eltanulása ilyen előiskola után az érettségit követő évben már könnyen menne. Ugyanezt elvi okból is helyesebbnek tartom. Ha az iskola célja az alaposabb munkaismeret, más munkájának az értékelése, kezdetben legalább több szakma elemi fogásaiból kell kóstolót adnunk; ha pedig az iskola kipreparált életdarab: minden megtanulandónak a műhelyét abba kell beépíteni, beálcázni. Ahogy a tudományokban a tudás biogenetikai útján hozzuk fel a tanulót jövőre szakja problémáiig, kezével, ügyességével is ezt a biogenetikai utat jártnám végig, a csiszolástól és kapaforgatástól a rádiótechnikáig.

Abból, hogy a meglévő iskolák, főleg nagyvárosokban, nem kertesíthetők többé, nem az következik, hogy ezt az ideált adjuk föl, hanem hogy az új középiskolákat kintebb, megfelelő telepeken létesítsük; a diákság vagy külön autóbuszokon járjon ki, vagy ami még kívánatosabb: hétköznapi bentlakóként tartózkodjék ott. Az üzemi munka (mint az *Iskola Kakaskúton* című utópiámban) így forrhatna be igazán az

iskola életébe. Kazincbarcikán hallottam, de a rádióban is volt erről előadás, hogy az iskola földjét több helyütt szövetkezetként művelik. Másutt a műhelyből csináltak kisipari szövetkezetet. Ez még tovább is vihető: miért ne lehetne az iskola amellet, hogy tanintézet, arra való tanár vezetése alatt szövetkezet is, s az ott végzett munka eredménye: munkaegység. A szövetkezeti szellemet, versenyző kedvet egy ilyen kis gazdasági s egyben társadalmi sejtben lehetne a leginkább beoltani.

Tanárok

De kik lesznek ennek az életdarab-iskolának a tanárai? A pedagóguskérdés a szocialista társadalomban (s talán nemcsak abban) egyre több gondot fog okozni. Amikor az oktatás a főiskolai szintig emelkedik: hároméves kortól huszonháromig, a lakosság harminc százaléka jár iskolába; Magyarországon a tízmillióból hárommillió. Ez a legnagyobb, s ha jól úzik, legfényesebb fényűzés, amit egy nemzet megengedhet. Hárommillió ember oktatásához kétszázezer pedagógus kell. Ez a felnőtt s nyugdíjas koron innen levő lakosság négy-öt százaléka. A mérnökin kívül (a technológusit is beleértve) nincs egyetlen pálya, mely az értelmiségi társadalomban több embert foglalkoztatna.

De vajon van-e a száz felnőtt ember közt négy-öt olyan, aki pedagógusnak született, vagy csak hajlandó is a tanításra? Nem látjuk-e, hogy még a bölcsészettudomány végzetek is hogy húzódnak, ha módjuk nyílik, az iskolából más tájakra. S ha föl is tételezzük, hogy egy szabadabb, inkább a megértett céltól, mint a felügyelettől sarkallt iskola nagyobb számmal szívna maga felé a pedagógus-lelkeket, vajon fölösleges lesz-e akkor is, hogy a tanításba azokat a nem tanár embereket is bevonjuk, akik más egyetemet vagy főiskolát végeztek, s más munkakörben eszméltek rá tanító hajlamukra?

Iskolaorvosi múltunkban az egészségtan-tanítás vetette föl ezt a kérdést. Mi a helyes: ha az egészségtant, mint nálunk, a fővárosnál, pedagógiai orvosokra bízák, vagy ha – mint most – szakpedagógus, a biológia tanára tanítja? Erre már csak azért is nehéz felelni, mert sem az orvos nagyobb szaktudása, sem a bölcsész módszertani képzettsége nem dönti el a vitát: a jó pedagógust ugyanis nem a szakismeret s nem módszer teszi, hanem egy sajátos lelkesedés, amely (akár adakozó kedvből, akár színészi ösztönből, akár szenvedő fölényérzete gyermekes kielégítéseként) azt, amit

maga megtanult, másoknak azonnal tovább szeretné adni; s a költőéhez hasonló lelemény, hogy a fejében kialakult képet a másik fejbe valahogy átjátssza, néha hogy a végleges képet a maga számára is ott alakítsa ki. Ahol ez a lelkesedés s naiv fűrfang megvan: ott van pedagógus, ahol nincsen, ott akármit tud s tanult: nincs. A tanítás, bárhogy szépítjük, nem tartozik a legmagasabb szellemi tevékenységek közé. Nemcsak hogy nem alkotás, de állandóan a szimplifikáció felé lejt, s ezt csak a hallatlan élvezet feledtetheti, amellyel önmagunk elvesztegetéséért megjutalmaz. Nem lehet tehát eleve eldönteni, hogy az orvos, vagy a bölcsész lesz-e jobb egészségtanítónak. És mégis, mindig híve voltam (nemcsak, mert magam is sok örömet leltem benne) a mi iskolaorvosi egészségtanoktatásunknak. Az orvos az élet egész szegmentumát hozta be az iskolába, a diák kórházi ágyat, sebészeti műtőt, éjjeli viziteket látott a háta mögött. Azonkívül kollégáim is igazolták a paradoxont, hogy aki alkalmassá válik, néhány órán át vesztegeti magát a tanításban, s közben van külön mestersége, jobban megőrizheti azt a tanítói lelkesedést, mint akinek ez a mestersége is. A mi életdarab-iskolánkban is nyilván kíváncsi, hogy minél több olyan tanárt vigyünk be, aki nemcsak tanít, de képvisel, viselkedésével, odavetett megjegyzéseivel kilátást nyit az élet egy-egy tájékára. A szabadkézi rajzból engem hatodikig egy kitűnő tanár tanított, aki maga is jó grafikus volt, s minket elsősorban a perspektíva szabályaira próbált megtanítani; az utolsó kettőben egy csokornyakkendő hordó, valójában elég közepes festő, aki művészeti irányokról beszélt, s a szabadba vitt bennünket rajzolni. Míg az első csak ügyetlenségem érzetét rögzítette, ez mégiscsak valami ízelítőt adott a művészet légköréből. Ugyanígy, ha egy (nem egészen lógásra berendezkedett) sportember a tornatanár. Mindezt meggondolva, s hogy a hivatásos s máshonnan jött pedagógusok közt jobban elmoszuk a határt: már *A tanügy rendezésében* azt javasoltam, hogy a gyakorlat és kutatás emberei mellett minden egyetem képezzen tanárokat is úgy, hogy a mérnökök, agronómusok, orvosok éppúgy, mint a nyelvészek, a történészek, matematikusok, szerezzék meg előbb a szakképesítést, aztán a tanítást is.

A politechnika bevezetése országossá tette a kérdést. Kik tanítsák a műszaki, mezőgazdasági ismereteket; átképzett tanárok vagy az iskolába beültetett szakemberek? Nyilván mindegyiknek meg kéne adni a módot, ha kedve van rá. A tanítás ízére rátalált műszakiból azonban, mint ezt hallom, ti is láttátok, mégiscsak gyakrabban

lesz jó politechnikai tanár. De erre biztat iménti gondunk is. Ha az ország egész lakosságát olyan ércnek tekintjük, melyből csak bizonyos százaléku pedagógus olvasztható ki, ésszerű, hogy ezeket valamennyi foglalkozás tanításra kapható, latens tanárjelöltjeiből ugrasszuk ki. Nevelési ideálunknak is jobban megfelel, ha nem két-balkezes bölcsészek, hanem egy-egy foglalkozási ágban már rutint szerzett „szakmatanárok” fogják művészetüket az idegen nyelvtől az esztergályosságig gyermekeinkbe oltani.

Tankönyvek, könyvtárak

Az iskolának nemcsak művelt, tájékozott embereket kell nevelnie: a műveltség, tájékozottság lázában égő olvasókat is. Az, hogy az iskolában szerzett tudás az életben mennyire tokolódik el, zsugorodik össze vagy indul burjánzásnak, függ attól, hogy a diákból mennyire tudtunk olvasót nevelni, s ha tudtunk: milyet. A középiskola a mi időnkben erre tett a legkevesebbet; ha valaki olvasóvá lett közülünk, az iskolán kívül, kalandszerűen lett azzá, aminek persze megvolt a varázsa, büszkesége, a legtöbben azonban nem részesültek ebben az izgalomban, s ahogy látom, a mai (az értelmiségi emberek számával csak egyenes arányban álló) olvasó-szaporodás is inkább írható fordítás-irodalmunk, kiadóink, egy-két folyóirat, mint az iskolák javára. Az az út, amely a tankönyvtől az iskolai könyvtáron át a nyilvános könyvtárakhoz, könyvesboltokhoz vezet: nincs kiépítve, vagy ha igen, nem nagy a csábítása.

A baj magja, úgy hiszem, a tankönyvekben van. Az *Orbis Pictus*-t, a *Janua Aurea*-t egy Comenius írta. Az elmúlt évtizedekben néha kezdő emberek, nem is tanárok álltak össze, hogy új középiskolai tankönyveket tákoljanak össze. Nem azt mondom, hogy nincsenek jó tankönyveink, én is tanítottam néhány kitűnőt: a Varga Zoltán *Magyar történet*-ét például, mely element volna egy magyar Seignobosnak, s azóta bizonyára elment, a minden tankönyvek útján, zúzdába vagy csomagolópapirosnak. De ha egy-egy ember kitűnően oldja is meg, a tantervi utasítás szerint, feladatát, sőt Kossuth-díjat kap érte, a tankönyv műfaján, főképp a középiskolai tankönyvén (ábécékben jobb a helyzet) nem gondolkoztunk eleget; a jó tankönyvnek tulajdonképp a modellje sincs meg. Pedig ha van fontos könyv, a tankönyv az. Móricz *Erdély*-ét száz év alatt nem olvassák el annyian, mint az általános

iskola magyar történetét. S a kiállítás! Persze fontos, hogy a tankönyv olcsó legyen. De kiadóink milyen szép kiállítású könyveket adnak át az olvasóknak tizenöt-húsz forintért, s nem ötvenezer vagy százezer példányban. Hogy becsülje a gyerek a könyvet, ha tankönyvét (sokszor jogosan) csak elnyűni való rongyként ismerte meg? A szépen megőrzött, egymás mellé sorakozott tankönyveknek kellene későbbi könyvtárra magját alkotniuk, melyekben majd szívesen ellapoz, s olvasói felfedező útjaira megfelelő térképet kap.

Amikor Illyés Gyula *Francia* és Halász Gábor *Angol Kincsesház-a* annák idején megjelent, *Tankönyv a nemzetnek* címmel írtam róluk. De a tankönyv általában a nemzetnek készül, s Illyés-i s Halász Gábor-i szinten kellene írni, szerkeszteni. Én részben ezért jelentkeztem megint, hogy megszámlolt óráimból nem tudom, hány drámára, regényre valót a tankönyvírásnak szenteljek. Azt mondom, írói készség s a tankönyvíráshoz szükséges készség csak kivételesen van együtt. Nos, ha nincs: társítani kell. Nekem sincs meg ahhoz, amire vállalkoznék, a tudományos készségem, s főként az újabb anyagban a tájékozottságom: ezért szövetkeztem olyan emberrel, aki a szükséges könyveket elém teszi, s kényes tényérzékével a botlásoktól megóv. Mert a jó tankönyv írásához nem annyira tudós, inkább egy lelkes, írni tudó „éltanuló” kell, akiben az ökonómia érzéke mellett van valami az anyagban szétnéző gyermek pillantásából is. A tudós inkább az ő tanítására s az elmondottak ellenőrzésére kell. Aztán nem is szüksége mindig ilyen szimbiózist létesíteni, a szakemberek közt is vannak kitűnő írók, akik a két személyt egyesítik.

De nemcsak mint irodalmi alkotásokat, mint didaktikai építményeket is mássá próbálnám tenni tankönyveinket. Nemrég volt a kezemben egy angol festészettörténet, amelyet, úgy látszik, két testvér csinált. A korokon, mint a reneszánsz, impresszionizmus, keskeny pallón, néhány kép elemzésével megy át; a folytatódó esszészzerű szöveg alig egyharmada a könyvnek; a fővonal mellett azonban képek százai mutatják a leágazásokat, az áttekintést színező részletismeretet. Az a tankönyvideál – örültem meg neki –, amit még a vásárhelyi években alakítottam ki! Eszerint egy történettankönyvben (a mi összevont történetünkben például) azt, ami ma a könyv, egy nagy esszé pótolná, ebbe a tudós is csak azt venné be, amit álmában is tud, aztán jönne az olvasókönyv, a kor irodalmi emlékei, esetleg a korról szóló munkák részletei, a mű-

vészettörténeti illusztrációk, hátrább a bibliográfia, nemcsak könyvjegyzék, de a könyvek megkívántatása, leghátul a könyv megértését elősegítő lexikon, amelyre a tanuló már a bevezető esszé olvasása közben is rászorulhat, hisz abban nemcsak az ismereteket tálnánk, de lassan-lassan az olvasót is föllebb, tömörebb nyelvbe, magasabb stíl-régiókba vezetnénk fel.

Természetesen nemcsak a történeti könyveket lehet így megszerkeszteni, a természetismeretit, sőt a matematikait is. Hisz a természettudománynak is van olvasókönyve, Darwin néhány oldala éppúgy belekerülhet, mint egy Semmelweis-életrajz; a matematikában pedig a példákhoz fűződő történelmi emlékek, az alkalmazás esetei, az élet matematikát kívánó feladatai tehetnék olvasmánnyá, sőt képeskönyvvé a példátárat; hogy az ipar s mezőgazdasági gyakorlatok segédkönyvei szinte kizárólag képeskönyvek lennének, magától értetődik. Az ilyen tankönyv szinte észrevétlen vezethet át a rossz hírű ifjúsági könyvtárba. Akinek egy részlet, kép, olvasmány a kíváncsiságát fölkelte, a könyvjegyzékben megleli: milyen könyvet kell kikérnie, a helyi könyvtár pedig rákapathatja lassan a központi ifjúsági könyvtárra, amely nem olvasó-óvoda lenne, 16 éven aluli könyvekkel, hanem a bibliográfiában felsorolt s azon túl eső művek tárháza, melyben iskolai indexével a tanuló bármikor beléphet. A nagy könyvtárakról sok művelt ember is csak azt tudja, hogy vannak – járni nemigen mer oda (legföllebb egy-egy fiókjába regényt kölcsönözni), használni meg még az sem tudja igazán, akit a könyvtárosok modora el nem riaszt. A könyvtárjárásra a tankönyv kalauzával bejárt ifjúsági könyvtárnak kellene az ifjút megtanítania.

A biológiai szempont

Ha a tanügyi reform első szakasza az általános iskola s az új technikumok fölállításával közoktatásunk alapjait rakta le; a második a technikai főiskolák fölállításával azt az érettségi szintig igyekszik húzni, s a politechnikai oktatás bevezetésével elindul azon az úton, amely az iskolát „életdarabbá” teszi; a harmadik (egyelőre csak előkészíthető) szakot az általános egyetem bevezetése, a kertes, műhelyes iskola szövetkezetté szervezése mellett, nézetem szerint, a biológiai szempont vizsgálatokon alapuló figyelembevétele fogja jellemezni.

A gyermek és ifjú fejlődik; az iskolai tananyag, ahogy osztályt rak osztályra, feltételez egy bizonyos fejlődést; a kétféle fejlődés, a bontakozó biológikumé s a feltételezett tanalanyé azonban többféleképp is eltér, s ez egyik oka, hogy az iskola a legrosszabb kihasználású üzemek közé tartozik; sok munkával, diák és tanár túleröltetésével, aránylag szerény eredményt ér el. A képességeknek megvan a belépésük; amíg egy gyermek agya alkalmassá nem vált a számolásra, hiába számoltatjuk, az éretlen képesség gyötrése csak húzódást vált ki, a jelentkező, de nem foglalkoztatott képesség viszont, mint minden tétlen hagyott funkció, elkedvetlenedik, elálmosodva hanyatlásnak indul. Arról azonban, hogy melyik képesség mikor s milyen erővel lép be: nincs tiszta térképünk, s aki a tananyagtól elszakadva, független kísérleteket végez gyermekekkel, sokszor elámul, hogy milyen képességek vannak már ébren bennük, anélkül, hogy abnormitásról vagy tehetségről lehetne beszélni.

A mai tanterv két irányban követ el hibát. Olyan fogalmakat, érzéseket, amelyeket polgáraiban fontosnak tart: időben, még zsenge korban akár a gyerekekbe oltani; holott azt akkor még csak szajkózni vagy színlelni lehet. Hajdan a szentháromság tanát szajkóztuk így, ma történelemkönyvekben látunk olyan társadalomtudományi fogalmakat, melyekre az ifjú, ha megéri, csak tizenhat-tizennyolc éves korára érhet meg. (A szemináriumok virágkorában mondták: hogy az általános iskolások s az egyetemi tanárok nagyjából ugyanazt a brosúrát tanulják.) A másik hiba, hogy bizonyos képességeket a felnőttkoriak alapján, azokhoz irányítottan tételezünk föl, holott azok a gyerekekben viszonylag vagy abszolúte is erősebbek. Az én tapasztalatom például az, hogy a négy-nyolc éves gyermek sokkal több költészetet bír el, sokkal több verset tud megtanulni, mint az átlagfelnőtt. Még meglepőbb, ami a serdülőkor előtt álló gyermekeknél, a gyermeki absztrakciós készség kihasználásával, matematikában s nyelvtanban érhető el. A serdülőkor beálltával, amikor adagolni kezdjük, ezek a képességek inkább visszaesnek. Ekkor viszont a felfedezések, vívmányok iránt lobban fel érdeklődés, s a biológiai érzés élesedik ki, hogy aztán az ifjúkorban az ember történeti s társadalmi helye legyen az, ami körül szenvedélyesen csoportosítja ismereteit.

Nem akarom az én, kis anyagom, melleleg szerzett tapasztalataimat a tehetségek belépésének az elméleteként rád tukmálni, inkább csak azt szeretném éreztetni, hogy egy ilyen segédtudományra, ha tananyagunkat az élő gyerekekhez akarjuk adaptálni,

szükség van; mint miniszter, kísérleti osztályokban, alkalmas pedagógusokkal el is kezdetném a kísérletezést, adatgyűjtést. De nemcsak a képességek belépését kéne figyelembe venni. Tán mert olyan iskolában néztem bele mélyebben a gyerekanyagba, melynek nagy eseménye a pubertás, én a serdülőkor robbanásszerű változásán (képességpusztulásán, képességkibontakozásán) át néztem az egész gyermek- s fiatalkort, s abban nem erőlk lassú, egyenletes fejlődését láttam, hanem egy rakétaszerűen kibomló képesség-elágazást: ami ma sisteregve megjelent, egy ideig száguld, aztán megáll; közben új rakétarész szökik még magasabbra s vet új ágakat (csak amíg a rakéta lehalványul az égről, a rajz, amit fejlődésünk ír fel, itt marad képességeink rendszerében, belénk írt működésként). Annak, hogy az iskolai oktatás nem tudhat az iskolán kívüli tanulás szenvedélyes rohamaival versenyezni: e rakéta s a tanmenet ritmuseltérése az oka.

Hogy mit kéne tenni, világos: az ébredő képességet első éhségében elegendő táplálékkal megkínálni, s ha eltelt, amíg egy új fejlődésfokon (esetleg új képességek alá rendelten) megint szükség nem lesz rá, viszonylag békén hagyni. De hogy lehet ezt lebonyolítani? Egy osztályban, amely annyiféle gyereket köt össze, akiknek csak az életkoruk egy, a „rakéta”-juk s annak minden ága azonban különböző? Az eszmény itt még kevésbé érhető el, mint a pedagógiában általában. De meg lehet közelíteni. Ha tudjuk, hogy melyik életkorban nagy általánosságban milyen képességeket kell megkínálni: a legdurvább hibát, hogy a kecskét hússal etessük, már elkerültük. Azt, hogy valóban megkínáljuk, s ne csak majszoltassuk, összevont, nagy óraszámú tárgyainkkal érhetjük el. Inkább csak két-három elméleti tárgyunk legyen egy esztendőben: de ott a cél ne a tanulás, hanem a megtanulás legyen, ne a lassú fogyasztás, hanem a gyors, szenvedélyes áttekintés. Ha a diákokat tehetségük összetétele szerint különböző osztályokba csoportosítjuk, ahol a tárgyak egyike a vezető (s egy-egy külön tanfolyamon esetleg tehetségük kisüvítettésére is módot adunk): a biológiai igényt bizonyára jobban kiszolgáltuk.

S itt érek oda, amin a legtöbb elméleti pedagógus, felügyeleti hatóság egyaránt megütközik, úgyhogy igazán miniszternek kell lennem, hogy javasolni merjem. Annak, hogy egy-egy osztályban képességre egyneműbb anyag kerüljön össze; legegyszerűbb módja az osztályugratás; meg kell engedni, hogy az osztály szintje fölött álló

gyerekek egy nyári tanfolyam s vizsga után társaiknál egy évfolyammal fölőbb iratkozhasanak be. Az osztályba nem illő, aránytalan eszű diák: nemcsak magának csapás, társainak is. Képességeit nemcsak hogy nem sarkallja az iskola, de a túl könnyű feladatok időrabló majszolásával untatja, az igazi erőfeszítést kívánó munkától elszoktatja, vagy hamis, stréber munkákra kapátja. De társaira is kártékony árnyat vet egy ilyen, agyacsokajukon felnőtt nagy agy; a versenyző kedvet, mely egyenlők közt megéled, elcsüggeszti; a tanár elől, ha több van belőlük, a valóságos osztályt elfödhetik. Míg ha egy évet kihagy, érettebb gyerekek közé, sűrűbb elembe kerül: tőle is erősebb tempót kíván az együtt vagy élen úzás. Mindez addig ismételterhető, míg erejéhez mért környezetbe jut. Régen ezt természetesnek tartották (sőt Angliában, úgy tudom, ma is megvan a mód rá); nemcsak a mi Bolyai Jánosunkról olvasunk ilyesmit (ő, ahogy a mi időnkben mondták, tanpubi volt), Grotius tizenkét éves korában egyetemre járt, Lagrange tizenhat éves korában főiskolán tanított.

Különösen lányokban tesz nagy kárt, hogy legerősebb virágzásuk idején szellemi dedóba szorítjuk szegényeket. Hogy a ma teljesen egyöntetűvé tett, sőt koedukációs oktatásban a lányok biológiai sajtóságát egyszer még figyelembe kell-e venni: arra vonatkozólag nem akarok jószolgatni. De hogy a női szervezet s elme fejlődésmenete más, azt még az emancipáció legbuzgóbb híveinek sem kell bizonyítani. A nagy különbség nem a serdülésben van, mert az, a közhittel ellentétben, nagyjából egy időben következik be (a lányoknál átlagban tán egy fél évvel korábban), hanem a serdülőkort felváltó, a nemi érettség után beköszöntő ifjúságban, mely a szellem növéskora, s egyéneknél is változik, egyeseknél szinte kimarad, a serdült azonnal férfi lesz; nőknél azonban általában rövidebb, mint a férfiak átlagánál. A férfi egyetemi hallgatók jó része – főként ma – ifjúnak tekinthető; a női egyetemi hallgatók bizony inkább már asszonykák. Épp ezért e rövidebb növekedést, mely sokszor intenzívebb is, jobban ki kéne használni. Két kivételesen tehetséges lányt volt módomban hosszú időn át megfigyelni. A középiskolában tünemények voltak, az egyetemen már mint asszonyok nyúzódtak, épp hogy kitűnőek, mint felnőttek, alig jobbák az átlagnál.

Ha csak a vizsgák lerakásán múlt volna, nem kétséges, hogy tizenöt éves korában mindegyik rég egyetemre jár, s fogékonyságuk s a szakjuk kívánta érdeklődés egy-

szerre tetőz. Gyakran mondjuk, hogy a sokat ígérő nők végül mégiscsak lemaradnak a férfiak mögött. Kérdés, mennyire oka ennek (mint néha ők maguk is elhiszik) asszonyi agyuk, s mennyire, hogy oktatásuk nem követi biológiájukat. Az osztályugratás, bár az órarendkészítés találékonyságát ez ugyancsak próbára tenné, történhetne egy tárgyból is, esetleg épp abból, amely az osztály s a diák „profilját” megszabja. A mi időnkben nem volt akadály, hogy aki érettségit tesz, mint zeneiskolai hallgató már a harmadik vagy negyedik akadémiai osztályba járjon. Miért ne járhatna egy felsőbb nyelvi vagy matematikai osztályt a más tekintetben közepes tanuló?

Egyetemek

Egyetemi oktatásunkba csak a magam diákemlékei s lányaim mély iskolásóvárgással hallgatott beszámolói alapján van bepillantásom. Összehasonlítva őket, úgy látom, hogy a mai egyetemi oktatás jóval alaposabb, gondosabb, mint a régi volt. Riedl Frigyes az első órák egyikén, emlékszem, azt festette le, szokott vizionárius modorában: mi történne, ha a beiratkozott hallgatók mind eljőnnének az órájára – dugig töltenék a termet, egymás ruháját szagatnák a folyosókon, a Múzeum körüti bölcsészettől rendőrkordont kéne vonni a közlekedés biztosítására. De nemcsak az előadás hallgatása nem volt kötelező (ezt, úgy látom, ma sem ellenőrzik túlságosan); de a gyakorlatok is, főleg a klinikaiak, inkább a félénkebb hallgatók, a jövőendő szaktársak elbátortalanítását szolgálták, mint a munka megkedveltetését. Ennek ellenére sem hiszem, hogy gyengébb doktorok, mérnökök, orvosok kerültek volna ki az egyetemekről – az idősebbeknek legalább ez a véleményük.

Ennek, ha így van, több oka is lehet. „Ha valami nagy disznóságot nem követesz el, s csak fél olyan szorgalmas leszel, mint középiskolás korodban” – mondtam medika lányomnak, mikor fölvettem –, mint bábatáskával loholó SZTK-orvosnő fogszerű megőszülni. Vagyis az állam sajnálja a diákokba ölt pénzt, s lehetőleg nem hagyja lemorzsolódni őket. A szocialista biztonságérzetnek azonban megvan az ára; azt, hogy valaki való-e egy pályára, semmiféle felvételi vizsga, sőt az utolsó szigorlat sem tudja eldönteni. A lemorzsolódás tehát a szakma természetes öntisztulása, legfőképpen arra kellene vigyázni, hogy ne a szemérmesek morzsolódjanak le a szélhámosok helyett. Egyes helyeken, mint a színiakadémián, egyenesen szerencsétlenség, hogy az

indulók mind be is futnak; itt, ha a biztonság rovására is, két-háromszoros létszámmal kellene indulni, s a kiesőket más polgári pályákon (például mint kultúrotthonvezetőket, játékmestereket stb.) felhasználni.

A mi időnkben az első orvosi szigorlaton a hallgatók fele vérzett el. S aki a diplomát megszerezte, annyit legalábbis bebizonyított, hogy magára hagyva is tud a tudásért küzdeni; az első és második szigorlat közti három esztendőben, ha nem volt kedve, még kollokválnia sem kellett; így bizonyos felelősségérzetet, önállóságot, beosztást kívánt, hogy az egymásba folyó tizenöt szigorlaton annak a három-évnél a szerzeményét fel tudja mutatni.

Nem mondom, hogy ez helyes volt, de most mintha a másik végletbe estünk volna: túlságosan is középiskolássá tettük az oktatást; a gyerekek a sok feleléstől, demonstrációtól nem is igen érnek rá a szakjukon eltűnődni. Én emlékszem, még a kórbontant is úgy tanultam, hogy különféle teóriákat költöttem a tananyag fölé (egy kicsit a D. L. hátrahagyott naplói-nak a modorában); ma az a probléma, hogy az ember „rázós” vizsgáztatóhoz kerül-e a következő héten, vagy egy „édes kis alakhoz”. Aztán az előadások! Az élményt adó előadás persze mindig ritka (a bölcsészettől azért hagytam ott, mert senki sem volt, aki a budai reál Jánosi Béláját megközelítette volna), de a középiskolában egy-két, az egyetemen négy-öt igazi tanár elég hozzá, hogy emberré válásunk megbizgassa. Az, hogy az oktatás ma sokkal alaposabb, elsősorban az alapfokú oktatóknak, laboratóriumok, szemináriumok vezetőinek köszönhető; annak a légiónyi seregnek, amely egy-egy tanszéket megszáll, s amelynek az oktatómunkáját jobban ellenőrzik, mint a mi korunkban. Ma elképzelhetetlen, hogy valaki olyan kevés szembe-észbe írt emlékekkel menjen át egy gyakorlati fakultáson, mint én az orvoskaron. A nagy formátumú előadás azonban (amelynek tollam járásában is ott van a nyoma) mintha kiment volna a divatból. A tanszékek vezetői többnyire utaznak, tudományos konferenciákon, akadémiai osztályüléseken ülnek, egy népes intézet személyi ügyeivel vannak elfoglalva.

A leghelyesebb tán az lenne, ha minden tanszéknek volna egy külön állandó előadótanára – az intézet legkiválóbb pedagógusa –, akinek nem kéne minden lében kanálnak lennie: a létszámból kitelne, s a közvélemény kiválasztaná. A professzor, ha szükségét érzi, egy-egy speciális kollégiumban mutathatná be kutatási területét. Heti

tizenöt órát szánni arra, hogy az ember füllel is bevegje, amit könyvből, jegyzetből a szemén át megkap: auditív embernek sem igen érheti meg. Az előadást két dolog teheti külön értékke, élménnyé: ha nagy egyéniség az előadó (olyan csodálatos pedagógus, mint Verebély professzor volt, szakjának olyan filozófusa, mint Korányi Sándor), vagy ha szakja légkörét, anyagát tudja az órára bevinni: egy mestert leset meg velünk műhelyében. (Ilyen volt Nékám professzor, akinek egy-egy bőrgyógyászati órája tíz-tizenöt beteg bemutatásából s a hozzáfűzött kommentárból állt.)

Azt, hogy a professzor nagy egyéniség legyen, nem tudjuk elrendelni (legfőlebb azt akadályozhatjuk meg, hogy másféle érdek alapján feltűnően kis emberek vagy egyetemi tanárrá bukkott politikusok üljenek a hallgatókra); azt azonban elérhetjük, hogy az előadás ne tankönyv-felmondás vagy -magyarázat legyen, hanem ilyen „be-pillantás” a műhelybe. A tankönyvet meg kell írni (s nálunk, úgy látom, sok jó, fordításra is érdemes tankönyvet írnak), olyasformán, ahogy a középiskolai tankönyvekről mondtuk: különválasztva az emlékezet állandó tartalmát s az érdeklődést keltő részteket; az előadást pedig tartsák olyan tudósok, akikben megvan az az ajándékozóség – tán még egy kis színész-kacérság is –, amely azt, amit maga megértett, a megértetés költészetével tudja hallgatóinak továbbadni.

Felvételi vizsga

Az egyetemi oktatással kapcsolatban van egy igen régi, több mint negyvenesztendősi hiányérzetem, s egy kevésbé régi (csak tizenhét éves) javaslatom, amely ma is fennáll, s melyet a fejlődés, úgy látom, igazol.

A hiányérzet medikus koromból származik: nekimentünk az egyetemnek, s a nyomtatott tanrend volt egyetlen kalauzunk, hogy miféle birodalomba tévedtünk is hát. Már hallgatókoromban gondoltam rá, hogy nem volna fölösleges egy propedeutikát iktatni be az első éven, vagy legalább egy könyvet írni, amelyben az orvostudomány tervrajzán kívül azt is elmondanánk a belépőnek, hogy használhatja ki benne legjobban az idejét, erejét. Később, amikor a tudománytörténet fontosságát felismertem, sőt természetismereti tárgyat bizonyos módosításokkal a természet-tudomány történeteként tanítottam, arra gondoltam, hogy lehetne-e épp ez a bevezető előkészítő tárgy a természettudományi szakokon, TTK-n, orvos- és mérnökka-

ron: az újkori természettudomány története a szaktörténet felé kiszélesítve. Mennyire másképp láthat a tanuláshoz a vegyész-hallgató, ha tudja, hogy az általános vegytan egyes fejezetei fizikai vagy kolloidkémiai születésének mi volt a feltétele, vagy az orvos, ha anyagát a bonctantól a törvényszéki orvostanig mint egy osztódó s szerveződő problémátömeg embriológiai útját tekintheti át! Esetleg épp ez a tárgy lehetne az, amelyet mint érdeklődése jelét (a megfelelő ügyességek mellett) a felvételi vizsgán megkövetelhetnénk.

De hisz épp a felvételi vizsga volt az, ami *A tanügy rendezése* óta javaslatból szinte jóslattá lépett elő. Én ott azt mondtam: ne keressük, ki hol szerezte meg az érettségit, ha akár a fodrász-technikumban is – ha a felvételi vizsgát le tudja tenni, engedjük be bármely fakultás kapuján. Az ember tizennégy éves korában annyiféle útvág, amit később megun: ha be tudja bizonyítani, hogy egy másik vizsgaálló szenvedély kapta hatalmába, ne zárjuk el, hogy az vigye tovább. Ha a középiskola általános lesz, a felvételi vizsgának ez az innen oda dobó, vetélő szerepe megszűnik: minden érettségizett bármely egyetemre mehet. De akkor is fennmarad annak bizonyítása, hogy aki egy szakegyetemre be akar jutni, nemcsak társadalmilag, de szakmailag is vágyakozott oda, s erről, íme egy vizsgán bizonyosságot tett. Én ezt a vizsgát igen komolynak s alaposnak szántam. Tulajdonképp ez foglalná el az érettségi helyét, amely csak dekoratív vizsga (mint érettségiztető, azon voltam, hogy mindenki azt kapja, amit mint nyolcadikos kiérdemel), s inkább az École Normale vagy a Polytechnique vizsgáira hasonlítana.

Ez akkor egyike volt *Rendezés*-em sok más képtelenségeinek; hisz akkor még felvételi vizsga sem volt az egyetemen. A felvételi vizsga azonban megjelent, először csak mint ideológiai sorompó (az én lányaimtól például többnyire azt kérdezték, hogy mit szólnak Sztálin-cikkemhez vagy a szárszói beszédhez), később azonban egyre fontosabb lett a pontszámban a tudás, újabban külön tanfolyamok készítik elő a jelentkezőt, s ezek, főként ha mindenki egy-egy éve dolgozni kénytelen, lassan afféle esti iskolává nőnek, amelyek a munkában töltött évet a sikeres vizsgával esetleg vissza is adhatják vagy a szaporodó szakismeretre szabadíthatják fel. Medika lánnyal egy kicsit együtt csinálom a vizsgai készülést, s igazat kell adnom neki, hogy az első évben, bár rengeteget biflázt, alig kap egy-két kortyot az orvostudomány

levegőjéből; a boncolásokon s vegyi gyakorlatokon kívül csupa olyat, amit kis kamrájában éppúgy bevághatott volna, amint ott is vágott be. Ez, úgy tudom, sok más fakultáson is így van, s a felvételi vizsga történeti propedeutikájával tán hozzájárulhatna, hogy a hallgató álma foglalkozásáról s az egyetem nyújtotta ismeret előbb találkozzanak. Ugyancsak ezért az egyéni munkaidőt mégiscsak a választott pályával kapcsolatban lévő helyen (gyárban, kórházban, kémiai üzemben, könyvtárban, tszben) tölteném el.

Felnőttek oktatása

Az igazi iskolák törzsét, ágait ma folyondárként borítják be a különféle tanfolyamok, levelező iskolák, esti egyetemek, továbbképzők. Ezeket a pótiskolákat valóban a folyondár-ösztön: az emelkedés, felfele kapaszkodás hívta létre; a társadalom vagy a maguk hibájából lenn maradt emberek, amikor az új világ megadta az alkalmat, följebb akarták vizsgázni magukat, részben hogy új, képesítést kívánó állásba jussanak, részben hogy a már megkapottat képesítéssel biztosítsák. Visszaemlékszem: milyen keservesen izzadták át szegény fináncaim magánúton a polgári iskolát; milyen szemhunyósdí volt ott egy egészségvizsga, hát még, aki a gimnáziumi érettségit akarta felnőttkorában megszerezni! Most az egész közoktatás arra állt rá, hogy ezekkel a tanulásra kaptott felnőttekkel minél gyorsabban duzzassza fel értelmiségét.

Az igazi haszna ennek a tanultatási kampánynak nem a „megbízhatóbb” értelmiségiek voltak, hanem az a tanulási láz, amely a nemzeten erőt vett. A „pozíció”, amit el lehet érni vele, mintha csak előcsalta volna a felnőttbe dugaszolt diákot, az adóságerzetet, amelyet az ember képzetlen maradt vagy tökéletlenül képzett értelmére érez, s ez a különféle tanfolyamokon, a másokéval összefolyva, valóságos árvízzé lett. (Nyelvész kollégáim közt, akik szükségből lettek orosztanárokká, hány ízelt bele a nyelvtanulásba, s küldi minden nyáron más tanfolyamról, egyetemről képeslapját!) Ahogy a nagy társadalmi talajforgatás abbamarad, az utolsó tizenöt év tanulói lázából egyre inkább ez az önfejlesztő kedv marad majd meg, megoldva – a jobbknál legalább – az úgynevezett szabadidő-problémát, s elfedve önmagunk előtt szakosodott civilizációnknak tán legnagyobb baját (melyben egyelőre a szocializmus is oszto-

zik), hogy a képzett emberek nagy részének nem ad képzettségükkel arányban álló, azt továbbvivő, igazi „mesterség”-fejlesztő munkát.

Ez a nagy képesítés-szerző láz, éppen mert társadalmi szenvedéllyé vált, nem fog olyan gyorsan megszűnni, mint gondolhattuk volna, hisz aki 1943-ban nem tudott a polgáriból középiskolába jutni, az még csak harminckét éves, aki pedig a negyvenes években nem jutott fel az egyetemre, még mindig csak élete negyedik évtizedében van. Egyesek, fiatalabbak, társadalmi okokból akadhattak el, vagy egyszerűen nem érte el őket a fertőzés, s még az öregebbek közt is akad, akiket becsvágy vagy megőrzendő állás most ültet le a könyv mellé. Lányom ámulattal emlegeti, hogy a szomszéd laborban egy miniszterhelyettes nyújtja be titrálás-jegyzőkönyvét, s azt kartársának meg is kell osztályoznia. Egy idő múlva, főleg az általános középiskolák bevezetésével, ez a tanulmányi áradat mégis néhány szabályozott mederbe szorul.

1. Esti egyetemek és főiskolák. Ha a szakmunkási képesítés (lassan a mezőgazdaságban is) érettségihez kötött lesz, a képesített munkások közt mindig akad, aki a műszaki vagy mezőgazdasági egyetem szakjának megfelelő fakultását is el akarja végezni.

2. A szakmai továbbképzés tanfolyamai. Ma már a legtöbb szakma olyan sokféle ágat bocsát, hogy a szakmunkásképzés nem tehet alapossá benne: nem minden vilanyszerelő ért a rádióhoz, lifthez vagy épp az elektronikus gépekhez. Aki ezekben is mester akar lenni, külön tanfolyamot kell végeznie. Aztán az egész szakma is fejlődik, öt-tíz évenként; mint az autóknak, szaktudásunknak is „generálózásra” van szüksége. A kettőt össze is lehet kötni: a vidéki orvos meghallja, mi újság az őt érdeklő klinikai szakokban (belgyógyászat, gyermekgyógyászat, kissebészet), s kitanulja közben a röntgent vagy EKG-t. Minthogy a képesítés már ma sem ér véget a szakbizonyítvány kézhezvételével (a minősített munkást megkérdik, mihez ért azon kívül); a helyes az lenne, ha egy képesítőlap, mint egy családfa, megmutatná a szakmai minősítés mellett a szerzett képzettségeket, s a munkahely bejegyezné, hogy az mennyiben vált gyakorlat is igazolta ügyességgé. Így nemcsak a munkáltató látná rögtön, ki az, akit felvesz, de a munkás is több értelmét s szükségét érezné, hogy haja őszültéig fejlessze, ami alatta van.

3. A diploma egyetemet végzetteknél sem az utolsó vizsgát kívánó grádus már. Ahová nézünk, mindenki kandidátusságra készül, a doktorátust a kezdő tanársegéd öt éves tervébe is „beütemezik”. Az ember először meghökkent, amikor a cári Oroszország rangfokozatai nálunk is megjelentek a nevek mellett; az első kandidátus, akit én megismertem volt, a *Kreutzer-szonáta* asszonygyilkosa. De ma már látom az előnyeit is. Az igazi tehetséget tán sérti az örökös vizsga, melyen igazán nem lehet többé a tudását megmérni (hisz amit ő tud, más nem tudhatja úgy), gikszert viszont ő is elkövethet, mint akármely emberfia. Más, kissé kényelmesebb, de kitűnő képességű embereket – s ez van több – viszont sarkall a vizsga, megnyújtja a diákkort, s alaposságra kényszerít. Tíz évvel ezelőtt egyik rokonommal s a kollégájával mint nyelvkönyvet olvastuk a *Karenina Anna*-t; a fiú azóta szakkönyveket is fordított oroszról, a lány viszont (aki különben a külföldi konferenciák kedvéért egész jól megtanult angolul), mint kárörömmel nézem, most fogja kandidátusi vizsgája kedvéért legalább a szak-oroszt is megtanulni.

A képesítést is adó továbbképzés állandósuló medrei közé szeretném én az „általános egyetemet” is beiktatni. A beiratkozás feltétele az érettségi, de járhatnának rá egyetemi hallgatók s egyetemet végzettek, sőt nyugdíjasok is az emberi kor végső határáig. Célja azon az anyagon, amit civilizációnk mint büntudatot fenntartó lomot dob elménkre, magasrendű áttekintést adni; arra, amiben a műveltség mai kritériumát látjuk: a történelmi tudatosságra s a Föld színén folyó munkák ismeretére a felnőttkorban a legmagasabb fokon még egyszer fölébreszteni az igényt. Szakiskolává váló egyetemeink közt ez tartaná fenn a magasrendű közös műveltség kíváncsalmát, s szolgáltatná a szakbarbárság ellenszerét. Noha semmiféle pályára nem jogosítana, ez adná a legmagasabb képesítést; aki megszerezte, arra minden téren mint sokoldalú, művelt elmére lehet számítani.

Én ennek az egyetemnek egy történelmi változatát dolgoztam ki magamban (s dolgozzuk ki remélhetőleg *Négy könyv*-ünkben is); a természetismeret s matematika mint az újkori történelem egy-egy részletének felnagyítása kapna helyet benne; a nyelv mint a történelmi emlékek megértésének eszköze. De világos, hogy ez csak egyik módja az áttekintésnek, s egy ilyen kollégium-lánc csak egyik fakultása az egyetemnek. Egy másik fakultás terve rögtön kínálkozik; ott a történelem csak bevezetés

lenne, s a mai természettudomány s technológia föltérképezése lenne a fontosabb. Ezen az egyetemen képezhetnénk a jövő politikusait, diplomatáit is. Azaz most ennek az egyetemnek a fakultásairól mondhatnánk el, amit annak idején a különféle középiskolákról; hogy tantárgyai ugyanazok, csak a százalékos arány változik közöttük. Az, hogy a szakegyetemeken megkívánt vagy megkívánható általános tárgyak oktatását (tudománytörténet, filozófia, nyelv) mennyiben vehetné át egy ilyen egyetem: részletkérdés, melyet a gyakorlatnak kell eldöntenie.

Ismeretterjesztés

Nemrég az egyik kiadó megkért: mondjam el véleményemet a könyvekben folyó ismeretterjesztésről; egy fél polcnyi kiadványát is megküldte, hogy lássam, mit csináltak eddig. Én a könyvek utolsó lapját ütöttem fel, ahol sok egyéb apró betűs adat közt a példányszám is megjelölhető. A kétezres szám volt a legkisebb, az ötezres a legnagyobb. A mai könyvéhség idején aránylag feltűnően kis számok! S ha az ember átnézi, elolvassa a könyveket: megérti, miért.

A könyv írója, amikor a megbízást kapja, megoldhatatlan feladat elé kerül; nincs eldöntve, hogy milyen képzettségű emberekhez kell beszélnie, mennyi az, amit fel szabad tétéleznie. Márpedig ami egy érettségizett vagy egyetemet végzett (de más szakú) ember fülében szócséplés, annak, aki általános iskolát sem végzett, még mindig ködös, elvont lehet. A mi könyvíróink is elkövetik (éppúgy, mint a külföldiek) a népszerűsítő ismert hibáit, hogy valami érdekes száfttal öntik le a rágós pecsenyéjüket, s eközben hol a napkelte-parabola mondóival, hol a detektívregények íróival kelnek versenyre, magukat a tudományos fogalmakat viszont olyan módon írják körül, mellyel azt megértetni nem lehet.

Aztán a könyv terjedelme sincs többnyire arányban azzal az érdeklődéssávvall, melyet a művelt, sokfelé figyelő ember a tárgykörre rászánhat. A csillagászat többé-kevésbé mindenkit érdekel, de kevés embernek van ereje s ideje, hogy öt-hatszáz oldalt rágjon át azért a néhány tényért vagy szempontért, amely világképébe beilleszthető belőle. S ezt a vékony érceret sokszor még fölösleges salak is gyarapítja. Azt, hogy mi a messzelátó, többé-kevésbé mégiscsak tudjuk; ahhoz, hogy a naprendszer bolygóival vagy a kiterjedő világegyetem gondolatával megismerkedjünk, nem

kell okvetlenül a fizika legunalmasabb ágát, a geometriai optikát is újratanulni. Az ismeretterjesztők egy része azt hiszi, hogy az ismeret híg aláöntéssel terjed. Holott épp fordítva: az ismeretterjesztő könyvnek tömören, fölösleges szakmai ballaszt nélkül kell elmondania, amit az olvasó a maga kis világmodelljébe beépíthet. Mint egészségtantanár, egész jól használtam Kruif kissé fecsegő életrajzeit, de úgy, hogy előbb felére, egyharmadára rövidítettem. Azok az öt-hat kisíves kötetek, amelyekben hajdan a Magyar Szemle adta ki, amit a tudomány eredményeiből közölni jónak látott, az ismeretterjesztő könyv felső határa. Ha növelni kell valamit, az a honorárium, s nem a terjedelem.

Épp ezért (különben ki nem adott tanulmányomban) azt ajánltam: válasszuk el nemcsak cégben, de elvben is az ifjúkori s felnőtt ismeretterjesztést. Az ifjúkori ismeretterjesztés célja: az iskolában tanított anyagot a legkülönbözőbb irányban folytatni, az ifjúsági könyvtárat bebútorozni. Alapkönyvül itt igen jónak tartom a gyermek-enciklopédiákat; amilyenek, úgy tudom, nálunk is készülnek már. A szovjet *Gyetjszkaja*-enciklopédiának néhány kötetét én is áttanulmányoztam: meglepő, hogy egyik-másik részéből mennyit tanulhattam. De Nyugaton is jelennek meg gyönyörű kivitelű képeskönyvek, amelyek után az a gondunk: ha ezen élnek a gyerekek, mi marad a felnőtteknek. Az első ilyen enciklopédiát, amelyben őslényekről, bolygókról is van szó – unokámon láttam –, már betűérés előtt oda lehet a gyerek kezébe adni; a sok buta, kényszer csinálta mesét (nem a klasszikusokat értem) semmivel sem lehet jobban kiszorítani. Utána minden három-négy évnek megvan a maga enciklopédiája; történeti, matematika-fizikai, biológiai anyag ezekben szétválak már, s szemben az egységre törekvő tankönyvvel, több szakpedagógust fog be; szempontok s diszciplínák vonzó tarkaságban hívják a kalandéhes agyat. Körülbelül húsz kötet lenne az, amely háromtól tizenhét éves korig a mi gyermekkorunk lexikonnévezetését, *Műveltség könyvtára*-t pótolhatná, s a felsekert érdeklődést más, részletesebb kiadványok felé igazítaná.

A felnőttkori ismeretterjesztést az érettségi szinthez szabnám. Amiről az olvasó érettségiig hallott, arra a könyvíró mint ismertre vagy épp csak felidézettre támaszkodna. Azok az áttekintő munkák, amelyekben az általános egyetem adná ki főkollégiumait, további támogatást jelenthetnének íróknak, olvasóknak. Az egyik tudná, mit

kell kiegészíteni, elmélyíteni, a másik, hogy hol találja meg a vázat, azt is mondhatnám, csutát, amelyre mint a kukoricaszemet, részismereteit fölrakhatja. Az ismeretterjesztő könyvekről így lehullana a tara, s a könyvíró célja az lenne, hogy egy-egy nagy területről azt, ami a nézete szerint az egész víziót (melyet mindketten ismernek) gazdagíthatja, módosíthatja: az olvasó elé rakja. Inkább füzeteknek kéne hát lenniük, mint valódi könyveknek. Az ismeretterjesztés veszélye ugyanis az, hogy a rendtartás, az áttekintés nem tart benn lépést a halmozódó részletekkel, s így végül azt a szemétdombot fogja csak növelni, amivé újság, színház, mozi, rádió, hallott, olvasott esemény teszi korunkban az emberi elmét.

Aránytalanul nagyobb a sikere a folyóiratban folyó ismeretterjesztésnek. Itt első sorban a legegyszerűbbre, de legeredményesebbre, az *Élet és Tudomány*-ra gondolok, amelynek egyes számait magam is megveszem, viszont a villanyos-kalauznő zubbonygombjai közé bedugva is ott láttam a minap. Ez a folyóirat, mely több száz ezer példányban jelenik meg, az olcsó könyvtár mellett a legjobb népnevelő; sikerét nyilván annak köszönheti, hogy sokféléről ír, aránylag röviden, s a tudomány izgalmát a gyermek vagy művelt ember képzeletébe is be tudja oltani. Olyan folyóiratnak, mint az *Esti krónika*: rádiószámoknak vagy a híradófilmnek; még a gyengéje is ugyanaz: a politika rájött a népszerűségükre, s egyre nagyobb helyet foglal el bennük – kapcsolt áru alakjában – a maga cikkeinek. Magasabb fokú ismeretterjesztő folyóiratainknál, melyek már egy-egy ismeretágra specializálódtak, jobban kiüt a könyvben folyó ismeretterjesztés gyengéje: ők már nemcsak érdeklődés-ébresztők, viszont nem látjuk, kiknek szólnak s mit szolgálnak vele. Egy sakklapról tudjuk, hogy sakkozók olvassák, egy vegyészeti folyóiratról, hogy szakemberek; aki a *Bűvár*-t olvassa, bizonytalanabb alak: olvasgató laikus? a természettudomány más tája iránt érdeklődő szakember? madarak, méhek szerelmese?

Előadások

Az ismeretterjesztés persze nemcsak nyomtatványokban folyik, sokkal elevenebb, ahol az élő hang, a személyiség a közeg, melyen át az ismeret az érdeklődéshez ér. Hogy Magyarországon hány ismeretterjesztő előadást tartanak egy évben, még hoz-

závetőleg sem tudnám megbecsülni (neked kell majd ide, zárójelbe bejegyezned); de akármerre nézek, előadókba s hallgatókba botlok. Gimnazista lányom biológiát hallgatott a szabadegyetemen (néha tán mellette is). Egy másik rokonom, aki épp akkor testi munkát végzett, Hajós professzor előadásaiban ismerkedett a felsőbb matematika szellemével. Találkozom egyik regényhősömmel, a legnagyobb hatású tanárok egyike; tele mellőzése jogos sérelmével, de lelkesen beszél munkásszállásokon adott óráiról.

Lenn vagyok Vásárhelyen; hihetetlen számokat raknak elém: ennyi és ilyen előadást tartottak, ennyi hallgatóval. A falon plakát, aki a csillagvizsgálóba, Aquincumba, a Szépművészeti Múzeumba akar menni, itt és itt várja a szakképzett vezető. A városmajori színházból sétám alatt vetített képes előadást hallók kiszűrődni; az Urániából, ahová minket vittek évente kétszer, már a parkokba is jut. Fizikus lányomnak egy úttörő- vagy KISZ-táborba kell mennie, föl Csillebércre: gyerekekkel fizikáról, tán épp atomfizikáról beszélgetni. A Rádióknak is van külön szabadegyeteme s középiskolája; ott tudom meg azt is, hogy apámék hajdani kezdeményezése, a munkás-gimnázium is virul: munkásakadémiák működnek országszerte. Az autóbuszban hirdetett nyelvtanfolyamokról néha tudok meg egy-egy számot, hogy a lengyelt hetvenen hallgatják, az arabot vagy japánt [hányan]. Nem akarom szépíteni: nincs semmiféle áttekintésem ezen az előadásóceánon; azt még kevésbé tudom, hány köztük a betervezett s valahogy le is bonyolított, s hány, amit (mert ilyenről is hallani) a hallgatók csikartak ki. Egészben mégis azt hiszem: víz nélkül mégse járna a malom (bár itt néha a malomjáratás idézi meg a vizet), s természetes, hogy ez a tudásszomj, amely annyi más téren megnyilatkozik, ezeket a kútfoket is végigjárja.

Azt, hogy az előadás mit adhat hozzá a könyvekhez, vásárhelyi éveimben láttam.

1. Kiugrathat egy-egy előadót; a magántudóst tanárrá, a privát mániát közkinccsé téve.

2. De kiugrathatja a közönséget is: regényben is megírtam már, hogy egy tíz-húsz fővel kezdett népzenei szeminárium mint nőtt a Sas nagytermét megtöltő világzenetörténeti előadássorozattá, nemcsak a kitűnő népzene gyűjtőt és számba jöhető károkat, énekeseket, hanglemezeket mozgósítva, de a város szunnyadó zenei érdeklődését is.

3. Az előadás sokkal jobban tud alkalmazkodni a helyi viszonyokhoz és igényekhez; a könyv írója nem nézhet a szemébe annak, akinek ír, az első fejezet hatása nem módosíthatja a második hangvételt; hallgatói életkörülményeit sem ismeri, nem tudhatja, hogy városuk múltja, jelene mennyire lehet példatára annak, amiről beszél. A könyv az országnak szól, az előadó azonban – szinte a személyekig – adaptálhat azokhoz, akikhez szól.

4. Épp ezért az előadások, helyi tanfolyamok olyanok lehetnek az ismeretterjesztésben, mint a tanácsokkal kéne lenniök a közigazgatásban: ők képviselik a decentralizációt, a hallgatóság beleszólását a maguk nevelte előadók útján az ismeretközlésben. Ha miniszter lennék, pályázatot hirdetnék olyan füzetre, mely egy előadássorozat tervét, módosulását rögzítené úgy, hogy a jelentkező igények diktandóját, a művelődésügyi demokrácia működését is érezni lehessen.

A kíváncsi az lenne, hogy az ismeretterjesztés helyi gócai, sőt a József Attila Szabadegyetem is, bizonyos fokig e kulturális demokrácia irányítása alá kerülnének. Én az önképzőköröket akkor is védtem, amikor az önképzőköri szót az írógögg megbélyegző jelzőként használta. Most azonban egyenest azt mondom, hogy a szocializmusban minden kis közösségnek, akár iskola, gyár, mezőgazdasági üzem, akár falu vagy város az: egy-egy önképzőkörré kell lennie, ahol (amennyire képesség van rá) mindenki mindenkit tanít. Az egész ország is inkább váljék egy nagy önképzőkörré, mint egy óriás galerivé vagy italbolttá.

Mi lenne a mi „általános egyetemünk” viszonya a képesítést nem adó önképzéshez? Én úgy gondolom, hogy azt a József Attila Szabadegyetem keretei közt lehetne elindítani. Egy-két éven át csak egy-egy nagyobb, áttekintő kollégiummal illeszkedne bele annak a tantervébe – a hallgatók tetszésére bízva, hogy vizsgáznak-e –, s csak aztán húznám fel a tapasztalatnak megfelelően a szervezetet. S megszületése után sem válna el anyjától, inkább valami vázat, csontrendszert adna neki: könyvekbe rögzített kollégiumaival az áttekintést képviselve az ismeretterjesztés káoszában.

A „hely” kultusza

Az ipari civilizációban megvan a hajlam, hogy összemosza a színeket, s a Föld képét egy lilákat, sárgákat szürkés-kékbe oldó, túlvizezett akvarellé tegye. A szocializmus –

egyelőre – inkább csak meggyorsítja ezt az egybekenést. Cégtábláinkra városszerte egyformán van fölírva a „Zöldség-Gyümölcs”, s a nyitott ablakokon országszerte ugyanaz a rádióközvetítő bukja ki izgatott biztatásait. Életünk gyógyszere tehát, ha ebbe az uniformizálódásba a helyit, az egyszerűt gyógyszerül bedobjuk, s az absztrakció lengő sátrait cölöpökkel és hurkokkal próbáljuk tájba, múltba rögzíteni.

Vásárhelyi tartózkodásom s később lerándulásaim alatt egyik legnagyobb mulatásom a múzeum térfoglalása volt. Előbb csak a kávésbura (melybe a bőkezű gazda nekem is annyiszor lökte be ötdekását) került át a Kálvin téri könyvtárból az új, Szentesi úti tájtörténeti múzeum házába, melyhez csakhamar a szomszéd házat is hozzátörték, hogy aztán a könyvtár padlásán bontogatott képtekercsek (bennük a Tornyai János jövő tekintélye) is egész galériát kapjanak a falábakon álló nagy kultúrterem fölött. No, gondoltam, a vásárhelyi különcök mégiscsak megkapták gyűjtőmunkájukhoz a palotákat, s a nagy terjeszkedést az igazgató gyakorlati érzékének tulajdonítottam (mely persze nem volt elég, hogy nem 56-ban, hanem 57-ben börtönbe ne ösztönösködjön magát), ő vágta ki a demokrácia pénztárcájából a Kiss Lajosok, Bodnár és Péczely Attilák magára hagyott szenvedélyeinek e csarnokokat.

De aztán azt láttam, hogy a vásárhelyi múzeum (ha az első s legszebbek egyike is) egyáltalán nem kivételes: az egész ország hasonló múzeumokkal szövedik be; Sajkód körül néhány négyzetkilométeren egymás után éledtek, támadtak a múzeumok: a tihanyi apátságban a Balatonon; Nagyvázsonyban a Kinizsiek vára lett múzeummá, Füreden a Jókai-ház újult meg, még az örvényesi vízimalom is mint apró múzeum íratna be emlékkönyvébe a nevünk.

A múzeumalapítás szerencsénkre a Szovjetunióban is szenvedély (Carszkoje Szélóban Puskin kadétiskolájának éppúgy megvan az önfeláldozó muzeológus apátnője, mint a grúz Kossuth házában Tbiliszi fölött a hegyekben), s így akkori kultúrpolitikussaink is engedélyezték tájbolondjainknak, hogy egy-egy tájhaza közepén az emlékezésnek s a genius locinak egy kis oltárt gyűjtsanak. S ha Magyarországon régen sem voltunk szűkiben a fővárosi piactól elszakadt literátoroknak, magántudósoknak, akik valódi vagy szerzett pátriájukba dugták be struccfejük, sokszor többet téve a tudománynak, mint a fényben fürdő fizetett hivatalosok: most, a szocializmus korában, annak a dark age-ében is akadtak emberek, akik a helytörténeti

kutatásban lelték meg lelkiismeretük és kutatói buzgalmuk közt az egyensúlyt, s ezeket most már egy új, erre képzett muzeológus-gárda szaporítja s válthatja föl.

Ahol, mint Vásárhelyen láttam, a múzeum egyben az ismeretterjesztés fészke is, ott több mód van rá, hogy az előadások helyi szint vegyenek fel, s az általános ismeretek is helyi perspektívában érjenek el az emberekhez. Ahol voltak ásatások, más-képp lehet az őstörténetről beszélni, ahol van énekkar, lemezgyűjtemény, más a zenei ismeretterjesztés, ahol a kórházi prospektúra olyan kiadványokban örökíti meg az eseteket, mint választott szülőföldemen, ott az orvosi, egészségügyi ismeretterjesztés is jobban kapcsolódhat a helyi viszonyokhoz. Tulajdonképp még az sem baj, ha az Einstein-elmélet valami helyi fénytöréssel illeszkedik be az ottaniak tudatába. A lényeges, hogy a csoportok éppúgy, mint az egyes ember is, ne valami messze levő dolognak lássák a tudást, hanem olyasminek, ami a lábuk alatt lévő földben is ott van, s amelyet magukra vonatkoztatva, a maguk javára kell megérteniük. Vásárhelyt utolsó lentlétemkor igen szerencsés volt a helyzet, az volt a múzeumigazgató, aki az ismeretterjesztés vezetője; olyan ember, akiben a családja, iskoláztatása, fiatalokora élményeiben kapott vásárhelyi múlt találkozott az újfajta tájékozottsággal, képesítéssel. Sajnos, hiába próbáltam meggyőzni, hogy ne hagyja ott Pestért, irodalomért ezt a szép posztot, amelyet a magam mögött hagyott évek szinte irigyeltek.

A muzeológiának s az ismeretterjesztésnek ez az összekapcsolása nemcsak a városok művelődési gócaiban lenne kívánatos, ott is, ahol a megőrzendő még nem évezredekre néz vissza, csak évekre, legfőlebb évtizedekre. Hogy nemcsak egy-egy város, falu s környéke lehet „tájhaza”, de a munkahely, üzem is, a maga elvontabb erőterével, gazdasági s emberi környékével, egyike a legrégebb meggyőződéseimnek. A *Medve utcai polgári*-ban nemcsak azt írtam le, hogy milyen orvosi s pedagógiai kísérletet, szociológiai mélyfúrást lehet ott végezni; leírtam az iskola történetét is, magát az épületet, a környéket, az otthonokat, melyekből a gyerekek ide jártak, azt a perspektívát, amelyet egy ilyen iskola a fővárosra, azon túl az egész országra nyit. Mint vásárhelyi tanár is így néztem a két gimnáziumot; tudtam, ki az ősvásárhelyi, ki származott máshonnan ide, ki jár be Újvárosból, a régi serfőző háznak is ott kéne élnie nagy pincéjével a lánygimnáziumról kezdett regényemben.

S amikor nemrégén meghívtak Pétre, hogy mint a törbe csaló szózat mondta, a Ni-gyár munkásainak beszéljek (sajnos, épp munkás ült legkevesebb a nézőtérén), ott is azt próbáltam megmutatni, hogy lehet egy gyári munkás látóterébe szinte az egész világot bevonni; egy szemből az egész gazdasági, társadalmi, pszichológiai szöveget felbontani. Hogy ezeknek az üzemi múzeumoknak a kialakítása hogy történhetne, arról is vannak (megkötött virágállat-életem ellenére) friss emlékeim. Leningrádból kivittek minket a finn határon levő régi fegyvertárba, amely most automatákból dobja ki a csavarfélét; de már a cári időkben is fészke volt a munkásmozgalomnak: Lenint itt szöktették át a határon, nem messze. A gyárnak nemcsak múzeumterme van, de lelkes muzeológusa, maga is munkásember, aki nem engedte, hogy az itt gyártott fegyvereket, az innét kikerült munkásvezérek képét meg ne nézzük. Ilyen múzeumuk, ha csak egy kamrában is, nemcsak régi, híres gyáraknak, de a tegnap alakult tévesznek is lehet, ha van ott ember, aki a fényképezésben kedvét leli, s némi archivárius vagy krónikás hajlam is van benne.

Ma már sok üzemnek van üzemi újságja. Eggyel engem is kapcsolatba hozott a véletlen. Dolgozik a Goldberger-gyárban egy mérnök, aki még egyetemi hallgató korában tanult meg a Bolyaiakért lelkesedni, s most, hogy egy Bolyai-darabot írtam, azt is, sőt engem is szívébe fogadott miattuk. A gyár lapjába több cikket írt a Bolyaiakról s a Katona József Színház előadásáról, melyet csak innét kétezren néztek meg, sőt egy Bolyai-brigád is alakult, melynek, úgy látom, az üzem technikai áttekintése a feladata. Akármilyen elszigetelt életre kényszerít az írói adósságokkal terhelt hipertónia, ez a Bolyai-brigád hetek óta motoz bennem, s nem tudom, megállhatom-e, hogy egyszer mégiscsak ki ne menjek ahhoz a brigádhoz, meg ne mutattassam magamnak a gyárat, el ne kérjem újságuk egy-két évfolyamát.

Még az is ott jár – óh, irgalom anyja – az eszemben, hogy nem írhatnám-e meg én, egy Goldberger-gyári munkás nézőpontjára helyezkedve, ennek a régi üzemnek *A Medve utcai polgári-ját*.

Ha miniszter lennék, rengeteg módom volna rá, hogy a sok helyt így is meglevő gyárhazafiságoknak mélyebb gyökeret neveljek, mint aminőt az üzemi csapat futball-szurkolóinak a szívébe ereszt.

A gyármúzeum, az üzemi lap, esetleg még a kultúrotthon is kisebb üzemeknél egy kézbe kerülhetne; az egyik a gyár vagy gazdaság emlékeit őrizné, a másik a nagy célok, apró történetek meleg tárgyalásával az üzemi életet melegítené át; a kultúrotthon, sportegylet, a jellegzetes együttesek a közönségüket nevelhetnék ki. Íróknak, de más, kultúrában totyogó embereknek, öregedő színészeknek, zurnalisztáknak, néprajzosoknak is jó volna egy-egy ilyen tájházába lemerülni; aminthogy ez lehetne a lift a munkából a művészet felé emelkedő tehetség számára is. Egy pályázattal pedig, amely a legjobb üzemleírást jutalmazná, mint miniszter, fölmenteném magam az alól, amin most mint írónak rágódnom kell.

Eszztétikai nevelés

A nevelésnek – fiatalok s felnőttek nevelésének – újabban gyakran emlegetett ága: az esztétikai, magyarul ízlésre nevelés. Az, hogy egy közösségnek legyen valaminő, többé-kévesbé mindenkire kötelező közösségi ízlése, hajdan már azért sem lehetett jelszó: mert volt. A parasztművészet fegyelme kötöttségében, százados receptjeiben nem ismerte a giccset, de ízlés csiszolta egybe az előkelőbbek érintkezési formáit s használati tárgyait is. A biedermeierben még a polgárság élete, sőt sírja köve is ízléses volt. A múlt emlékeit nézegetve az ember hajlandó azt mondani (amit erkölcsiekre már nem terjeszthetne ki), hogy az ember voltaképp ízléses állat; ahol megállapodott körülmények közt, magával hasonlókkal összezártan, módja s ideje van szokásai, tárgyai megválasztására, ott mégis inkább az ízléssel tartja meg, s az ízléstelelt selejtezi ki.

Ez azt is megmagyarázza, hogy a XIX. században miért zavarodik össze, miért szorul apró szigetekre az ízlés. A fölkapart, ide-oda áramló, új anyagokkal elárasztott társadalomban nincs idő a meghiggadásra. Ezt a zavart természetesen örökölte, sőt, ha lehet, fokozta a szocializmus is. A Szovjetunióban külön tanulmány tárgya volt az ízlés-státus megfigyelése. Csodálatos végleteket látott az ember egymás mellett. Klasszikus művekben: egy tökéletes *Hovanscsina* s egy jó színészei ellenére eloperettített Tolsztoj; ugyanabban a darabban kitűnő együttes s egy kimutáló fiatal hang. A Magyarországon megbukott *Kapitány lányá*-t ebből a szempontból néztem: nem volt egyetlen ízlésbicsaklás benne; hogy más filmekben mi van: minden mozijáró

tudja. Kirakatok, öltözet, tánc, ez az, amiben a pesti utas fölényben érezheti magát; Leningrád utcáin azonban ma is ott csillog valami Puskin korából, s grúz háziasszonyunk kedvéért az ideológus is nem a népek barátságáról, hanem a női szépségről mondott tósztot, hozzá felesége jelenlétében. Az, hogy e fogyatkozást érezni kezdjük, az esztétikai nevelés bevonult a szocialista jelszavak közé, tán a megállapodás tünete már; az ízléses ember, az otthon- és piacalakító visszaköveteli jussát a történelemcsinálón.

Az ízlésre nevelés sokkal szélesebb valami, mint a műértésre, műélvezetre szoktatás, s nemcsak tanárok, művészek vesznek részt benne, de fodrászok, szabók, kertészek, kirakatrendezők tíz- és százazrei, sőt halottjaink is azzal, hogy milyen házakat hagytak, utcáink partján milyen emléktárgyakból néznek ránk szellemükkel. Mint tanár, mindig húzódtam tőle, hogy neveljek; a nevelés atmoszféra dolga, a tanár elég, ha tanít. Kétszeresen igaz ez az esztétikai nevelésben. Ott aztán igazán a levegő nevel, amit a gyermek, majd a felnőtt otthon, az iskolában, a környezetében beszív. S hogy minálunk milyen ez a levegő, mennyire van teli azzal a vegyi elemzéssel ki nem mutatható ózonnal, mélynek a hatására az ember kényes lesz a megjelenésére, otthonából, bármily szerény, műalkotást próbál csinálni, a kínálkozó szórakozásokkal szemben láthatatlan szűrőt állít, mely a durvát visszatartja, az érintkezésben egyszerűség és tapintat kellemes, de nem mézes-mázos ötvényét próbálja elkészíteni: erre nem tudnék felelni, nemcsak mert kívül élek az életen, hanem mert ellentétes jelenségeket látok.

Fővárosunk például olyan osztályhoz hasonlít, amelyben az osztályfőnök inkább valami elvnek, mint a maga kedvének hódolva, a jó ízlést ápolni törekszik: a katedrán egy-egy cserép virágot helyeztet el, az osztálykönyvet szőttesbe kötteti, még a piszkos blúzgalléros kislányokra is rászól; de a terem, ha belépsz, mégsem tesz üde benyomást, a fal levert, a képek porosak, a padok alatt szemetet sejtessz, sőt a frizurás vagy kócos fejekhez sem kívánsz közelebb hajolni: ápolatlan testek leheletét érzed a levegőben. Ilyen a város is, amelyben élünk: lemégy a Vérmezőre, s elégedetten gondolsz az időre; [volt,] amikor e tündérváros helyén egy szeméttömlő kellett tekintened, [most] az épületek frissen tatarozott homlokzattal nézik a szemközt épülő pályaudvart, a padokon olcsó ruhák dicsérik a konfekciót, de még a kertet locsoló lányok

fejkendői és overalljai is a női magára adást. De csak egy-két utcával kell odább menned, fejed fölött hat- vagy tizenhét éves golyónyomok, lógó erkély, a hajdani villanegyedekben magán- és állami házgondozás egymást vádló tehetetlensége, odébb lyukszerű maszkok boltok. S ez a kép Erzsébet vagy Újpest felé, az új telepszígetek ellenére, egyre súlyosodik, bár a sztereotip kirakatok még ott is elég ízléssel rendezettek, s a nők nagy része elszántan, ha nem is mindig sikkel hordja, amit a divat kiszabott rá. Azaz, mint államunk, az emberek is fölállítanak magukban valami ízlésnormát, amelynek, mint az, ők is csak itt-ott, intermittálón tudnak megfelelni.

Mit tehet egy szegény miniszter, akinek nem elképzelni kell a helyest, hanem megvalósítani, egy ilyen óriási kémiai vállalkozásban, mint egy ország légkörének az ízlésre derítése? Minthogy művelődésügyi miniszter, nyilván az iskolában vagy még inkább a pedagógiai főiskolákban kell kezdenie. Nékám professzor mondta egyik szigorló kollégáknak: Kérem, Önnek nincs orvosi megjelenése. A tanári megjelenés nyilván más, mint az orvosi megjelenés (amelyben, a foglalkozásnak megfelelően, egy kis sarlatán fölénynek is kellett lennie), de a tanári megjelenésnek is megvan a normája, amely korántsem azonos a bölcsész képével összenőtt slappossággal. Mint diák, majd a tanári szobák vándora, azt tapasztaltam, hogy a tanár legalább annyira tanítja magát, mint a tárgyát. De míg a férfitanárban nagyon sok minden lehet az, szellemi, sőt testi erő (még az is, hogy jó vadász vagy vívó hírből állt), ami a kamaszban tiszteletet gerjeszt; a nőknél, ahogy volt kartársnőimen végiggondolok, elsősorban az ízlés volt a vért, ami a némileg hóbortos, sőt jellemhibáktól sem ment tanárt is megtámadhatatlanná tette. Az ízlésnek a nőknél persze jóval nagyobb spektrumsávja van, mint a férfiaknál, s nemcsak a megjelenést, modort, az egyéniség esztétikai holdudvarát jelenti, de bizonyos fokig a jellemet is átjárja, sőt pótolhatja. A férfitanár ízlése inkább negatívum; hogy öltözködése, beszédje, mozgása nem nyújt a diáknak célpontot. A nő ízlése állandóan bugyogó forrás, mely környezetét is átjárja, a vele érintkező embereket is átformálja.

Ha maga a tanár nem cáfolja az esztétikai programot, a tantárgyak száz alkalmat adnak, hogy kibonthassuk. A szép kiállítású s tiszteletben tartott tankönyvről beszélünk már. A kiszélesített történetoktatás, melybe a szokások, művészetek története is beleolvad, képeskönyveivel, filmjeivel, hanglemezeivel ezer lehetőséget ad, hogy a

szép szellemét a spanyolországi sziklarajzoktól (melyek civilizatorikus fejlettség s művészi érték nagy eltérésére figyelmeztetnek) kezdve óráinkra behozhassuk. Abból kell kiindulnunk, hogy bár jóval fejlettebb civilizációban élünk, más civilizációk polgárai s a nép egyszerűségükben ízlésesebbek voltak, vagy legalább egyöntetűbb, biztosabb ízlésűek, mint mi, s éppúgy tanulhatunk tőlük, mint ha sok tekintetben elmaradt, de a mienknél jobb modorú társaságokon kellene végigvándorolni. A politechnika, a mezőgazdasági s ipari ismeretek különösen alkalmasak az ízlésfejlesztésre. A növények általában rendkívül ízléses lények, s nemcsak ivarszerveik rendszertani helyét, de építkezésük elveit, kecsességét is érdemes megfigyeltetni. Az iskolák köré telepített kis kertészet, az osztályok virágállványai a növényi széppérezéket is bevihetnék a lélekbe; a műhelygyakorlatok pedig az iparban a giccs ellen való harcra készíthetnének elő. Annak, hogy mi szép, mi csúnya, mi ízléses, mi ízléstelen: állandóan ott kellene, mint vitaszikrának, az iskolában pattognia, s ha jogos valamiben a verseny, hát az osztály esztétikai előremenetele lehetne a szelleminél és sportbelinél is biztosabban mérhető versenytárgy.

A felnőtt világ esztétikája jórészt kicsúszik már tárcám köréből; ahhoz miniszterelnöknek kéne lennem, hogy az építésügyi minisztert az erkélyek ízlésesebb elhelyezésére figyelmeztessem, vagy a kertész-igazgatóságot a parkok rossz, port verő, csikorgó kavicsozásáról lebeszéljem. De azért marad épp elég terület a művelődésügyben is; ahonnan kis ízlésforrások bugyogtatásával lehet az életet szépíteni. Könyvkiadásunk például sokat fejlődött azóta, hogy (mint az ötvenes évek elején) a szovjet könyvek kiállítását nem tekintjük vitát nem tűrő példának többé; Prágában egy műtörténész meg is jegyezte, hogy a könyvkiállításban helyet cseréltünk velük. Van beleszólása a művelődésügyi miniszternek abba a szép s helyes mozgalomba is, amely az ipari formák tervezésében iparművészeknek is szót követel. Ez még akkor is jogos és nagy jövőt ígérő kezdeményezés, ha maguknak az ízlésforrásul kijelölt iparművészeknek a „megtervezését” még nem tartom egész megoldottnak. Ami körülvesz, jórészt gyári áru, s a gyári terméket a kézműves áru szintjére emelni a giccs kiküszöbölésének legtöbbet ígérő módja. S ha más minisztériumok ízléstervébe nem is lenne közvetlen beleszólásom, megvolna a módom és jogom, hogy mint kritikus s inspiráló, mégiscsak beleszóljak. Egy szép képes folyóirat, amelynek a mottója, de

akár a címe is lehetne: *Éljünk szépen*, a bútorepítéstől a lakótelep tervezéséig, az élelmiszer-csomagolástól a konfekciós ruhamintákig s a női hajviselet elemzéséig minden területre bevihetné a vitát, a művészi szellemet, ugyanakkor biztos vagyok benne, hogy jól szerkesztve úgy fogyna, hogy nem kerülne egy fillérbe sem.

Ismerek egy öreg házaspárt, akik sétáikon már elég keveset beszélnek, inkább a házakat nézegetik. „Ebben ellaknál”, mondja előre a férfi, ha olyan házat lát, amelyen e téren összezsírozott ízlésük szerint házastársa sem találhat kivetnivalót. Semmi valószínűsége sincs, hogy ebből az esztétikai játékból egykor valódi költözködés legyen, csak formaigényüket tornáztatják, a szembe képe meg nem állapodik, barátkozni és vitázni.

Műértetés

Az esztétikai nevelés legfontosabb része, magja mintegy, mégis a művészi nevelés: az irodalmi, zenei, képzőművészeti műértetés.

Kultúrpolitikánknak tán semmit sincs oka több büszkeséggel emlegetnie, mint amit az ország könyvre – s hozzá jó könyvre – kaptatásában elért. Ha semmit sem mutathatna föl, csak az Olcsó Könyvtár 50-100 ezres példányszámban fogyó remekeit: már az is nagy dolog. De lassan alig lesz egy aránylag elég részletes világirodalomtörténetben megemlített mű, ami jó fordításban hozzáférhető ne volna. Azt az öt-tíz évet, amit a magyar irodalom egy csomó jó író munkájában elveszített, a magyar nyelvű világirodalomban részben visszakapta. S a közönség megveszi, amit elé adnak, nemcsak a teljes Dante fogy el a könyvhéten órák alatt, de a *Pancsatantra* vagy Suetonius is. S tán még nagyobb az érdeklődés a kortárs irodalom iránt, mint a *Nagyvilág* sikere bizonyítja.

Persze az, hogy valaki olvas, nem jelenti azt, hogy olvasó is. Az olvasás lehet időagyonütés; nyugati könyvvállalatok ezt a könyv méreteiben is figyelembe veszik: a könyv akkora legyen, hogy az olvasgató utas az út végén ott hagyhassa a sarokban. Nálunk is sokan olvasnak úgy, ahogy a Tervet szívják, bizonyára többen, mint akik az irodalomtól okulást, útbaigazítást várnak. Kutatók, tudósok minden szégyenkezés nélkül ismerik be (amit régen csak altisztjei vagy beosztottjai révén tudott meg az ember), hogy ők semmiben sem tudják úgy kipihenni maguk, mint egy detektivre-

gényben. Két éve a klinikán fektemben azt láttam, hogy ott ugyancsak forog a könyv – egy-két forint bérleti díjért a hajdani, agyonolvasott Zsigrayk, Harsányik. Arról is nehéz statisztikát csinálni, hogy az *Olcsó Könyvtár* kötetait ki olvassa remekműként, s ki mint a régi sárga könyveket. Aztán a szépen kötött, jó kiállítású remek tulajdonképp a legolcsóbb bútorzat. Egy könyvállványt jó könyvvel megtölteni alig kerül többbe, mint magát az állványt megcsináltatni. S még egy kis tekintélyt is szerez, hogy nemcsak Babits Dantéja, de az összes Dante is ott van a polcon.

Megint egy utánajáráhatatlan statisztika: hogy egy év alatt ki hány oldalt olvas el a polcára került nagy firenzeiből. Amint azt sem tudjuk meg, hogy ha e könyvgyűjtőknek módjuk volna autót vásárolni, hány feküdne a díványra a könyvet falva, s hány az autó alá a fékolajvezetékét javítani. Mindezt nem azért mondom, hogy az olvasásra szoktató intézmények érdeméből bármit lefaragjak. Azt sosem tudni, hogy egy olvasgató ember melyik könyvön lobban olvasóvá, s hogy a polcon dísz tárgyként álló Shakespeare-be mikor merül égő füllel egy odavetődött vendéggyerek. Én csak arra szeretném miniszter-egómat (egyiptomi „Ká”-mat) figyelmeztetni, hogy a könyvkiadás igazi eredményét az igazi olvasók mérik, főként azok az olvasók, akik magyar művön gyúltak olvasóvá. Hisz olvasgattam én tizenhat-tizenhét éves koromig is, sőt egy időben faltam a könyveket, de olvasóvá Ady és Babits tettek; attól fogva, hogy velük találkoztam, más viszonyba kerültem a könyvvel: az üdvösségemet kerestem bennük. Mennyi lehet ma Magyarországon az ilyen olvasó?

A negyvenes években egyes kiadványok fogyásából meg lehetett becsülni; az olvasgatók számához képest elég magas: tizenöt-húszezer ember hozzávetőleg. Az az érzés, hogy a veszélybe került, majd a megdőlt világ romjain valami új kezdődik, rengeteg embert terelt a könyv felé, egészen egyszerűeket is. A kenesei üdülő fiatal portásának például – egy a kevesek közül, aki mint író fogadott barátságába – hat-száz kötetes könyvtára volt. Ma sokkal bajosabb ezt megbecsülni, könyvtárosok mondhatnának egy számot, ha összeütnék a fejük. Hogy ez a szám növeben van, arra a *Sajkodi esték* második kiadása figyelmeztetett. Az elsőre azt mondtam: a *Tanu* ezer példányban évente hatszor, majd négyszer jelent meg, s elfogyott; hogyne fogyna el tizenkét évi esszéírói hallgatás után öt-hatezer példány, amikor értelmiségünk legalább ötször akkora. De az, hogy a második kiadás néhány hónap múlva meg-

emelt példányszámban szinte nem is került a pult fölé, vagy hogy Illyés Gyula könyvheti könyve, szintén inkább esszé, mint regény, tizennyolcezer példányban úgy tűnt el, mint a forró vasba ejtett vízcsepp, már több reménnyel dobogtatott meg. Az esszé az a műfaj, amit szinte kizárólag „olvasók” vesznek (még inkább, mint a verset). Ha ilyenféle könyvek így tűnnek el, akkor Magyarországon mégiscsak kell lennie ötven-, de talán százezer igazi olvasónak. Óriási szám! Nem tudom, hogy például Németországban van-e ennyi.

De hadd vetem oda e ragyogás mögé mindjárt az árnyékot is. „Főként azok az olvasók, akik magyar művön gyúltak olvasóvá”: ez a megszorítás tán a beszúrás helyén is ellenmondást kavart. Hogyan, hát aki Tolsztojon lett olvasóvá, nem olyan igazi olvasó, mint aki Móricz Zsigmondon? Főként, ha fölserkenvén, Móricz Zsigmondot is megtalálja? A baj ott van, ha sose horgonyzódik le a magyar könyvtalajba, emigráns-olvasó lesz, aki a világirodalomban hanyódik. Idegrendszerünk az érzékeléstől a tett felé visz: a látott, így a könyv is, ha a hatása igazán mély, valami akarati ugrást vagy legalább magatartási, ízlésváltozást próbál az emberből kiváltani, s az olvasott könyvnek ez az impulzusa sehol sem olyan közvetlen, mint ahol maga a könyv is onnét nőtt ki, ahová minket visszahatni unszol. A hazai kortárs könyvben (nemcsak az agitatív, a „l'art pour l'art” könyvben is) az ember szinte elemista fokon érti meg, amiben él, s amit tehet benne; külföldi vagy klasszikus könyvnél betű s alkalmazás közt többszöri áttétre van szükség, hogy az eredmény helyes legyen, s eközben heve egy részét föltétlen elveszti. Nos, én attól félek, hogy a mai magyar irodalom nem tudja az Olvasóvá lobbantó hőfokot elérni.

A múlt évben egy vegyészdoktortól kaptam értelmes, tisztességes hangú levelet – a magyarországi „Dürrenmatt-rajongók” nevében. Részben helyeselte, részben kifogásolta, amit a svájci íróról írtam, s néhány Dürrenmatt-könyvre hívta fel a figyelmet, amelynek tanulmányomban nyoma sincs, ő készséggel rendelkezésemre bocsátja. A legelgondolkodtatóbb mégis az volt a levélben, hogy ennek az intelligens, nyilván németül is értő, lelkesedésre kapható olvasónak a látókörébe – mint ezt beismerte – én csak úgy kerültem be, hogy kedvencéről tanulmányt írtam. Amit könyveink fogyasztáról az előbb mondtam, nem vall az ellen, hogy sokkal több ilyen olvasó-emigráns van, mint hisszük, sőt az, hogy öreg, fáradt írók, akiknek már a memoárja-

ikat kéne simítaniuk, sajtolt gondolataikkal, melyeket a szokás hatalma s a ki nem mondott fontos és egyszerű dolgok tömege fordít csak az alig ismert mai világ felé, szenzációként hathatnak, még harsányabban vallja ezt, mint Dürrenmatt szektája. Móricz, Babits alig ötvenéves volt, amikor Illyés a *Pusztulás*-t megírta, vagy én a *Tanu*-t indítottam. De ha a klasszikusok ők voltak is, a szenzáció, az olvasókat támasztó élmény már mi.

A zenében fél évszázados tudatos nevelés próbált a magyar zenének műértő nemzedékeket nevelni. Milyen hallatlan szerencse: a művészet legnagyobb képviselői egyben elszánt pedagógusok voltak, akik a magyar zenei kincs s a világ zenei törekvéseinek azt a magasrendű ötvényét, mely művükre jellemző, mint gyermekkori emlékekből táplálkozó fogékonyságot akarták a magyar ifjúság lelkébe átültetni. Igazán nem lehet azt mondani, hogy nem történt meg minden; a bartóki zene a legkülönbözőbb embereket összefogó nemzeti vallássá lett, Kodály ősz fejét lányaim iskolájuk udvarán ismerték meg, amint énekórát jött látogatni. S mintha az eredmény mégsem felelne meg ennyi szent lelkességnek s erőfeszítésnek. Kétségtelen, hogy a zeneélvezők száma is megsokszorozódott, mint az olvasóké, a koncertlátogatók száma pedig nem is mutatja meg, hányan ülnek a rádiónál vagy másolgatják egymás lemezeit magnetofonszalagokra. De épp az, amire a pedagógusok törekedtek, mintha mégiscsak megvalósulatlan enyészne el.

Harmincháromban, amikor a Hársfa utcai diákotthon kommunista tagjait, köztük az én albérlőmet, összefogták, azok a börtönben a Kodály-órán tanult dallamokról ismerték fel egymást. Elsős kislányom vásárhelyi betegágyából az iskolában tanult népdalokban barátkozott az üvegajtón át a szomszéd szobából visszadaloló társnőjével. Milyen szép tisztán vették a hangközöket, nemcsak jó hallásuk volt, de látszott, hogy időben s jó kezek vették munkába őket: végre a családban valaki, aki nemcsak kiművelt emberfő, de kiművelt fül is lesz. S tíz év múlva, amikor a sajki pásztor-tűznél tíz-tizenöt fiatal, akik mind átmentek ezen az iskolán, este és a felnőttek nótára serkentettek, nem volt senki, aki a magyar népdalt megidézze, ha énekeltek, hát sláger-butaságaik valamelyikét. Azt gondoltam, amit itt tapasztalok, kivétel. De nemrég együtt szerepeltem egyik kiváló énekesnőnkkel, akit megjelenése, kulturált éneke igazán vonzó apostolává tett a kibányászott magyar zenei kincsnek. Ha oko-

sabbat kezdhetne, nem csinálná tovább, vetése belevész a gyomba, dzsesszbe és slágerbe. Eleve reménytelen volt folklór és XX. századi zene összekapcsolásával küzdeni ellene? Vagy itt is a nagy tehetségeket várjuk, akik az új zenei s egyben társadalmi helyzetet fölmérve, friss fegyverekkel veszik föl a harcot? Az a hév, amellyel hangversenyközönségünk egy-egy komoly fiatal zeneszerző jelentkezését ünnepli, arra vall, hogy van ilyen várakozás, s egy új Bartók számára itt, ahol a hivatalos aggályoskodás kevesebbet árthat: nyitva a tér.

Hogy a képzőművészetben is ilyenforma a helyzet, mindenki érezhette, aki az utolsó képzőművészeti kiállításon végigszaladt. Néző van bőven, átlag-kép is elég, de ami, mint Borsos *Szabó Lőrinc*-e vagy Barta *Állomás*-a, igazán megfogott, aránylag kevés. Képzőművészeti albumaink nagy példányszámban fogynak, a külföldről bejövőkért versenyezni kell; műélvezőket itt is sikerült nevelni. De magyar művel kielégíteni? Annyira is, mint amikor Medgyessy és Szőnyi voltak fiatalok? Ha miniszter volnék, erre az ellentmondásra igyekeznék, magamban legalább, őszinte választ adni.

Ki a hibás?

Az írók azt mondják: igaz, hogy a klasszikusok s kiváló nyugati s kelet-európai szerzők kiadásával, a műveltség szintjének a megemelésével hatalmas olvasóréteget neveltetek. De mit segít ez a szegény magyar író? Az, hogy az emberek kitűnő Callas-lemezeket hallgatnak, elnézőbbé teszi-e őket a magyar operaénekesek iránt? De azoknak legalább csak az interpretáló művészet remekein érezt igényeknek kell megfelelniök; velünk szemben azonban föllállítottatok az igényt, s ugyanakkor megkötitek a kezünk, hogy kielégíthessük. Próbáljon egy magyar író úgy írni a maga társadalmáról, mint Stendhal vagy Turgenyev. Még csak nem is azt mondják, hogy a meghaladt kritikai realizmus, hanem hogy az ellenség hangja szól belőle. Közkézen forog néhány kézirat; ha élő francia vagy olasz írta volna, nyugodtan kiadják; de minthogy magyar írta: a rosszak listájára került, s ha véletlenül átcsúszik valami, mint Hernádi tehetséges *Péntek lépcsője*, éveken át elrettentő példaként emlegetik. „Mert töltekek valami mást várunk” – mondják a vezetők.

Ez a „valami más” azonban micsoda? Ha egy kicsit megvakarjuk: politikai tanpróza, amit ha valaki megcsinál, mint „sematikus”-t, magatok dobjátok félre. Olyan

igény ez, amelyet csak megkerülni lehet, megvalósítani nem. S megkerülésből sosem lesz irodalom. Azt mondjátok: hát a cárizmus? Az alatt lehetett *Háború és béke*-t, *Karamazov testvérek*-et írni. Hát nem tudjuk, milyen tökéletes volt a cárizmus irodalmi rendőrsége (a *Borisz Godunov*-ra maga a cár nyomta rá az imprimáturt), de ha művük minden merészebb soráért olyan harcot kellett volna vívni az erre tartott, még jó, ha csak gyáva lektorokkal, úgy a klasszikus orosz írók is kimerültek volna, sőt Solohov *Csendes Don*-ja sem jelenik meg. Kezébe vesz az olvasó egy verseskönyvet, s ítélkezik róluk. Azt azonban nem tudja, vagy ha tudja is, elfelejti, hogy ez nem a teljes színpék, csak a Fraunhoffer vonalai. Ha irodalmat akartok, ezt az ohranát szüntessétek meg.

Ti, vezetők, ezt mondjátok: elkényeztettük az írókat. S most már azt hiszik, ha egy pár tűrhető verset, novellát összeütöttek, a szocialista rendszernek holtukig írókhoz méltó módon kell őket eltartani. Nem ismerik azt a kemény létharcot, amelyben a mai hatvanévesek törtek fel. Nem is szerzik meg a tapasztalatokat. Állást kínálunk fel, ahol az élet egy darabját megismerhetik, akár a mi „megrendelői” igényeinktől függetlenül magukat, kibőjtölve, amíg remekműveikkel meggyőznek bennünket. De ők az efféle ajánlatot csaknem hogy sértésnek tekintik író állásban! Ők inkább egymást szolgatják, s a magukhoz hasonló intellektuelek kis, zárt körében szerzik életismeretüket. Közben, bár napi tizenkét órájuk lenne az önképzésre: meglepően műveletlenek. Nem volna tanácsos kipróbálni, ki tud többet a világról: egy átlagíró vagy átlagolvasó. Akkor hogy tudjanak imponálni nekik? A pénz- s dicsőségvágy mohósága azonban ott dolgozik bennük, s aszerint, hogy melyik nagyobb: ők választják önként a „kerülő utat” a felé, amit feltételezésük szerint mi várunk tőlük, vagy a felé, amit ugyancsak feltételezésük szerint a közösség. Úgy születnek a sematikus művek, melyekből kilóg a rosszhiszeműség; mióta pedig látják, hogy ezen mi sem kapunk, a nyugati másolatok, melyeknek egy-két évig esetleg kéziratban kell keringeniük. Mert hisz a végén szinte minden megjelenik, nekem legalább nem mutattak még egyetlen nem remek, de jó művet, amelyet nem adtunk ki. Azon a néhány versen, negyven-ötven mondaton pedig, amit egy túl aggodalmas lektor fölöslegesen kihagyat, nem múlik a könyv sorsa. Petőfi a fele versében is Petőfi, s mutasd

meg azt az ötszáz mondatot, aminek a kihagyása a *Háború és béke*-t érthetetlené csonkítja. Köszönjék meg, hogy vagyunk, van kire tolni a tehetetlenségük.

Lehet, hogy ilyen élesen egyik fél sem mondja, de ez van az irodalmi életünket megülő levegőben. Mit *gondolnék* én erről mint öreg író és újdonsült miniszter? A szocializmusnak kétségtelenül legnagyobb gyengéje, mondhatnám, Achilles-sarka, hogy az irányítók, azzal, hogy szocialistának vallják magukat, de nem azok vagy egyszerűen nem alkalmasak a betöltött szerepre: óriási hatalmat kapnak mások tönkretételére. Ha lajstromba veszem a kárt, amit egyetlen s nem is a legmagasabb beosztásban lévő ember tett s akart tenni (s nem is egyszerű érzéketlenségből) munkásságomban, el tudom képzelni, hogy kevésbé számon tartott, kezdő embereket, mint lehet az irodalomból örökre kitaposni. Hogy lektori rosszindulat hova keserítheti az embert, arról fordító koromból vannak emlékeim. Újabban, igaz, kesztyűs kezű, finom lektoraim vannak, akik szinte szűkölve figyelmeztetnek egy-egy kényes helyre, úgyhogy kétfelől szorongatott helyzetükre gondolva, azonnal föl is áldozom. S nemcsak fölálldozom, el is felejttem (a pillanatnyi túlérzékenységet a szív gyors felejtésével kárpótolta nálam a természet), úgyhogy most, jellemző példát keresve, *Történeti drámáim* elvett címe jut az eszembe, VII. Gergely híres mondásának a kezdete: „Szerettem az igazságot”; hisz valamennyinek a hősét az igazságszeretet ejti kelepcebé. A kiadó is megörült a címnek: igazán találó. Egy-két nap múlva felhívott: mégsem lesz jó. Hiába tettem idézőjelbe, az emberek azt hihetnék, hogy magamról mondom. S én tudvalevőleg nem szerettem az igazságot. Ez 56 nyarán történt.

A Rákosi-korban az írók nagyobb felét egészen elzárták az írástól, a megmaradtak elé (egy-két nagy író kivéve) a soron levő politikai intézkedések irodalmi igazolását tűzték ki feladatul, hogy aztán a benyújtott művet igen szigorú, aprólékos betűmagyarázatnak vessék alá. Ma elvben mindenki írhat, s többnyire ír is, s ha a régi betűmagyarázók többnyire meg is vannak, kíméletre szorították őket. A legnagyobb különbség mégis az talán, hogy ma már a vezetők is látják, hogy abból az ancilla politicae irodalomból, melynek műzsája az utolsó kormányintézkedés volt, nem keletkeznek művek: egy vezércikk többet ér, maga az intézkedés pedig, ha jó, milliószor többet. Ennek a szűk, de konkrét feladatnak a helyébe jött be a bizonytalan „valami más”, amiről sem az írók, sem a vezetők nem tudják pontosan, micsoda,

mert hisz azt ki kell találni még. Azonban épp ez az alaktalan, sőt komisz képpel ránc néző „valami más” az, amit az irodalomnak merész kézzel meg kéne ragadnia, s arcot adni neki. Az igazság ugyanis az, hogy mint az irodalomban mindig, csakugyan „valami másra” van szükség; nem a politikának szerenádát adó, s nem a nyugati mintákat alap nélkül másoló művekre. S itt van igazuk a vezetőknek; ezeknek a megírásához, de még inkább az elfogadtatásához másféle írókra van szükség, mint amilyeneket a szocializmus első tíz esztendejében neveltek.

Amikor 57-ben épp az *Égető Eszter*-re s a *Galilei*-re díjat kaptam, nyilatkoztomban erre figyelmeztettem az írókat: a jó munkát, ha egyszer megvan, előbb-utóbb kiveti a föld. E két mű sorsa lelkipurdalás az elvetéltekért, amelyek éppúgy megvoltak, mint ezek, csak a megírásukra nem csikartam időt. Ne kövessék el ugyanezt a hibát, az irodalom messzehordó fegyver, s ha járőr-csatározásra akarják befogni, egyetlen védekezés: még messzebbre, még nagyobb célra irányítani.

Írók és miniszter

Mint miniszter persze nem azzal fizetném ki az írókat, hogy legyetek hősök ellenemre is, hanem magamat próbálnám úgy „átnevelni”, hogy ugyanazt minél kevesebb hősiességgel érhessek el.

Nem lehet jó kertész, aki nem szereti a virágot. Nem lehet irodalmi vezető, aki nek ellenszenves az íróvilág. Erre az axiómára, amelyet annyiszor szegeztem magamban mások ellen, nem árt enminiszterségem sem figyelmeztetni. Bizonyos, hogy tanárok, de még orvosok közt is jobban érzem magam, mint írók közt. De ha mint virágokat nem is tudnám eléggé szeretni őket, ha már miniszter lettem, nemzetgazdaként, mint haszonnövényeket, bizonyosan. Nem a tüskés szárukat, émelyítő a szaguk: a magvakat, melyekből olajat sajtolhatunk.

Keves foglalkozás van, amely úgy elgyötörné, tönkretenné még jellemében is az embert, mint az írói. Mint miniszter, arra gondolnék: mennyi csalódást okozhattam én is azoknak, akik közelebbről megismertek, s úgy próbálnék járni a gondomra bízott kertben, mint a bölcs Sárközi György már harmincöt éves korunkban: ideg-orvosi türelemmel, nevelve, szedve az esztétika (s egyben társadalom) gyümölcsit.

Azt sem felejténém el, amit mint író, annyiszor mondtam nektek, hogy az irodalom egy darab természet, itt támadt élő táj, amelyet ugyanazzal a tisztelettel, realizmussal (ha szabad rátok olvasni a szót: szocialista realizmussal) kell szemlélni, ahogy a mezőgazda vagy kohász tartja számon országa kincseit. Azért, mert tavaly aszályos volt egy vidék, jövőre nem hagyom vetetlen, vagy hogy politikusabbat mondjak: mert zendülés tört ki egy bányatelepen, a bányát nem fogom bezáratni. A táj adottságai köteleznek. Mint író, hátat fordíthatok annak, aki megbántott; azt, ami az ország javára kihozható belőle, mint miniszter, nem helyezhetem zárlat alá. Pontos gazdasági térképet igyekeznék hát az irodalomról fölvenni. Mint öreg, a maga munkácskáját zsindelező író, erre nem voltam köteles, mint miniszter, már segítséget is, toboroznék: nem klikk-kritikusokat, hanem nagy műveltségű, de esetleg egész egyszerű olvasókat is, akikkel a magam elfogultságait ellenőriztetném, hogy amennyire ez lehetséges, megbízható értesülésem legyen a források várható hozamáról, eddigi bőségéről.

Amikor hat-hetedmagammal legfelsőbb helyen nekem is módom volt a körbe futó beszéd során beénekelnem az áriámat, egy tanácsot adtam: ne csináljanak ellenirodalmat. Nyugdíjazzanak, ha úgy tetszik, minket, öregeket, dolgozzanak a fiatalokkal, de az igaziakkal. Az olyan rendszer, amely becsüli (vagy legalább féli) az írókat, hajlamos rá, hogy olyan irodalmat támasszon, amelyet kedvesebb hallgatni, mint az igazit. S ha a politikus kész e kedves hangokkal az érték felől becsapatni magát, az írók közt mindig akad, akikkel a becsvágy minden sötét elszánás nélkül úgy módosítja a különben is viszonylagos, nézőponthoz kötött perspektívát, hogy a kívánt képet szállítani tudja. Az ellenirodalom veszélye:

1. Árt az irodalomnak. Akiket nem értékük nyugodt kényelme tart a helyükön, hanem egy vállalt és vitatható szerep, minden lehető módon kartellbe állva tartják e természetellenes „egyensúlyt”, s közben beláthatatlant pusztítanak.

2. Árt a rendszernek, mert a közvélemény (melyet részben ő nevelt) tudja, kik az igaziak, s ha azt látja, hogy azokat az egészen vagy félig talmikért elnyomja, az egész rendszert marasztalja el a rossz lelkiismeret s a jó elnyomásának bűnében.

3. Árt maguknak a fölhasznált íróknak, akik közt igen szép tehetségek lehetnek, de e szerep dobogóiról nehéz a valódi porondra visszatalálniuk, s a sokszor nem is

jogos ellenszenvvel szemben, amellyel a közvélemény forgatja a nevüket, nincs más menekvésük, csak az egyre csodódottabb hivatalos támogatás. A Rákosi-rendszer vége már megmutatta egy ilyen ellenirodalom levitézlését, szerencsére egyesek magukra találását is. Ha miniszter lennék, mindig eszemben tartanám, nehogy ilyen rossz szolgálatot tegyek az irodalomnak s a szocialista rendszernek, s a magam elleni irodalom-szító hajlamát féken tartva, a meglévőt a jogtalan privilégiumok lassú megszüntetésével s az ellenírók tapintatos helyükre vezetésével s megnyugtatóásával próbálnám lebontani.

Mint író, azt a negyvenéves tapasztalatot is fölvenném a miniszteri székbe, hogy mi az, amire az írónak s főként az irodalomnak szüksége van, s mi az, amire nincs. Nincs szüksége: egyesületre, kitüntetésre, támogatásra, alkotóházra, az „irodalompártolás” semmilyen nemére. Az én tapasztalatom az, hogy az egyesületeket mindig azok szállták meg, a támogatást azok kaparintották meg, akik ebbe s nem műveikbe temették az erejüket. A dolgok természetéből folyik, hogy az irodalmat általában nem azok csinálják, akik az írói presztízst bezsebelik. S ez tán jó is így; nagy műveknek jobb homályban készülniük. De hogy én, mint miniszter, az irodalmat befutó indákat hizlaljam, s az igazi irodalmat parazitaképződményekkel nyomorítsam! Nem azt mondom, hogy eltörölném őket, jó, ha van hely, ahol az itt járó külföldieket fölköszöntik, az Irodalmi Alapot is át lehetne alakítani írói nyugdíjintézeté, sőt az alkotóházakat sem oszlatnám fel, megtartanám üdülőkné. De egy percig sem felejténém, hogy a fiatal írónak a szenvedélyesen szerkesztett folyóirat adhat a leginkább szárnyat, a korosabbnak pedig az kell, hogy a kiadó, mint valami jó petevezeték, művét közönségéhez elvezesse.

A folyóiratok számát épp ezért nemcsak szaporítanám, de megengedném, hogy azok körül más-más korú és árnyalatú írók szervezkedjenek. A szocializmus végül is nem kálvinista zsoltár, melyet csak egy hangon, egyik fél hangjegytől a másikig szabad lökni, lehet azt polifon is énekelni. Osvát Ernőnek sokszor fölhányták, hogy fölfedezettjei jó részéből sosem lett író. De ha minden tizedikből, huszadikból lett: az már elég. Művészi pályán, s főként íróin, széles mezőnnyel kell indulni; a művészet nem iskola, hogy aki nekivágott, gyalázat lemaradnia. A tehetség egyfajta erkölcsi erő, s menet közben derül ki; induláskor legfőlebb a képességet látjuk. Épp ezért

minél több embernek lehetővé kell tenni, hogy meneteljen. A starthelyet én nem annyira új, „nagy” folyóiratok indításával szélesíteném; a szaporodó vidéki folyóiratok szintjét próbálnám egy-egy ambiciózus szerkesztővel – mint a *Jelenkor*-é – megemelni; újságok, üzemi lapok folyóiratszerű mellékleteiben nyitnék teret, s összeszokott fiatal csoportoknak is megengedném, hogy a közösen kijelölt szerkesztő alatt a maguk külön hangját próbálgassák.

A fiatal írónak, tapasztalatból tudom, sok szabad papírfelület kell, amelyen az éretlen mellett a kitűnőt is megírja, s rájön erejére. Soha én a *Nyugat* élő klasszikusainak a tövén ki nem fejlődhettem volna; ahhoz a *Napkelet* széles ugarja kellett s a *Tanu* magam teremtetten árkusai. Az lehet, hogy a vidéki üzemi újságot Pesten nem sokan olvassák. De az sem rossz iskola – Ady életéből tudjuk –, egy vidéki kupacon első kakas lenni. Egy másodközlő folyóirat pedig, amely az eldugott folyóiratokban megjelenő jót összeszedné: az országot is tájékoztatná, mi folyik megyéiben. Ilyen másodközlő lapunk van már: az angolok számára készülő *Hungarian Quarterly*. Egy Osvát vagy Sárközi ilyennek az élén lenne a legjobban a helyén.

Ha a folyóiratok megtették a magukét, a kiadókna könnyű dolguk van: a vizsgát állt írók, érdeklődést keltett művek számára kell a megjelenést biztosítaniuk. Öreg író szereti tudni, hogy íróasztala s a közönség közt nem barikád van, a fiatal, hogy amire a hozzáértők szeme fölcsillan, annak kijár a megjelenés. Mint miniszternek, természetesen vállalnom kellene (s már ezért is nehezen lennék miniszter), hogy bizonyos szűrőket kézirat s nyomdagép közt ott tartsak, de semmire sem vigyáznék úgy, mint hogy ezeket indulat mocská, gyávaság hínárja el ne tömeszelje. Attól, hogy valakiben indulat van, vagy félénk, közönyös, más területen még kitűnőt alkothat; kiadóban bizonyos apostoli becsvágy vagy legalább mély felelősség nélkül senkinek sem szabadna megmaradnia.

Írói szabadság

Igen, de az irodalomnak elsősorban szabadságra van szüksége; hogy adnád meg ezt, nem mint miniszter, de akár diktátor is, az íróidnak? – kérdi a malíciával olvasó, főként, ha író is.

Mielőtt erre a kétségkívül legkínosabb kérdésre felelnék (amely már visszatartna tőle, hogy valóban miniszter legyek), hadd mondok el, hogy fogtam én fel az írói szabadságot igen kritikus órákban, s hogy most. Amikor 1956 szeptemberében az Írószövetség új választmánya hírem nélkül szerkesztőül delegált a Szövetség lapjába, fölutaztam, hogy levetessem nevemet a lapról: amit én nem szerkesztek, azért nem vállalom a felelősséget. Végül is abban állapodtunk meg, hogy állandó munkatárs leszek: lesz a lapban egy ablakom, azon minden számban kihajolhatok, s beszélhetek az emberekhez. Az első cikkben mindjárt meg is állapodtunk; tán nem érdektelen, ha elmondom, mi volt. *A test szentsége*. Kazinczy börtönaplójából látjuk, hogy a vádlottakat elítélték, kivégezték, de a testüket nem illették. Ez persze csak a nemesi rangnak szólt; a szabálytalanságot elkövető őrt közben megbotozták. De nem lehetne-e a szocialista társadalomban – ebben a tekintetben legalább – mindenki nemes? Szigligetről; ahová a *Galilei*-bemutató után menekültem, mégsem ezt a cikket küldtem fel elsőül, hanem egy másikat, amelyet még fontosabbnak éreztem: az írói szabadságról. A cikk már nem érkezett meg rendeltetési helyére, de a másolatát többen is olvasták; Füsi iratai közül elő is kerülhet még. Elmondtam benne, hogy amikor az *Égető Eszter*-re készültem, elolvastam a század eleji vásárhelyi lapokat. Hát ezekben aztán volt írói szabadság, de butaság, ordenáré hang, olcsó hatásvadászat is. Az ember szinte a Burg partján állt, olyan rondán és veszélytelen dörögtek az ablaka alatt.

Ha lesz megint sajtószabadságunk, nekünk, íróknak kell megfékeznünk azokat, akik az adott helyzet s a szó hatásának a felmérése helyett a felkavart szenvedélyeken igyekeznek minél magasabbra dobni magukat. A cikk figyelmeztetés volt azoknak is, akik a legszolgáibb sztálinizmusból merész vitorlás-mozdulattal igyekeztek az új érában is az élre kanyarodni. A másik dolog az, amit most csinálók. Nem jelenik meg cikkem, amely a mondhatót valamilyen irányban ne tágítaná. Minden írásom körül egy kis ütközet folyik a szerkesztőkkel, melyben a kapott segítségnek egy morzsányi visszanyert, de végeredményben a rendszerre is hasznos (mert levegőt tisztító) írói szabadság az ára.

Ezt azért bocsátom előre, mert meghatározza, hogy mint miniszter, mit mondanék az íróknak. Olyan rendszerben élünk, melynek a kezdetei nem férnek össze a

kritika korlátlan szabadságával. Olyan kevesen csinálták, olyan föbe lövést vagy Mária Terézia-rendet érdemlő elszántsággal, a sivár helyzet s a magas cél közti potenciálkülönbséget bocsátva áramul tetteikbe, hogy a kételynek nyújtott jogvédelem egyszerre megfojtotta volna őket. Nemrég olvastam egy Paton nevű, diplomatacsaládból, Nizzában született orosz mérnök könyvét, akiből később akadémikus, sőt végül párttag is lett. Amikor a dnyepropetrovszki erőmű építéséhez hozzáfogtak, kizártnak tartotta, hogy azt a Szovjetunió akkori technikai készülségével meg tudják építeni. De hány ilyen hitetlenség kísérte az egész vállalkozást, s hány mögé bújott volna oda a sértett érdek! A kritikát nyilván zár alatt kellett tartani, vagy föladni a vállalkozást. Péter cár óta ebben a tekintetben nem változott a helyzet. Az természetesen lehetetlen, hogy ezt a kritikai zárlatot a XX. század közepén véglegesíteni lehessen. Csak hogy a hatalomnak is van tehetetlensége: nehezen adja vissza, amit egyszer megszerzett, megszokott. „Igen, a kritika, kritikára szükség van; de csak azokéra, akik velünk egy alapon állnak.” De ki áll egy alapon velünk? Gyakorlatban: aki nem bírál bennünket, napi intézkedéseinkben sem.

Az úgynevezett „személyi kultusz” egyik legnagyobb pusztítása az volt, hogy ezt az állapotot állandósította, az ellentmondás leghalványabb jele mögött rögtön az ellenséget kereste s üldözte. Azokban az országokban pedig (mint Magyarország is), ahol a kritika ilyen fokú felfüggesztésére nem volt szükség, s a meggyőzésre az értelmiség jó része elő volt készítve: a szokatlan terror bevezetésével elvadította a kedélyeket. Sztálin halála után megkezdődött a nagy nyomás alatt lévő közvélemény felhozása a szabad levegő szintjére. Ez nem ment komoly keszonbetegség tünetei nélkül; a legsúlyosabb épp nálunk következett be. Az azonban, hogy azóta is folyik, azt mutatja, hogy a kormányzat is kíváncsi érzé e kivételes állapot fokozatos megszüntetését, s bízik benn, hogy amit a közvélemény elhallgattatott feléből fölszabadít, rokonszenvében visszanyeri.

Én mint miniszter tehát ugyanazt tenném, mint író: a közvélemény fokozatos felszabadítását tűzném ki célul, s közben most is arra vigyáznék, amire 56-ban vigyáztam volna, hogy a látszólagos bátorság hajókázói helyett a legkomolyabb problémalátást segítsem szóhoz s tekintélyhez. Tudnám, hogy épp az írók közt az átlagosnál nagyobb kiábrándulást, fanyalgást kell leküzdenem. De tudnám azt is, hogy

az írók, ha tehetségük kibontására igaz mezőt kapnak, másoknál könnyebben felednek: tehetségük kényszeríti felejteni őket; s hogy annak, amit most a szocializmus számlájára írnak, a nagyobb fele nem megfelelő foglalkoztatottságuknak vagy sokszor meglepően súlyos sértéseknek szól.

Én tehát megnézném, ki az, aki kedvetlensége mélyén ma is szocialista, s annak azt mondanám: „Most húzódsz vissza, mikor maga a vezetés is élethalálharcot folytat, hogy a falakat, amelyekbe befalazta magát, kinyissa, s az óhajok »kovácsa« legyen, ne sóhajok préselője. Méltatlanok kezében vannak a pozíciók? Szállj meg jobb munkával. A szocializmuson belül most érkezett el, amiről ifjan beszéltünk: a minőség forradalma; rajtad áll, hogy győz-e vagy elbukik.” Annak viszont, aki egyszer elégetvén, nem tudja többé hitéhez az üzemanyagot ország s világ helyzetében megtalálni, azt mondanám: „Mikor dolgoztak a magyar írók oly rendszerben, amellyel egyetértettek s meg voltak elégedve? S mégis itt van a magyar irodalom. Ez a rendszer, vagy ha úgy tetszik, az idő, mégiscsak megtízszerezte lehetséges olvasóid számát; írj azoknak, tanítsd meg magasabb érzésekre, nemesebb asszociációkra, hazájuk s a világ ismeretére, s mi majd gondoskodunk rajta, hogy mindez szocialista értékke is legyen.”

Lehet, hogy egyesek azt mondanák (vagy gondolnák magukban): „De én a legfontosabbnak azt érzem, hogy ez az egész leomoljon, s még a köve is legördüljön a mellünkről. S mint író is ezért akarok harcolni.” Hogy ezeknek mit mondanék? Adnék egy útlevelet két évre külföldre.

Színház, film

Annak, hogy az irodalom magas aspirációi s a közönség igénye összhangba kerültek, legbiztatóbb jele: a dráma kivirágása. Ha irodalom és társadalom meghasonlításának természetes műfajú porondja a líra: kibékülésüké a színház lehet. Ez természetes is: a lírához csak egy ceruza kell, s annyi pénz, amennyi egy versesfüzet kiadásához szükséges. A regénynek egy kiadásnyi lassú fogyasztás a feltétele. A színielőadásra azonban legalább ötven egymást követő estén kell bejönnie ezer-ezeröttszáz embernek. Ezt új, nagy igényű darabnál csak fogékony, iskolázott közönség hozhatja össze. Annak, hogy Nyugaton az utolsó évtizedekben ment végbe bizonyos regeneráció, az

Egyesült Európánál nagyobb bizonyíték a számomra új, egészséges építészetük mellett, egy magas szintű, ha nem is egészen nagy dráma fellépte s térhódítása.

Irodalomtörténészeink egy-két évtized távolából, úgy hiszem, igazat fognak adni abban, hogy nálunk, épp a mi nemzedékünk harmincesztendős virágzása alatt, sajnálatos szerencsétlenség érte a magyar dráma ügyét. Adyék nemzedéke viszonylag magas víztoronyba nyomta föl az irodalom szintjét, s köztünk volt öt-hat olyan író, aki ezt a magas nyomást a színházba is be tudta vezetni. Ha a fellépés sorrendjét vesszük: Tamási, Kodolányi, Illés Endre, Illyés Gyula, Márai, a fiatal Darvas egész sor használható drámát írtak már harminc-negyven esztendőskoruk körül. S ha a magam 1950-ig írt tíz-egynéhány színdarabját is ide csatolhatom: már ekkor volt harminc-negyven olyan drámánk, amelyet a magyar drámáért küzdő színház tartalék-repertoárként gondozhatott volna. Azt se mondhatjuk, hogy nem volt színész, aki ezt a harcot a színpadon lelkesedéssel ne vitte volna.

Hogy Tímárban mennyire megvolt ez a kiválóság, megírtam már; akkoriban Páger, később, a *Fáklyaláng*-ban, a *Galilei*-ben, a fiatal Bessenyei mutatta meg, hogy nemcsak a darabot, az ügyet is látja. S a közönség is megért lassan erre az új, nagyobb telítettségű drámára: Kodolányi *Feltámadás*-ának sikerét 45 után Illyés drámasorozata követte, végül az én könyvdrámákként elparentált színműveimről is kiderült, hogy vannak, akiket fel lehet forróítani velük. S a magyar dráma mégis mintha nem volna sehol. S akik harcolni akarnak érte: mintha nem is volna mit számon tartaniuk. Nemrég hoztak össze az egyik vidéki színház főrendezőjével, aki mint mondta, városukból magyar Weimart akar csinálni. Úgy beszélt velem, mint egy húszéves ifjúval, akiben az ő prófétai tüze tán majd kigyújtja a lángot, ő legalábbis vár tőlem valamit; olyan darabjaimnak viszont, mint a *Sámson*, a *Mathiász-panzió*, a *Husz*, még a nevét sem hallotta.

Énnekem, aki ezt a harcot nemcsak mint sokat lazsnaolt szerző, de mint a Magyar Lombik vegyésze is figyeltem, nincs kételkedni valóm abban, hogy a drámaíró nemzedék közömbösítése elsősorban a színházi világ műve, beleértve az igazgatókat, a színészek nagy részét, a színházi kritika boszorkánykonyháit, majd a hivatalos színházirányítás fejeseit. Az, hogy a Nemzeti Színház fiatal igazgatója a harmincas évek végétől egy-két íróat bemutatott, forradalmi lépés volt elődjei után, akik Móricz-

ot kivéve csak [bevett] szerzőket mutattak be; a nagy esemény azonban, melyre minden erő össze kellett szedni, továbbra is a Bókay-, Harsányi-, legjobb esetben Zilahy-darab maradt. Pedig ez még csak hanyagság volt, a fontosabbra szegzett figyelem, s nem szándékos rosszakarat. De hogy fogadta a jövővényt a színházi világ! Milyen kritikák jelentek meg! „Fémjelzett” dramaturgoktól is! Mintha betévedt farkast kellett volna juhászutyákkal szétszaggatni. Hanyag rendezés, hitetlen színészi játék, rossz kritika: már akkor ez volt a közeg, mellyel szemben a drámának győznie kellett, nemcsak nekünk, egy Móricz Zsigmondnak is. Engem épp az ő *Kisbárán*-ának a bemutatója tett színkritikussá.

S az a különös, hogy ez a közeg, hiába tettünk le néhány vizsgát, s állt mellénk a közönség is: nem változott azóta sem. Színészeink nem tudják, a színészkutatás s az élet nem oltotta beléjük, hogy a klasszikusok eljátszása, de még egy Dürrenmatt, Miller bemutatása is „fordítás” (egy másutt már megalkotott játékot, szerepet ültetnek át több-kevesebb eredetiséggel magyar színpadra), de egy új, soha nem játszott hazai darabot győzelemre vinni: ez az igazi, sorsdöntő színészi feladat, itt nyomulnak úgy, mint az író, tehetségükkel az ismeretlenbe, s ezzel adnak hozzá valamit nemzeti művelődéséhez. Színészeink ezt nemcsak hogy nem érzik, de a hazai darabot eleve gyanakvással fogadják, mint hozzájuk méltatlan idő- és erőpocsékolást, melyet mint tisztviselőknak, sajnos, vállalniuk kell.

Ezt a vonakodást azzal szokás menteni, hogy a hazai darab éveken át gyenge darabot jelentett, melyet politikai érdeméért mutattak be, s amely iránt nekik is politikai okokból kellett érdeklődést színlelniük. Csakhogy ez a vonakodás megvolt – sokszor elég sértő alakban – azelőtt is, s megvan ma is, sőt bántóbban, ahol politikai sarkantyú nincs az együttes oldalában. És sokszor még a siker sem fegyverzi le. Nem tudom, fordult-e elő, hogy kiváló színész (aki jól is játszotta szerepét) a bemutatón dührohamot kapott, mert túl nagy volt a taps. Én láttam ilyent.

Az okok messze vezetnének. Engem, mint minisztert, különben is csak az érdekel, ami a vezetés hibája, s így elkerülhetem. Nos ezt a „hibát” fölösleges keresni, kiabál maga is. Képzeljünk el egy kutatót, aki száz vagy kétszáz év múlva színházi emlékeink közt matat, csak egyet tud: ki volt itt magyar író, s ki idegen. Vajon kit fog ő az utóbbi évek nagy magyar drámaírójának tartani, akit a kiválóságáról meg-

győzött vezetés – darabjaiban minden jót beletéve, a színészeket fenyegetéssel is sarkallva – a fél- s egész bukások során addig erőszakolt, míg egy-két kivételes előadásban a közönség is elfogadta. Azt hiszem, alig jöhetne más meggyőződésre, mint hogy Magyarországon az utóbbi négy-öt évben Brecht volt a nagy nemzeti ügy. S vajon mit tartana azokról a darabokról, amelyek szezon végén, színházi dekonjunktúra idején, fél szívvel bemutatva, mégis sikert értek el, hogy aztán egy fél esztendőn át (mint Karinthy diákja a bizonyítványt) kritikusok és ankétok sora magyarázza e sikert, hogy az mennyire a rendezés, kimagasló játék sajnálatos következménye, de semmi esetre sem a műnek az érdeme – ha azt nem, hogy bosszantó ízléstévelyedés az, melyet a néző esztétikai érzékét féltő vezetés ezekben a darabokban elszigetelni igyekszik.

Nos, én nem titkolnám, hogy az opera-repertoárként beszűkült klasszikusok – éppúgy, mint a legtrükkösebb vagy legléleképítőbb külföldi szerzők – sikerre vivését mögéje helyezném annak, hogy magyar drámánk legyen. S hogy közönségbe és színházi világba is beoltsam a tudatot, hogy van: egy kis exodust szerveznék, egyik színpadunkat a magyar drámának adnám, s azokat a színészeinket, színházi embereinket, akik egy-két esztendejüket hajlandók ennek szentelni, ide gyűjteném össze. Meg vagyok győződve, hogy olyan színészek, mint Bessenyei, Páger, Sinkovits, Kállay, még Tolnay Klári, de Básti s bizonyára mások is hajlandók volnának *Othello* jambusairól s Tennessee Williams patológiájáról ezért a szolgálatért lemondani, s a rendezők közt is akadna, ha nem Ádám Ottó, hát más, aki megértené, mire nyíltott itt alkalom. Meglehet, hogy új drámaíró nemzedék, munkánkat folytató, nem támadna így sem (nem ez az egyetlen terület, ahol a nagy irodalomhoz minden együtt van, csak a virulens fiatal író hiányzik); mi akkor is megidéztük, s az a harminc-negyven darab, amelyet szorgalom s keresés bővíthetne, jó néhány éven át ébren tarthatná közönségünkben s színészeinkben a hitet, hogy magyar dráma van, s végül tán a felmentés is megérkezik.

Amit a színházról mondtunk, fokozott mértékben érvényes a filmre. Pedig ha a színmű belügy – legfőlegbb a népi demokráciák alkotják meg rólunk ajánlott darabjaink révén véleményüket –, a film a legtöbbet mondó fénykép, amit a világba szétküldhettünk, s amelynek az alapján annyi százezer ember teszi meg a hozzáve-

tést, hogy mit is érhetünk. Arra, hogy Mussolini után Olaszországban jó dolgok érnek, bár nem vagyok mozijáró, egy-két olasz film figyelmeztetett; amióta *A vihar kapujában*-t láttam, Japánról is mondhatnak akármit, ilyen filmremekmű nem támadhat a semmiből. Magyar filmre, nem tudom, üti-e föl így jó ízlésű ember külföldön a fejét! Pedig szocialista államban még a tőke összehozása sem akadály a jónak, mint ahol egy úttörő műnek nem ötven előadást kell megtöltenie, de néhány millió dollárnyi bizalmat a nehezen nyíló zsebekből kicsalni.

Akadály azonban, úgy látszik, itt is van; mert amennyire én látom, a mai magyar film úgy hasonlít a harmincas évekéhez, mint egyik tojás a másikhoz; amit tudnak, az a kedélyeskedés, amit már Kabosék is tudtak, azonkívül egy-két épkézláb történetet sikerül néha szép nyugodtan kidolgozni (*Körhinta, Ház a sziklák alatt*). Annak a kezdeményező kedvnek, jót is hozó bátorságnak, mely a gyengébb lengyel filmekben is a jövő felé mutat, nyoma sincsen nálunk. Amennyire filmíró-, illetőleg filmírójelölti tapasztalatom alapján megítélhetem, ennek a kényelmességnek a verseny kizárásán kívül oka lehet az is, hogy a filmgyárakon belül bizonyos közkereseti társaságok jönnek létre, amelyek monopóliumnak tekintik a filmet. Hozzám például nyilván mindig akkor hajtott le (Sajkodra taxin) egy különben jó törekvésű fiatalember, amikor ezt magasabb helyen is megállapították, s hogy ujjal rá ne mutassak, valaki megkérdezte: miért nem íratok például Németh-tel filmet? Ilyenkor aztán íratnak. Ami annak a bebizonyításából állt, hogy íróval filmet nem lehet íratni. „De hisz amikor elmondtam, jónak érezte a témát” – érdeklődtem egyik rendezőm pálfordulása felől. „Akkor haragban volt a feleségével (aki a filmjeit írja), s közben kibé-kültek.” Akár így volt, akár nem, a filmgyár az én képzeletemben egy sor drótkerítés-sel körülvett filmvárként maradt meg, amelybe dehogy mennék be: maradék időm s erőm vesztegetni. Mint miniszter azonban csinálnék színházam mintájára, esetleg azzal kapcsolatban, egy új vállalatot, az igazi irodalom filmkísérleti telepéül.

Újságírás

Sohasem osztottam az írók megvetését az újságírás iránt. Sőt, ha ifjúkorom titkos (s persze mindig elérhetetlennek érzett) reményeit sorra veszem: ott is első helyen egy egyetemi katedra állt, melyről felvett ifjaknak beszélhetek; mellette egy magam ve-

zette színház (papírszínházam kőbe, emberbe öltözött mása) vagy legalább egy munkában hozzám forrt együttes, ezek után azonban rögtön egy olyan újság-ablak következett, amilyenen Kosztolányi, Márai hajoltak ki hetente többször is az újságjukból. S bár az erő, ami egy ilyen szószék ellátásához kell, rég elpárolgott már, a lehetőség, áhítat megmaradt, s a fiatal, bővérű prózaíró nemcsak hogy nem féltem az újságírás-tól, de azt ajánlanám, hogy néhány évre vállalja, ne csak azt a díszcserép-szerepet, amit régi újságjaink szántak irodalmi fényűzőként egy-egy költőnek, írónak, de az igazi, zaklató vidéki újságírás percenként jövő sarkallását, amilyenben Ady szelleme nyitotta szét legyezőjét s lett gondolkodó, mielőtt még nagy költő lett volna. A *Tanu*-időkben, megtorlásul, hogy az újságírástól (gyér cikkeim feltűnő hatása ellené-re vagy miatt) távol tartottak: egy olyan *Tanu*-számot akartam adni, amely egy elképzelt napilap egyetlen vasárnapi száma lett volna, de úgy, hogy abban a vezércikk-től a sporttudósításig mindent magam írtam volna; így akartam megmutatni, milyen írói lehetőségek vannak a publicisztikában (s persze azt is, milyen publicisztát ölt meg bennem a féltékenység és kor).

Hogy az újságírás mennyivel többet tehetne, kevesebb nekidurálkodással, a köz-műveltség megemelésére, mint tán egész kultúrpolitikánk, a kiadást, sőt iskoláztatást is beleértve: nem kell tán mondani. Ha előbb számításokat végeztünk, mekkora lehet Magyarországon az igazi olvasók száma, az újságolvasók tömegét nem kell számít-gatni; a felnőttek nagy része újságolvasó, még akkor is elolvassa az újságot, ha bur-nótként, dühös tüsszögtetésre dugja az orrába. Ezt 56-ban láttuk a legjobban: az újságok bojkottja már a lapégető napokban megbukott: akik égették, azok is elolvas-ták. Az újságolvasás, főként ha a nagy, hangos lapot, a rádiót is újságnak számítjuk, szinte élettani működésévé vált most már az egész népnek, s vitatható, mi tehet töb-bet az emberek nevelésében: az alapokat megadó iskola, vagy az azokat pótló s a szellemet a pillanatok megragadására nevelő igazi zsurnalizmus.

Hogy mennyire felel meg a mai újságírás Platón eszméjének? Néhány napja egy újságok táján felnőtt, sőt egy nagy írózsurnaliszta nevét viselő expolitikus vetődött el hozzám is, Amerikából hazanézőben. Az első panasza ez volt: „Hogy milyen szürkék az újságjaitok! Egyik ugyanaz, mint a másik, a fő helyen nagy betűs üdvözlő távira-tok, a már annak idején is operett-fogadások paródiájának ható másolatai.” S abban

igaza van, hogy újságjainkban valóban az élre kerülnek olyan hírek, közlemények, amelyeknek érdekességük alapján valahol a meteorológiai jelentés táján vagy a társasági hírek közt lenne a helyük; mint gyerekkorunkban a szerény tudósításnak, hogy a császár Schönbrunnból Ischlbe érkezett. De ha az ember megszokta, hogy érdekesség s kolumna-rang nálunk nem párhuzamos fogalmak, nem tudom, hogy újságjaink olyan gyengék-e, mint a látogató hiszi. A magyar tanulmányírás nem hiába ért el magas szintet ebben a században, elég sokan tanultak meg tisztán, beosztással, esszé-szinten fogalmazni, s az ember minduntalan olvas újságokban, hall rádióban nemcsak literátoroktól, olyan beszámolót, amelyre mint írásműre kedve volna jelest adni.

Amikor először került szocialista újság, tán a *Pravda*, majd az oroszokat utánzó magyar lapok a kezembe: engem a gazdasági élet visszatérő állandó eseményeivel foglalkozó hírek leptek meg legjobban. Szinte kételkedtem, hogy az a „begyűjtés”, amely itt minduntalan mint nagy ütközet van leírva, melyet meg lehet nyerni vagy el lehet veszíteni, s épp ezért egész segédhadakat toboroznak hozzá: csakugyan azonos azzal a Szilason „takarodásnak” nevezett művelettel, mely porfelhőből kibontakozó, széles, fölraudazott kévésszekerével éppoly része volt az évszaknak, mint a hóolvadás vagy az őszi ég gomolygó felhői; eszébe sem jutott senkinek, legkevésbé az újságoknak, hogy abban szenzációt keressen. Később megértettem, hogy a valóságos gondon kívül, melyet ezek a műveletek a gazdasági átalakulásban csakugyan okozhattak, egy újfajta újságírói magatartás is érik ezekben a cikkekben, mely az országot többé nem a szenzációk vadászterületének nézi, hanem nagy háztájnak, melynek munkái, beruházásai, jövő kilátásai a polgárokat mint részgazdákat is érdekelhetik. Azaz nem a politikusok kényszerítik rá, mint egy megosztani kívánt lidércnyomást, a rájuk tartozót az újságokon át az olvasókra, hanem abból indulva ki, hogy ez rájuk is tartozik, mintegy beszorítják őket az érdeklődés belső udvarára. S ez kétségtől helyes; sőt, ha valami, ez lehet a szocialista újságírás megkülönböztető vonása; az út hozzá azonban elég körülményes.

Az emberek megszokták, hogy az állam, még ha esetleg szolgálja is, valami tőlük független Leviatán, amely őket védeni, ellátni tartozik, ők viszont majd megnézik, elbírálják, hogy ezt a kötelességet mi módon teljesíti. 45 óta a Rendszer lépett az állam helyébe, s az a sok szükséges és még több szükségtelen műtét, melyet az egyéni

érzékenység ellen elkövettek: nem segítette elő, még párttagoknál sem, hogy gondjait belülről nézzék. „No, lássuk, mit tud a rendszer? Hogy mászik ki a maga kavarta bajból?” Körülbelül ez volt az érdeklődési kategória, melyben az észlelt tények elhelyezkedtek. Az újságok, elvben legalább, bentről, a háztáj krónikájaként íródtak; az olvasók azonban nem mentek be, sőt, amennyire látom, még ma sem mennek be igazán a körbe. Pedig megvan bennünk a hajlam, hogy azt, ami épül, a magunké gyanánt nézzük, vegyük birtokunkba és szeressük, de inkább csak mint konkrét részletet, s nem országos méretben, elvontan. Itt nőtt ki a szemem előtt, jó tempósan, ennek ellenére is meglepő hamar, a Déli vasút fél lábbon álló, szép üvegkockája. Emberek százai nézték az építkezést, találgatták a tervet, a következő lépést, s amikor a traverzekből, kőhalmokból egyszerre csak kibontakozott a sikerült építmény, úgy mentek a megnyílt lépcsőn, nézegették a pénztárakat, próbálták ki a székeket, mint akik a birtokosává lettek valaminek, s abban, amit kaptak, egy kicsit a maguk erejét is ott érzik. Az ügyelgésükben, elismerő tanakodásukban ugyanaz az elégedettség bujkált, mint bennem, amikor este a rádióban a tervező kerek nyilatkozatát a hely, cél adta építészeti feladatról s végrehajtásáról meghallgattam.

Újságírásunknak nyilván ezt a meglevő érzést kellene az egész háztájá vált hazára, sőt a szocialista világra, a Föld színére kiterjeszteni. A vidéki s üzemi újságokat azért tartom a nagy napilapoknál is fontosabbnak, mert ezt a becsalást – egy szűkebb háztájon át a tágabb megértését – ők végezhetik a legeredményesebben. Sajnos, nagyobb akadály is van itt, mint ami a látottat a hallomásban kapott elvonottól elválasztja. Az emberek úgy olvassák az újságot, hogy közben gyanakodnak. Néha rossz helyen, néha ott nem, ahol kéne, de a bizalmatlanság, azt mondhatnám, szinte egyik fűszere az olvasásnak. Ezt a gyanút az olvasó részben örökölte, részben a szocialista újságírás fejlesztette ki, hol szükségből, hol fölöslegesen. A nehézségek néha megvallhatatlanul nagyok voltak, az eufemizmus, a szépítés, a felső fok használata pedig kötelező. Az olvasó így személyes információi alapján mintegy fölényben érzi magát az újságíróval; az alapérzés tehát az lett, hogy őt nem beavatni akarják a háztáj gondjaiba, hanem tévedésbe ejteni föléle. S ő nem lesz pali, hogy ilyen alapon belemenjen a játékba.

Szerencsére a legrosszabbon, úgy látszik, túl vagyunk. Nemcsak mert a régi értelemben vett propaganda összeroppanása előtt állunk, hanem mert ha volt is, nincs már szükség rája. Az természetes, hogy a meggyőződés mindig csoportosít, válogat, hangsúlyoz (még az olyan mérsékelt meggyőződés is: hogy ezen az úton is szép tájra lehet érni, vagy a még mérsékeltőbb, hogy ha más nincs, ennek kell nekivágni). Az előbb említett építkezést szemlélve én például többször is kiválasztottam egy-egy, körülbelül húsz emberből álló csoportot, s megszámloltam, hányan végeznek olyan mozdulatot (körülbelül ötten), amelyet munkának lehet minősíteni. Külföldiek is sokszor nevetve, sokszor őszinte irigységgel veszik tudomásul, hogy itt ácsorogni lehet a gyárudvaron, s nem förmed ránk senki az ablakból. Nem csoda, hogy nem vagyunk versenyképesek, mondja az ellenséges kommentátor. Én, bár magam is szívesen közvetítenék egy „gentlemen's agreement”-et nemzet és vezetés közt, hogy ugyanazt a munkát végezzük el nyolc helyett hat óra alatt, azt, hogy embereinket nem hajtják, kevesebb lesz a hipertóniás, gyomorfekélyes, szívtrombózisos rokkant, nem tartom olyan szerencsétlenségnek. A kocka végül is ott lóg a levegőben, s az utasok csodálkoznak, milyen villámgyorsan készült. Vagyis az ember értékrendjében ott hord úgyis egy bizonyos propagandát, ezen túl azonban a tények előadásán, a sokoldalú információon kívül semmiféle „propagandára” nemcsak hogy szükség nincs, de az egyenest visszaüt, a tényeket is gyanússá teszi. Míg az a tudat, hogy neki csak az életet kell ismertetnie, érdekes, biztató, aggasztó jelenségeit, mint a vadásznak, föléhajtania, az újságírónak nemcsak a becsületét növeli meg, de az önértékét, tehetségén is vitorlát bont.

A gyanú falainak a lebontásán túl, mint pedagógus, még a következőkre vigyáznék az újságírás irányításában. Az agy lusta szerv, még tevékenykedni is tud úgy, hogy voltaképp lustálkodik. Az újságolvasás első helyen áll ezek közt a henyélő foglalatosságai közt. Az emberek mindent elolvasnak, meghallgatnak, még a vízállásjelentést is, mert addig sem kell mást csinálniuk. Újságjainkban csökkenteném ezt a kérődzést, s növelném a tápanyagot. Sajnos, az öncélú olvasásnak az újságban kihagyhatatlan hasábjai vannak: a politikai, főleg külpolitikai anyag. Amióta gyilkosságokból nem szabad szenzációt fűjni, ők adják a szenzációt.

De ha valami nem alkalmas arra, hogy mindennapos valódi szenzációval lásson elhát a politika. Nem azért, mert nem fontos, hanem mert lassú a menete: a történelem lépései kényelmesek, s azokat napi szenzációkra bontani olyan, mint egy ló ügését filmkockákként, külön-külön vetíteni fel. Mennyit olvasott az újságolvasó hét év alatt az algériai háborúról! S a végén csak annyit tud, hogy ott nehezebben ment a gyarmati felszabadítás, mert egymillió franciáról s nem kis tőkeérdekekről volt szó. S tulajdonképpen elég is, ha – mint mozaikkép – ennyi marad meg politikai tudásában. Vagy Hátsó-India! Hány újságolvasó tudná fölrajzolni tíz kiló újságpapír megemésztése után Laosz, Kambodzsa, Vietnam, Thaiföld elhelyezkedését. Várjuk meg, amíg valami igazán történik, s írjunk egy évben kétszer róla? Ez nyilván nem lenne még egy folyóiratszerű napilaphoz sem méltó. De írhatunk, mint ahogy újságjaink írnak is, a kapcsolatos történeti, gazdasági tényekről, a napi eseményt az ismertetett anyag epizód-rezgéseként mutatva be. Milyen nagyszerű alkalom volt például az elmúlt két-három év, hogy az emberiségbe nyomuló új világrész: Afrika földrajzát, néprajzát megtanuljuk!

A politikai rész így hasonlítani kezdene azokhoz a mellékletekhez, melyekben egyes újságjaink a tudomány, technika, irodalom újdonságairól számolnak be. Az efféle „rovatokat”, ha nem is adjuk épp rovatszerűen, helyeselni lehet, nemcsak mert szélesítik az újságolvasó látóhatárát, de mert ez nevelhet folyóiratolvasót belőle. Ahogy általános iskolásainkat érettségizettekké, úgy kell az újságolvasót folyóirat-, majd könyvolvasóvá nevelni. Ma már nem emlékszem, hogy terveztem meg annak idején napilap-számomat. Ma két részre osztanám. Első: a nap költészete; az, amit egy-egy nap az élet apró eseményeiből az élet képévé összehord. A régi jó „napi hírek”, melyeket nagyanyám a *Budapest* című újságban (az országgyűlési veszekedéseket protestáns fejcsóválással lapozva át) az első betűtől az utolsóig végigolvasott, neki azért voltak olyan olvasásra méltók, mert a lúgot ivott lány, a megégett kisfiú, a szérű-tűz, a gyémántlakodalom egyszerre mutatta be az élet állandóságát, ahogy ő ismerte, s napi bodrozódását, ahogy a tenger is hullámaival eszméltet roppant tömegére. Ugyanezért olvasta feleségem kisleány korától az apróhirdetéseket; az is az emberek szükségleteiről, vágyairól mond el valamit, s bár öregkorára kitűnő újságolvasóvá vált, a kis kockák azóta is megszábják, melyik újságra fizessen elő.

Újságjainkban vannak „hírek”, a külföldi lapokból összeollózott „érdekességek”, mindezeket politika, művészet napi újdonságaival összefogva, az első oldalakat egy tarka rongyszőnyeggé varrnám össze, melynek foltjai nemcsak színben, még nyomtatásban is elüthetnének. Ez után következne a folyóirat-apparátus, lassú munkájával, mely ezeket az apró adatokat különféle rovataiban megemésztí, földolgozza, elmélyíti, s az újságolvasót közben folyóiratolvasóvá neveli. S ahogy az olvasó maga emelkedik: az újságírótól is egyre többet vár el. Az általános egyetem (annak politikai, munkaismereti fakultása) legtermészetesebb helye lenne az újságíróképzésnek is. Mert hisz ha igaz, hogy az újságírás mindenre megtanítja az életben forgó mozgékony embert, a sokoldalú érdeklődés is jobban mozog, kevesebb „bakit” követ el, ha sokoldalú műveltségben van a fedezete. De akármilyen magasra jut a törzsgárda, ha azt akarjuk, hogy az újság a belülről nézett háztáj orgánuma, a folyóirat-szint beállítója legyen: egyre több kinti embert kell legalább annyira bevonni s újságíróvá ütni, hogy (mint azt sokszor látjuk) problémáit érthetően el tudja mondani. Az a kis szakmai íz, ami írásához ragad, akár vájár szól, akár fizikaprofesszor, ízelítőt ad a foglalkozások nyelvéből, s azt a munkát folytatja, amit a középiskolában is oly fontosnak tartottunk. Ha az újságírás nemcsak azt a három-négy lapot, de a vidéki üzemi újságok ezreit fogja jelenteni, akkor az újságírógárda voltaképpen csak egy óriási szerkesztőbizottság lesz, amelynek irányításával, sugalmazásával, közbeszólásaival voltaképp az egész ország írja a Lapot.

A Magyar Rádió feladatai

A Rádió az ország legnagyobb, legtöbb irányú napilapja: a hangos szó s a pillanatok alatti terjesztés óriási előnyével. Ha arra gondolok, hogy magányos, beteg, egyedülálló, nemzetüktől elszakadt embereknek mit jelenthet: anyámat látom a halála előtti években, amikor csaknem vakon, a fel nem ismert Paget-kórtól mozgásképtelenül ült udvari szobájában, tenyerébe hajtott fejjel a kis rádiója előtt; nem látogatja már senki sem, s akármiről kezdünk beszélni, ő tud róla, még az osztrák időjárási viszonyokról, az Alpok hólavínáiról is, minthogy Bécset is eléri valahogyan. A sajkodi telek szélviharaiban, amikor a legközelebbi házig is nehéz volt eljutni, én is megtanultam, milyen magány, ha az anódtelep egyszer csak kimerült, s az óvodások cérnahangja vagy

a nyilatkozó tsz-elnök paraszti múltat s funkcionárius iparkodást jellemzőn keverő nyelve sem hozta be hozzám – Mozart zenéjével – a közeli s távoli emberiséget.

Sajnos, mint annyi más vívmányt, a rádiót sem tudjuk lehetőségeihez mértén kihasználni. Ha ma volnék harminc-egynéhány éves, s egy kis összeesküvés most segíthetne hozzá, mint 1934-ben, hogy a Rádió irodalmi részét irányítsam, nem tudom, vállalkoznék-e rá, hogy állásom mellett, egy magam írta folyóirat készítése közben, a Sándor utcai házba is betegyem a lábam a meggondolatlanul kinyitott ajtón; annyira belenyugodtunk, hogy a rádió rádió; készül a hallgatók igénye, a kormányzat utasítása, a belőle élő s hozzá tapadó emberek nagyjából azonos ügyességei s érdekei szerint.

Pedig az a néhány hónap, amely alatt életemben egyszer én is „osztályvezető” voltam, arról győzött meg, hogy a rádióműsort gyerekjáték összeállítani. Csak azt kell tudni, ki a jó író, értékes tudós, írni is tudó muzsikos, művész, gazda az országban; átnézni a folyóiratokat, hol jelent meg valami érdekes, s küldeni buzgón a megbízólevelet, összetoborozni a Belvárosi Kávéházba a külső munkatársakat, s mindenki ír, mindenki vállalkozik, még Babits Mihály is vállalt huszonöt portrét, pedig vele rossz viszonyban voltunk, Korányi Sándor volt az egyetlen, aki elvi okokból kivonta magát: nem barátja az orvosi népszerűsítésnek. A keserves: a szétrebbent belső munkatársak károgaása, a sajtóban fölvert macskazene, a sértett érdekek tombolásának az elviselése volt. Ma még könnyebb a szerkesztő dolga: abból, ami másutt megjelent, bármikor bármit felhasználhat; engem legalább nem is értesítenek róla, most is másoktól hallom, hogy valamit felolvastak a *Lányaim*-ból. Rádióinkra azonban, ahogy nézem, ma is ráférne egy fiatal lektor, aki négy-öt hónapig csak járna, szemlélődne a viharos múltú épületben, aztán megírná a *Magyar Rádió feladatait*, majd egy fél évi aktív szerkesztés után továbbvonulna, legalább olyan utódokat hagyva, mint én 1935-ben.

Mint miniszter, kérdés, hogy megtalálnám-e ezt a fiatalembert, s nem a magasból kéne ezt a darázsfszék is bolygatnom. A legnagyobb fejtörést nem az irodalmi rész okozná: a zene. Azt, hogy egy ország milyen zenével öblíti a lelket, mint Plátón, én is államügynek tartom. A zene az érzékszerveken át szinte az agy alá, a működését kísérő érzelmi regulációhoz hatol, ott érzelmeket, lelki hozzáállást formál, s mintegy

a gondolataink alól támaszt gondolatot. Ha van közösségi ügy; hát az, hogy milyen zenét hallgatunk, emberek százezreinek milyen ritmussal oltjuk be, dallammal borzoljuk, simítjuk át az idegrendszerét. S ha taláломra nyitom ki a rádiót, onnét bizony négy eset közül háromban olyan zene ömlik, amelyet én magam azonnal elfojtok, s nem kívánok felebarátomnak se, akár reggeli zene az, akár cigánymuzsika, dzsessz, klasszikus vagy nem klasszikus operett. A rádióhallgató ezt igényli? Tudom: P. néni, vásárhelyi háziasszonyom ott ül a díványán, mozdulatlanul, s Bura Károly cigányzenekearára mulat. De hát akinek erre van szüksége, vegyen egy lemezjátszót, s mulasson egyedül, mint ahogy fiataljaink is többnyire azzal oltják, engedik magukba a volt néger rabszolgák bosszúját, a dzsesszritmust s a civilizáció alatti élet ingerét hozó rángásokat.

No persze nem mondom, hogy ezt a nem nemes zenét, mint miniszter, „adminisztratív úton” kiirtanám. Nem, mert ez azonnal elsöpörne, hanem mert semmi meglévőt sem jó eltüntetni, különben sem tudhatjuk, hogy a nem nemes hol nemesül, vagy ha úgy tetszik, gershwinezül át. Legfőlebb egypár jó ízlésű zenészt szabadítanék rá a rádió lemeztárára, hogy válogassa ki, mi az, ami tiszta idiotizmus, s mi az, ami még zenének tekinthető. Annak, hogy határozottabban nem mernék föllépni, van zenei oka is: nem látom azt a nemes zenét, amely olyan könnyen ömölhetne szét a nem zeneértő iskolázatlanokba is, mint az Augartenben sétáló bécsiékben Mozart s társai zenéje, sőt az a gyanúm, hogy a sok rossz, de „kollektív” zene ennek a nem létező nemes kollektív zenének a helyét foglalja el. Ha Bartók húsz évvel tovább él vagy később születik, s a mai társadalmi fejlődést is beleépítheti műveibe, tán megteremti ezt a zenét, melyet még mint miniszter sem tudnék a nemlétből előszívni, legfőlebb a nemesi zenei programban igyekezném pótolni (közönségben, zeneszerzőkben); a nosztalgiaját megteremteni.

1. Egyéni zenei higiéniám szerencséje volt, hogy (részben még zongoraiskolai emlékek alapján) rájöttem, a XVIII. századi, általában a Beethoven előtti zene mennyivel inkább megadja nekem azt, amit a zenétől várok, mint a hangversenyeinken, operaházainkban uralkodó XIX. századi muzsika. Azóta ez a felismerés egyre általánosabb lesz, ha programjainkban nem is derül ki kellőképp. A Beethoven előtti zene nem magányos titánok küzdelme, a hangok mögött olyan közösség érzik, melyben

vérként kering a zene, van bátorság benne az egyszerűséghez, s egyszerűségében a világ egész gazdagsága elfér: igazi aranykori művészet. Persze nem a mi görceinket oldja fel; a harmónia boltíveinek ma (mint Bartók néhány késői művében sejtjük) a disszonancia tömörebb oszlopait kell összeölelnie, de arra, hogy széles tömegek számára a hiányzó kollektív zenét pótolja, mégis alkalmasabb, mint a Ferenc József-kor operettjei. Az opera kiélt műfaját is (bár rosszabb drámákkal) tovább tarthatják életben dalcsarnokaink, ha a hangsúlyt Verdiről Mozarra s a körülötte kiásott operákra teszik át.

2. A népzene éppúgy, mint a népköltészet kultusza: a városi ember visszavágyása volt egy tisztább, egyszerű világba; a nép, hiába idomítjuk rá, mint egész múltját, ezt is elfelejteni igyekszik. A népzene azonban, nemcsak a magyart, de minden népet, addig is ápolni kell mint emlékeztetőt az emberiség sokféleségére, a zenei kifejezés tiszta forrásaira, amíg az új fele tóduló, emelkedőben lévő milliók maguk is kedvet kapnak az emlékezésre, s nem egy eltűnt, anakronisztikussá vált társadalom hangját hallják a népzeneben, hanem a közös emberi lelkünkben jövő s ugyanakkor a változatok szélességében szivárványoló nagy forrást.

3. Végül, bár tudom, hogy az egész modern zene benn van abban a láthatatlan zsákban, melyben a nyugati művészet, s hogy ezt a zsákot vagy fel kell vágni, vagy kívülről kell valamit kezdeni, mégis műsoron tartanám, felfedező utakat rendeztetnék belé, hátha arra is rájövünk közben, mi az, ami minden modernsége ellenére a XIX. századi zene folytatása, sőt elfajulása benne, s hol vannak azok az elemek, mint a Kodályéhoz hasonló kórusművészet, az oratórium új műfaja, mely egy új társadalmi talajon gazdag fejlődést ígér, s végül arra is, ami teljességgel hiányzik belőle.

A prózai részben nem az irodalmat, hanem az informálást, a különféle tudósításokat tartanám fontosabbnak. Azzal, hogy a rádió nemcsak a hírt mondja, de szereplőit is megszólaltatja, jelenetekbe állítja, csillogóbbá, elevenebbé teszi annak az apró tengernek a játékát amelyről szoltunk, s amelynek a szélességét, mélységét, formációit éreztetni az újságnak is egyik nagy feladata. A rádiószámok közül én az *Esti Krónika*-ra kaptam rá leginkább. Persze azt a huszonöt percet is elborítja sokszor a sok külpolitikai kommentár, amely az előző napitól többnyire csak tálalásban különbözik, az újonnan beiktatott követek sztereotip mondásai ismeretlen halottak bú-

csúztatása, szellemes fiatalemberek széljegyzete; de a homokban ott csillog néhány arany szem is. A tegnapiból például megtudtam, hogy a borversenyen mért ég gyertya a bírák előtt; hogy Novoszibirszk, ahol fiatal barátom bábuskája (nevelő nagyanyja) él, már Moszkvával versenyző ipari központ, ahol mi is kiállítunk; hogy a Velencei-tavon lampionos felvonulást rendeztek, a hibáink mérsékelt meghányvetését szolgáló tudósításból, hogy mint bukott meg a mázolókon egy vegyipari kutató elkészülése; az utolsó kefekötőmestertől pedig, akinek a szobája a múzeumba került, azt is, hogy mért iszik a kefekötő. A prózai műsor más részeiben is azt szeretem, ami az *Esti Krónika*-ra emlékeztet, s a számomra hozzáférhetetlenről szól tömören s peregve. Noha nem vagyok gazda, a világ mezőgazdaságáról szóló tudósításokat, a *Periszkóp* technikai újdonságait a tanácskozásokat, melyeken valóságos munkások hangját hallom, a bírósági eseteket, sőt, annak ellenére, hogy mint író, a levélben jelentkező olvasót gyanús szemmel nézem, a *Válaszolunk hallgatóinknak* eseteit is.

Tudom, hogy ez a sok pointillista folt, ha egy rendező kéz kontúrba nem fogja, csak fokozza szellemünk zavarát. De épp ezt szolgálhatnák a rádió nagyobb előadásai, hogy egy-egy hírből kiindulva, a hírek egész övéen áttekintve: a törzsműveltség s a hírecskék levelei közt, mint ágak, gallyak, összeköttetést teremtsenek. S a rádióban a mozgósított szakemberek szájából hallani is elég sok jó előadást. Kár, hogy a hallgató ezek egy részét nem hallhatja, a szokássá vált megismétlés pedig, ha a műsortervező gondjait, a rádió kiadását csökkenti is: nem valami épületes módja a műsorszerkesztésnek. Már rádiós koromban küzdtem érte, hogy az egy körbe tartozó előadásokat gyűjtsük össze, s adjuk ki a rádiókönyvtárban. Akkor ezt a kiadói érdek akadályozta, ma azonban a kiadók gondja épp az, hogy a növekvő igényt nem tudják megfelelően megírt ismeretterjesztő könyvvel kielégíteni. A rádióban azonban, melynek az előadókra még mindig van varázsa, észrevétlen keletkezhetnének az ilyen (alkalmasint nem kétezer példányban fogyó) könyvek, melyekben a hallgató az elmulasztott előadást is megtalálná. Én magam is rögtön előfizetnék az Ujfalussy József zenei előadásaira, mint ahogy a Lőrincze Lajos rádióelőadásokból összeállt könyvét is megvettem.

Mint író nem várnék többet a rádiótól, mint hogy kitűnő másodközlő folyóirat legyen: könyvből, folyóiratból kiszedje a százazreknek továbbadhatót. Persze ehhez is

kitűnő ízlésű, elfogulatlan szívű, a rá csimpaszkodó érdeket lefejtő szerkesztő kell. Egy terület van, ahol a rádió alkotón avatkozhatna bele az irodalomba: a rádiódrama. Nem a színházba jutott darabok olcsó továbbítása, hanem amit a rádió mint kísérleti színház mutat be. Sajnos, ez a terület, úgy látom, csaknem teljesen iparosok kezébe került; a *Szabó család* maga több helyet foglal el a rádióműsorból, mint az említett magyar drámai repertoár foglalna, ha színre hozására kísérlet történné. Már harminc évvel ezelőtt is rádióink egyik legszebb feladatának tartottam, hogy a magyar diaszpórát összetartsa, a lekötött tagokat, a lekötést kijátszva, vérrel lássa el. Ha mint más rádió, a magyar rádió is sugároz, az ellen nem lehet tiltakozni. De ha én a *Bolyaiak* megírásakor gondoltam rá, hogy az másfél millió embernek külön ajándék s vigasz lesz, a rádióban nem gondol senki, hogy például a hosszabb változatot ne tíz vagy tizenöt részben, de három estén az éterbe lövellje.

Sportemberek, színháziak panaszkodnak, hogy a televízió meggyilkolja őket. Angolszász gyerekekről hallok, akik nem tanulnak meg olvasni, mert a tv piff-puff történetei kioltják belőlük azt az iparkodást, amely az ábécéskönyv silabizálóját igazi könyvolvasóvá teszi. Azaz, mint minden vívmányban, a televízióban is lappang egy csomó veszély, s e veszély iránt tán nemzetenként is más a fogékonyság; egy francia lány legalább büszkén mondta a minap, hogy náluk nincs olyan televízió-ragály, mint az angoloknál, „akik csak ülnek és bámulnak”. Ha jó a darab, s akkor mutatják be, amikor már „kifutotta magát”, tehát ötven-százezer ember megnézte, csak felcsiholja az érdeklődést. Sportversenyekből inkább az elérhetetleneket, külföldieket és vidékieket kéne bemutatni; bár bevallom, hogy a nemzetet ért csapások közül a legkevésbé arra lennék érzékeny, ha nyolcvanezer helyett csak húzezer tétlen ember nézné végig a helyszínen huszonkettőnek a labdázását.

A műkedvelés fölbátorítása

Vásárhelyi tanár koromban egyszer az a rémhír futott keresztül a tanári szobákon, hogy mindenkinek, még a vékony lábú latintanárnőnek is ki kell próbálnia, hogy a különböző atlétikai számokban, mint futás, ugrás, súlydobás, mire képes. Én már úgy látszik, akkor is elég öreg voltam, hogy a rendelet rám ne vonatkozzék, pedig tulajdonképp nem bántam volna, ha e gyakorlatokat, melyektől szemérmem vissza-

tartott, kényszerből végig kell csinálnom, sőt olyan remény is volt bennem, hogy koromhoz képest – a dobást kivéve – nem is érek el rossz eredményt. S később egyetemi hallgató lányaimtól hallottam, hogy nekik is ki kellett vonulniuk emhákázni. A dolog, úgy látszik, nevetségbe fulladt; pedig egészséges gondolat ül a mélyén: nem egyeseknek, hanem az egész nemzetnek kell sportolnia; eközben derülhetne ki egyesek testi kiválósága, s némi edzés után, a sportoló nemzet szakmai érdeklődésétől kísérve, ezek mennének versenyre is. A görögök olimpiásza [sic] valami ilyesmi lehetett. De mi is tapasztalhattuk a húszas-harmincas években, hogy új vidéki uszodák építése mint dobott fel világbajnokokat a medencéhez jutott fiatal karokból. Az ellenkező végtel az, hogy az egyesületek jövőendő akrobatákat keresve nyúlnak le a fiatalok közé, akik aztán a közönségtől éppoly szakadékkal elválasztott trapézművészei lesznek sportáguknak, mint a cirkuszban megcsodáltak.

Nem tudom, hogy a magyar sport a középtől pillanatnyilag merre hajlik (visszaeséséből azt gyanítom, hogy inkább az akrobata-nevelés felé); de úgy gondolom, hogy az emhákázást nemcsak a sportban kellene bátorítani, de a hegedülgetéstől a fényképezésig, gyorsírásig az ügyességet kívánó mesterségek mindenikében. Mozart leveleiben olvasom, hogy a József császár alapította Augartenben olyan műkedvelő zenekar verődött össze, amelybe Amadeus is beállt játszani. Ez egyszerre két dolgot magyaráz – vagy legalább jelképez –: hogy milyen táptalajon nőtt ki a bécsi zene, s hogy honnét ömlik Mozart és társai művészetébe a közösségi hitel. Nálunk épp a zenében rengeteg minden történt, hogy az éneklő, zenélő kedvet az ifjúságban felébressze, ébren tartsa, zenetanfolyamokon a legszegényebb gyerek is kipróbálhatta, mire viheti, az eredmény mégsem felel meg a reményeknek; abban a szűk körben, amely a zeneiskolát meg tudta fizetni, hajdan több volt a klimpírozó zongorista, hegedülő, mint ma, mondjuk, a középiskolások közt. Ennek egyik oka az volt, hogy akkor még a gyengébb zongorás is elszórakoztatott egy társaságot, ma viszont a magnetofon, lemezjátszó szinte nevetségessé teszi a játékokat. Azaz a technikai fejlődés a dilettantizmus ellen dolgozik: a magas szakmai tudás s a passzív műélvezet (vagy bámuló süketség) közt fájdalmas szakadékot nyit.

Pedig a dilettantizmust valahogy föl kell bátorítani, s részévé tenni a közműveltségnek. Nem a vad ambíciót, mely a tollat, vonót vagy ecsetet fegyverként ragadja

meg, mellyel fölfokozott önérzetének szerezhet zsákmányt (ezt, mint boldogtalanság-szerzőt, az igazi művésznak is ki kéne irtani magából); hanem az aktív, gyönyörködő foglalkozást az anyaggal, mesterségek és művészetek fogásainak a megértését, a világ művész- vagy legalább műkedvelő szemmel való vallatását és figyelését, egy-egy képességünk ocsúdását, határainak a belátását, s annak, amivel más hág túl e határon, megértő tiszteletét. Nemcsak a teljes emberséghez tartozik ez hozzá, de ha nem álomkép a növvő szabad idő, melyet az emberi örültség szétszaggat, úgy ez a csendes művészkedő barátkozás a világgal a megnyert órák legszebb eltöltésé lehet.

Azonkívül abban sem nagyon hiszek, hogy a tehetség akármiképpen is megtalálja az útját; föl kell azt ébresztetni, épp a szemérmes embernek rá kell eszmélnie: de hisz ezt én is meg tudom csinálni. Még az iskolázást követelő művészetek is megkívnának (bárhogy tiltakoznak a belül levők) a műkedvelés felfrissítését. Bessenyei Ferenc sosem járt színiiskolát, a Vásárhelyt járó Somlay fedezte fel. Mint drámaíró, én is tartozom egy kis hálaival a szilasbalhási tanítónak, aki mint tizenhat éves fiút nemcsak műkedvelő színészei közé vett be, de egy-két jelenetemet is eljátszatta. Sőt az irodalom előtt álló feladatokat s főként a prózai művek aránytalanságát látva, még itt is a műkedvelők – értsd: magas műveltségű, nagy tapasztalatkincsű, de más téren dolgozó emberek – íróstíásától jöhet tán segítség. Most küldte meg egyik egyetemi tanárunk platóni párbeszédét a matematikáról. Hány író ismeri így Platont, s hányan tudnák módszere s a maguk mondanivalója közt a megfelelést így kihasználni? A *Jelenkor*-ban egy építész zenei önéletrajzát olvasom; az ujjamon számolgom, három, négy, öt, az írókat, akiktől hasonló vallomást lehetne remélni.

Mint miniszter, hol bátoríthatnám a műkedvelést?

1. Az oktatásban. Történelem nevű összevont tárgyunk átvénné az eddig külön tanított vagy nem tanított irodalom, zene és képzőművészet történetanyagát; a festmények, szobrok másolatai, a magnetofon, a jellemző lemezek bekerülnének az órára is. A középfokú rajz- és énektanítás ellen azt lehet felhozni, hogy ezek képességtárgyak, s akinek nincs meg a képessége, annak a képzése csak a képességgel bírókat hátráltatja. Ezt az évet úgy lehetne figyelembe venni, hogy a tárgy-összevonással nyert időből a politechnikával párhuzamosan kihasítanánk még egy, mondjuk, háromórás tárgyat, melynek jobb híján egyelőre az „ügyességek” (vagy ahogy ajánlták, a

poliesztétika?) nevet adom. Ebben, külön csoportokban, ki-ki azt a művészetet vagy egyszerűen ügyességet tanulhatja, amelyhez megvan a képessége is. Az általános iskolában körülbelül eldől, hogy ki miben „ügyes”, e szerint történhetne a beosztás a hangszer-, ének-, rajz-, mintázó, tervező csoportokba; akinek semmi ilyesmire nincs készsége, az is tanulhat fényképezni, filmezni, lakást berendezni.

2. A társas életben. Bátorítanám azokat a csoportokat, amelyekben a műkedvelés mint a társas élet része virágzik ki. Ma egy-egy kultúrotthon egy-egy nagy önművelő kör, s ha az egyetemen igen helyesen külön népművelő szakot létesítettek, hallgatóikat nyilván e köröknek a vezetésére, a színjátszó, tánc-, fotó-, sakkcsoportok irányítására akarják kiképezni. Nem tudom elképzelni, hogy legyen olyan blazírt ifjúság, mely a színjátszásba be ne lenne ugratható; nálunk, Vásárhelyt, olyan ragállyá vált, mely a tanítást fenyegette, pedig csak remekművet mutattunk be, még az *Antigoné*-t is. A zenekarok szervezése a zenetanulást avathatná magánrobotból társas mulatsággá, vidéken élő, szervezkedő festőiskolák tagjai mint pedagógusok teremthetnének egy kis baráti légkört maguk körül.

3. Irodalomban az elérendő cél: a kifogástalan esszé, cikk, riport fogalmazása lenne, az iskolában ez valamennyi tárgy közös gondja, később az üzemi újságok (s persze szakfolyóiratok) lehetnének a tornatér, ahol a fogalmazóizmok gyakorlódhatnak. Hogy a versírást, mint a perspektívát vagy zeneelméletet, taníttatnám-e? Ha olyan pedagógus költő akadna rá, mint Szabó Lőrinc volt, mért ne. A versírás valamikor éppúgy iskolai tárgy volt, mint a poétika.

A magyarság belépése

1919. március 15-én az önképzőkör szónokaként én nem a negyvennyolcas eseményekről beszéltem, ahogy az szokásban volt, hanem az emberi művelődésről, mely akkori képem szerint erdőtűzként terjed: Sumértól Angliáig mindig új népeknek kellett kigyúlniuk, belevetniük magukat, hogy a nemzeteket emésztő égés fennmaradjon. Az utolsó száz évben ez az égés Észak és Kelet fele fordult, most ér el hozzánk: a világtörténeti kép itt kapcsolódott össze a megünnepelendő eseménnyel, a „mosti március”-sal.

Mínthogy a világtörténelem neve akkoriban irodalomtörténetet jelentett: a fél beszédnyi bevezető nyilván arról szólt, hogy a világirodalom színpadán az oroszok és skandinávok után a kisebb kelet-európai népek, köztük a magyarok száma következik – vagy kéne, hogy következzen. Ha van gondolat, mely egész munkásságomon mint munka-hipotézis vonul végig, hát ez az (mely, mint negyven évvel később megtudtam, jóval előbb a fiatal Bartókban is ott dolgozott). Akár egy „írói lovagrendet” akartam nemzedék címen összeverbuválni, akár Európa nagyjait új Brandesként sorra véve, az Adykat is közéjük csenni, akár a zavart magyar tudatot a *Tanu*-ban frissebb tájékozódású európai tudatként összeszőni, a regény vagy dráma műfaját megemelni, a pedagógia forradalmával szellemi magerőket szabadítani fel, mindig ott bujkált bennem: hogy lehetne a magyar irodalomban s egész kultúránkban ott érzett üzemanyagot abba a bámult égésbe, az európai civilizáció tűzébe belevetni. S ma néha az a benyomásom, hogy ezen a területen napjainkban éppoly szerencsétlenség éri, mint amilyen már előbb a drámaírásban zajlott le. Kétségtelen, hogy Európa figyelme (főleg a németiségé, melyben hagyománya van a népek felfedezésének) újabban a kelet-európai népek, elsősorban a lengyelek, jugoszlávok irodalma felé kezd fordulni: Dabrowska regényének a sikere, Ivo Andric Nobel-díja, Krleža összes műveinek a kiadása, a fiatal Bulatovic fordítása: mind ennek a jele. Kétségtelen, hogy Bartók s más kitűnő zeneszerzők világhíre velünk szemben is megtörte a hunoknak kijáró előítéletet. A Szovjetunióban egy Petőfi-kiadás s a *Magyar költők antológiája*, Nyugaton egy másik antológia törli költőink előtt az utat. S ami a legfontosabb: a XX. század magyar irodalmában van legalább tíz olyan író, aki megfelelő tolmácsolásban beírathatná magát a világ figyelmébe.

A fel nem fedezett nemzetek persze olyasformán vannak, mint a fel nem fedezett költők: hol éktelenül túlbecsülik magukat, hol az önlebecsülés mélabúja vesz rajtuk erőt. Nemzetem nevében én is átmentem mind a kettőn. Illyés Gyulát az utóbbi, úgy látom, most érte el. De ma már a tények kezdik az arányos önbizalmat kialakítani. Illyést egy olaszországi konferencián Kelet-Európa egyik legnagyobb írójaként üdvözölték. A *Puszták népé*-t az agg cseh író (éppúgy, mint orosz vagy francia olvasói) a legcsodálatosabb művek egyikének nevezte előtte, s tudomásom van róla, hogy olyan regény, mint a *Hunok Párizsban*, melyet nem is soroltunk a legnagyobbak

közé, milyen lelkesedést váltott ki német lektoraiban. József Attila Párizsban éppúgy elragadtatást keltett, mint Moszkvában. Ady egy Martinovot hozott lázba. Kassákot lengyel írók fedezik fel újra a számunkra.

Hogy magamat se hagyjam ki: német földön s két északi országban egyetlen könyvem kapcsán több jót hallottam, mint itthon egész életemben. Pedig e névsorban még nincs benn: Babits, Szabó Lőrinc, Kosztolányi, Krúdy, Tersánszky, nem tudjuk, mit válthat ki Weöres Sándor; Szentkuthy s néhány fiatal író, ha megismerik. Azaz, ha mélységben nem is tudjuk felmérni, legfőllebb gyanítani: hogy mi XX. századi irodalmunkban a világirodalmi érték; azt, hogy a világ figyelme ránk lessen, s ezt közösen megvizsgáljuk, föltétlen el lehetne érni; s bízom benne, hogy annyi, mint egy-egy skandináv irodalomból, a magyarból is kiállná a választóvizet.

Ennek ellenére félok, hogy ez a világba kapcsoló próba mégis elmarad, vagy épp az ellenkező eredményre vezet, mint reméltük: az eddigi közönyt igazolja. Ennek legfőbb oka továbbra is az, hogy néma nép vagyunk; nyelvünket nehéz megtanulni, nagy népek kiváló írói nem vesztegetik ránk az erejüket. Verseink nyersfordításon át lesznek orosz, francia veressé; a próza még rosszabbul áll: kivételes, hogy (mint a német *Iszony*) prózai mű az eredetiről fogalmat alkotó fordítót találjon. Márpedig a XX. századi prózában a nyelv lényegesebb, mint a nagy XIX. századi regényekben, ahol a tartalom, mint nemzedékek tapasztalhatták, a műfordítás dőcögését is elfeledteti. De a fordítók hiányával, úgy látom, versenyt tart, legalábbis az élő magyar irodalom véka alatt tartásában, kultúrpolitikánk. Timár Máté szovjetuniói útirajzában felsorolja, hogy az ott megismert fordítók – szinte valamennyi – mit ültettek át magyarból. Ijesztő olvasmány. Azt mondanom se kell, hogy nemzedékünk munkái közül egyedül az én *Galilei*-m csúszott ki még 57-ben, három ember fordításában, az információk azonban egy elég furcsa előszó alakjában még időben odaértek. Prágában ebből a szempontból tanulságos beszélgetést hallgattam végig delegációnk vezetője s az egyik ottani fordító közt; arról volt szó, hogy „ajánlott” műveket fordítsanak-e vagy „választottakat”. Prágában tudniillik hozzáértő, félig-meddig magyar fordító gárda működik, amely eddig biztosítani tudta, hogy az aránylag kis számú fordított műben nagy számú legyen a jó. Ajánlások bevezetése, érzésük szerint, ennek az eldörádónak a végét jelentené. Hogy Nyugat felé milyen akadályt jelent a

hivatalos apparátus, azt mindenki érzi, akinek onnét kéri valamelyik művét. Végül az is igaz, hogy ha van is bizonyos külföldi érdeklődés, az Nyugaton nem éri el azt a felfedező lázat, amellyel Herder vagy Madame de Stael kora merültek el egy-egy ismeretlen irodalomba; a Szovjetunióban pedig, ha egy-két itt élt fiatalember gyanítja is az igazságot, a politikai illem nem engedi, hogy a hivatalos szervek fölött fedezék fel egy másik szocialista ország irodalmát.

Mint író könyveim fordításába – az *Iszony*-éba is – vonakodva mentem bele: a Nyugat, úgy gondoltam, annyira belemerül a kísérleteibe, hogy azt tartottam, egy ilyen „konzervatív mű”, még ha tárgyában van is egy kis fűszer, érdektelenként toldódik félre. Most ugyanilyen rossz érzéssel várom, hogy tanulmányaim kijöjjenek. Általában az, ha egy munkám külföldön megjelenik, mindig büntudatba merít, melyen a hírek vagy könnyítenek, vagy sem. Pedig hát mit nekem Hekuba? Mi közöm ahhoz, hogy Koblenzben vagy Plovdivban mit gondolnak rólam? Amikor az *Élet és Irodalom* cikkét sem olvasom el, sőt szomszédaim, családom véleményét is igyekszem kizárni abból a bűvárharangból, amelyben élek és dolgozom. Arra azonban, hogy a nemzetet szégyenletesen képviseljem, érzékeny vagyok. S ebből az érzékenységből a miniszteri székbe is felvinnék valamit; felelősnek érezném magam a képért, amely irodalmunkról s általában kultúránkról (mert hisz mindez képekre, szobrokra, zenei s tudományos művekre is érvényes) a világban kialakul. Tudom természetesen, hogy egyik országban érdeklődést kelthet, amire a másokban vállat vonnak, hogy vannak olyan regények, amelyek nem remekművek, de mint irodalmi szintű, kitűnő olvasmányok, gyors keringésükkel jó hírt, sőt valutát is szerezhetnek. Külpolitikám mégis abból indulna ki, hogy másutt is vannak vagy lesznek irodalomértő emberek, s hogy „hírünk a világban” végül is az dönti el, hogy ezek mit tartanak a kezükbe adotról. Épp azért, ahol nem a külföld kér, hanem nekem kell ajánlanom: meghallgatnám az illető ország ízlésében járatos referenst, s mint író lektor, magam is bele szagolnék a kijánlott műbe. Inkább lassan menjen fel irodalmunk a láthatáron, mint hogy rossz híre, előtte járva, gyanús ködként takarja el.

A legnagyobb gondot, sőt pénzt mégis a fordítói kar toborzására fordítanám. Minthogy kezdetben, főként Nyugaton, a kétnyelvű magyarok közt számíthatunk használható fordítókra, a kinn élőket, a disszidenseket is bevonnám: mivel is tehet-

nek inkább jóvá a haza itthagyasát, mint hogy ott kinn a nyelvét igyekeznek válni. Az *Iszony*-t például egy bánáti, háromnyelvű ember fordította németre, aki 45 után nálunk ragadt, 56-ban innen ment ki. Én bizony érdemnek tekinteném az ő jó fordítását, s nem engedtem volna, hogy a szerbek elkaparintsák (Ivo Andric útját is ő követte a Nobel-díj felé). S ahol bármely országban olyan embert látnék, aki írói szinten tudja műveink tolmácsolni (aminek a megítélése ugyan elég nehéz), azt mindenáron ide próbálnám kötni. A jó fordító nagyobb szolgálatot tehet ma a jó írónál is. Az igazi az lenne, természetesen, hogy írói iskolájukról már vizsgát tett, idegen fiatalokból neveljünk ki fordítót s felfedezőket. Ez most már nem olyan reménytelen, mint régen. A magyar zene varázsa, egy Eötvös-kollégiumi év: támasztott már magyar ügyekben járatos angol zenekritikust, s irodalmunk is csábítóvá válhat nem túlságosan elkényeztetett íróknak, főként ha valóban csábítjuk is őket. Feleségem Amerikában olyan magyarral találkozott, aki egy dán fiatalembertől (fél évet töltött Pesten) Olaszországban tudta meg, hogy a világon vagyok, s azóta ez az egyik láncszem, amely ezer kilométeren át baráttá kapcsolja őket.

Annak, hogy a világirodalom keringésébe bekapcsolódjunk, van sürgetőbb oka is, mint hogy más nemzetek mit gondolnak, irodalmunk alapján, rólunk. Ha igaz, amit mondtunk, hogy a világirodalom, sőt a világtudomány magába olvasztja a nemzeti irodalmakat (azaz nemzeti nyelven, de világirodalmat írtunk), s ha igaz, hogy nemzeti irodalmunk, pillanatnyilag legalább, hanyatlóban van, ezt a hanyatlást semmi sem fordíthatja meg reményt keltőbben, mint ha a magyar irodalom is belekötődik abba a nagy keringésbe, s a fiatalság jobbait az szívja a (ma pangó s lektori körmösöket kínáló) nemzeti irodalom felé is.

Szocialista XVIII. század

A *Kortárs* múlt havi számában kiadtuk egy régibb írásomat: *Verseny vagy háború*. Verseny azonban nemcsak a szemben álló rendszerek, rivális országok között alakul ki menthetetlenül, hanem olyan, hasonló nagyságú népek közt is, amelyek nagyjából egyforma alapról, egy időben indultak neki egy történeti vállalkozásnak. Ilyen baráti versenybe lépnek a gyarmati sorból fölszabadult népek, de ilyenben vagyunk másfél

évtizede már mi is a volt Osztrák-Magyar Monarchia s a Balkán „szocializmust építő” népeivel; ahogy annak idején neveztük: a kis népek övével.

Azt, hogy egy-egy ország gazdasági, természeti, néprajzi adottságai, a vezetők vérmérséke ugyanabban a politikai rendszerben is milyen individuális fejlődést tehetnek lehetővé, semmi sem mutatja meglepőbben, mint az említett országok közt alig másfél évtized alatt máris létrejött különbség. Csehország fejlettebb iparral indult a versenybe, a kommunista pártnak itt volt legmélyebb gyökere; Lengyelország lélekszámával, de történeti viszontagságok közt megedzett lelkével is félig kinőtt már ezek közül a népek közül: a szellemi szabadságvágy itt küzdött ki a legtöbbet a legnagyobb áldozatok árán; Románia népgazdasága épül a legnagyobb természeti kincsekre, s itt koplalták ki legjobban a gazdasági fellendülést; Jugoszlávia ellenállási mozgalmában szerzett tekintélyt, ő oldta meg a legszebben a különböző nyelvű népek együttélését is. Magyarország tétje és reménye ebben a versenyben – úgy érzem – a magasabb közműveltség lehet. Lélekszámban a kisebbek közé tartozunk, országunk természeti kincsekben a legszegényebb, nemzeti és politikai ösztönünk bizonytalan; ahhoz azonban elég jólétben élünk s elég fogékonyak vagyunk, hogy a felsorolt s fel nem sorolt rengeteg fonákság ellenére nemcsak a terület, hanem a világ egyik legműveltebb népévé lehessünk.

Hogy az elmondottakon túl mivel tudom e reményt igazolni?

1. A magyarság, mióta politikus nemzetnek többé igazán nem tarthatja magát, önértetét a tehetségébe vetette, s bár a világ ezt a hitét csak félig-meddig (szétszóródott fiainak a pályájával) igazolta: egy fél század óta költőink, zeneszerzőink nyomán keressük jövőnket.

2. A magyar értelmiségben, minden ellenkező hiedelemmel ellentétben, mindig ott élt, sokszor különködésre kárhoztatva, a tanulásvágy: az Égető Eszterek világában rengeteg olyasmit tudtak s tanultak össze, szinte csak a tanulás mámoráért, aminek a hasznosítására szinte remény se volt; ez most mintha észrevétlen élesztőként ment volna szét tanulásra szabadított százazeinkbe (úgy, mint remélem, ez az írás is), az értelmet kereső nemzeti szenvedélybe.

3. Egész kultúrpolitikánkat a mohón szaporított intézmények késése jellemzi: az igény gyorsabb, mint a kielégítés: előbbi képünkkel, a malom mindig kicsiny a vízár erejéhez képest. Ez nem mindenütt van így, szocialista országokban sem.

4. A külföldre került magyarok is ezt panaszozzák: a forgalom, életszint nagyobb, de nincs meg az a szellemi elevenség, amelyhez itthon hozzászoktak. Amerikába került rokonaim közérzete (ha érvényesülésük nem is) fordított arányban van innen kivitt szellemi igényességükkel.

5. A külföldieket – cseheket éppúgy, mint angolokat – ez a pezsgés lepi meg itt, ha beletekintenek. Itt fekszik az asztalomon egy egyetemi tanár levele: Ibsen hazájából írja, milyen élmény volt neki a megismerkedés a magyar szellemi élettel.

Ebben a művelődési lázban az is javunkra fordulhat, ami nagy történeti órákban gyengénk szokott lenni. Hogy mi egy cseh, szlovák, lengyel, szerb: nagyjából tudjuk; az, hogy mi egy magyar: már bizonytalanabb, illetőleg azok a vonások, melyeket ezzel a szóval összekapcsolni szoktunk, a való életben jócskán elmosódnak. Ahol azonban műveltséget kell teremteni, azaz érdeklődést indukálni, ugyanazt a problémát többfelől megforgatni, ott az a sokféleség, kevertség, mely történeti fordulónál (s ezt nemcsak a hitleri időkben tapasztaltuk) annyira más-más centrifugális sebességgel veszi a fordulatot, előny lehet.

A magyarság az új nagy megkeverés, zárt csoportjainak a szétugratása után, alig több tízmillió magyarul beszélő embernél, de ez a tízmillió szellemi erjedésbe jött ember, ha megfelelő tanítókat, jellegalkítókat kap, alkalmasabb lehet rá, hogy egy nem álmodottan magas közműveltséggel együtt újfajta, a világnak is többet mondó nemzeti jelleget alakítson ki.

Nemrég egy fiatal barátommal tanakodtunk, mi az, amit (ha Európa, kedves szokása szerint, meg nem lep bennünket valamivel) itt az adott feltételek közt el lehet érni. Szinte egyszerre mondtuk ki, ő mégis előbb: „szocialista XVIII. század”.

A XVIII. század viszonylagos szélcsöndjében (az egész természettudományi megújodást elindító gigászi XVII. s a politika, szellem, gazdaság hármass forradalmával induló XIX. közt) szép egyenletes pallérozottság járt át Párizstól Pétervárig igen széles rétegeket: a dekadens virágzást élő nemességet, a kultúrába beléköszülő polgárságot, városi iparos-, kereskedőréteget, sőt itt-ott a parasztság egy részét is

(Kis János püspök, mint jobbágygyerek, több könyvet talált a szülői tékában, mint én százötven év múltán a szilasi portán).

—II. József hite ennek a művelődésnek az erejében, ha nem is számolt a tűzhányóval, melyen álmát szötte (a tisztviselővé kezcsített nemesek, polgárokká emelt jobbágyok bárány-farkas barátsága), egy-két évtizeden át nem volt képtelenség. Ma egy sokkal általánosabb műveltségbeli összehangoltságnak nemcsak a feltételei vannak meg, de a szenvedély is hozzá. Mint művelődésügyi miniszter, ezt a művelődésbeli aranykort próbálnám a sok üldöztetésen, csalódáson át is öregkort ért „náivitásommal” a földre húzni, vagy inkább földünkől kihúzni.

1962

AZ ELLENSÉGKÉP ÁTALAKULÁSA

Amint arról az előzőekben már szó volt, az államvédelem megkülönböztetett figyelmet tanúsított a nemzeti demokraták iránt. A Püskiék és a népi írók megfigyelése csak a jéghegy csúcsa volt. Néhány számadat. 1954-ben az államvédelem 1,5 millió embert tartott nyilván, s bár a nagyrészt használhatatlan iratanyag szelekciója elkezdődött, de még 1960-ban is 600 ezer fő szerepelt a nyilvántartási kartonokon. Közük természetesen a volt parasztpártiak is. Egy újabb felülvizsgálat eredményeképpen 1966-ra már csak 180 ezer lett a megfigyelték, nyilvántartottak száma. Ekkora „tömeg” természetesen hatalmas apparátust, s töménytelen jelentést, adatot, iratot foglalt magába. Munkájuk, létezésük igazolása elengedhetetlen volt ahhoz, hogy továbbra is megkapják a párt támogatását. Ennek megfelelően állította össze az államvédelem 1960. június 15-én a belső reakció elleni harcról szóló jelentését az Agitációs és Propaganda Bizottságnak, majd készített összefoglalót és határozati javaslatot 1966. február 1-én a Politikai Bizottság számára „belső ellenséges erők tevékenységével és elhelyezkedésével” kapcsolatban.

A Kádár-korszakban ez utóbbi volt az első olyan pártanyag, amely komplex módon foglalkozott az ellenzéki, ellenséges erőkkel.

A jelentés öt szakaszra osztotta fel az 1956-os felkelés utáni ellenállás jellegzetes formáit. Az 1956. november 4-e és 1957. január 15-e közötti időszakban a fegyveres ellenállást tekintette a legfőbb jellemzőnek, amit a betervezett jelentés szerint 1957. január 15-ére felszámoltak. A második szakaszt az 1957. január és 1957. június közötti időtartamra tették, amikor a bojkottot tekintették a legfontosabb ellenállási formának. Ezt követően 1959-ig a fokozatos fellazítás taktikájában vélték felfedezni az ellenséges erők tevékenységének kulcsmotívumát. 1959-től 1964-ig az ellenséges erők kétarcúságát emelték ki. „Úgy tettek, mintha elfogadnák a beilleszkedés lehető-

ségét, de közülük sokan valójában olyan pozíciók megszerzésére törekedtek, amelyek újabb támadásaik kiindulópontjául szolgálhattak.” A jelentés konkrét adatokat is tartalmazott. Eszerint az 1960-as PB-határozat alapján a korábbi 600 ezer ellenséges elemként nyilvántartott személyből mindössze 186 ezret hagytak a nyilvántartásban, és hatezer főt tekintettek kiemelten veszélyesnek. 1964 őszétől a nemzetközi helyzet romlása, a szocialista táboron belüli feszültségek felerősödése, valamint a belső gazdasági és politikai nehézségek „bátorítólag hatottak ellenségeinkre” – fogalmazott a jelentés. Beismerte, hogy a rendszerrel szembenállók növelték bázisukat, társadalmi befolyásukat. A jelentés szerint szoros kapcsolat alakult ki a kívülről támadó és a belülről bomlasztó ellenséges erők között.

A Politikai Bizottság elé került anyag az értelmiség, s különösen a kulturális értelmiség körében fedezte fel a rendszer ellenséges gócait. Ugyanakkor a politikai körökben elkezdődött az ellenségkép-keresés nyomozó kényszerének átértékelése is. A PB ülésen Szirmai István hozzászólása előrevetíti a következő évek politikájának lényegét. „A mi íróink nagy része, rangos íróink nagy része kiöregedett. Szabó Pál, Veres Péter, Illyés Gyula is 70 évnél tart már, Németh László, Tamási Áron haldoklik, az eddig úgynevezett derékhad is, hogy néz ki: szívinfarktusban szenved Dobozi, Darvas. Melyik a következő generáció? Ez a következő generáció feltétlenül tehetséges, Csóri [sic], Gyurkó, Tatai, Váczi [sic] Mihály, Simon István. Felvetődik a kérdés, hogy szocialisták-e ezek? Teljes meggyőződéssel állítom, hogy ezek az emberek sokkal, sokkal inkább szocialisták, mint Németh László, Illyés Gyula, Veres Péter vagy a többi. Azt szeretném, ha azon gondolkoznának a belügyben dolgozó elvtársak, hogy ezek a fiatal emberek a mi életünket kritikusabban nézik, vajon jogos ez a kritikus vizsgálata az életünknek? Egyénileg az a véleményem, hogy teljes joggal nézik kritikusan életünket, mert egyszer, kétszer már bebizonyosodott, hogy nem vagyunk csálthatatlanok. Közéleti érdeklődésük van, hozzászólnak a közélet napi problémáihoz, s ha az az állásfoglalás nem száz százalékosan egyezik a párthatározat szövegével, az még nem baj. Nagyon helytelenítem, hogy ellenségként kezelik őket.” Ha Szirmai véleményét nem is fogadta egységes helyeslés, mégis jelezte, a hatalom képviselőinek szükségük lesz a kritikus, de kompromisszumra kész fiatal nemzeti demokratákkal újakezdődő párbeszédre.

JELENTÉS A POLITIKAI BIZOTTSÁGNAK

A BELSŐ ELLENSÉGES ERŐK TEVÉKENYSÉGÉRŐL ÉS ELHELYEZKEDÉSÉRŐL

A belső ellenség tevékenysége a legaktívabb az ideológiai és kulturális területeken. Az ellenséges tevékenység hatását megsokszorozza, veszélyességét megnöveli, hogy egyes ellenséges elemek országos hatást gyakorolhatnak.

a./ Az értelmiségi területeken az ellenséges személyek és csoportok (303 főt tartunk feldolgozás alatt) célja a párt politikájának jobbra tolása. Programokat nem dolgoznak ki, ugyanakkor kiterjedt ismeretségi és baráti körben terjesztik a rendszerrel szemben álló nézeteiket.

Revizionista, nacionalista személyek napirenden tartják rehabilitásukat, az ellenforradalom újraértékelését és az ellenforradalom egyéb követeléseit, keresik a megvalósítás lehetőségét. Úgy vélik ehhez az ideológiai, kulturális területeket lehet a legjobb ugródeszkának felhasználni. Álláspontjuk: „1954-ben a Rákosi ellenes memorandum sem született meg könnyen, először is tanácskozni kellett, hol támadjuk meg Rákosi vezetését, végül is a kulturális vonalnál kötöttünk ki. Mi teljesen a háttérben maradtunk.”

Az elmúlt években a nacionalisták és revizionisták egyik fő törekvése az volt, hogy visszakerüljenek azokba a pozíciókba, amelyeket az ellenforradalmat megelőzően betöltöttek, vagy még magasabb funkciót nyerjenek el. Egy-része lényegében elérte ezt a célt. Pl: az 1956-ban kompromittálódott újságírók csaknem kivétel nélkül visszakerültek a sajtóhoz kapcsolódó területekre. Budapesti és vidéki folyóiratoknál, a különböző tudományos és művészeti intézetekben mindenütt megtalálhatók a ma is ellenforradalmi nézeteket valló személyek. A mai témájú színdarabokat tudatosan az „odamondogatásokra”, „oldalvágásokra” a kommunisták lejáratására használják fel egyesek. Példák erre: Eörsi István, Salamon Pál, Dunai Ferenc, Csák Gyula, Csurka

Péter [sic] drámái. Ezeknek a színdaraboknak az értelmét baráti körben úgy kommentálják, hogy: „az élet nagyot változott”, „a kommunizmus megszűnt”, „mindenki a saját érdeke után szalad”, „az eszme az autókba és a villákba költözött ... csupa repedés itt minden ... annyi a kiábrándult kommunista, hogy lassan már Dunát lehet velük rekeszteni ... a forradalom gyerekei felfalják saját forradalmukat.”

Egyes irodalmi körökben volt ellenforradalmi elemek vezető szerephez jutottak. (Fehér Ferenc, Litván György, Erdős Péter) A művészeti szövetségeket igyekeznek kisajátítani maguknak és növelni befolyásukat. A tudományos, kulturális területeken tevékenykedő nacionalista, revizionista, ellenforradalmi nézeteket valló személyek a „nonkonformizmust” hirdetik. Általánosan hangoztatott állásfoglalásuk szerint a párt és az állam ne szóljon bele a tudományos és kulturális életbe, hagyja annak irányítását, alakítását az „alkotó értelmiségiekre”, mint az „egyedül hivatott vezetőrétegre.”

Az ellenséges és ellenzéki beállítottságú értelmiségi személyek és csoportok az utóbbi években szélesítették nyugati kapcsolataikat, fokozódott az a törekvés, hogy az emigráció kulturális szerveivel összeköttetésben legyenek. Egyesek cikkeket, tanulmányokat írnak a reakciós emigráció kulturális lapjai számára. Így pl. a Magyar Műhelyhez több budapesti és vidéki író juttatta el az elmúlt években írásait. Mások az Irodalmi Újsággal tartanak hasonló célból kapcsolatot. (Weöres Sándor, Illyés Gyula, Dévényi Iván Esztergomból, dr. Kozocsa Sándor, Martin Ferenc képzőművész Pécsről.)

Az utóbbi három évben különösen érzékelhető, hogy az értelmiségi, felsősoktatási, középiskolai intézményekben, a pedagógusok és a tanuló ifjúság körében egyaránt erősödött az ellenséges befolyás, a nyugat-imádat, a nacionalizmus, a szembenállás a szocializmussal és a szovjetellenesség.

Az erősödő nacionalizmus nyugatimádatával párosul a szocializmust építő országok eredményeinek lebecsülésével. Nem függetlenül a pedagógusok körében tapasztalható hangulattól az ifjúság egy része nyugatimádóvá vált. Az ellenzéki magatartás növekedett a tanuló ifjúság körében. A reakciós beállítottságú pedagógusok a rendszerrel való szembenállásukat kifejezésre juttatják oktatói, nevelői munkájukban. Romboló tevékenységüket megkönnyíti a pedagógusok egy részének közömbössége, mások befolyásolhatósága. Az ellenséges pedagógusok által egyre inkább fertőzött

területek: Budapest, Bács-Kiskun, Baranya, és Vas megye. Ezekben a megyékben 535 nyilvántartott pedagógus dolgozik.

b./ A szektáns, dogmatikus platformon álló és a párt politikáját támadó ellenséges tevékenységet folytató személyek és csoportok (20 jelzésben 98 személy) szemben állnak a párt politikájával, a vezetéssel, melyet revizionistának tartanak. Az SZKP és az MSZMP politikáját sokszor útszéli hangon, durván bírálják. Tevékenységükben erősíti és befolyásolja őket a kínai és albán álláspont, valamint tevékenység. A párt vezetőinek lejáratására irányuló törekvéseik a jobboldal céljaival találkoznak.

1963-tól illegális „baloldali” kommunista párt szervezésére törekednek – ehhez a kínai, albán követségtől segítséget kaptak – amely ismeretünk szerint nem járt eredménnyel. 1963-tól 21 esetben 700 db izgatásos röpcédula került birtokunkba. Bázisukat képezi a félreállított, sértett emberek, s a volt párttagok. Igyekeznek megnyerni az általuk megbízhatónak tartott kommunistákat. Társadalmi-politikai veszélyességük ebben van. Az 1965-ös év elején foganatosított politikai és adminisztratív intézkedések (34 fő ellen jártunk el) hozzájárult visszaszorításukhoz. Az intézkedések korlátozták a kínai és az albán követségek ellenünk folytatott illegális pártszervezői tevékenységét is. A szektáns platformon álló, ellenséges személyek csoportok a múlt év második felétől kezdve ismét felélénkültek és befolyásuk is szélesedett. Erről több nagyüzemből, budapesti kerületből és Borsod megyéből érkeztek újabb jelzések.

A budapesti kínai és albán nagykövetség aktív tevékenységet fejt ki a hazánkban élő görög és jugoszláv emigránsok között, akiket kínai orientációjú kommunista párt létrehozására ösztönöznek. (Kb. 400 fő). A két követség aktív ellenséges tevékenységet fejt ki – hazánk területéről – a Szovjetunió ellen is.

2. A volt pártok ellenséges elemeinek tevékenysége.

A volt pártok aktív politikusaiknak szűk rétege nem adta fel korábbi ellenséges nézeteit, s a legális lehetőségek kihasználására irányuló törekvéseit. Élénken politizálnak. Nyilvántartásunkban 800 ilyen személy szerepel.

A szocialista tábor fokozatos felbomlásában, az MSZMP állandó gyengülésében reménykednek. Arra számítanak, hogy a párt kénytelen lesz polgári elemeket bevonni az ország problémáinak megoldásába. Bízunk a koalíció visszaállításában. Számo-

san funkciót vállalnak a Népfrontban, a szakszervezetekben és más társadalmi szervezetekben, azzal az elgondolással, hogy így az emberek szélesebb körével tudnak érintkezni és érvényesíthetik politikai nézeteiket. (Pl. a Népfrontnál György Lajos volt FKP képviselő, az Országos Tanács tagja, Erdős Imre volt SZDP-s a Hazafias Népfront IX. kerületi szakszervezetében van, Vajtai László²³⁷ volt nyilas az Építőipari Szakszervezet osztályvezetője.)

A volt pártok vezetői közül a jobboldali szociáldemokraták a legaktívabbak. Országos vonatkozásban egy-egy megyei kapcsolatuk van. Politikai elgondolásaikban a Szocialista Internacionálé a nyugati (elsősorban az osztrák és az angol) szociáldemokrata pártok tevékenysége és irányvonala tükröződik.

Veszélyességük nem annyira számukban (40 fő), mint nemzetközi kapcsolataikban van. Kapcsolatot tartanak, néhány olyan szociáldemokrata vezető személlyel (Pittermann, Ebert) akik saját hazájukban kormány szinten képviselik az amerikai imperializmus fellazító törekvéseit a szocialista országokkal szemben.

A jobboldali szociáldemokraták – az őket ért adminisztratív intézkedések hatására – aktivitásukat átmenetileg csökkentették. Tudatos kétarcúságuk fenntartásával igyekeznek egyes vezetőket megtévesztetni és rajtuk keresztül különböző kedvezményekhez jutni. E kedvezmények elérésével saját szerepüket növelik az illegációban.

A volt jobboldali FKP vezetők (Pártay Tivadar, Avar Ferenc Futó Dezső) kapcsolattartása az elmúlt években szervezettebbé vált. Számos esetben egyeztetik nézeteiket az SZDP jobboldali elmeivel. Jelenleg öt jobboldali FKP csoportosulást ismerünk, csoportonként 5-10 fővel.

A volt pártok közül leginkább az NPP polarizálódott. A Magyar Közösségből egy 15 fős csoportot ellenőrzünk.

Néhány következtetés az ellenséges tevékenységről.

a./ A belső ellenség erejét, tevékenységét, összetételét és elhelyezkedését vizsgálva, megállapítható: a szervezkedések elsősorban helyi jellegűek, bár vannak törekvések felső kapcsolatok kialakítására a tevékenység országos egybehangolására. Az egyes csoportosulásokban vegyesen találhatók büntetett előéletűek, a volt uralkodó

²³⁷ Helyesen Vajtai Lajos

osztályok tagjai, egyházi személyek, volt jobboldali politikai pártok tagjai és értelmiségi személyek, valamint fiatalok. Az ellenséges csoportok nem fegyveres jellegűek. Ilyen törekvések elsősorban fiatalok körében vannak. 1962 óta 9 fegyveres, vagy fegyverszerzése törekvő csoportot számoltunk fel.

A belső ellenséges erők a jelenlegi helyzetet nem tartják alkalmasnak nyílt, szervezett fellépésre. Ellenséges körökben az elmúlt évek során nőtt a zászlót keresők, a párttal szembeni fórumok kialakítását szorgalmazók száma. E szempontból figyelemreméltó Marosán György személye, akit többek között ellenséges és ellenzéki személyek átmenetileg alkalmasnak tartanak a zászló szerepére. Marosán György magatartása alapot ad erre.

A belső ellenséges erők nem bíznak a gyors rendszerváltozásban, azonban reálisnak tartják azt a lehetőséget, hogy rendszerünk fokozatosan jobbra tolódik, egy polgári demokrácia irányába. Növekedtek az olyan illúziók, hogy engedünk kívülről jövő imperialista nyomásnak és a belső reakció által támasztott követeléseknek, s ezzel pozícióink fokozatos feladására készíthetnek bennünket.

A belső ellenség jelszavaiban, cselekvésében és módszereiben is a fokozatosságot alkalmazza. Vannak, akik szinte kísérleti léggömböket engednek fel, hogy meg tudják, meddig lehet elmenni a rendszerellenességben. A magyar nép, a nemzeti érdekek védelmezőinek álarcát felöltve, a Szovjetunió, a szocialista országok és Magyarország szembeállítására törekednek. A tömegekben a szocialista eszme, a szocialista rendszer iránti bizalmat igyekeznek aláásni.

Több olyan exponált személyiség, aki az ellenforradalom előkészítésében és kivitelezésében aktívan részt vett, most elérkezettnek látja az időt arra, hogy ismét a cselekvés útjára lépjen és érvényt szerezzen korábbi gazdasági, politikai, vagy kultúrpolitikai elgondolásainak.

Az ellenséges személyek, különösen 1964 ősze óta nyíltabban, destruktív, izgató módon bírálják a párt és a kormány vezetőit, a középvezetőket és a hivatalos intézkedéseket. Gyakrabban fordulnak elő államellenes izgatások. 1964 novemberében és decemberében 112, 1965. január 1-től december 31-ig 533 izgatás miatt jártak el szerveink. Az 1965. december 8.-i KB. határozat óta izgatásért 82 személy ellen folytattunk le eljárást. Megnövekedett az ellenzéki alapon való politizálás. Az aktív

ellenséges személyek ezen a bázison törnek célkitűzéseik és elgondolásaik megvalósítása felé.

Szaporodnak a közvéleményt negatívan befolyásoló olyan ellenzéki, vagy ellenséges fellépések, amelyek helyt kaptak a különböző folyóiratokban; a Kortárs, az Új Írás, a Valóság, a Kritika, a Jelenkor, az Alföld és a Bölcsészkar Tiszta Szívvel c. lapjának hasábjain.

A belső és külső ellenséges erők egyik fő törekvése a párt egységének megbontása. Az ilyen irányú ellenséges aktivitás, különösen felélénkült 1964 őszétől. Ellenségeink „balról” és jobbról módszeresen kutatják azokat a pontokat, amelyekben vélt, vagy tényleges különbségek vannak az egyes pártvezetők megnyilvánulásaiban, ennek alapján osztályozzák a párt vezetését. Ugyanakkor egyes ellenséges elemek erőfeszítéseket tesznek különböző vezető elvtársak megtevesztésére, befolyásolására.²³⁸

²³⁸ Az MSZMP PB 1966. február 1-i ülésének jegyzőkönyve. MOL-MKS 288. f. 5/386. ö. c.

NÉVMUTATÓ

Aczél György, 7, 61, 87, 111, 120, 186
 Antall József, 36, 37
 Apró Antal, 48, 61, 75
 B. Szabó István, 11
 Babits Mihály, 147, 224, 226, 247, 256
 Bartók Béla, 146, 168, 227, 248, 249, 255
 Benjamin László, 28, 67
 Bibó István, 9, 10, 11, 12, 13, 29, 32, 33, 36, 45, 70, 73, 111, 113, 147, 149, 151, 159, 160, 176, 275
 Biszku Béla, 49, 75
 Bodor György, 180
 Borbándi Gyula, 144
 Borenich Péter, 63
 Bölöni György, 62, 67, 117, 124, 156, 161
 Czine Mihály, 117
 Darvas József, 57, 67, 77, 79, 80, 96, 100, 168, 170, 237, 263
 Diószegi András, 67, 116
 Dobi István, 9, 14, 33, 35, 37
 Donáth Ferenc, 19, 166
 dr. Tompa Kálmán, 111, 123, 119, 131, 132, 133, 153, 154, 155, 156, 157, 162
 Erdei Ferenc, 57, 58, 80, 88, 96, 117, 147, 162, 168, 170, 171, 172, 181
 Erdei Sándor, 26, 49, 67, 162
 Erdélyi József, 67, 79, 81, 129, 130, 131, 133, 148, 158, 168
 Farkas Ferenc, 14, 26, 32, 33, 34, 35, 36, 45, 50, 52, 68, 170, 274
 Farkas Mihály, 21
 Féja Géza, 28, 32, 45, 57, 68, 70, 80, 87, 88, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 130, 131, 132, 133, 145, 147, 154, 156, 157, 161, 162, 163, 168, 170, 181, 182, 183
 Fekete Sándor, 118
 Fodor József, 62, 68, 154, 156, 161

Földeák János, 70
 Gerő Ernő, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 40, 41, 43, 159
 Göncz Árpád, 33, 37, 70, 111
 Hágy Gyula, 26, 46
 Hegedüs András, 16, 17, 159
 Illyés Gyula, 13, 26, 28, 32, 37, 52, 53, 57, 63, 68, 70, 77, 78, 79, 80, 87, 98, 100, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 130, 132, 137, 145, 147, 152, 154, 157, 161, 168, 170, 181, 182, 183, 199, 225, 226, 237, 255, 263, 265
 Jászi Oszkár, 147
 Kádár János, 5, 10, 13, 14, 19, 21, 22, 23, 27, 28, 32, 33, 39, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 59, 61, 62, 63, 64, 66, 69, 71, 72, 77, 78, 87, 90, 103, 111, 121, 150, 156, 161, 176, 186, 262, 275
 Kállai Gyula, 32, 55, 56, 71, 81, 87, 110, 119, 123, 128, 148, 166
 Kéthly Anna, 10, 12, 49
 Király István, 68, 87, 118
 Koczás Sándor, 116
 Kodály Zoltán, 25, 146, 168, 226
 Kodolányi János, 57, 68, 79, 80, 115, 116, 121, 122, 132, 147, 154, 162, 168, 182, 237
 Kossa István, 37
 Kovács Béla, 27, 32, 34, 36, 45, 49, 50
 Kovács Imre, 7, 79, 80, 81, 135, 136, 137, 139, 141, 143, 144, 158, 159, 168, 170, 171, 176, 275
 Köpeczi Béla, 70
 Lengyel Balázs, 46, 154
 Losonczy Géza, 19
 Lőcsei Pál, 46
 Marosán György, 28, 75, 111, 133, 141, 268
 Matits Lajos, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110
 Medvigy Endre, 110
 Menon, 14, 33, 34
 Mesterházi Lajos, 68, 117, 145
 Münnich Ferenc, 23, 28, 49, 50, 60, 275
 Nagy Imre, 9, 10, 11, 16, 17, 19, 22, 50, 88, 109, 126, 135, 174, 175, 180
 Németh László, 7, 28, 52, 57, 61, 63, 68, 70, 77, 79, 80, 98, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 130, 131, 132, 145, 147, 149, 154, 158, 161, 168, 170, 172, 181, 182, 186, 187, 188, 240, 263, 275

- Ortutay Gyula, 56, 70, 80
- Pándi Pál, 87
- Püski Sándor, 7, 10, 32, 39, 44, 52, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 99, 110, 111, 112, 119, 122, 123, 127, 128, 131, 132, 150, 151, 152, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 170, 172, 174, 175, 176, 180, 185, 262
- Püski István, 10, 160
- Püsky Sándor, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163
- Rácz Sándor, 37
- Rajk László, 16, 21
- Rákosi Mátyás, 16, 18, 21, 23, 24, 25, 28, 40, 43, 56, 102, 103, 104, 109, 119, 120, 126, 148, 149, 229, 232, 264
- Regéczy László, 111
- Remenyik Zsigmond, 68, 70, 156, 160, 163, 181
- Révai József, 79, 148
- Sárközi György, 147, 230
- Sinka István, 68, 70, 81, 98, 115, 116, 129, 131, 133, 158, 168, 170, 181,
- Szabó Dezső, 98, 147, 158, 168
- Szabó Lőrinc, 63, 68, 70
- Szabó Pál, 53, 68, 80, 111, 121, 168
- Szabó Zoltán, 7, 80, 145, 146, 147, 149, 150, 275
- Szabolcsi Bence, 87
- Szakolczay Lajos, 8
- Szekfű Gyula, 147
- Tamási Áron, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 49, 57, 62, 69, 70, 77, 80, 84, 87, 88, 115, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 130, 132, 133, 147, 154, 161, 162, 168, 170, 174, 181, 237, 263,
- Tardos Tibor, 46
- Tildy, 9, 11, 36
- Urbán, 46
- Vámos Imre, 144
- Varga István, 36, 37, 45, 46
- Veres Péter, 7, 26, 37, 49, 53, 54, 56, 59, 60, 61, 69, 78, 80, 81, 83, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 99, 100, 101, 110, 111, 117, 118, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 132, 133, 147, 160, 163, 168, 169, 170, 174, 181, 189, 263, 275
- Vörös Vince, 45
- Weöres Sándor, 69, 154, 256, 265
- Zelk Zoltán, 46, 69, 111, 154
- Zsigmond Gyula, 9, 52, 70, 159, 180

TARTALOM

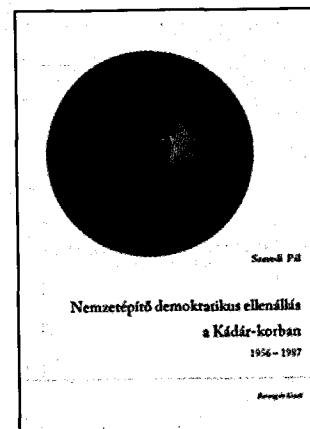
Előszó.....	5
A nemzetépítő demokratikus ellenállás születése.....	9
BIBÓ ISTVÁN NOVEMBER 4-I NYILATKOZATA	11
A magyar felkelés objektív bemutatása a világnak.....	13
FELJEGYZÉS AZ OKTÓBER 23-ÁN KIROBBANT MAGYAR FORRADALOMRÓL ÉS KÖVETKEZMÉNYEIRŐL.....	15
Értelmes értelmiségi párbeszéd.....	27
GOND ÉS HITVALLÁS.....	29
Levél a világnak.....	32
FARKAS FERENC KÍSÉRŐLEVELE A DEMOKRATIKUS ERŐK KIBONTAKOZÁSI JAVASLATÁHOZ.....	34
A LEVÉL MAGYAR NYELVŰ VÁLTOZATA	36
Újabb kezdeményezés	38
MEGJEGYZÉSEK A FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY NYILATKOZATÁHOZ	40
A kompromisszum teljes elutasítása a kormány részéről	46
KÁDÁR JÁNOS REFERÁTUMA AZ MSZMP KB. 1956. FEBRUÁR 26-I ÜLÉSÉN	48
Levelek a kétségekről	52
VERES PÉTER LEVELE KÁDÁR JÁNOSNAK.....	54
VERES PÉTER LEVELE MÜNNICH FERENCNEK.....	60
Tiltakozás varázsköntösben	61
NYÍLT LEVÉL AZ ENSZ-HEZ	64

Mélyből szóló mormogás.....	70
A HAZAFIAS NÉPFRONTRÓL.....	72
Gyülekeznek a viharfelhők.....	77
A NÉPI ÍRÓK ÚTJA.....	79
Vádirat és ítélet.....	87
VERES PÉTER: A NÉPI ÍRÓKRÓL.....	89
A vitát lezárják.....	111
JELENTÉS A NÉPI ÍRÓKRÓL.....	113
Kintről nézve.....	135
KOVÁCS IMRE: A MEGOLDÁS: KOMPROMISSZUM.....	137
Merre tovább?.....	144
SZABÓ ZOLTÁN: NÉHÁNY SZÓ A NÉPI FORRADALMISÁG MÚLTJÁRÓL ÉS JÖVŐJÉRŐL.....	146
A hazaárulás alapos gyanúja áll fenn.....	151
JELENTÉS ELLENSÉGES ELEMÉK TEVÉKENYSÉGÉRŐL.....	153
Múlt, jelen, jövő egy vallomásban.....	164
PÜSKI SÁNDOR: VALLOMÁS A NÉPI MOZGALOMRÓL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ELLENEM LEFOLYTATOTT BÜNTETŐ ELJÁRÁSRA.....	166
Tanköteles korba lépett a kormány.....	186
NÉMETH LÁSZLÓ: HA ÉN MINISZTER LENNÉK.....	188
Az ellenségkép átalakulása.....	262
JELENTÉS A POLITIKAI BIZOTTSÁGNAK A BELSŐ ELLENSÉGES ERŐK TEVÉKENYSÉGÉRŐL ÉS ELHELYEZKEDÉSÉRŐL.....	264

X 266079

A KIADÓ KÖZELMÚLTBAN MEGJELENT KÖTETEI

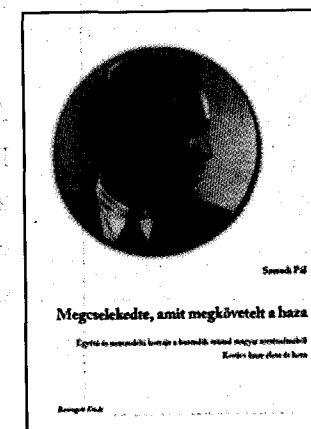

„Külön öröm, hogy a kötet nem csupán történelmi (társadalomtörténeti) munka, hanem – hiszen az írók fontos szerepet játszottak az ellenállásban – sajtóságirodalomtörténet is.”

Szakolczay Lajos

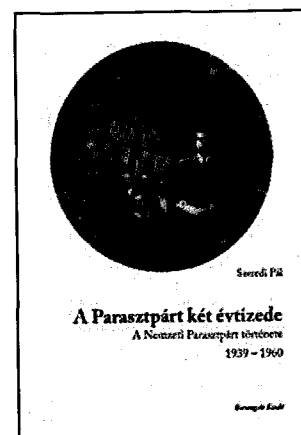
„Szeredi a könyv megírásakor a teljességre törekedett; nemcsak Kovács Imre életét, gondolatait kívánta az olvasó elé tárni, hanem szereplőivel együtt a kort is, amelyben élt.”

Tóth Pál Péter

„Szeredi Pál munkája úttörő jellegűnek tekinthető és egy szakmai fehér folt eltávolítását is jelenti.”

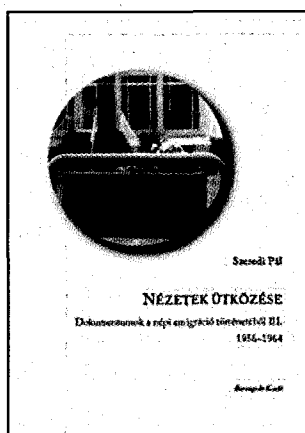
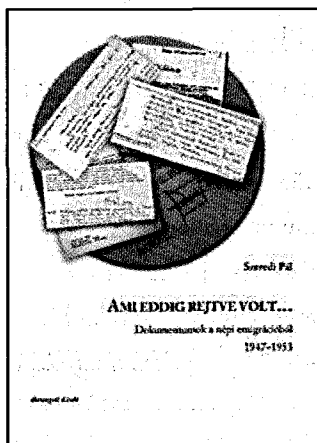
Izsák Lajos

Ap. Izing Matel

943.9-19 SZ73

OT, Sz

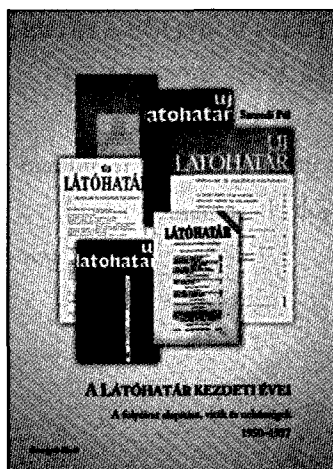
A kötetek megrendelhetők a Kiadónál:

Barangoló Kiadó

2098. Pilisszentkereszt Forrás utca 54.

vagy e-mail-ben

szeredipal@gmail.com

A Nemzetépítő demokratikus ellenállás a Kádár-korban című monográfia 2015-ös megjelenését követően egyre nagyobb érdeklődés nyilvánult meg a nemzeti demokraták eddig méltatlanul elhallgatott tevékenysége iránt.

Kötetünkben az eredeti dokumentumok felidézésével, bemutatásával több évtizedes nemzetépítő harcukat kívánjuk megőrizni az utókor számára. Németh László, Veres Péter, Bibó István, Püski Sándor gondolatainak, javaslatainak újraolvasása azért sem felesleges, mert több, eddig ismeretlen írás által bontakozik ki teljes nézetrendszerük.

Tanulságos és a korszak megismerésének nélkülözhetetlen forrása az államvédelmi hatóság ügynökeinek jelentéseiből készült összefoglalás, mely által felismerhető a népi írók, a nemzeti demokraták ellenállásának jelentősége és társadalmi szerepe a Kádár-korszak első évtizedében.

A dokumentumok cáfolhatatlan bizonyítékai a nemzeti demokraták több évtizedes rendszerváltoztató törekvésének.

3 000 Ft

9 786158 018050